

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Πολιτικής Επιστήμης και
Ιστορίας

Ελισσάβετ - Ευαγγελία Τσακανίκα

**« ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΦΑΝΑΡΙΩΤΗ ΣΤΟΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΤΥΠΟ ΤΗΣ ΟΘΩΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ »**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Σύμβουλος Σπουδών: Διονύσης Τζάκης

Αθήνα, Σεπτέμβριος 2009

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι ‘αναπαραστάσεις του Φαναριώτη στον ελληνικό Τύπο της οθωνικής περιόδου’, επελέγησαν ως πεδίο έρευνας εξαιτίας της πληθώρας των ‘αντιφαναριωτικών’ δημοσιευμάτων που περιέχονται στα έντυπα της εποχής. Στις σελίδες που ακολουθούν παρουσιάζεται και αναλύεται το φαινόμενο της ‘αντιφαναριωτικής προπαγάνδας’.

Για την πραγματοποίηση της έρευνας έγινε καταγραφή και αποδελτίωση της αρθρογραφίας 27 εφημερίδων που εκδίδονται την περίοδο 1833 – 1848, ενώ από την ύστερη Οθωνική περίοδο επιλέχθηκε η εφημερίδα *Ευνομία* του Αλ. Ραγκαβή, επειδή περιέχει ορισμένα άρθρα σχετικά με τους Φαναριώτες, τα οποία υποδεικνύει ο ίδιος ο Ραγκαβής στα Απομνημονεύματά του.¹ Όλες οι εφημερίδες φυλάσσονται σε μικροφίλμ στην βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων. Στην συλλογή της Βουλής ανήκει και το περιοδικό *Νουμάς*, όπου εντοπίσαμε άρθρο για τους Φαναριώτες, το οποίο δίνει μια ιδέα για τον απόηχο της αντιφαναριωτικής προπαγάνδας τον 20ό αιώνα. Παράλληλα αξιοποιήθηκε κατά το δυνατόν η σχετική βιβλιογραφία.

Αναφορικά με τον καθορισμό του χρονικού διαστήματος που καλύπτει η έρευνα, πρέπει να σημειωθεί ότι η επιλογή του έτους 1833 ως αφετηρίας, σχετίζεται με δυο παραμέτρους: Πρώτον, τότε ξεκινά επισήμως την ανεξάρτητη ζωή του το νέο βασίλειο και, παράλληλα με το πλήθος των θεσμικών αλλαγών που συντελούνται, αποκρυσταλλώνεται και ένα πεδίο κοινωνικών και πολιτικών αντιπαραθέσεων. Δεύτερον, τότε εμφανίζονται πολλές εφημερίδες, μέσα από τις οποίες μπορεί να ανιχνεύσει κανείς, μεταξύ άλλων, και τη στάση της κοινής γνώμης απέναντι στους Φαναριώτες. Τα παραπάνω δεν σημαίνουν, βέβαια, ότι τα αρνητικά στερεότυπα για τους Φαναριώτες ξεκινούν το 1833, ότι δεν απαντώνται την περίοδο της Επανάστασης ή του Καποδίστρια. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, εξάλλου, πολλές ‘έχθρες’ εναντίον Φαναριωτών ξεκινούν από την περίοδο της Επανάστασης. Επιπλέον, η επιλογή της περιόδου της βαυαρικής απολυταρχίας (1833 -1843) για την διερεύνηση των αντιφαναριωτικών τάσεων, σχετίζεται με την υπόθεση εργασίας ότι ο αντιφαναριωτικός λόγος πρέπει να συνδέεται κατά κάποιο τρόπο με το γενικότερο ‘ξενηλατικό’ πνεύμα της εποχής και να έχει κοινά σημεία με την επιχειρηματολογία εναντίον των ετεροχθόνων, αλλά και εναντίον των Βαυαρών.

Αρχικά υπήρχε η πρόθεση η έρευνα να θέσει ως καταληκτικό όριο την 3^η Σεπτεμβρίου 1843 και το τέλος της απολυταρχίας, θεωρώντας αφενός ότι τα ευρήματα μιας δεκαετίας θα επαρκούσαν για να υποστηρίξουν ή να διαψεύσουν τις υποθέσεις εργασίας και αφετέρου ότι το φαινόμενο της αντιφαναριωτικής προπαγάνδας θα εξασθενούσε μετά το ‘43, είτε εξαιτίας της σταδιακής αφομοίωσης των Φαναριωτών στην ελληνική κοινωνία, είτε εξαιτίας της ίδιας της συνταγματικής μεταβολής που θα έφερνε νέα ζητήματα στο προσκήνιο και που, επιπλέον, θα έδινε στους υπηκόους του Όθωνα τις πολιτικές ελευθερίες που θα τους επέτρεπαν να περιθωριοποιήσουν τους Φαναριώτες, αν το επιθυμούσαν. Ωστόσο, η πορεία της έρευνας οδήγησε αναγκαστικά στην επέκταση του υπό εξέταση διαστήματος για διάφορους λόγους. Καταρχήν, στην διάρκεια της πενταετίας 1843-1848 παρατηρείται

¹ Ραγκαβής Αλ. Ρ., *Απομνημονεύματα*, Κασδόνης- Πυρσός, Αθήνα 1930 (1894), σελ. 11

σημαντική αύξηση των αντιφαναριωτικών δημοσιευμάτων, γεγονός που χρήζει διερεύνησης. Δεύτερον, οι ίδιοι οι Φαναριώτες, αρκετά χρόνια μετά το 1843, ακόμη και μέσα στην δεκαετία του 1860, δημοσιεύουν κάποια άρθρα ως απάντηση στην αντιφαναριωτική ρητορεία των πρώτων χρόνων, τα οποία παρουσιάζουν αρκετό ενδιαφέρον. Αλλά και η ίδια η αντιφαναριωτική προπαγάνδα φαίνεται πως μετά την πρώτη εικοσαετία δίνει ακόμη σημεία ζωής, με κάποιες αισθητές αλλαγές, τις οποίες η έρευνα προσπάθησε, έστω ακροθιγώς, να επισημάνει.

Σε πρώτο επίπεδο, η έρευνα καταγράφει και κατηγοριοποιεί τα αρνητικά στερεότυπα γύρω από τους Φαναριώτες, το πνευματικό και ηθικό τους υπόβαθρο, τον πολιτικό τους πολιτισμό, αλλά και τον ιστορικό τους ρόλο και την αποτίμηση της ιστορικής τους διαδρομής με εθνικά κριτήρια. Το ζητούμενο είναι εάν σε μια περίοδο όπου η συγγραφή της εθνικής ιστορίας αποτελεί ανοιχτό πεδίο και οι διάφορες κοινωνικές ομάδες διεκδικούν, μεταξύ των άλλων, ‘νομιμοποίηση’ της προεπαναστατικής τους ύπαρξης και μια θέση στο εθνικό πάνθεον που διαμορφώνεται, ο ελλαδικός Τύπος δέχεται την ιστορική πορεία των Φαναριωτών ως μια επιτυχημένη διάβρωση του οθωμανικού καθεστώτος εκ των έσω, ή αντίθετα την εκλαμβάνει ως ‘εθνικά προδοτική’ συμπεριφορά, αποφεύγοντας παράλληλα μια παρόμοια προσέγγιση στο παρελθόν άλλων κοινωνικών χώρων, όπως είναι πχ οι αρματολοί. Η έρευνα αναζητά επίσης τις πηγές νομιμοποίησης αυτών των αντιλήψεων σε διανοούμενους και ιστοριογράφους που επηρέασαν τους εφημεριδογράφους της εποχής.

Σε δεύτερο επίπεδο, επιχειρεί να εντοπίσει τα διακυβεύματα της συγκυρίας, δηλαδή της κοινωνικοπολιτικής πραγματικότητας του νεότευκτου ελληνικού βασιλείου, τα οποία συνδέονται με την αντιφαναριωτική προπαγάνδα. Το βασικότερο ερώτημα που μας απασχόλησε ήταν αν ο ‘αντιφαναριωτισμός’ πρέπει να εξεταστεί στα πλαίσια της ευρύτερης διαμάχης αυτοχθόνων- ετεροχθόνων που σημειώνεται την δεδομένη περίοδο και κατά πόσο η αντιφαναριωτική προπαγάνδα παρουσιάζει ομοιότητες με την επιχειρηματολογία των αυτοχθονιστών.

Ανάμεσα στα βασικά ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν εξ αρχής ήταν και το εξής: για ποιον λόγο οι Φαναριώτες στοχοποιήθηκαν ως μια διακριτή κοινωνική ομάδα; Ο αντιφαναριωτικός Τύπος προσπαθεί με κάθε τρόπο να εξοβελίσει τους Φαναριώτες από την εθνική κοινότητα, κάτι που δεν συμβαίνει με καμιά άλλη ‘εντοπιότητα’ και ο αντιφαναριωτικός λόγος εμφανίζει, εκ πρώτης όψεως τουλάχιστον, διαφορετικά ποιοτικά χαρακτηριστικά από την ρητορεία σε βάρος των ετεροχθόνων.

Ακόμη, η έρευνα προσπαθεί να απαντήσει σε ερωτήματα που σχετίζονται με την σφοδρότητα του αντιφαναριωτικού λόγου, με την έκταση που πήρε σε χώρους που διακρίνονταν για τα φιλοετεροχθονικά τους αισθήματα, αλλά και με παράδοξα εκ πρώτης όψεως ζητήματα, όπως η αποκλήρυξη του ‘φαναριωτισμού’ από άτομα φαναριωτικής καταγωγής ή από χώρους προσκείμενους σε αυτά.

Τα έντυπα που μελετώνται, εξετάζονται και ως προς την θέση που πήραν στην διαμάχη γύρω από το ‘Ζήτημα των Ετεροχθόνων’, αλλά και ως προς την ευρύτερη κομματική τους τοποθέτηση και ιδεολογική ταυτότητα, ώστε να εντοπιστεί σε ποια περιβάλλοντα απαντάται κυρίως ο αντιφαναριωτικός λόγος και με ποια ιδιαίτερα συμφέροντα και αντιλήψεις σχετίζεται..

Ένα άλλο ζήτημα που τίθεται είναι με ποιο τρόπο οι αρνητικές αναπαραστάσεις των Φαναριωτών στον Τύπο μπορούν να συνυπάρχουν με το διαδεδομένο ‘εθνικό αίσθημα’ της περιόδου, το οποίο προϋποθέτει ένα έθνος ευρύτερο των κατοίκων του ελλαδικού βασιλείου και μια συνέπεια απέναντι στην εθνική συνθηματολογία του ‘21. Με ποιον τρόπο δηλαδή χειρίστηκε η αντιφαναριωτική επιχειρηματολογία το λεπτό ζήτημα της εθνικής ενότητας και ομοψυχίας, ώστε οι κατηγορίες εναντίον των Φαναριωτών να μην εμφανίζονται ως συμπτώματα μιας προδοτικής-αντεθνικής

λογικής, η οποία θυσιάζει την εθνική σύμπνοια για χάρη ενός στενόμυαλου συμφεροντολογικού ‘ελλαδισμού’.

Τέλος, η έρευνα αναζητά την απάντηση που έδωσαν οι ίδιοι οι Φαναριώτες σε αυτήν την κατακραυγή σε βάρος τους, χωρίς να την βρίσκει πάντα, ωστόσο και η σιωπή έχει πολλές φορές αξία τεκμηρίου και χρήζει ερμηνείας και αξιολόγησης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΖΑΛΛΩΝΗΣ – ΚΟΡΑΗΣ: ΤΑ ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΤΙΚΑ ΕΡΕΙΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΑΝΤΙΦΑΝΑΡΙΩΤΙΚΩΝ ΕΝΤΥΠΩΝ

-«[...]δεν είμεθα οι πρώτοι εξελέγχοντες το κόμμα του φαναριωτισμού. Και άλλοι, και ο Ζαλλώνης και ο Κοραής προωμίλησαν διεξοδικώτατα περί του ιδίου αντικειμένου.» *Χρόνος*, Ναύπλιο, 13/7/1833

-«Το πολύτιμον του Ζαλλώνη δοκίμιον περί Φαναριωτών, διάφορα άλλα, Άγγλων, Γάλλων, Γερμανών και Ιταλών συγγράμματα, οι θαυμαστοί του ημετέρου Κοραή διάλογοι, κατέστησαν προ πολλού γνωστάς τας αισχράς, τας απανθρώπους, τας ασυμβιβάστους με τον σημερινόν πολιτισμόν αρχάς της Φαναριωτικής σχολής.» *Άργος*, Ναύπλιο, 10/11/1844

Οι αρθρογράφοι των αντιφαναριωτικών εντύπων, πέρα από την δική τους μαρτυρία και τα διδάγματα που διατείνονται ότι αποκόμισαν συμβιώνοντας με τους Φαναριώτες από την στιγμή της έλευσης των τελευταίων στο ελληνικό βασίλειο, αισθάνονται την ανάγκη να επικαλεστούν και τις απόψεις διαπρεπών ανθρώπων, οι οποίες εδραιώνουν και αιτιολογούν την δική τους αποστροφή προς τους Φαναριώτες. Οι δυο βασικές πηγές αντιφαναριωτισμού στις οποίες φαίνεται πως έχουν άμεση πρόσβαση οι εφημεριδογράφοι της οθωνικής περιόδου, είναι ο Μάρκος Φίλιππος Ζαλλώνης και ο Αδαμάντιος Κοραής. Προεπαναστατικά κείμενα με αντιφαναριωτικές αιχμές ήταν επίσης ο *Ρωσσοαγγλογάλλος*¹ και η *Ελληνική Νομαρχία*.² Είναι πιθανό τα έργα αυτά να είχαν κάποια μικρή συνεισφορά στην διαμόρφωση του αντιφαναριωτικού κλίματος, ωστόσο ο μετεπαναστατικός Τύπος δεν τα επικαλείται, είτε επειδή δεν τα γνωρίζει, είτε επειδή δεν διαθέτει αντίτυπα από τα οποία να αντιγράψει τα σχετικά χωρία, είτε ακόμη επειδή τα εν λόγω κείμενα αμφισβητούν την εθνική συνείδηση και άλλων κοινωνικών ομάδων πέρα από τους Φαναριώτες, όπως των ιερωμένων, των κοτζαμπάσηδων, των εμπόρων κλπ.

¹ « Σκλάβος είμαι δοξασμένος, απ' τους Τούρκους αγαπημένος. Πρέπει εγώ εξ' εναντίας, ως πιστός πάσης Τουρκίας, την Ελλάδα ν' αφανίζω και τους Τούρκους να δωρίζω. Τότε ημπορώ να ζήσω, όταν τους Γραικούς εκδύσω. [...] Μ' αν ο Τούρκος μας δικάζει και ως πρόβατα μας σφάζει, φθάνει όσον εντρυφούμε, πάλιν 'μεις τον αγαπούμε. Βρήκαμε το ιατρικόν μας, να 'βγωμ' απ' τον θάνατόν μας.

Όταν τους Γραικούς γυμνούμεν και τα άσπρα τους μαδούμεν, εις την Πόρταν τα δωρούμεν, κι ούτω την ζωήν λυτρούμεν.» Απόσπασμα από τον *Ρωσσοαγγλογάλλο*, Αδήλου, στο Κ.Θ. Δημαράς, *Το κείμενο του Ρωσσοαγγλογάλλου*, ανάτυπο από τα Ελληνικά, τόμος 17^{ος}, Δημοσιεύματα της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 1960, σελ. 192

² Βλ. Ανωνύμου του Έλληνα, *Ελληνική Νομαρχία*, Πελεκάνος, Αθήνα 2009, σελ. 59, 69, 104, 116, 152, 153, 156. Οι Φαναριώτες θεωρούνται ανίκανοι να ενστερνιστούν τις εθνοαπελευθερωτικές ιδέες: «[...]εκεῖνοι οι βρωμοάρχοντες της Κωνσταντινουπόλεως, όπου όσον τύφος και αλαζονείαν έχουσι, άλλην τόσην αμάθειαν και δισχυρογνωμίαν φυλάττουσιν επάνω των, και άλλο δεν ηξεύρουσιν να ειπώσι, ειμή δυσκολίας, απορίας και αμφιβολίας πλήθος. Η ψυχή των είναι τόσον μικρή και ουτιδανή, οπού οι ψύλλοι εις τα όμματά των φαίνονται τόσοι ανδριάντες.»

Μάρκος Φίλιππος Ζαλλώνης

Ο Μάρκος Φίλιππος Ζαλλώνης γεννήθηκε το 1782 στην Τήνο και ανατράφηκε σύμφωνα με το ρωμαιοκαθολικό δόγμα. Σπούδασε ιατρική στο Παρίσι και σταδιοδρόμησε ως γιατρός πολλών υψηλόβαθμων αξιωματούχων της Οθωμανικής Διοίκησης, Τούρκων και Φαναριωτών. Επέστρεψε στη Γαλλία όπου έζησε ως το τέλος της ζωής του. Υπήρξε μέλος του Φιλελληνικού κοιμιτάτου της Μασσαλίας. Δημοσίευσε δυο μόνο δοκίμια ιστοριογραφικού περιεχομένου: το *Περιήγησις εις την νήσον Τήνον*, το 1809, και το *Σύγγραμμα περί των Φαναριωτών*, το 1824, αμφότερα στην γαλλική γλώσσα.

Το *Σύγγραμμα περί των Φαναριωτών* κυκλοφόρησε με υπότιτλο ο οποίος διευκρίνιζε ότι το έργο εξετάζει τις κύριες αιτίες της ανόδου των Φαναριωτών στις Ηγεμονίες της Βλαχίας και της Μολδαβίας, τον τρόπο διακυβέρνησής τους και τις βασικές αιτίες της πτώσης τους και ότι τα συμπεράσματα αυτά συνοδεύονται από ορισμένες σκέψεις του συγγραφέα γύρω από την κατάσταση της Ελλάδας. Το δοκίμιο απευθύνεται, όπως εξηγεί στο προοίμιο ο Ζαλλώνης, σε δυο διαφορετικά ακροατήρια. Σκοπός του είναι να προειδοποιήσει για την επικινδυνότητα των Φαναριωτών, αφενός την πολιτισμένη Ευρώπη και αφετέρου τους Έλληνες, οι οποίοι την περίοδο που γράφεται το βιβλίο μάχονται για την πολιτική τους ανεξαρτησία. Ο Ζαλλώνης υποδεικνύει στους ομοεθνείς του έναν 'εσωτερικό εχθρό' και ελπίζει ότι θα τους εμποδίσει να εμπιστευθούν στα χέρια του την τύχη του κράτους που αγωνίζονται να θεμελιώσουν. Γράφει για το βιβλίο του:

«Αν δεν διδάξη παντάπασι τους Γραικούς, αν δεν τους φωτίση να γνωρίσουν τους Φαναριώτας και παν ό,τι έχουν να φοβώνται από αυτούς, ας το αφήσουν κατά μέρος.»

Απευθυνόμενος εξίσου στους Ευρωπαίους, ισχυρίζεται ότι είναι σε θέση να τους δια φωτίσει σχετικά με τον ιστορικό ρόλο των Φαναριωτών, ένα θέμα για το οποίο διαπιστώνει ότι έχουν ελάχιστες γνώσεις. Ο λόγος που κάνει τον Ζαλλώνη να διεκδικεί τον τίτλο του ειδήμονα, είναι η μακρόχρονη διατριβή του στο φαναριωτικό περιβάλλον και αυτήν ακριβώς επικαλείται προκειμένου να πιστοποιήσει την ακρίβεια των λεγομένων του:

«Αναφέρω και εγώ τους Φαναριώτας, ως άνθρωπος, όστις έζησα πολύν καιρόν με αυτούς, τους εγνώρισα και τους εσπούδασα.»

Δεν ήταν, όμως, μόνο η επαγγελματική του ιδιότητα που έφερε τον Ζαλλώνη σε επαφή με το φαναριώτικο περιβάλλον. Οι πηγές αναφέρουν ότι υπήρξε παντρεμένος με Φαναριώτισσα, με την οποία πρόλαβε να αποκτήσει έναν γιο, πριν το συγγενικό περιβάλλον της συζύγου του καταφέρει την διάλυση του γάμου αυτού, με την παρέμβαση, μάλιστα, του ίδιου του Πατριάρχη. Αυτό το αρνητικό βίωμα πιθανότατα ενίσχυσε το αντιφαναριωτικό μένος του συγγραφέα.¹

Το *Σύγγραμμα περί των Φαναριωτών* επανεκδόθηκε στην Γαλλία το 1830, χωρίς καμιά τροποποίηση, ενώ στα ελληνικά δημοσιεύτηκε δυο φορές κατά την διάρκεια της καποδιστριακής και της οθωνικής περιόδου: το 1831, σε μετάφραση του Ν.

¹ βλ. εισαγωγικό σημείωμα Θ. Παπαδόπουλου στο Μάρκος Φίλιππος Ζαλλώνης, *Σύγγραμμα περί των Φαναριωτών*, Επικαιρότητα, Αθήνα, 1977, σελ.14-15

Βαφειάδη, και το 1855 σε μετάφραση του ανθυπολοχαγού του Πυροβολικού Βλ. Βαλτινού. Οι δυο αυτές ελληνικές εκδόσεις πραγματοποιήθηκαν σε διαφορετική κοινωνικοπολιτική συγκυρία και υπηρετούσαν διαφορετικούς στόχους. Η πρώτη έκδοση μετέφερε αυτούσιο το κείμενο του Ζαλλώνη, το οποίο πέρα από τα κεφάλαια για τους Φαναριώτες, περιελάμβανε και τις προσωπικές του απόψεις για το πολιτειακό ζήτημα στην Ελλάδα, καθώς και τις σκέψεις του για τις σχέσεις της Δυτικής και της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Η έκδοση του 1855 πραγματοποιήθηκε κάτω από διαφορετικές συνθήκες. Το πολιτειακό ζήτημα της Ελλάδας εθεωρείτο πλέον λυμένο, μετά και την Συνταγματική μεταβολή της 3^{ης} Σεπτεμβρίου. Ο Βαλτινός επιμελήθηκε την έκδοση έχοντας ως κύριο μέλημα την διαφύλαξη της μοναρχικής ιδεολογίας και την περιφρούρηση του κύρους του Όθωνα, ο οποίος στην δεδομένη χρονική στιγμή, μεσούσης της αγγλογαλλικής κατοχής, απολάμβανε την πιο μεγάλη δημοτικότητα της βασιλείας του. Επιπλέον, αφαίρεσε από το κείμενο όλες τις φιλοδυτικές απόψεις που θα έθιγαν την πληγωμένη εθνική αξιοπρέπεια των αναγνωστών και περιορίστηκε στην αντιφαναριωτική προπαγάνδα, η οποία ούτως ή άλλως καταλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος του *Συγγράμματος*. Το γεγονός ότι το έργο του Ζαλλώνη επανεκδίδεται στα μέσα της δεκαετίας του '50, δείχνει ότι ο 'αντιφαναριωτισμός' παραμένει ζήτημα επίκαιρο.

Η πρώτη έκδοση είχε σκοπό να προειδοποιήσει την ελλαδική κοινωνία για τα δεινά που ήταν ικανοί να προκαλέσουν οι Φαναριώτες, σε περίπτωση που παρεισέφρυναν στον διοικητικό μηχανισμό, και την πολιτική και κοινωνική ζωή του νεοσύστατου βασιλείου, ενώ η δεύτερη, με δεδομένη την παρουσία των Φαναριωτών στον ελλαδικό βίο για πάνω από 30 χρόνια, στόχευε μάλλον να καθοδηγήσει τους αναγνώστες να αποτιμήσουν αυτή την παρουσία υπό το πρίσμα των προειδοποιήσεων του Ζαλλώνη. Οι στόχοι αυτοί υπογραμμίζονται στους υποτίτλους των εξωφύλλων αμφοτέρων των εκδόσεων :

-«Σύγγραμμα περί των από την Κωνσταντινούπολιν Πριγκήπων της Βλαχομολδαβίας, των λεγομένων Φαναριωτών.

Έκθεσις της επιρροής αυτών εις το οθωμανικόν βασίλειον κατά των Γραικών και του κινδύνου αν εισαχθώσιν εις την κυβέρνησιν της αναγεννωμένης Ελλάδος.»

-«Πραγματεία περί των Ηγεμόνων της Μολδοβλαχίας, των εκ

Κωνσταντινουπόλεως γνωστών υπό το όνομα 'Φαναριώται', ή έκθεσις περί της εν τη Οθωμανική αυτοκρατορία επιρροής αυτών κατά των Ελλήνων και της επικινδύνου παραδοχής αυτών εις την κυβέρνησιν της αναγεννηθείσης Ελλάδος.»

Αναφορικά με το αν ο Ζαλλώνης πέτυχε ή όχι τον διττό στόχο του, δηλαδή να μεταδώσει την οπτική του για τους Φαναριώτες στην Δύση και να καταστήσει τους Έλληνες επιφυλακτικούς απέναντι στους προερχόμενους από το Φανάρι, μπορεί κανείς να ισχυριστεί με βεβαιότητα ότι πραγματοποίησε το δεύτερο σκέλος. Το σύγγραμμα του Ζαλλώνη έχει γίνει γνωστό στη Ελλάδα από την πρώτη κιόλας έκδοση και αποτελεί σημείο αναφοράς για τον αντιφαναριωτικό Τύπο, μαζί με κάποια κείμενα του Κοραή. Ενδεικτικά είναι τα παρακάτω αποσπάσματα από εφημερίδες της Οθωνικής περιόδου:

-«Ο Κωνσταντίνος Μαυροκορδάτος έλαβε πρώτος την ηγεμονίαν της Βλαχίας. Ο Μάρκος Φίλιππος Ζαλλώνης λέγει εις το περί Φαναριωτών σύγγραμμά του ότι κανείς παρά τούτον άλλος δεν έκαμεν εις την Βλαχίαν τας μεγαλυτερας αδικίας διά την αισχροκέρδειαν, τον κακόν του νουν και την εκδίκησιν των αντιζήλων του.» *Χρόνος*, Ναύπλιο, 8/6/1833

-«[...]διότι ποίοι άλλοι παρά τους φαναριώτας έλαβον την τόσην μεγάλην τιμήν ώστε να κατάγονται από προδότας των ομογενών των, από δολοφόνους των συγγενών των, από αχαρίστους, καταδότας, εις ένα λόγον από δούλους, τυράνους χειροτέρους και από αυτά τα άγρια θηρία; Τους φαναριώτας τούτους στέλλομεν εις το βιβλίον του Ζαλώνη διά να ιδούν εκεί καθαρά την εικόνα των...» *Αθηνά*, Αθήνα, 1/8/1836

Δεν είναι όμως απαραίτητες αυτές οι ευθείες αναφορές των εφημερίδων στον Ζαλλώνη, προκειμένου να πειστεί κανείς για την επιρροή που άσκησε το πόνημά του στους εφημεριδογράφους της οθωνικής περιόδου. Όλα τα σημεία που θίγει το *Σύγγραμμα* αποτελούν αντικείμενο ενασχόλησης των ελληνικών εφημερίδων: η αμφισβήτηση της αριστοκρατικής καταγωγής των Φαναριωτών, το χρονικό της ανόδου τους, η διαγωγή τους στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, το 'κράτος εν κράτει' που συγκρότησαν στα πλαίσια της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, οι στρατηγικές που μεταχειρίζονταν για την κατάκτηση και επαναδιεκδίκηση αξιωμάτων, η έλλειψη ηθικών αξιών και εθνικής συνείδησης από μέρους τους, η εκκλησιαστική τους πολιτική, η μη συμμετοχή τους στην προετοιμασία της Επανάστασης, αλλά και οι προειδοποιήσεις του Ζαλλώνη για τον ολέθριο ρόλο που μπορούσαν να παίξουν αν τελικά αναμειγνύονταν σε αυτήν. Όπως θα δούμε καθώς θα αναλύουμε τα επιμέρους αυτά ζητήματα, πολύ συχνά η επιχειρηματολογία των αντιφαναριωτικών εφημερίδων δανείζεται ακόμη και αυτούσιες φράσεις από το κείμενο του Ζαλλώνη.

Αδαμάντιος Κοραής

Ο Κοραής αποτελεί μια εξίσου σημαντική πηγή άντλησης επιχειρημάτων για τον αντιφαναριωτικό Τύπο. Αν στον Ζαλλώνη οι εφημεριδογράφοι βρίσκουν στοιχεία για την ανατροφή των Φαναριωτών, την κοσμοθεωρία τους, τον πολιτικό τους πολιτισμό και τον τρόπο άσκησης της εξουσίας που τους παραχωρούσε η Πύλη, στον Κοραή βρίσκουν ανοιχτή αμφισβήτηση του ρόλου τους στην Ελληνική Επανάσταση. Και ο Ζαλλώνης ζήτησε από τους Έλληνες να εμποδίσουν τους Φαναριώτες να αναμειχθούν στα ελληνικά πολιτικά πράγματα, αυτός εξάλλου ήταν και ένας από τους βασικούς λόγους για τους οποίους έγραψε το βιβλίο του, ωστόσο δεν εμπλούτισε τις επανεκδόσεις του έργου του με συμπεράσματα σχετικά με την δράση των Φαναριωτών στην Επανάσταση ή αργότερα στο ελληνικό κράτος. Αντίθετα, ο Κοραής παρακολούθησε στενά την διαγωγή των Φαναριωτών καθ' όλη τη διάρκεια της Επανάστασης, αλλά και μετά την έλευση του Καποδίστρια, και αποτύπωσε την καχυποψία του απέναντί τους σε αρκετά κείμενά του, στα *Προλεγόμενα στους Αρχαίους Έλληνες Συγγραφείς*, αλλά και στην προσωπική του αλληλογραφία, μέρος της οποίας διέρρευσε αρκετά νωρίς στον ελληνικό Τύπο. Ο Κοραής φαίνεται πως ήταν εξ αρχής αρνητικός απέναντι στους Φαναριώτες και απευχόταν την ανάμειξη

τους στην Επανάσταση. Ενδεικτικό των αντιλήψεών του αυτών είναι το παρακάτω απόσπασμα από την επιστολή που έστειλε στον Νεόφυτο Βάμβα στις 20/7/1823 :

«[...]Εγώ , φίλε μου, απαρχής εταράχθην ακούσας ότι ανακατώθησαν Φαν.(αριώται) εις τας Ελληνικάς υποθέσεις. Τ' όνομα τούτο Φ.(αναριώτης) μ' εφάνη πάντοτε κακού οιωνού όνομα. Αλλ' επειδή ανακατώθησαν, μας έμεινε πλέον ο δεύτερος πλους όστις είναι τους μεν ειλικρινείς (αν ευρίσκονται τοιούτοι) να ενισχύσωμεν, τους δε δολωμένους και μολυσμένους, αν ήναι δυνατόν, να αναβαπτίσωμεν ...» ¹

Τις περισσότερες αναφορές στον Κοραή, τις βρίσκουμε στην εφημερίδα *Ο Άργος*, η οποία, εξάλλου έχει ως μόνιμο υπότιτλο την φράση: «Οι Ιησούται και Φαναριώται όπου προχωρήσουν, άλλον σκοπόν δεν έχουν, παρά να δεσπόζωσι και να τρέφονται αργοί. (ΚΟΡΑΗΣ)». Το μότο αυτό προέρχεται από τον *Διάλογο* μεταξύ Δημοχάρους και Πασιχάρους στα *Προλεγόμενα* του Κοραή, ο οποίος πραγματεύεται την ανάγκη να αποκλεισθούν οι Φαναριώτες από τα πολιτικά πράγματα της Ελλάδας. Στο φύλλο της 27^{ης} /5/1844 η εφημερίδα δημοσιεύει εκτεταμένο απόσπασμα του *Διαλόγου*, ελπίζοντας, όπως εξηγεί, ότι θα φανεί χρήσιμο «εις τας παρούσας της Φαναροκρατείας ημέρας.»

Δ: Είναι όμως και εν άλλο γένος κολάκων, τους οποίους ίσως δεν εγνωρίσαν ακόμη.
Π: Ποίους λέγεις;

Δ: Τους ονομαζομένους Φαναριώτας. Όλοι φυσικά οι Έλληνες εμολύνθημεν από την τυραννίαν των Μουσουλμάνων. Αλλ' ο μολυσμός των Φαναριωτών έγινε τόσον βαθύτερος, τόσον πλέον δυσέκπλυτος, όσον ήσαν πλησιέστεροι εις τον Τύραννον, όσον συχνότερα κατεφίλουν και τα κράσπεδα και τα υποδήματα των δούλων αυτού ψωμοζητούντες δωρεάς. [...]Μαθημένοι να παχύνωνται αργοί από τα αίματα της Μολδοβλαχίας, και στερημένοι τώρ' απροσδοκήτως την τροφήν και την τρυφήν, ετοιμάζονται ως λιμοκτονημένοι μυΐαι, να πετάξωσι προς την ταλαίπωρον Ελλάδα με την ελπίδα να την φλεβοτομώσι. Τούτους φίλε, φοβούμαι μη δε γνωρίζη ο Καποδίστριας. Εάν κατά δυστυχίαν, απατηθείς, περικυκλωθή απ' αυτούς, μην ελπίση πλέον να φυλάξη την οποίαν ενέπνευσε πίστιν εις τους Έλληνας, και της οποίας χρείαν έχει, αν θέλη να σώση την Ελλάδα. Τούτο μόνον αρκεί να τον καταστηση ύποπτον εις όλους. **Ιησούται και Φαναριώται, όπου προχωρήσουν, άλλον σκοπόν δεν έχουν, παρά να δεσπόζωσι και να τρέφονται αργοί.**

Π: Διαφέρουν όμως κατά τούτο οι Φαναριώται από τους Ιησούτας. Και τούτο

¹ Αδαμάντιος Κοραής, *Αλληλογραφία*, Όμιλος Μελέτης του Ελληνικού Διαφωτισμού. Ερμής, Αθήνα 1983, Τόμος Ε, σελ 45-47

μάλιστα συνεργεί εις την γνώρισιν και φυλακήν αυτών...

Δ:

Το ποίον;

Π:

Φιλοπρόσωποι ¹ και φιλοκερδεῖς, ως οι Ιησουίται, δεν έχουν όμως την πανουργίαν των Ιησουιτών. Οι Ιησουίται δεν ανακαλύπτουσιν εύκολα τους σκοπούς των, πλην όπου και όταν στερεωθώσιν ακλόνητα. Οι Φαναριώται εξ εναντίας είναι τόσον απλοί και απόνηροι, ώστε στολίζονται ακόμη φανερά με τα Τουρκοδώρητα επίθετα. Προς όντινα γράφουν, υπογράφονται με τους παλαιούς των τίτλους. Όθεν περάσωσι ταξιδεύοντες, φροντίζουν να γνωστοποιηθή η διάβασίς των, διά των εφημερίδων, εις την διψώσαν να γνωρίζη τας πράξεις και τα διαβήματά των φωτισμένην Ευρώπην. Ουδέ συλλογίζονται ότι όντες ήδη ύποπτοι εις τους Έλληνας, πασχίζουν να γενώσιν υποπτότεροι με την γελοίαν των δοξομανίαν.

Δ: Είχα λοιπον δίκαιον να τους φοβώμαι.

Π: Φόβος μάταιος. Η υποψία εκατήντησεν εις τόσον, ως ² εκινήθη λόγος εις την Βουλήν ν' αποκλείσωσι διά ψηφίσματος από παν υπούργημα της Ελληνικής Πολιτείας, ή καν από τα υπέρτατα τρία, όλους τους νυν ζώντας Φαναριώτας.

Δ:

Σωτήριον ψήφισμα, και πολύ πολιτικώτερον του οστρακισμού, επειδή χωρίς να αδικήση τους ζώντας, προφυλάσσει τα ταλαίπωρά των μέλλοντα τέκνα από την πατρικήν ανίατον νόσον. Αν αυτό δεν ψηφισθή, τρέχει κίνδυνον ο Καποδίστριας να πέση εις τας παγίδας των.»³

Ο Άργος παραπέμπει τους αναγνώστες του εκτός από τα Προλεγόμενα και στην προσωπική αλληλογραφία του Κοραή, όπου υπάρχουν σημαντικά αντιφαναριωτικά σχόλια. Στις 20/10/44 αποκαλύπτει μια τέτοια επιστολή του Κοραή προς τον Πολυχροσιάδη:

«δι ης συνεβούλευεν ο φιλόπατρις ούτος ανήρ τον Πολυχροσιάδην να προτρέψη τους Έλληνας να προσθέσωσιν εις το Πάτερ ημών πλησίον του, αλλά ρύσαι ημάς από του πονηρού, και από ΦΑΝΑΡΙΩΤΩΝ. [...]Ο Κοραής εσυμβούλευσε να εκδοθή ψήφισμα, αποκλείον από την δημόσιον υπηρεσίαν

¹ Η επιστολή Κοραή γράφει: «φιλόπρωτοι», όχι «φιλοπρόσωποι». Αδαμάντιος Κοραής, *Προλεγόμενα στους Αρχαίους Έλληνες Συγγραφείς*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1990, Τόμος Γ', σελ. 586

² Η επιστολή γράφει: «ώστε»

³ Αναφορά στους Φαναριώτες κάνει ο Κοραής και στα Προλεγόμενα του έργου του Τσεζάρε Μπεκαρία *Περί αδικημάτων και ποινών*. Εκεί, τους κατατάσσει στους «ολιγαρχικούς», σε εκείνους δηλαδή που μεταχειρίζονται τον πλούτο, την δύναμη και την παιδεία τους «εις καταφρόνησιν των άλλων» Αδαμάντιος Κοραής, *Προλεγόμενα στους Αρχαίους Έλληνες Συγγραφείς*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1995, Τόμος Δ', σελ. 94

ους Φαναριώτας, ο δε Καποδίστριας προετίθετο να βάλει εις πράξιν την σωτηριώδη ταύτην του αοιδήμου Κοραή νουθεσίαν....»

Η επιστολή στην οποία αναφέρεται ο *Άργος* είναι μάλλον η επιστολή της 23^{ης}/12/1823¹, στην οποία πράγματι ο Κοραής εκφράζει τις ανησυχίες του για τον φαναριωτικό κίνδυνο που απειλεί την Ελλάδα. Δεν προτρέπει, βέβαια, τον Πολυχροσιάδη να ζητήσει από τους Έλληνες να προσθέσουν την φράση «*αλλά ρύσαι ημάς από Φαναριωτών*» στην προσευχή τους, ωστόσο αυτό είναι πάνω κάτω το νόημα της επιστολής, στην οποία ο Κοραής επισημαίνει τις ύπουλες προσπάθειες των εν Ελλάδι Φαναριωτών «να συγκροτήσωσιν εις τα σπλάχνα της Ελλάδος Μολδαβικάς και Βλαχικάς αυλάς, αληθινά σπήλαια ληστών.» Άλλη αναφορά του *Άργου* στον Κοραή, βρίσκουμε στο φύλλο της 10^{ης}/11/44, όπου παρουσιάζεται ανέκδοτη επιστολή του τελευταίου προς τον Πολυχροσιάδη με θέμα την υποτιθέμενη πρόθεση του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου να εισαχθούν αριστοκρατικοί τίτλοι στην Ελλάδα. Σύμφωνα με την εφημερίδα ο Κοραής ζήτησε από τον Πολυχροσιάδη να «κινήση πάντα λίθον διά να μην εισαχθή εις την Ελλάδα η ψώρα της τιτλοφορίας»². Ο Κοραής είχε πράγματι προτρέψει, αν όχι τον Πολυχροσιάδη, πάντως σίγουρα τον Νεόφυτο Βάμβα, να αποτρέψει με κάθε τρόπο την εισαγωγή των τίτλων στην Ελλάδα. Στην επιστολή εκείνη του ζητούσε να συμβουλέψει, όχι μόνο τον Μαυροκορδάτο, αλλά και τον Υψηλάντη να «εκδυθή ως χιτώνα διχονοίας» τον πριγκηπικό τίτλο. Το ζήτημα της τιτλοφορίας των Φαναριωτών ήταν το σημείο αιχμής της Κοραϊκής επιχειρηματολογίας εναντίον τους. Στην προσωπική του αλληλογραφία υπάρχουν τρεις επιστολές που αποδεικνύουν πόση βαρύτητα είχε για εκείνον αυτή η υπόθεση.³ Στην επιστολή του προς τον Πολυχροσιάδη εξηγεί γιατί θεωρεί τους τίτλους των Φαναριωτών επονειδιστους. Όπως και ο Ζαλλώνης, επισημαίνει ότι οι Πρίγκηπες αυτοί, δεν κατάγονται από τους Βυζαντινούς.⁴ Τονίζει πως η χειροτόνησή τους έγινε από τους Τούρκους, που τους έχρισαν συνεργάτες τους στην καταδυνάστευση των χριστιανών- όχι της Ελλάδας, αλλά της Μολδοβλαχίας. Και ως τέτοιοι, δηλαδή

¹ Αδ. Κοραής, *Αλληλογραφία*, ό.π., σελ. 96

² «[...] Ζητεί να με πείση ο Κ Κλονάρης, έγραφεν ο Κοραής, ότι ο Μαυροκορδάτος φέρει τον τίτλον του Πρίγκηπος, θεωρών αυτόν αναγκαίον διά να σύρη ευκολώτερον το προς εαυτόν σέβας των Ελλήνων, οίτινες μόλις εξερχόμενοι από τον τουρκικόν ζυγόν δεν συγκατατίθενται να υποτάσσωνται εις διαταγάς, προερχομένας από ομοίους των συμπολίτας. Αλλ' εγώ δεν πείθομαι, είναι καλύτερον να φωτίσετε τον λαόν, παρά να τον συνειθίσετε να εκπλήττεται από τους τίτλους. Έπειτα, όταν συλλογίζωμαι, ότι ο Μαυροκορδάτος είναι Φαναριώτης, δεν ημπορώ να πεισθώ ότι από πατριωτισμόν ανέχεται να φέρη τον τίτλον του Πρίγκηπος, ο οποίος δεν τον ανήκει.' Η επιστολή αυτή του Κοραή, ανέκδοτος, σώζεται εις χείρας του Κυρίου Στούπη...»

³ Αδ. Κοραής, *Αλληλογραφία*, ό.π., σελ. 45, 96, 274

⁴ «[...] σέβομαι όλους τους νομίμους Πρίγκιπας[...] Έλληνα όμως Πρίγκιπα δεν γνωρίζω ακόμη κανένα. Του ταλαιπώρου μου γένους οι μωροί Πρίγκιπες ηφανίσθησαν προ πολλών εκατονταετηρίδων από μωρότερον άλλον άγριον Πρίγκιπα, τον Τούρκον...»

δούλοι των Τούρκων και τύραννοι των ρουμανικών χωρών, δεν έχουν τίποτε να διεκδικήσουν στην ελεύθερη Ελλάδα.¹ Στην ίδια επιστολή, ο Κοραής επισημαίνει και μια άλλη σημαντική πτυχή του ζητήματος της τιτλοφορίας των Φαναριωτών. Οι τίτλοι τους, υποστηρίζει, αποτελούν στίγμα, υπενθύμιση της προδοσίας που διέπραξαν απέναντι στο γένος τους συνεργαζόμενοι με τον κατακτητή. Για την επάνοδό τους επομένως στην κατάσταση της αδελφосύνης με τους λοιπούς Έλληνες χρειάζεται, όχι μόνο να απαρνηθούν τους τίτλους τους, αλλά και να τους ‘αποπλύνουν’, αποδεικνύοντας την μετάνοιά τους σε συμβολικό και πρακτικό επίπεδο.² Το ζήτημα λοιπόν για τον Κοραή δεν είναι αν κάποιοι Φαναριώτες έχουν ή όχι γνήσιους τίτλους, αλλά ότι δεν είναι δυνατόν να φέρουν τους τίτλους αυτούς εν μέσω ελευθέρων Ελλήνων. Η πλαστότητα των τίτλων κάποιων, καταλήγει, αποτελεί μικρότερη προσβολή για το έθνος από την ενδεχόμενη γνησιότητά τους.

« Και αν αληθώς ήτο (Πρίγκηπας), εχρεωστούσαν οι ημέτεροι, διά τούτο μάλιστα να τον αποστραφώσιν, αν αυτός δεν έφθανε πρώτος ν’ αποστραφή βδελυκτόν Τουρκικής χειροτονίας και Τουρκικού βαπτίσματος όνομα τον Πρίγκηπα. Τι ήθελες ειπείν, ή συλλογισθήν, ερωτώ σε φίλε μου, περί λιποτάκτου, όστις, αυτομολήσας από του εχθρού το στρατόπεδον εις το ιδικόν σου, θέλει όμως να συμπολεμή με σε στολισμένος τα εχθρικά παράσημα;»

Η επίδραση αυτών των ιδεών του Κοραή είναι εμφανέστατη στις εφημερίδες της οθωνικής περιόδου, όπως θα διαπιστώσουμε και στην σχετική ενότητα της παρούσας εργασίας, η οποία πραγματεύεται την αντίδραση του Τύπου στο θέμα των φαναριωτικών τίτλων ευγενείας.

Ο Κοραής, πάντως φαίνεται να ενστερνίζεται και άλλα διαδεδομένα αντιφαναριωτικά στερεότυπα όπως, ότι οι Φαναριώτες προσπάθησαν να υπηρετήσουν τα συμφέροντα ξένων Δυνάμεων στην αγωνιζόμενη Ελλάδα. Στην επιστολή του προς τον Everet εκφράζει υπόνοιες ότι η αίτηση προστασίας που υπέβαλαν οι Έλληνες στην Αγγλία ήταν έργο του Μαυροκορδάτου και της «*φατριάς*» του, που απεργάζονται σχέδια υποτέλειας πότε προς τη μια και πότε προς την άλλη Δύναμη.³ Και αυτές οι σκέψεις

¹ «Τους Βλάχους και τους Μολδαύους εκυβερνούσαν και ηγεμόνευαν οι Τουρκοχειροτονημένοι ούτοι Δουλοπρίγκιπες, όχι τους συνδούλους των ημάς ποτέ. Αυτούς πάλιν εμπορούν να κυβερνώσιν, εάν δυνηθή ο χειροτονητής των να κρατήση εις το εξής τας δύο ταύτας επαρχίας.»

² «Εάν τινές εξ αυτών, ή διά το δίκαιον, ή διά το συμφέρον, προκρίνωσι να συνελευθερωθώσι με τους αδελφούς των Έλλήνας από ζυγόν, όστις ατίμαζε πλέον αυτούς παρά τους άλλους, χρεωστούν να κρίνωσι την τοιαύτην έντιμον αυτομολίαν εις της ελευθερίας την παρεμβολήν ως βάπτισμα, ή αναβάπτισμα, ήγουν ως αληθινήν ‘Αποταγήν τω Σατανά και τοις έργοις αυτού.’ Χρεωστούν ν’ αποπλυνθώσι και να καθαρισθώσιν, ως από σατανικά μολύσματα, τα τουρκικά παράσημα και τους τίτλους.»

³ «[...]το πράγμα δεν εσαφηνίσθη ακόμη. Εις τους προφασιζομένους την ανάγκην αντιλέγουν άλλοι πολλοί, βεβαιούντες, ότι η εις τους Άγγλους καταφυγή ούτ’ ανάγκης έργον ήτον, ούτε με του έθνους τη συγκατάθεσιν επράχθη, αλλ’ εμηχανεύθη από φατρίαν, φατριάρχην έχουσαν τον Μαυροκορδάτον.[...] αγωνίζεται υπέρ εαυτού, και όχι υπέρ της ελληνικής ελευθερίας, αγωνίζεται να χειροτονηθή από τους Ρώσους Οσποδάρος, ή από τους Άγγλους Πρίγκιψ της Ελλάδος...»

του Κοραή θα πρέπει να διαβάστηκαν ευρύτατα και να ενίσχυσαν τα σενάρια περί Φαναριωτών – πρακτόρων ξένων συμφερόντων- οργάνων της Αγγλικής πολιτικής κ.ο.κ., με τα οποία θα ασχοληθούμε αναλυτικότερα στις ενότητες 4 και 5. Σημαντικό μέρος των αντιφαναριωτικών άρθρων που θα εξετάσουμε στη συνέχεια, πραγματεύονται την ‘ύποπη’ στάση των λιγοστών Φαναριωτών που κατέβηκαν στις επαναστατημένες περιοχές την περίοδο 1821 -1828. Ο Κοραής στις επιστολές του ασχολήθηκε ξεχωριστά με κάθε έναν από τους 3 Φαναριώτες που πρωταγωνίστησαν στην Ελληνική Επανάσταση. Για κανέναν δεν είχε καλή γνώμη. Τον Νέγρη τον αποκαλεί «*αλιτήριό*» στην επιστολή προς τον Βάμβα, ενώ στην επιστολή στον Πολυχροσιάδη αναφέρει για εκείνον:

«[...]στελλόμενος αντιπρόσωπος του τυράννου, οδού πάρεργον εύρηκε τους τυραννουμενους ορθούς και ενεγκαλίσθη την τύχην των ως έρμαιον. Και φοβούμενος μη παύση δια πάντα να ήναι Κολαΐσκος του Σουλτάνου, εσυγκρότησεν ο γεννάδας αρχείον Οκτώ Κολάων Ελληνικών, και ανεκηρύχθη Αρχικόλαος. Εδώ, μα την αλήθειαν! Απορεί πας ένας, τι πρέπει πλέον να θαυμάση, την πανουργίαν του ήρωος Νέγρη, ή την απλότητα των αποδεχθέντων τον Νέγρη, και πιστευσάντων ότι ο χθες ευλαβέστατα φιλών του Ριζαφέντη το κράσπεδον, έπαθε σήμερον τόσον τερατώδη μεταβολήν.»

Στα τελευταία αυτά λόγια αποτυπώνεται η άποψη του Κοραή για τους Φαναριώτες γενικότερα, ότι δηλαδή, άνθρωποι που μέχρι πρότινος υπηρετούσαν τον τύραννο, δεν μπορεί ξαφνικά να άλλαξαν αισθήματα. Ο Κοραής εκφράζεται υποτιμητικά και για τον Υψηλάντη. Στην επιστολή προς τον Πολυχροσιάδη τον αποκαλεί «νεανία ανόητο» και λέει ότι «εργάζεται δι’ άλλους και όχι διά την Ελλάδα», ενώ σε άλλη επιστολή επιπλήττει τον Βάμβα επειδή συνδέθηκε μαζί του. «Δεν είναι Πρίγκηψ», λέει για αυτόν, « και αν ήτο, έπρεπε να το αποστραφή ως δώρον τουρκικής χειροτονίας, ευθύς απού απεφάσισε να υπερμαχήση υπέρ της ελευθερίας του γένους του.» Τέλος, το γεγονός ότι στην Φιλική Εταιρεία εμπλέκονται Φαναριώτες πρίγκιπες, κάνει τον Κοραή να την αποκηρύξει ως «δυσώνυμον και ολεθριωτάτην Εταιρείαν».

Και ο

Ζαλλώνης τηρεί ανάλογη στάση απέναντι στην Φιλική Εταιρεία. Στο *Σύγγραμμά* του αμφισβητεί ανοιχτά την ίδια την ύπαρξή της. Μια πιθανή εξήγηση (πέρα από το ότι ενδεχομένως θεωρεί ότι οι μυστικές εταιρείες δεν είναι αρεστές στην Ευρώπη της Παλινόρθωσης) είναι ότι φοβάται πως άτομα προσκείμενα σε φαναριωτικούς κύκλους θα μπορούσαν να σφετερισθούν το νεφελώδες όνομα της Εταιρείας.¹ Σε άλλο σημείο του *Συγγράμματος*, ο Ζαλλώνης αντιφάσκει προς τον ίδιο του τον εαυτό μιλώντας για την Φιλική Εταιρεία σαν να επρόκειτο για μια οργάνωση υπαρκτή, που πράγματι προετοίμασε την Επανάσταση, η οποία ωστόσο επ’ ουδενί δεν συμπεριέλαβε τους Φαναριώτες στα δίκτυά της. Εδώ ο Ζαλλώνης πιθανότατα

¹ «Αν υπήρχον εταιρισταί εις την Ελλάδα θα τους είχαμε βέβαια διακρίνει εις την εποχήν του τελευταίου πολέμου της Ρωσίας κατά των Τούρκων. Και δεν ηξεύρω αν εις την εποχήν ταύτην ωμίλησαν περί τινός εταιρείας ανθρώπων γνωστών υπό το όνομα εταιριστών.» Μ. Φ Ζαλλώνης, *Σύγγραμμα περί των Φαναριωτών*, ό.π., σελ 151

απευθύνεται σε όσους γνωρίζουν ότι η Φιλική Εταιρεία υπήρξε, και επιχειρεί να τους πείσει ότι αποκλείεται άνθρωποι του Φαναρίου, 'τουρκοθρεμμένοι και δουλοπρεπείς', να προετοίμασαν την εθνική επανάσταση.¹ Για να κάνει το ενδεχόμενο αυτό να φανεί ακόμη πιο απίθανο, βεβαιώνει ότι οι Φιλικοί δεν απέκτησαν ποτέ διασυνδέσεις στην Κωνσταντινούπολη, ότι εσκεμμένα την παρέκαμψαν, διότι ήταν το κέντρο της Οθωμανικής Διοίκησης. Παρουσιάζει μάλιστα και δημογραφική ανάλυση, η οποία αποδεικνύει πόσο λίγοι ήταν οι Γραικοί της Πόλης «οι ικανοί να ενεργούν», σαν απάντηση σε εκείνους που θέλουν να πείσουν ότι η εστία της επανάστασης ήταν στο Φανάρι και ότι «εκεί συνήγοντο οι εταιρισταί».²

Ο Ζαλλώνης λοιπόν και ο Κοραΐς αλληλοσυμπληρώνονται ως σημαντικά ιδεολογικά στηρίγματα του αντιφαναριωτικού Τύπου.

Μάλιστα, ο 'αντιφαναριωτισμός' του Κοραΐ φαίνεται πως οδηγεί ακόμη και οπαδούς του Καποδίστρια να παραβλέπουν την ιδεολογική απόσταση που χώριζε τους δυο άνδρες³ και να επικαλούνται τα λεγόμενα αμφοτέρων προκειμένου να εδραιώσουν τις αντιφαναριωτικές απόψεις τους. Χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω απόσπασμα της 20ής / 10/ 44 από την εφημερίδα *Ο Άργος*: «Οι δυο μεγαλύτεροι άνδρες της

Ελλάδος, ο Καποδίστριας και ο Κοραΐς, έφριττον οσάκις ανελογίζοντο ότι ο Φαναριωτισμός αφήσας το Φανάριον του Βυζαντίου, ήλθε να κατασταθή εις την γην του Θησέως».⁴

Ο Πρωινός Κήρυξ

στις 6/11/43 εμφανίζει έναν Φαναριώτη να μιλά περιφρονητικά για τον Κοραΐ και τα αντιφαναριωτικά του κελεύσματα.

«Ο ξαναμωραμένος Κοραΐς εκατέτριψε τον βίον του επί των κενών αυτών λέξεων και χωρίς να γνωρίζη τας ηδονάς του βίου, έγραψεν ολόκληρα συγγράμματα εις τα οποία μας εμνημόνευε συνεχώς τους Φαναριώτας, μας εκωμόδησε, μας εσατύρισε, μας παρέβαλε με τους καλούς Ιησούιτας και με τούτο ενόμισεν να απωλέση το μνημόσυνόν μας, αλλ' ιδού ημείς ζώμεν και κατέστημεν άρχοντες κύριοι των Ελλήνων τους οποίους εσυμβούλευσε να μας

¹ «Αν οι Γραικοί εσύντριψαν τας καταξεσχίζουσας τας χείρας των αλύσους, δεν το απέλυσαν με την βοήθειαν των αλαζόνων Φαναριωτών, η φωνή της ανεξαρτησίας δεν εκβήκεν [...] από τα χαμερπή στόματα τα οποία καταφιλούν την υπό τους πόδας των Βιζήρων κόνιν.» Αυτόθι, σελ 146

² Αυτόθι, σελ 148-9

³ Ο Κοραΐς έχει θεωρηθεί ηθικός αυτουργός της δολοφονίας του Κυβερνήτη και έχει αποκληθεί «φονέας του ενδόξου των Ελλήνων υποκειμένου». Βλ. Κουλούρη Χ. – Λούκος Χ., *Τα Πρόσωπα του Καποδίστρια: ο Πρώτος Κυβερνήτης της Ελλάδας και η Νεοελληνική Ιδεολογία (1831-1996)*, Πορεία, Αθήνα, 1996, σελ. 25- 27 Βλ. ακόμη Απ. Δασκαλάκης, *Κοραΐς και Καποδίστριας, Οι κατά του Κυβερνήτου λίβελλοι*, Αθήνα, 1958

⁴ Εξάλλου και ο ίδιος ο Κοραΐς θεωρούσε τους Φαναριώτες πιο επικίνδυνους αντιπάλους από τον Καποδίστρια. Όπως σημειώνει ο Απ. Δασκαλάκης (όπ., σελ. 95), ο Κοραΐς γνώριζε την αντικαποδιστριακή στροφή των εν Ελλάδι Φαναριωτών, ωστόσο «αντί να ικανοποιείται ανησυχεί έτι περισσότερο». Έτσι, την τελευταία στιγμή προσέθεσε στον πρόλογο του πρώτου κατά του Καποδίστρια διαλόγου του τις εξής παρατηρήσεις: «Την ώραν ταύτην σπείρεται φήμη συνωμοσίας ελληνικής κατά του Κυβερνήτου της Ελλάδος. Τούτο δεν είναι παράδοξον. Αλλ' η φήμη προσθέτει, ότι και οι πλείότεροι των συνωμοτών ήσαν Φαναριώται. Ουδέ τούτο παράδοξον. Έχει όμως χρείαν προσοχής μεγάλης εκ μέρους των λοιπών ειρηνικών πολιτών, να μην πιστεύσωσιν ευκόλως τον υπέρ πατρίδος φαινόμενον ζήλον της συνωμοσίας.»

εξορίσωσιν από την Ελλάδα, ως οι κούφοι Γάλλοι εξώρισαν τους ευεργέτας των Ιησουίτας από την Γαλλίαν.»

Πάντως, ακόμη και αν ο Κοραΐς δεν υποστήριξε τον εξοστρακισμό των Φαναριωτών, ήταν απόλυτα θετικός στην έξωσή τους από τα δημόσια αξιώματα, όπως αποκαλύπτει ο Διάλογος στα Προλεγόμενα των *Επικτήτου Διατριβών*. Αυτό το κείμενο οπωσδήποτε ενθάρρυνε τον αντιφαναριωτικό Τύπο στην εκδήλωση των ξενηλατικών του διαθέσεων. Για παράδειγμα η *Εθνική* γράφει στις 16/2/1844:

«Εάν οι επικίνδυνοι ούτοι κοινοί εχθροί δεν διωχθώσιν από εδώ, δεν θέλομεν ποτέ ελπίσει σταθεράν ησυχίαν. Καμμίαν προσωπικήν αντιπάθειαν δεν έχομεν κατ' αυτών, η ιστορία, η πείρα, τα δυστυχήματα των Μολδοβλάχων, η εν Κωνσταντινουπόλει διαγωγή των, αι παραινέσεις του σοφού συμπολίτου μας Κοραΐ, δεν μας αφίνουσιν ησυχίαν εις την καρδίαν μας ...»

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

«ΦΑΝΑΡΙΩΤΗΣ»: ΕΝΑΣ ΕΥΠΛΑΣΤΟΣ ΟΡΟΣ

«Λέγοντες Φαναριώτην εννοούμεν σήμερον οι Έλληνες με γενικωτέραν σημασίαν από εκείνην του τοπικού ονόματος, άνθρωπον γεννηθέντα και ανατραφέντα με ιδέας υπεροχής, άνθρωπον καταχθόνιον ευρίσκοντα την ευδαιμονίαν του εις την δυστυχίαν των άλλων, άνθρωπον κηφήνα, μη εργαζόμενον, και τρεφόμενον από αλλοτρίους ιδρώτας, άνθρωπον τέλος ποταπόν, χαμερπή, κόλακα, ασυνείδητον, κλέπτην, άρπαγα, ραδιούργον, και με καρδίαν Βελζεβούλ.»
Πρωινός Κήρυξ, 6/11/43

Πολλές εφημερίδες, απηχώντας διαδεδομένα στερεότυπα σχετικά με τους Φαναριώτες, και ταυτόχρονα συμβάλλοντας οι ίδιες στην περαιτέρω διάδοση και αποκρυστάλλωσή τους, καθιέρωσαν ανάλογες αρνητικά φορτισμένες έννοιες, όπως ο «φαναριωτισμός» και το «φαναριωτικό σύστημα». Όπως φαίνεται, στα οθωνικά χρόνια η χειρότερη δυσφήμιση που μπορεί να υποστεί μια εφημερίδα είναι να κατηγορηθεί ότι «φαναριωτίζει». Ωστόσο, δεν είναι ξεκάθαρο αν το ρήμα υποδηλώνει κάποιον που τρέφει συμπάθεια προς τους Φαναριώτες, κάποιον που υπηρετεί φαναριωτικά σχέδια, ή γενικά κάποιον που έχει ανήθικη πολιτική συμπεριφορά. Δεδομένου ότι ο «φαναριωτισμός» ορίζεται ως μια μορφή καταχθόνιας πολιτικής δράσης που διεξάγεται εν κρυπτώ, είναι πολύ εύκολο για τους πολιτικούς αντιπάλους κάποιου να υπαινιχθούν ότι «φαναριωτίζει». Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο παράδειγμα. Στις 30/9/1844 η εφημερίδα *Ατίθασσος* κατηγορεί την εφημερίδα *Νίκη* ότι «φαναριωτίζει, διότι φαίνεται έκαμε νέους Συντάκτας». Την επομένη ημέρα η *Νίκη* αισθάνεται υποχρεωμένη να απαντήσει σε αυτήν την απόπειρα δυσφήμισης που έγινε σε βάρος της. Από την απάντησή της συνάγεται ότι οι όροι «φαναριωτισμός» και «φατριασμός» χρησιμοποιούνται ως συνώνυμοι :

«[...]λαμβάνομεν την τιμήν να διακοινώσωμεν εις τον ατίθασσον Συντάκτην ότι πολύ εσφαλμένως παρετήρησε την ψώραν του φατριασμού εις την Νίκην καθώς την βλέπει και επί των ευρέων αυτού νώτων....»

Η *Νίκη* επανέρχεται στο θέμα με άρθρο της 5^{ης}/ 10/1844, στο οποίο διαμαρτύρεται ότι όσο ασαφέστερες γίνονται οι κατηγορίες περί «φαναριωτισμού», τόσο πιο δύσκολο είναι να αποσειστούν. Στη διαμάχη αυτή εικονογραφείται μια πραγματικότητα της οθωνικής κοινωνίας, όπου η κατηγορία του «φαναριωτισμού» έχει μεταβληθεί σε αποτελεσματικό τρόπο συκοφαντικής δυσφήμισης των πολιτικών αντιπάλων. Οι κανόνες του παιχνιδιού ορίζουν ότι οποιοσδήποτε δεν μεριμνά να καλύψει τα νώτα του κατηγορώντας πρώτος τον αντίπαλο ότι «φαναριωτίζει», κινδυνεύει να στιγματιστεί ο ίδιος.

« θέλει και καλά πόλεμον (ο *Ατίθασσος*). Δεν τον αρκεί να αναμασσά τα υποβολιμαία ιδεάρια, αλλ' απαιτεί να τω αποδείξωσιν ενώπιον της

γελοιώδους εμβριθείας του οι συντάκται της Νίκης εάν Φαναριωτίζωσιν ή όχι. [...]Βεβαιώθητι, ατίθασσε! Ότι η Νίκη δεν είναι ατίθασσος εις τας φρονίμους παρατηρήσεις. Επιθυμεί μόνον να ήναι αύται ορισμένα και σαφείς, να αποδεικνύωσι πράγματα διά του λογισμού. Όχι να λέγωσι κενάς λέξεις...φαναριωτίζει, πλανάται εις ερήμους πεδιάδας, να αποδείξη ότι δεν φαναριωτίζει. Με τον τρόπον τούτον συ γίνεσαι Μονάρχης απόλυτος της δημοσιογραφίας.»

Ο *Πρωινός Κήρυξ* στις 11/11/43 έσπευσε να προδικάσει τον προσανατολισμό της νέας εφημερίδας *Συνταγματικός*, πριν καλά καλά αυτή προλάβει να κυκλοφορήσει:

«Νέα εφημερίς υπό τον τίτλον ο Συνταγματικός ανεφάνη ενταύθα, πολλοί θέλουσιν ότι μυρίζει Φαναρίλλες...»

Μόλις στις 16/11/43 ο *Πρωινός Κήρυξ* εμφανίζεται πια βέβαιος ότι ο *Συνταγματικός* είναι «εφημερίς εκδιδόμενη από την μπουμπαρέκ συμμορίαν των Φαναριωτών». Δεδομένων των απόψεων του Ιωάννη Φιλήμονα για τους Φαναριώτες, όπως τουλάχιστον αυτές καταγράφηκαν στον *Χρόνο* του Ναυπλίου, είναι άξιο απορίας το γεγονός ότι αυτός ο ίδιος Φιλήμων, συντάκτης πλέον του *Αιώνα*, βρέθηκε κατηγορούμενος για «φαναριωτισμό». Η εφημερίδα *Ζέφυρος* στις 9/8/1845 απευθύνει σκληρές ερωτήσεις στο Ιωάννη Φιλήμονα:

«[...]Αλλά αγύρτα Ι. Φιλήμων, άθλιε και λαοπλάνε, ποία είναι η μερίς Σου; Είναι η Φαναριωτική φυλή; Μαλιστώτατα. Αλλά συ πρώτος δεν εκάλεσες προδότας τους Φαναριώτας; Συ μυριάκις δεν επροσκάλεσες τον λαόν να κάμη εξώσεις και προπηλακίσεις τούτων; Συ ποσάκις δεν ωχλαγωγήσες τον λαόν διά να τους εξαλείψης από της γης το πρόσωπον; Συ δεν ωνόμασες εθνοκαταράτους τον Μαυροκορδάτον, τους Φαναριώτας και όλους τους φρονούντας τα εκείνων; Συ ο ίδιος τολμάς να προσκαλής τους εθνικούς βουλευτάς να ενωθώσι μετ' αυτών;»

Προφανώς οι φιλοετεροχθονικές θέσεις του *Αιώνα* σε συνδυασμό με το γεγονός ότι ο συντάκτης του έπαψε να ασκεί κριτική στους Φαναριώτες¹, τον εξέθεσαν στα μάτια του κοινού.

Ακόμη πιο περίπλοκη είναι η ακόλουθη περίπτωση. Στις 20/2/1844, η *Εθνική* κατηγορεί την *Αθηνά* ότι προκειμένου να συκοφαντήσει τους αντιπάλους της του ρωσόφιλου κόμματος, διαδίδει ότι προετοιμάζουν την πτώση του Όθωνα και ετοιμάζονται να χρίσουν Φαναριώτη ηγεμόνα, υποτελή στην Ρωσία, με την παρακίνηση αυτής της Δύναμης. Έχει σημασία να αναφέρουμε ότι η *Αθηνά* είχε δημοσιεύσει στο παρελθόν αρκετά αντιφαναριωτικά άρθρα, μερικά από τα οποία θα

¹ Για την 'μεταστροφή' αυτή του Ι. Φιλήμονα και τις επιθέσεις που δέχτηκε βλ. περισσότερα στην ενότητα 7.

δούμε σε επόμενες ενότητες, ενώ είχε διατυπώσει και παλιότερα παρόμοιους φόβους για την εγκαθίδρυση Φαναριωτικών Ηγεμονιών σε εδάφη με ελληνικούς πληθυσμούς.¹ Ως τώρα η περίπτωση αυτή είναι αρκετά συνηθισμένη. Μια εφημερίδα κατηγορεί μια άλλη ότι προσπαθεί να εξοντώσει τους πολιτικούς αντιπάλους της προσάπτοντάς τους, άδικα, ότι διατηρούν σχέσεις με φαναριωτικούς κύκλους που απεργάζονται αντεθνικά σχέδια. Στην συνέχεια όμως, η *Εθνική* συγκαταλέγει την *Αθηνά* μαζί με την *Αναμόρφωσιν* στα δημοσιογραφικά όργανα του Μαυροκορδάτου, του «*Πατριάρχη των Φαναριωτών*», όπως συνηθίζει να τον αποκαλεί. Εν ολίγοις, μια εφημερίδα όπως η *Αθηνά*, που διακρίνεται για τα αντιφαναριωτικά της αισθήματα, κατηγορείται από μια άλλη ότι λειτουργεί ως Φαναριωτικός Δούρειος Ίππος. Η κατάσταση αυτή είναι ενδεικτική της περίπλοκης λειτουργίας του όρου «*Φαναριωτισμός*» κατά την Οθωνική περίοδο. Όλοι είναι ύποπτοι και το γεγονός ότι κάποιος διαδηλώνει την αντίθεσή του προς τον «*Φαναριωτισμό*» και επισείει τον φαναριωτικό κίνδυνο σε διάφορες περιστάσεις και με διάφορους τρόπους, δεν τον απαλλάσσει από τις υποψίες ότι μπορεί εντέλει να είναι «*φαναριωτικό όργανο*». Η *Εθνική* (Ναυπλίου), ο *Ήλιος*, η *Ελπίς*, ο *Φίλος του Λαού*, η *Καρτερία*, η *Συνένωσις* και άλλες ακόμη εφημερίδες δέχτηκαν σφοδρές επιθέσεις από τους διακηρυγμένους εχθρούς του «*φαναριωτισμού*». Σε επόμενη ενότητα θα δούμε πώς αντέδρασαν κάποιες από αυτές.

Ορισμοί του «φαναριωτισμού»

Οι περισσότερες εφημερίδες προτείνουν τον δικό τους ορισμό του «*φαναριωτισμού*». Από μόνο του το γεγονός αυτό υποδεικνύει ότι η χρήση του όρου είναι αρκετά περίπλοκη και ότι η ονομασία αυτή έχει φθάσει να υποδηλώνει περισσότερα πράγματα από την καταγωγή κάποιου από την συνοικία Φανάρι της Κωνσταντινούπολης. Όπως θα δούμε στις επόμενες ενότητες, ο προσδιορισμός 'Φαναριώτης' έχει συνδεθεί με συγκεκριμένα αρνητικά πολιτικά και κοινωνικά στερεότυπα, με αποτέλεσμα να καταλήξει να χρησιμοποιείται υβριστικά ως συνώνυμο του 'μακιαβελισμού', του 'ιησουιτισμού', του 'φατριασμού' κοκ. Μια τόσο ευρεία χρήση του όρου είναι επόμενο να καθίσταται ασαφής, εφόσον μπορεί να παραπέμπει και σε άτομα ή κοινωνικές ομάδες εκτός του κύκλου των λιγοστών καταγόμενων από το Φανάρι, ενώ ταυτόχρονα είναι δυνατόν να αναγνωρίζει εξαιρέσεις μεταξύ των 'Φαναριωτών κατ' όνομα' που ενδεχομένως δεν ανταποκρίνονται στο κυρίαρχο αρνητικό στερεότυπο.

Όσες εφημερίδες είναι πρόθυμες να αναγνωρίσουν φωτεινές εξαιρέσεις μεταξύ των εχόντων φαναριωτική καταγωγή, συνήθως ξεχωρίζουν τους Φαναριώτες εκείνους που, είτε συμμετείχαν στον απελευθερωτικό αγώνα, είτε διάγουν ήσυχο βίο, ιδιωτεύοντας, δηλαδή απέχοντας από τις δημόσιες θέσεις του βασιλείου. Αυτά, ωστόσο, δεν είναι απόλυτα. Πολλές εφημερίδες, όπως θα δούμε στην συνέχεια, αντιμετωπίζουν τους Φαναριώτες που αναμείχθηκαν στην Επανάσταση ως τους χειρότερους ραδιούργους και προδότες της πατρίδας.

Ας δούμε ορισμένες απόπειρες των εφημερίδων να ορίσουν τον «*Φαναριώτη*» και τον «*φαναριωτισμό*».

Η *Αθηνά* δημοσιεύει σχετικό άρθρο την 1^η/ 8/1836, το οποίο προλογίζει ως εξής:

¹ Βλ. *Αθηνά*, 12/10/1840

«Χρεωστούμεν να προσδιορίσωμεν οποία πρόσωπα θεωρούμεν ότι ανήκουν εις τον φαναριωτισμόν, διά να μην ήθελεν εκλάβη τις ότι θεωρούμεν ως τοιούτους όλους εν γένει τους γεννηθέντας εις το Φανάριον της Κωνσταντινουπόλεως, ενώ μεταξύ τούτων ευρίσκονται άνθρωποι αξιότιμοι και χρήσιμοι πολίται, οι οποίοι τωόντι ήλθαν εις την Ελλάδα, όχι διά να ραδιουργούν και να λαμβάνουν αρχάς, αλλά να συζήσουν με τους ομογενείς των ως αδελφοί, ευρίσκονται μάλιστα και νέοι τους οποίους ευρούσα η παιδεία τρυφερούς ευτύχησεν όχι μόνον να τους αποσπάση από την διαφθοράν αλλά και να εμπνεύση εις αυτούς ελληνικάς αρετάς.»

Εξηγεί ότι «ως φαναριώτας ή ως ανήκοντας εις τον φαναριωτισμόν» θεωρεί όσους ήρθαν στην Ελλάδα με αντικοινωνικού σκοπούς, δεν σεβάσθηκαν τους θεσμούς της και εξακολούθησαν να «στολίζονται» με τουρκικούς τίτλους καταργημένους από την ελληνική πολιτεία και να περιφρονούν όσους δεν ήταν όμοιοι με αυτούς τιτλοφόροι. Και ακόμη:

«[...]τους καταδότας, τους συκοφάντας των χρηστών πολιτών Ελλήνων, τους απατεώνας, τους απίστους, τους αχαρακτηρίστους, τους δολίους, τους επιβουλευομένους τας εθνικάς ελευθερίας, τους κατέχοντας θέσεις αναξίως και γινομένους όργανα απλά σκοπών ολεθρίων διά το έθνος, μόνον και μόνον διά να διατηρούνται εις τας θέσεις των[...] τους παίζοντας με την δυστυχίαν του έθνους, τους εμποδίζοντας την πρόοδον του Ελληνικού λαού.»

Η εφημερίδα ξεκαθαρίζει πως όποτε διακρίνει τις ιδιότητες αυτές, «τα κύρια χαρακτηριστικά του Φαναριωτισμού», όπως τα αποκαλεί, σε άλλους Έλληνες πλην των Φαναριωτών, ακόμη και σε Έλληνες του Αγώνα, δεν διστάζει να ονομάσει και αυτούς «Φαναριώτες». Εντέλει η *Αθηνά* δανείζεται το όνομα μιας συγκεκριμένης καταγωγής για να υποδηλώσει όλους τους ‘κακούς Έλληνες’. Αυτό δεν αναιρεί το γεγονός ότι αντιμετωπίζει αρνητικά την πλειονότητα των ατόμων που κατάγονται από το Φανάρι. Οι εξαιρέσεις που είναι διατεθειμένη να αναγνωρίσει αφορούν τους Φαναριώτες εκείνους που έκοψαν δεσμούς με το παρελθόν τους: τους ‘ήσυχους’ που δεν ήρθαν για να διεκδικήσουν θέσεις, όσους άφησαν στη λήθη τους τίτλους τους, αλλά και τη νέα γενιά που έγινε κοινωνός της ελληνικής παιδείας. Σε άρθρο του στις 9/10/39 ο *Φίλος του Λαού* δίνει μια πολύ πιο περιορισμένη ερμηνεία στον όρο «Φαναριώτης», περιγράφοντας με αυτόν όσους πραγματικά κατάγονται από το Φανάρι και έρχονται στην Ελλάδα για να εφαρμόσουν την πολιτική που διδάχτηκαν στην αυλή του σουλτάνου. Εξαιρεί, πάντως, όσους συμμετείχαν στην Επανάσταση, αντιμετωπίζοντας την πράξη τους αυτή ως επανασύνδεση με την εθνική κοινότητα.

«[...]Φαναριώτας ημείς ονομάζομεν τα άτομα εκείνα [...]όσα φεύγοντα εκ προνοίας τους υπέρ της πατρίδος κινδύνους, διέτριβον εις την αλλοδαπήν καθ’ όλον του ιερού αγώνος το διάστημα και ελθόντα εις την Ελλάδα εις

καιρούς ευτυχεστέρους δεν απέβαλλον το παλαιόν φρόνημα της διαφθοράς, της κακίας του ψεύδους και της οϊήσεως [...] το οποίον τους προήγαγεν εις τας αυλάς των τυράννων, αλλ' ήρχισαν αμέσως να μετέρχωνται το αρχαίον των σύστημα, παραγκωνίζοντες τους λοιπούς Έλληνας...»

Και ο Άγγελος στις 21/11/43 διευκρινίζει ότι όταν κατηγορεί τους «Φαναριώτες» δεν χρησιμοποιεί τον όρο με την στενή έννοια της καταγωγής, αλλά εξαιρεί όσους αγωνίστηκαν:

«Λέγοντες Φαναριώτας δεν εκλαμβάνομεν και τους αξιοτίμους και αγαπητούς συναγωνιστάς μας Κωνσταντινουπολίτας, ή τους υπέρ πατριδος πολλά θυσιάσαντας.»

Ο Χρόνος του Ναυπλίου, από τις πρώτες εφημερίδες που ασχολήθηκαν με τους Φαναριώτες, έδωσε και αυτός τις απαραίτητες εξηγήσεις ως προς το ποιοι περιλαμβάνονται στην κατηγορία αυτή. Στις 13/7/33 η εφημερίδα του Φιλήμονα κρατά, όπως λέει, κάποια απόσταση από τις γενικεύσεις του Κοραή και του Ζαλλώνη και δηλώνει διατεθειμένη να αναγνωρίσει τις εξαιρέσεις του κανόνα όπου τις συναντήσει. Παρ' όλα αυτά ορίζει τον Φαναριωτισμό ως πολιτικό σύστημα, παρόμοιο με τον «Ιησουιτισμό», το οποίο βάζει σε ενέργεια μια «ολέθριος συμμορία». Στις 6/11/43 ο *Πρωινός Κήρυξ* δίνει τον δικό του ορισμό του 'Φαναριώτη', ο οποίος όπως είναι αναμενόμενο από μια εφημερίδα που στηρίζει τον Μαυροκορδάτο, δεν περιορίζεται στον τόπο καταγωγής, αλλά δίνει έμφαση σε όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που θα αναπτύξουμε στην ενότητα 3. Παρότι, όπως διευκρινίζει η εφημερίδα, αυτά τα στοιχεία απαντώνται και μεταξύ των «Ελλήνων κατ' επιφάνειαν», η φαναριωτική κοινότητα αποτελεί το κατεξοχήν προνομιακό πεδίο διάδοσής τους. Όπως είδαμε στην αρχή της ενότητας, η εφημερίδα αποκαλεί «Φαναριώτη», ανεξαρτήτως καταγωγής, όποιον θεωρεί ανήτικο.

«Τοιούτον τέρας εννοούμεν οσάκις λέγομεν τινά Φαναριώτην, και ομολογούμεν ότι καθώς μεταξύ των Φαναριωτών υπάρχουν πολλά ολίγοι καλοί, οίον Μαυροκορδάτοι, Υψηλάνται, Αργυρόπουλοι, Ραγκαβείς κλπ, ενυπάρχουσι και εντός της Κοινωνίας μας ολίγοι κακοί Φαναριώται, Έλληνες κατ' επιφάνειαν, οίον Τσίνοι και Σοφιανόπωλοι, τους οποίους χαρίζομεν εις το έντιμον τακίμι σας διά να γείνη τελειώτερον. Υπό ταύτην την σημασίαν εννοούμεν τον Φαναριωτισμόν...»

Σύμφωνα με την παραπάνω ανάλυση, η αναλογία στην κοινωνία είναι : λίγοι καλοί 'Φαναριώτες από το Φανάρι' (ένας εκ των οποίων και ο Μαυροκορδάτος) και λίγοι κακοί 'Φαναριώτες - Έλληνες'.

Και το ακόλουθο άρθρο του *Πρωινού Κήρυκος*, που δημοσιεύτηκε στις 3/8/44, μια μόλις ημέρα πριν την παραίτηση της κυβέρνησης Μαυροκορδάτου, με τον χαρακτηριστικό τίτλο: «Ποίοι είναι Φαναριώται, η αντιπολίτευσις ή το Υπουργείον;» πραγματεύεται τον ορισμό της λέξης «Φαναριώτης». Ο αρθρογράφος χρησιμοποιεί τον όρο με το σημααινόμενο που θεωρεί ο ίδιος ότι του αποδίδει η ελληνική κοινωνία.

Πρόκειται λοιπόν για εκείνο το άτομο που έχει «καταχθόνια πολιτική συμπεριφορά». Σύμφωνα με την επιχειρηματολογία της εφημερίδας, δεν θα πρέπει να συγχέεται η κυριολεκτική με την υβριστική χρήση του όρου «Φαναριώτης», διότι κάτι τέτοιο αποβαίνει σε βάρος όσων τυγχάνουν Φαναριώτες με την κυριολεκτική έννοια. Στο ίδιο άρθρο, η καταγωγή του Μαυροκορδάτου παρουσιάζεται ως κάποιο φυσικό ελάττωμα, το οποίο ο ίδιος προσπάθησε να αντιπαρέλθει και να διορθώσει με την συμμετοχή του στην εθνική παλιγγενεσία: «Ο Μαυροκορδάτος εγεννήθη (χωρίς να πταίση) εις Κωνσταντινούπολιν, αλλ' εγήρασε μεταξύ των πολέμων...» Σε ένα πολιτικό περιβάλλον όπου Φαναριώτης σημαίνει μεταφορικά ραδιούργος, ο υποστηρικτής του Μαυροκορδάτου, του πολιτικού που έχει την ατυχία να είναι στην κυριολεξία Φαναριώτης, επισημαίνει τα προβλήματα που προκαλεί η διφορούμενη χρήση του όρου.

«Καθώς οι Εβραίοι φωνάζουν εις την συναγωγήν [...] ούτω ομοφώνως εφώναξε και φωνάζει η αναρχική και αντεθνική αντιπολίτευσις, ότι το υπουργείον είναι ξενικόν, είναι Φαναριωτικόν.[...] Εν τοσούτω Φαναριώτης τι θα ειπή; Άνθρωπος γεννημένος εις το Φανάρι της Κωνσταντινουπόλεως, ή άνθρωπος καταχθονίου πολιτικής και συμπεριφοράς;»

Αν ισχύει το πρώτο, συνεχίζει τον συλλογισμό του ο αρθρογράφος, τότε πώς αποκαλείται Φαναριωτική μια κυβέρνηση στην οποία συμμετέχει μόνο ένας Φαναριώτης; Αν ισχύει το δεύτερο, «τότε μα τον θεόν και μα τον διάβολον εκτός του αθούου υπουργείου, πολλούς Πελοποννησίους -φαναριώτας έχομεν, πολλούς Στερεοελλαδίτας –φαναριώτας ανεδείξαμεν.» Στη συνέχεια ο αρθρογράφος επωφελείται με τη σειρά του από την συγκεχυμένη έννοια του όρου και αποκαλεί «Φαναριώτες» τα στελέχη της αντιπολίτευσης και τα δημοσιογραφικά τους όργανα, χωρίς να διευκρινίζει τότε πρόκειται για το κυριολεκτικό και τότε για το μεταφορικό σημαινόμενο .

« [...]Εν τοσούτω η αντιπολίτευσις έχει αρχηγόν της Φαναριώτην, και Φαναριώτην προσπαθήσαντα άλλοτε να ανεγείρη διά της γενεάς του μεσότηχον μεταξύ θρόνου και λαού. Έχει όργανά της Φαναριώτας, δημοσιογράφους Φαναριώτας, συμβούλους της Φαναριώτας, κατασκόπους της Φαναριώτας, σύροντας από την μύτην τινάς καυχωμένους διά το έξυπνον πνεύμα των. Και πρώτη Φαναριωτική ραδιουργία της αντιπολιτεύσεως ήτον του να προσάψωσιν εις το Υπουργείον επί σκοπώ βλάβης το επίθετον Φαναριωτικόν.»

Ο «φαναριωτισμός» ως διαδεδομένο κοινωνικό και πολιτικό στερεότυπο φαίνεται ενίοτε χρήσιμο όπλο και στους ίδιους τους Φαναριώτες προκειμένου να πλήξουν τους Φαναριώτες αντιπάλους τους. Ο *Πρωινός Κήρυξ* αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα εφημερίδας που έπλασε δυο τύπους Φαναριώτη, τον 'καλό', για να περιγράψει τον Μαυροκορδάτο και τους οικείους του ως φωτεινές εξαιρέσεις, και τον 'κακό', εκείνον που ανταποκρίνεται στο διαδεδομένο κοινωνικό στερεότυπο,

προκειμένου να περιγράψει τους αντιπάλους του. Ο *Πρωινός Κήρυξ* δεν περιορίζεται, (όπως κάνουν άλλες εφημερίδες με πραγματικές ή φημολογούμενες ‘φαναριωτικές διασυνδέσεις’ που θα εξετάσουμε στη συνέχεια) στο να αποκηρύξει απλά τον «φαναριωτισμό» για να φανεί ότι συμμερίζεται την απέχθεια της κοινής γνώμης προς μια ασαφή έννοια που έχει δαιμονοποιηθεί και η οποία έχει καταλήξει να περιγράφει ο,τιδήποτε θεωρείται κακό. Κάνει ένα βήμα παραπέρα και χρησιμοποιεί προνομιακά την αντιφαναριωτική ρητορεία στα πλαίσια μιας ενδοφαναριωτικής σύγκρουσης. Σε άρθρο που δημοσιεύει στις 29/11/45 με τίτλο «*Η μοσχομάγκα, πολέμιος άσπονδος των Φαναριωτών*», η εφημερίδα ξεκαθαρίζει ποιοι είναι οι ‘καλοί’ και ποιοι οι ‘κακοί’ Φαναριώτες, με άλλα λόγια οι Φαναριώτες που τυγχάνουν πολιτικοί εχθροί του Μαυροκορδάτου. Αναφέρει ότι το γαλλικό κόμμα «ξεκαθάρισε τον αιθέρα του Φαναρίου», επέλεξε δηλαδή ποιους Φαναριώτες θα συμπεριλάβει στις τάξεις του και κατά τα άλλα «κήρυξε πόλεμον κατά του Φαναριωτισμού αδιάλλακτον». Ουσιαστικά κατηγορεί τον Κωλέττη ότι συμπεριέλαβε τους λάθος Φαναριώτες στο κόμμα του.

Αυτοί οι ‘κακοί Φαναριώτες’ είναι: «Οι Κεμπάπιδες, οι Δοντάδες, οι Κωστάκηδες, Καρατζάδες, οι Ρουσέτοι και Μπιμπίκιδες επικαλούμενοι, και λοιπή χορεία διαφόρων ετέρων ουχ ήττον περιβλέπτων και αξίων συντρόφων της μοσχομάγκας...» Οι μόνοι ‘καλοί Φαναριώτες’ κατά τον *Πρωινόν Κήρυκα*, δηλαδή «μόνος ο Μαυροκορδάτος και Μιχαήλ Σούτζος και οι πλησιέστεροι συγγενείς των» πολεμούνται από την «μοσχομάγκα», γεγονός που γεννά τα ειρωνικά σχόλια της εφημερίδας. Εν ολίγοις, δυο διαφορετικοί πολιτικοί χώροι κάνουν επιλεκτική χρήση του όρου «φαναριωτισμός», στοχοποιώντας ο καθένας τους Φαναριώτες που δεν πρόσκεινται στο κόμμα του.

Σε φύλλο της 10^{ης} /7/44 του *Πρωινού Κήρυκος* βρίσκουμε ακόμη την ενδιαφέρουσα καταγγελία ότι ένας Φαναριώτης καθηγητής του Πανεπιστημίου, ο Γιάγκος Σούτσος, είναι ο συγγραφέας των αντιφαναριωτικών άρθρων της *Εθνικής*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 Η ΟΝΤΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΦΑΝΑΡΙΩΤΗ

«Φαναριώτης και φίλος, Φαναριώτης και πολίτης, πατριώτης αγαπών την πατρίδα, τούτο είναι εις την φύσιν αδύνατον, ασυμβίβαστον.»
Ο Θρίαμβος του Συντάγματος, 3/6/1845

Ο αντιφαναριωτικός Τύπος δεν συνηθίζει να αντιμετωπίζει τους Φαναριώτες ως μεμονωμένες προσωπικότητες, παρ' ότι αναφέρεται συχνά σε συγκεκριμένα πρόσωπα, αλλά ως ομάδα με συγκεκριμένες αντιλήψεις, συνήθειες και τρόπους πολιτικής δράσης, χαρακτηριστικά τα οποία υποτίθεται ότι τους κληροδότησε το παρελθόν τους ως αξιωματούχων της οθωμανικής διοίκησης.¹ Η ενότητα αυτή συγκεντρώνει τα στερεότυπα που συνθέτουν αυτήν την ιδιότυπη 'οντολογία του Φαναριώτη', και τα οποία συμπυκνώνει πολύ εύστοχα η παραπάνω αποφθεγματική διατύπωση του *Θρίαμβου του Συντάγματος*.

Οι Φαναριώτες ως τυχодиώκτες-απάτριδες

«Γενεά σκολιά και παραπικραίνουσα κατά τον Δαβίδ, φυλή κακεντρεχής, συμμορία εξ επαγγέλματος επίβουλος».
Εθνική, 16/7/45

Ένα συνηθισμένο μοτίβο είναι εκείνο του Φαναριώτη που δεν δεσμεύεται ηθικά απέναντι σε καμία πατρίδα, δεν μοιράζεται δεσμούς αδελφοσύνης με κανένα έθνος και αλληλεγγυότητες με καμία θρησκευτική κοινότητα, αλλά έχει ως μόνο οδηγό των πράξεών του το ατομικό συμφέρον.

Ο *Πρωινός Κήρυξ* στις 6/11/43 εμφανίζει έναν Φαναριώτη να αναπτύσσει τις ιδέες του περί πατριωτισμού:

«Αι φίλε μου, τι με λέγεις πατριωτισμός, τι πατριωτισμός και πατρίς, ο πατριωτισμός είναι το ατομικόν συμφέρον, και πατρίς είναι το άτομόν μου, όταν εγώ ευτυχώ, όταν εγώ εντρυφώ εις τους κόπους του ανοήτου όχλου, όστις εγεννήθη από την φύσιν προορισμένος να μη υπηρετή, τότε ο πατριωτισμός τότε η πατρίς, ιδού τα πάντα δι' εμέ προσφιλή, όταν είμαι αναγκασμένος να κοπιώ και να εργάζωμαι τι πατρίς, τι με λέγεις πατρίς, το παν δι' εμέ είναι πατρίς, όπου εύρω το συμφέρον μου εκεί πρέπει αναγκαίως και να προσκολληθώ. Αι λέξεις αύται πατριωτισμός και πατρίς, είναι η παρηγορία των Φανατικών ανθρώπων και των μωρών φιλοσόφων.»

¹ Ο ίδιος ο Βασιλός αντιβασιλιάς Μάουρερ φαίνεται πως είχε ενστερνιστεί αυτά τα στερεότυπα : «Επικεφαλής αυτού του σμήνους των Φαναριωτών ήταν ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Ο άνθρωπος αυτός- αξιόλογος κατά τα άλλα- είχε ανατραφεί, όπως και οι πρόγονοί του, με την νοοτροπία του Φαναριώτη και είχε αναπτύξει και ο ίδιος από πολύ νεαρή ηλικία, όλες εκείνες τις ιδιότητες που χαρακτήριζαν τους συμπατριώτες του....» Γκέοργκ Λούντβιχ Μάουρερ, *Ο Ελληνικός Λαός*, εκδ. αφών Τολίδη, Αθήνα, 1976, σελ 417

Ο *Θρίαμβος του Συντάγματος* περιγράφει τους Φαναριώτες ως εκ φύσεως τυχοδιώκτες, ως επαγγελματίες εκμεταλλευτές των λαών, οι οποίοι περιτρέχουν τη γη αναζητώντας ευκαιρίες για να απομυζήσουν τις ανθρώπινες κοινωνίες με όποιον τρόπο μπορούν. Σε άρθρο του στις 13/5/45 τους περιγράφει ως «γένος

διεφθαρμένο» που ζει «βίον πονηρόν και αλήτην επί της γης».

Πρόκειται, συνεχίζει η εφημερίδα, περί ενός αντιπάλου σχεδόν άτρωτου, για δυο λόγους. Πρώτον, διότι, όπως υποστηρίζει, στη δράση των Φαναριωτών δεν υπάρχουν ηθικοί φραγμοί, τους είναι άγνωστο «εκ νηπιότητος, το αίσθημα της ανθρωπίνης τιμής, το αίσθημα πάσης αρετής». Επομένως δεν υπάρχουν όρια στο τι μπορεί να περιμένει κανείς από εκείνους. Δεύτερον, διότι η μοναδική ασχολία τους είναι να απεργάζονται την εκμετάλλευση των εύλωτων κοινωνιών. Ως εκ τούτου έχουν τελειοποιηθεί τόσο στο καταστροφικό τους έργο, ώστε οι υπόλοιποι άνθρωποι μοιάζουν ανήμποροι να προστατευθούν από αυτούς. Οι εικόνες που μεταφέρει η εφημερίδα είναι πραγματικά τρομακτικές:

«Μία ομάς τυχοδιωκτών φαυλοβίων, ήτις αναπαύεται εις την στάκτην των πόλεων και εντρυφά εις το εμφύλιον αίμα, ζοφερά, αιμοχαρής, απαισία, πλανάται νύκτα και ημέραν εν τω μέσω της αθώας ταύτης κοινωνίας ως τα καταχθόνια φάσματα τα περιπτάμενα εν βαθυτάτη νυκτί μεταξύ των ακαθάρτων μνημείων και φέρει με την μίαν χείρα την δάδα της διχονοίας και με την άλλην το δολοφόνον ξίφος. Και οι μεν εξ αυτών των κακούργων προφανώς πυρπολούσι και σφάζουσιν, οι δε άλλοι τους εγκληματίας αναισχύντως τους διασώζουσιν και ούτω διαιωνίζεται η μαιφόνος ομάς αύτη και της πατρίδος την απώλειαν παντοιοτρόπως καθεκάστην παρασκευάζει.»

Και ο *Άργος* σε άρθρο της 18^{ης} /8/44 αποκαλεί τους Φαναριώτες «λέπραν νεήλυδων τυχοδιωκτών».

Ο

Πρωινός Κήρυξ στις 20/11/43 δημοσιεύει ένα άρθρο το οποίο, με αφορμή την περίπτωση του ποιητή Αλέξανδρου Σούτσου, παρουσιάζει τους Φαναριώτες ως άτομα που συνδέονται περιστασιακά με διάφορα κράτη προς τα οποία δεν αισθάνονται την παραμικρή υποχρέωση, ακόμη και αν έχουν ευεργετηθεί από αυτά. Αναφέρει πως ο Σούτσος σπατάλησε τα χρήματα του ελληνικού λαού για τις υποτιθέμενες σπουδές του στο Παρίσι και εν συνεχεία επέστρεψε στην Ελλάδα για να εξυβρίζει τους Έλληνες.¹ Κατά τον ίδιο ακριβώς τρόπο, παρατηρεί η εφημερίδα, οι Φαναριώτες που σπούδασαν στην Οδησό με χρήματα του Ρωσικού Αυτοκρατορικού Ταμείου, ερχόμενοι στην Ελλάδα «εκηρύχθησαν οι άσπονδοι εχθροί της Ρωσικής Κυβερνήσεως, λέγοντες και γράφοντες κατ' αυτών τα εξ αμάξης.» Αναφέρεται επίσης στους Φαναριώτες που την περίοδο 1825-1833 ζούσαν στο Παρίσι, από όπου «έγραφον κατ' Ελλήνων τα αίσχιστα εις τας Εφημερίδας» για να εξασφαλίσουν την εύνοια του Οθωμανού πρέσβη, από τον οποίον κάποιοι κατάφεραν να λάβουν και χρηματικά βοηθήματα. Ισχυρίζεται μάλιστα ότι απώτερος στόχος τους ήταν να

¹ Βλ. στην ενότητα 8 τις εξηγήσεις των αδελφών Αλέξανδρου και Παναγιώτη Σούτσου για τους λόγους που επέβαλαν το εν λόγω ταξίδι τους στο εξωτερικό.

αποσπάσουν συστατικά έγγραφα τα οποία θα προσκόμιζαν στην Κωνσταντινούπολη για να λάβουν θέσεις στην Οθωμανική Διοίκηση, ελπίζοντας ότι η ελληνική Επανάσταση θα αποτύγχανε.

Η «σπουδαρχία» είναι ένας ακόμη συνήθης όρος που οι εφημερίδες χρησιμοποιούν για να αναφερθούν στους Φαναριώτες, ο οποίος συμπυκνώνει αρκετές αρνητικές ιδιότητες. Οι «σπουδάρχες» έχουν μεγάλη ιδέα για τον εαυτό τους και την κοινωνική θέση που τους αρμόζει, απεχθάνονται την χειρωνακτική εργασία και γενικά οποιοδήποτε παραγωγικό επάγγελμα, τη γεωργία, τη βιοτεχνία, το εμπόριο, και περιφρονούν βαθύτατα όσους τα ασκούν. Περνούν την ζωή τους αναζητώντας αργομισθίες και ζουν σε βάρος του κοινωνικού συνόλου, εφευρίσκοντας διαρκώς νέους τρόπους για να υποσκελίζουν τους ανταγωνιστές τους. Στα κεφάλαια 6 και 7 παρατίθενται αποσπάσματα που αναπτύσσουν αυτή την αντίληψη περί ‘φαναριωτικής σπουδαρχίας’.

Ο ερχομός των Φαναριωτών στην Ελλάδα αποδίδεται από τον αντιφαναριωτικό Τύπο στην πρόθεσή τους να πλάσουν τους Έλληνες «κατ’ εικόνα και καθ’ ομοίωσιν των προ τριάκοντα ετών παρ’ αυτών διοικουμένων Βλαχομολδαύων», όπως γράφει χαρακτηριστικά ο *Άργος* στις 13/10/44.

Όπως εξηγεί στις 13/5/45 ο *Θρίαμβος του Συντάγματος*, η μεγάλη ευκαιρία να διεισδύσουν στο έδαφος της Ελλάδας παρουσιάζεται για τους Φαναριώτες όταν ξεσπά η Επανάσταση του 1821. Στην επόμενη ενότητα θα αναπτύξουμε αναλυτικά τις απόψεις του αντιφαναριωτικού Τύπου για το υποτιθέμενο φαναριωτικό σχέδιο υπονόμευσης της Επανάστασης και εξανδραποδισμού των Ελλήνων.

Σε διάλογο που δημοσιεύει ο *Πρωινός Κήρυξ* στις 6/11/43, ένας Φαναριώτης εξηγεί για ποιον λόγο η ελληνική κοινωνία δυσκολεύεται να αντιμετωπίσει τον ίδιο και τους ομοίους του: Συνηθισμένοι να μην ασκούν κανένα παραγωγικό επάγγελμα, οι Φαναριώτες έχουν αναγάγει την ραδιουργία σε μοναδική τους ενασχόληση. Και ενώ οι Οθωμανοί είχαν άγρυπνους φρουρούς που παρατηρούσαν κάθε κίνηση των Φαναριωτών υπαλλήλων τους, οι Έλληνες, απορροφημένοι στα δημιουργικά τους επαγγέλματα, δεν έχουν την πολυτέλεια να κάνουν το ίδιο.

« (Οι Οθωμανοί) οι οποίοι δεν ήσαν ολιγώτερον άγρυπνοι από ημάς και προσεκτικοί, και οι οποίοι είχαν εκατό Άργους να επιτηρώσι τας παγίδας μας, και μολαταύτα [...] εδώ ποίος; Τις δύναται να προλάβη τους σκοπούς μας; Ο Έλλην; Αλλ’ αυτός καταγίνεται εις το μικρόν του εμπόριον, εις την βελτίωσιν των κτημάτων του. [...] η ραδιουργία έχει ανάγκην ανθρώπων αργών, εχόντων τα μέσα να ζήσουν και το μόνον των επάγγελμα να ήναι η σπουδαρχία. Ημείς γνωρίζομεν διάφορους γλώσσας, ηξεύρωμεν να κολακεύωμεν, όλαι αι μεγάλαι θύραι είναι δι’ ημάς ανοικταί...»

Ηθικές αξίες, φιλία, οικογένεια

Ο αντιφαναριωτικός Τύπος επισημαίνει συχνά την απουσία στοιχειωδών κοινωνικών δεσμών και αφοσίωσης των Φαναριωτών απέναντι σε ιδέες και θεσμούς που στους υπόλοιπους ανθρώπους κινητοποιούν το αίσθημα του συνανήκειν. Πολλές εφημερίδες υποστηρίζουν πως για τον Φαναριώτη, εκτός από την ‘πατρίδα’ και το ‘έθνος’, αποτελούν έννοιες άνευ σημασίας και η ‘φιλία’, η ‘εντοπιότητα’, ακόμη και

η ‘συγγένεια’.

Η *Αθηνά* στις 7/11/36 αναφέρει ότι οι Φαναριώτες που υπηρέτησαν τον σουλτάνο δεν δίσταζαν να καταδίδουν τους στενότερους των συγγενών τους προκειμένου να μειώσουν τον ανταγωνισμό.¹

Στις 20/10/44 ο *Άργος* αποφαινεται πως μεταξύ των Φαναριωτών : «Ο πατήρ δολοφονεί τον υιό και ο υιός τον πατέρα, όταν πρόκειται περί συμφέροντος.» Η ίδια εφημερίδα στις 10/11/44 αναφέρει μεταξύ άλλων :

«Ο Φαναριώτης δεν αισθάνεται φιλίαν. Ευρίσκεται εις κίνδυνον ο στενότερος φίλος του; Δεν τον συντρέχει, ούτε καταδέχεται να τον ιδή, ειμή αφού παρέλθη ο κίνδυνος. Εάν μάλιστα δύναται να επισπεύση τον πολιτικόν θάνατον του φίλου του, το κάμνει ευχαρίστως.»

Στο ίδιο μοτίβο κινείται και ο *Θρίαμβος* που στις 13/1/47 γράφει:

«Ηξεύρει ήδη ο κόσμος όλος, ότι οι Φαναριώται δολοφονούσιν αδελφός τον αδελφόν, πατήρ τον υιόν και υιός τον πατέρα, διά να σφετερισθώσιν όχι μίαν ηγεμονίαν, αλλά και μίαν θέσιν κλητήρος αν χρειαστεί.»

Η αντίληψη που κυριαρχεί είναι πως οι Φαναριώτες μπορεί να συνεργάζονται μεταξύ τους, εξυφαίνοντας συνωμοσίες, ωστόσο αυτό δεν σημαίνει ότι τους συνδέει κάποιος ηθικός κώδικας, ή ότι αντιμετωπίζουν ο ένας τον άλλο με μεγαλύτερη αίσθηση αμοιβαιότητας και καθήκοντος από αυτήν που επιδεικνύουν για τον έξω κόσμο. Δρουν ομαδικά στον βαθμό που η συνεργασία αυτή τους επιτρέπει να πραγματοποιήσουν τις ατομικές τους επιδιώξεις. Καμιά άλλη συνεκτική δύναμη δεν επενεργεί ανάμεσά τους και ούτε η ‘φαναριωτική’ ταυτότητά τους, τους επιβάλλει μόνιμες συμμαχίες και αλληλεγγυότητες. Όπως σημειώνει ο *Άργος* στις 10/11/44:

«Ποίος δεν γνωρίζει τας οποίας μεταξύ των μεταχειρίζονται οι Φαναριώται σκευωρίας διά να υποσκελίζη ο εις τον άλλον; Ποίος δεν γνωρίζει, όμως, ότι οσάκις γίνεται συναγωνισμός μεταξύ ενός Φαναριώτου και άλλου τινός, όλοι ανεξαιρέτως οι Φαναριώται, συγγενείς, ή μη, φίλοι ή μη, του Φαναριώτου, τον συντρέχουν προθύμως διά να νικήση τον ετερόφυλον;»

Ο *Θρίαμβος του Συντάγματος* στις 3/6/45 αναφέρει την περίπτωση του Παναγιώτη Σούτσου, ο οποίος δεν κινητοποιήθηκε εναντίον του ψηφίσματος περί ετεροχθόνων²

¹ Οι πρακτικές αυτές αποτελούν αντικείμενο της σάτιρας του Γεωργίου Σούτσου *Αλεξανδροβόδας ο Ασυνείδητος*. Στο έργο αυτό εμφανίζονται Φαναριώτες να «*βάζουν καρφί*», δηλαδή να διαβάλλουν στην οθωμανική εξουσία τους συγγενείς τους με σκοπό να τους αντικαταστήσουν στον θρόνο των Ηγεμονιών. Είναι πάντως μάλλον απίθανο το κείμενο αυτό να είχε διαβαστεί στον Ελλαδικό χώρο, διαφορετικά οι καθόλου κολακευτικές περιγραφές που περιέχει για την φαναριωτική κοινωνία θα αναπαράγονταν συχνά από τις αντιφαναριωτικές εφημερίδες. Βλ. Γεώργιος Σούτσος, *Αλεξανδροβόδας ο Ασυνείδητος*, Κέδρος, Αθήνα, 1995, (επιμέλεια Δημ. Σπάθη)

² Το ψήφισμα περί ετεροχθόνων, αλλιώς γνωστό ως το Β΄ Ψήφισμα, προέβλεπε την απομάκρυνση από τις δημόσιες υπηρεσίες όσων δεν ήταν αυτόχθονες ή ελθόντες πριν το 1827, ή *αποδεδειγμένα*

όσο πίστευε ότι αυτό δεν τον έθιγε προσωπικά, παρότι έθιγε πολλούς ομοίους του Φαναριώτες. Όταν όμως διαπίστωσε ότι η ισχύς του εν λόγω ψηφίσματος επεκτεινόταν και σε περιπτώσεις όπως η δική του, παρατηρεί η εφημερίδα, τότε άρχισε να δηλώνει δημόσια την αντίθεσή του προς αυτό.

Ο αντιφαναριωτικός Τύπος θίγει ποικιλοτρόπως την προσωπική ηθική και την οικογενειακή τιμή των Φαναριωτών με περιγραφές όπως η ακόλουθη, που δημοσιεύτηκε στην *Εθνική* στις 16/7/45:

« [...]οι πλειότεροι έζων δυστυχείς με ελεημοσύνας των αρχιερέων, σιτηρέσια του πατριαρχείου και ανεπίστροφα δάνεια, ή εξευτελίζοντο θεραπεύοντες τους Αρμενίους Τραπεζίτας ως παράσιτοι και προαγωγοί μάλιστα των ιδίων των αδελφών και συζύγων. Ήτο δε σύντροφος ούτων εκτός των άλλων αισχροουργιών και η παιδεραστία...»¹

Έχοντας κάνει την παραπάνω εισαγωγή, η εφημερίδα προχωρεί στο κύριο θέμα της που είναι οι συμβουλές ενός Φαναριώτη προς τον γιό του. Αυτήκοος μάρτυς στο περιστατικό, όπως βεβαιώνει, ήταν «εις σεβάσμιος Πελοποννήσιος». Ο πατέρας Φαναριώτης, λοιπόν, φέρεται να προέτρεψε τον γιο του να σπέρνει την διχόνοια στις οικογένειες τις οποίες συναναστρέφεται και να τον συμβούλεψε:

« [...]μην εμποδίζεσαι από τας περί ηθικής ιδέας, τας οποίας ακούεις εις το σχολείον, αι ιδέαι αύται είναι δόγματα των σχολαστικών και δεν εφαρμόζονται εις τον πρακτικόν κόσμον.»²

Στην ενότητα 8 καταγράφονται και άλλες περιπτώσεις επιθέσεων σε Φαναριώτες, οι οποίες γίνονται σε προσωπικό επίπεδο με στόχο να εκθέσουν στο κοινό την ανηθικότητα των σχολιαζομένων.

αγωνισθέντες κατά το διάστημα 1827-29. Ανάλογα με το έτος προσέλευσης στην Ελλάδα το Ψήφισμα καθόριζε επίσης τη διάρκεια αυτής της ‘καραντίνας’. Από το Ψήφισμα εξαιρούνταν οι δάσκαλοι και καθηγητές, οι στρατιωτικοί και οι πρόξενοι και διπλωμάτες. Βλ. Ι. Δημάκης, *Η Πολιτειακή Μεταβολή του 1843 και το Ζήτημα των Αυτοχθόνων και Ετεροχθόνων*, Θεμέλιο, 1991, σελ. 32-79, 207-221

¹ Και σε αυτό το σημείο φαίνεται πως οι αντιφαναριωτικοί κύκλοι δεν είχαν υπόψη τους την σάτιρα του Γ. Σούτσου, διαφορετικά δεν θα παρέλειπαν να επικαλεστούν τα όσα αναφέρει για τον έκλυτο βίο των Φαναριωτών. Βλ ενδεικτικά *Αλεξανδροβόδας ο Ασυνείδητος*, ό.π., σελ 19-22 (όπου το περιβάλλον του Ηγεμόνα σχεδιάζει την δολοφονία της νόμιμης συζύγου του προκειμένου αυτός να ζήσει με την ερωμένη του) και σελ 71, (όπου Φαναριώτες αξιωματούχοι αποκαλύπτουν την προτίμησή τους στην ομοφυλοφιλία και την παιδεραστία.)

² Ο περί ου ο λόγος Φαναριώτης δεν κατονομάζεται, αλλά ‘φωτογραφίζεται’ ως ένας από τους δικαστές που αποφάσισαν για την ζωή «*δύο των πρώτων στρατηγών μας*». Αρχικά υποθέσαμε ότι το άρθρο αναφέρεται στον Δημήτριο Σούτσο, τον μόνο από τους πέντε δικαστές της δίκης Κολοκοτρώνη - Πλαπούτα που είχε Φαναριωτική καταγωγή, αλλά τελικά από πληροφορίες που δίνει στις 26/10/44 η *Ελπίς*, προκύπτει ότι πρόκειται μάλλον για τον Αλκιβιάδη Αργυρόπουλο. Η *Ελπίς* αποκαλύπτει μάλιστα ότι ο συντάκτης του *Άργου* έγραψε όσα έγραψε για να εκδικηθεί τον πατέρα Αργυρόπουλο, από τον οποίο είχε δεχθεί ράπισμα στο πρόσωπο, σε μεταξύ τους διαπληκτισμό. Όλα αυτά δίνουν μια ιδέα για τα προσωπικά και πολιτικά πάθη που κρύβονται πίσω από τις διάφορες ιδεολογικές τοποθετήσεις των εφημερίδων.

Ο Μαυροκορδάτος, ως υποτιθέμενος αρχηγός των εν Ελλάδι παρεπιδημούντων Φαναριωτών, δέχεται ενίοτε και αυτός τα πυρά των εφημερίδων, αναφορικά με την ηθική και την εν γένει διαγωγή του. Οι πράξεις που του αποδίδονται οδηγούν πάντοτε σε γενικευμένα συμπεράσματα για την ηθική ποιότητα των Φαναριωτών συνολικά. Στις 13/1/47 ο *Θρίαμβος του Συντάγματος* γράφει:

«Ο Μαυροκορδάτος είναι ο ατιμώτερος χαρτοπαίκτης,¹ είναι ο τύπος αυτός των αισχροτέρων ακολασιών, και συγκυλίνεται καθεκάστην και εις τας οδούς και εις τας οικίας με καταδίκους και παντός είδους ατίμους και διεφθαρμένους ως εαυτόν, και όλοι σας, δεινοί ελαττωματίαι, ακολασταίνετε καθεκάστην, και πράττετε τα βδελυκτότερα αισχροურγήματα, και ημείς μετά οίκτου ρίπτομεν πυκνόν κάλυμμα επάνωθέν σας και παρερχόμεθα, χωρίς να καταδεχθώμεν διά να αναφέρωμεν τι ποτέ ...»

Από την συκοφαντική διάθεση των εφημερίδων πολλές φορές δεν ξεφεύγουν ούτε οι γυναίκες.

Στο παρακάτω άρθρο της 29^{ης} /6/44, με τίτλο «*Οι ωραίες Γριβοπούλαι*», η *Νίκη*, εφημερίδα προσκείμενη στον Γρίβα, απαντά σε ένα φαινομενικά αθώο άρθρο της *Αναμορφώσεως*, το οποίο ανέφερε ότι οι θυγατέρες του Γρίβα παρευρέθηκαν σε εκλογικό κέντρο για να ενισχύσουν με την παρουσία τους την υποψηφιότητα του πατέρα τους. Η απάντηση της *Νίκης* έρχεται αναπάντεχα σκληρή:

«(η *Αναμόρφωσις* αναφέρει ότι) δύο ωραίες Γριβοπούλαι εις τα πρόθυρα των ναών καθήμεναι ζητούσι ψήφους διά τους γονείς των κτλ. Ναι, δεν αρνούμεθα, χρηστοηθέστατε Συντάκτα [...]ότι αφού οι Πάτρωνες και συγγενείς σου κατεδίωξαν τους Γριβαίους, αφού τους επολιόρκησαν με πλήθη στρατευμάτων αφού τους εξώρισαν² [...] δεν αρνούμεθα ότι οι δυο ωραίες Γριβοπούλαι με υπερήφανα και σεμνοπρεπή ήθη, προτείνουν ως όπλον την

¹ Τα Οθωνικά χρόνια εμφανίζεται μια έντονη πολεμική εναντίον του πάθους της χαρτοπαιξίας. Ο Μ. Χουρμούζης γράφει την κωμωδία του «*Ο Χαρτοπαίκτης*» την οποία προλογίζει στις 24/6/1839 η *Αθηνά*. Η ίδια εφημερίδα δημοσιεύει εκτεταμένο άρθρο εναντίον της χαρτοπαιξίας και στις 5/10/1840.

² Τα περιστατικά που αναφέρει το άρθρο σημειώθηκαν κατά την εξάμηνη πρωθυπουργία Μαυροκορδάτου, με την οποία εγκαινιάστηκε η μετασεπτεμβριανή περίοδος. Η κυβέρνηση θέλησε να μεταθέσει τον στρατιωτικό Θεοδωράκη Γρίβα στην Αθήνα, για να τον απομακρύνει από την επαρχία του την Ακαρνανία, όπου είχε μεγάλη επιρροή. Εκείνος όμως δε υπάκουσε και οργάνωσε στάση στα χωριά του Βάλτου. Η κυβέρνηση έστειλε τότε τον Κίτσο Τζαβέλα στην περιοχή για να διαπραγματευτεί με τον Γρίβα και να τον φέρει στην Αθήνα. Τον Τζαβέλα προσφέρθηκε να μεταφέρει πλοίο του γαλλικού στόλου που βρισκόταν στον Πειραιά. Με την άφιξη του Γρίβα στον Πειραιά, ωστόσο, η κυβέρνηση δεν τήρησε τις υποσχέσεις της και διέταξε την σύλληψη του Γρίβα. Ο Γάλλος πλοίαρχος δυσανεστήμενος από την εξέλιξη, έδωσε πολιτικό άσυλο στον Γρίβα και εκείνος πέρασε με άλλο γαλλικό πλοίο στην Αλεξάνδρεια. Αυτή ήταν η εξορία για την οποία μιλά η *Νίκη*. Κατά τη διάρκεια της εκεί παραμονής του πραγματοποιήθηκε και η εκλογή του στο βουλευτικό αξίωμα, για την οποία πάσχιζαν οι «*ωραίες Γριβοπούλες*». Βλ. Δημήτρης Φωτιάδης, *Οθωνας η Έξωση*, Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, 1988, σελ.22-23. Επιστρέφοντας στην Ελλάδα ο Γρίβας αντιπολιτεύεται σκληρά τον Μαυροκορδάτο μέσα από εφημερίδες που φαίνεται να επηρεάζει όπως ο *Ζέφυρος*, η *Νίκη* και ο *Ατίθασσος*, που δημοσιεύουν συχνά στις σελίδες τους ύμνους προς τον Γρίβα.

αγνότητα της παρθενικής των καρδιάς, επολέμησαν εμπρός εις τον Ναόν

[...]Όσον δε περί της ωραιότητος των δύο παρθένων, ναι, είναι ωραίοι, πλην εξαγιάζει τα στήθη των ηρωικών αίμα, και σεμνοπρεπής αυστηρότης, και ήθη Ελληνικά. Εν συντομία δεν είναι ωραίοι-τι λέγομεν;- ωραιότατοι Δομνίτσαι. Μας εννοείς...»

Το υπονοούμενο του αρθρογράφου είναι σαφές: οι γυναίκες των Φαναριωτών, που τις αποκαλεί ειρωνικά και υπαινικτικά «*ωραιότατες δομνίτσες*», δεν είναι ηθικά άμεμπτες, όπως οι σεμνοπρεπείς κόρες του Έλληνα Γρίβα.

Στις 8 /10/45 ο *Ζέφυρος* κατηγορεί για «*δοξομανία*» τις γυναίκες των Φαναριωτών, «το γυναικείο φύλον αυτής της αθλίας γενεάς» και υποστηρίζει ότι προκειμένου να γίνει Δόμνα μια Φαναριώτισσα, δεν δίσταζε να οδηγήσει τον σύζυγό της στον όλεθρο. Αφήνει να εννοηθεί πως έχει υπόψη του συγκεκριμένα πρόσωπα, τα οποία ωστόσο δεν κατονομάζει.¹

Παρουσία στον δημόσιο χώρο, πολιτικές αξίες και πρακτικές

«Ας αφήσωμεν εις τους φιλοσόφους την φροντίδα να πείσουν τους πτωχούς ότι η ζωή των πλουσίων είναι δυστυχής και[...] ότι ο φιλόδοξος είναι άξιος της καταφρονήσεως των σοφών. Φίλοι, η ηθική αυτή είναι καλή διά τον κοινόν λαόν και όχι δι ημάς. Ας σπεύσωμεν να πλουτίσωμεν» / «Πρέπει να κουρεύσωμεν βαθέως τα μαλλία των προβάτων μας.» / «Πρέπει μάλλον να έχωμεν χρήματα παρά συνείδησιν.» / «Ενας Ηγεμών χωρίς φιλοδοξίαν και σπουδαρχίαν ομοιάζει ρήτορα χωρίς ευγλωττίαν, εταίραν χωρίς σκοπόν να αρέσκη και ιερέα χωρίς υπόκρισιν...»²

Αυτά είναι μερικά από τα λόγια που ο Μάρκος Φίλιππος Ζαλλώνης αποδίδει σε Φαναριώτες. Οι αντιφαναριωτικές εφημερίδες αναπαράγουν κατά κόρον τις απόψεις του περί μακιαβελισμού των Φαναριωτών, τους οποίους περιγράφουν ως άτομα που στερούνται όχι μόνο προσωπικής, αλλά και πολιτικής ηθικής. Το παρακάτω απόσπασμα από Διάλογο του *Πρωινού Κήρυκος*, που δημοσιεύτηκε στις 28/10/43 και περιγράφει τις συμβουλές που δίνουν οι Φαναριώτες στους γιους τους, είναι

¹ Και στην Ελληνική Νομαρχία βρίσκουμε σαφή αμφισβήτηση της ηθικής των Φαναριωτισσών. Το κείμενο αναφέρει ότι πολλές «*ψευδοαρχόντισσες της Κωνσταντινουπόλεως*» κατά το πρότυπο πολλών Γαλλίδων και Ιταλίδων μητέρων, αρνούνται να θηλάσουν τα παιδιά τους, «*μόλις καταδέχονται να των ομιλήσουν, και σιχαίνονται να τα ασπασθώσι*». Έτσι υποστηρίζει ότι δεν καλλιεργείται μεταξύ των Φαναριωτών η αγάπη των νέων προς τους γονείς. Αλλά το χειρότερο είναι ότι κατηγορεί τις «*αρχόντισσες*» ότι διατηρούν ερωτικές σχέσεις με υψηλόβαθμους ιερείς και μέλη της Ιεράς Συνόδου. Ο ανώνυμος συγγραφέας απευθύνει τα παρακάτω σκληρά λόγια στην Ιερά Σύνοδο, την αποκαλεί «*Μιαρά Σύνοδο*»: «*Αλλ' εις ποίον μεγάλον ξεφάντωμα δεν ευρίσκεται μέρος από τους συγκλήτους σου, και ποίος απ' αυτούς δεν λατρεύει δύο και τρεις αρχόντισσας με άκραν αναισχυντίαν και σχεδόν φανερά;*» Βλ. *Ελληνική Νομαρχία*, ό.π., σελ. 59, 104

² Μάρκος Φίλιππος Ζαλλώνης, *Σύγγραμμα περί των Φαναριωτών*, ό.π., σελ 55, 114

προφανές ότι αναπαράγει σχεδόν αυτούσια πολλά από τα σημεία του κειμένου του Ζαλλώνη.

«Πρέπει, τους λέγομεν, τέκνα μου να ωφελήσθε από τας περιστάσεις, διότι ο ευτυχής άνθρωπος πρέπει να ευχαριστή τας επιθυμίας του, το παν βοηθεί τους σκοπούς του. Ο τεχνίτης δι' αυτόν εργάζεται και δι' αυτόν αι επιστήμαι και τέχναι κάμνουσι θαύματα. **Ας αφήσωμεν εις τους μωρούς φιλοσόφους την φροντίδα να πείσουν τους πτωχούς, ότι η ζωή των πλουσίων είναι δυστυχής** και ότι δεν ημπορεί να είναι επιθυμητή και ότι **ο φιλόδοξος είναι άδικος και άξιος της καταφρονήσεως των σοφών.**[...] **Ας σπεύσωμεν να πλουτίσωμεν.** Όταν η τύχη, την οποίαν πάντοτε πρέπει να διώκητε, χωρίς να λογαριάζητε αν τα μέσα ήναι δίκαια ή άδικα, [...] σας χορηγήσει καμμίαν αξίαν, **κουρεύετε βαθέως τα μαλλία των προβάτων.** Διά να ήσθε πάντοτε ασφαλείς, όταν βλέπετε τινά χαίροντα την εμπιστοσύνην του Ηγεμόνος, προσπαθείτε να τον κατασταίνετε ύποπτον και πάντοτε να συνδέετε σχέσεις με τας Κυρίας της Αυλής. Εις τον λαόν να φαίνεσθε φιλελεύθεροι, να δεικνύετε προς αυτόν ότι κοπιάζετε διά το συμφέρον του [...] και επειδή οι Έλληνες είναι αμαθείς και φθονεροί, όταν περιπατήτε εις τας οδούς να κύπτετε την κεφαλήν σας, διά να φαίνεσθε ταπεινοί.¹ Η επιορκία, το ψεύδος, η κολακία, η απάτη, όλα αυτά να τα έχετε ως οδηγούς εις την τύχην σας...»

Την επανάληψη των στερεοτύπων του Ζαλλώνη βρίσκουμε και στο παρακάτω άρθρο της 20ής /10/44 του *Άργου* που επιγράφεται «*Ο Φαναριωτισμός*»:

«Ο Φαναριωτισμός είναι το αισχρότερον όλων των πολιτικών συστημάτων αφ' όσα η ανθρωπότης εγνώρισε μέχρι σήμερα. Η θεμελιώδης του Φαναριωτισμού αρχή είναι ο σκοπός να κατορθωθή και παν μέσον είναι συγχωρημένον. Μεταξύ ηθικής και της πολιτικής των Φαναριωτών υπάρχει χάσμα μέγα.[...] Ο Μακιαβελισμός παραβαλλόμενος με τον Φαναριωτισμόν είναι η ηθική του Ευαγγελίου.»

Η *Αθηνά* σε άρθρο της στις 7/11/1836, όχι μόνο μιλά απαξιωτικά για τον πολιτικό πολιτισμό των Φαναριωτών, αλλά επισημαίνει και τον κίνδυνο να επιχειρηθεί η μεταφύτευσή του στην ελεύθερη Ελλάδα, από Φαναριώτες που «κατά δυστυχίαν

¹ Η παρατήρηση αυτή μαρτυρά και πάλι την επίδραση του Ζαλλώνη. Ο τελευταίος περιγράφει την συμπεριφορά των Φαναριωτών οσποδάρων όταν είναι μπροστά σε κοινό ως πολύ διαφορετική από τον υπερήφανο τρόπο που διακρίνει τους μεγάλους άνδρες. Αναφέρει ότι περπατούν με κατεβασμένο το κεφάλι και τα μάτια μισόκλειστα και υποκρίνονται κωφότητα για να μην αποκρίνονται στις εκκλήσεις του κόσμου. Αυτόθι, σελ 40-44.

καταφυγόντες εις την πατρίδα μας τινές από αυτούς έφεραν μαζί των και τας συνηθείας των.»¹

Το πολιτεύεσθαι και δη το αντιπολιτεύεσθαι παρουσιάζεται ως τρόπος ζωής για τους Φαναριώτες. Αυτό θεωρείται διπλά αρνητικό σε μια κοινωνία όπου συχνά η ύπαρξη κομμάτων αντιμετωπίζεται ως εθνικά ύποπτος νεωτερισμός. Ο Καποδίστριας, ο Τίρς, αλλά και ο Μάουρερ και οι Βαυαροί² έβλεπαν στις κομματικές διαιρέσεις την εθνική διαίρεση και οραματίζονταν την συνένωση όλων των εθνικών δυνάμεων κάτω από τον Κυβερνήτη ή το Στέμμα. Οι Φαναριώτες, εξαιτίας της εξοικείωσής τους με τους δυτικούς θεσμούς, συντάγματα, κόμματα, κοινοβουλευτικές διαδικασίες κλπ, αντιμετωπίστηκαν συχνά ως φορείς αιρετικού πνεύματος και διχασμού.

Ενοχλημένη από τις κατηγορίες που δέχεται από τον *Σωτήρα*, η *Εθνική* δίνει μια ιδέα του τι αντιλαμβάνεται ο μέσος αναγνώστης στο άκουσμα της λέξης «φαναριωτισμός».

«(Ο *Σωτήρ ζητά*)να μας αποδείξει φαναριωτιστάς, αριστοκράτας, κομματικούς, επί σκοπώ του να μας αμαυρώση εις την κοινήν υπόληψιν.», γράφει στις 11/10/34 η εφημερίδα. Είναι φανερό πως ο όρος «κομματικός» έχει επικρατήσει να περιγράφει τον φατριαστή, εκείνον που σπέρνει την διχόνοια.

Παρόλα αυτά, αυτή η αφοριστική διάθεση απέναντι στον ‘κομματισμό’ δεν είναι απαραίτητα ασυμβίβαστη με το γενικότερο αίτημα για παραχώρηση συνταγματικών ελευθεριών. Όπως εξηγεί ο *Αιών* στις 15/2/1839:

«Ο λαός απορρίπτει το σύνταγμα. Όμως ποίον σύνταγμα; Όχι εκείνο που εξασφαλίζει τα δικαιώματα καθενός και ρυθμίζει τις σχέσεις μεταξύ κράτους και λαού, αλλά το σύνταγμα της φιλελεύθερης Αθηνάς, που είχε γραφτεί με το αίμα των εντίμων πολιτών, το σύνταγμα εκείνων που βλέπουν στα ιερά μυστήρια υπολείμματα προκαταλήψεων και αγνοίας»

Ενώ στις 12/1/1841 η ίδια εφημερίδα αναφέρει :

¹ «Εξ επαγγέλματος ραδιούργους» χαρακτηρίζει τους Φαναριώτες και ο Μάουρερ, ό.π., σελ 741. Απολογούμενος για τα όσα έχουν γραφτεί γύρω από την ‘ραδιούργο φύση’ των Φαναριωτών ο Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής παρατηρεί : « Κατεδικάζοντο δε προσέτι αυτοί και διά τας επί Τουρκοκρατίας αποδιδόμενας αυτοίς φιλοπρώτους διαιρέσεις και ραδιουργίας, αίτινες όμως ήσαν κακίαί γενικώς τη τότε δουλική θέσει του έθνους ανήκουσαι, ουδόλως ανώτεροι εν Φαναρίω ή παρά τοις λοιποίς τους εν ισχύι Οθωμανούς θεραπεύουσιν, ως παρά τοις αυλικούς φερ’ ειπείν του Σατράπου των Ιωαννίνων, γνωστότεροι δε μόνον εν Φαναρίω διότι εκεί εν μάλλον περιόπτω θέσει παρήγοντο, και ίσως κατά τι άξιοι επιεικεστέρας κρίσεως καθ’ όσον εις ανώτερον άθλον απέβλεπον. Άλλως τε δυστυχώς, και αφού οι Φαναριώται εξέλιπον, η Ερινύς των κομματικών διαιρέσεων δεν εγκατέλειπεν εντελώς την Ελλάδα. » Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής, *Απομνημονεύματα*, Κασδόνης- Πυρσός, Αθήνα 1930 (1894), σελ 11

² Ο Καποδίστριας θεωρούσε τα κόμματα υπεύθυνα για την έξαψη διενέξεων, την απείθεια απέναντι στην κυβέρνηση και την προσκόλληση σε ξένες δυνάμεις. Ο Thiersch επηρέασε την Αντιβασιλεία να στηρίξει την πολιτική της στην υπόθεση της «βαθιάς και θεμελιώδους τάντισης πελατειακών ενώσεων και κομμάτων», ενώ ο Μάουρερ διατύπωσε την θέση περί «εγωιστικής επιδίξεως της εξουσίας, του μόνου σκοπού που υπηρετούσαν οι πολιτικές ομάδες». Ο τελευταίος υποστήριξε επίσης ότι όταν οι ηγέτες των κομμάτων δεν έβρισκαν υποστήριξη στον πληθυσμό για την εγωιστική πολιτική τους, κατέφευγαν στην ξένη προστασία. Βλ. Γκούναρ Χέρινγκ, *Τα Πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 2004, τ. Α, σελ. 23,109, 121

«Ενώ ο λαός της υπαίθρου εργαζόταν για την ευημερία και την πρόοδο, χωρίς να έχει χρόνο να ασχοληθεί με συντάγματα και ελευθερίες, ο πληθυσμός των Αθηνών, αποτελούμενος από πολιτικολογούντες, επαγγελματίες πολιτικούς, φιλόδοξους εκσυγχρονιστές της πλουτοκρατικής αριστοκρατίας και θεσιθήρες, περνούσε τον καιρό του κυρίως με πολιτικές δολοπλοκίες.»

Οι Φαναριώτες λοιπόν θεωρούνται ειδήμονες της πολιτικής σε μια κοινωνία όπου η ίδια η πολιτική αντιμετωπίζεται ως κάτι αρνητικό, που αρμόζει σε φιλόδοξους θεσιθήρες και ραδιούργους, και τα κόμματα δεν γίνονται αποδεκτά ως δίαυλοι υγιούς έκφρασης της διαφωνίας, αλλά ως χώροι φατριασμού και διάσπασης της κοινωνικής συνοχής.¹

Οι Φαναριώτες συνήθως περιγράφονται ως άτομα που για να εξασφαλίσουν την πολιτική τους επιβίωση ελίσσονται ανάλογα με το ρεύμα της εποχής, συντάσσονται με τις εκάστοτε επικρατούσες ιδεολογίες και, αντιπολιτευόμενοι, εμφανίζονται ένθερμοι θιασώτες των ιδεών που καταπατούσαν όταν βρίσκονταν στην εξουσία.²

Την αφερεγγυότητα αυτή στηλιτεύει η *Εθνική*, στις 16/2/44: «Αναρχικοί οσάκις ευρίσκουσιν εις την αναρχίαν την τύχην των, φιλόνομοι οσάκις έχουσι σκοπόν την κατάθλιψιν...»

Η *Ηχώ των Επαρχιών* στις 14/6/45 επίσης καυτηριάζει την τάση των Φαναριωτών να εμφανίζονται ως ένθερμοι υπερασπιστές των ανθρωπιστικών ιδεωδών και του πολιτισμού εν γένει, ενώ στην πραγματικότητα είναι «εκ γενετής διώκται των φώτων και εχθροί παντός μέσου ευδαιμονίας της δυστυχούς ανθρωπότητας».

Και σε αυτό το θέμα, ο *Θρίαμβος του Συντάγματος* είναι η εφημερίδα που προσφέρει το περισσότερο υλικό, καθώς αφηγείται αναλυτικά τις αλλαγές ιδεολογικής πλευσης των Φαναριωτών από την Επανάσταση του '21 ως την μεταπολίτευση του 1843. Τα

¹ Για την αρνητική υποδοχή των κομμάτων στην Ελλάδα βλέπε Γκούναρ Χέρινγκ, *Τα Πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 2004, τ. Α', Εισαγωγή. Βλ ακόμη τ. Α', σελ 207: Ο Μαυροκορδάτος και το αγγλικό κόμμα, φορείς του πνεύματος του πολιτικού διαφωτισμού, «το οποίο από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα είχε μεταφερθεί στην Ελλάδα μέσω εμπόρων, εφοπλιστών, αποφοίτων ευρωπαϊκών πανεπιστημίων και Φαναριωτών», εισήγαγαν ένα νέο πολιτικό ύφος κύρια χαρακτηριστικά του οποίου ήταν «η μετριοπάθεια, η τακτική του διπλωμάτη, η πνευματική εκλέπτυνση». Αυτά προξένησαν την δυσπιστία των οπλαρχηγών και των μαζών, ενώ ακόμη πιο ξένη φαινόταν η άποψη του Μαυροκορδάτου ότι «υπό την προϋπόθεση θεμελιώδους συναίνεσης για τις βασικές αρχές οικοδόμησης του κράτους, η διαφωνία σε επιμέρους ζητήματα ήταν επιθυμητή», η οποία ερμηνεύτηκε ως πρόθεση δημιουργίας διχόνοιας.

² Και αυτή η αντίληψη βρίσκει σύμφωνο τον Μάουρερ, ο οποίος γράφει : «Εκείνο που έδωσε ιδιαίτερη αίγλη στους νεοφερμένους ήταν τα στομφώδη κηρύγματά τους περί νέων ιδεών, περί δικαιωμάτων του ανθρώπου και ότι όλα αυτά πρέπει να κατοχυρωθούν με συνταγματικούς χάρτες και άλλα παρόμοια, ενώ εδώ που τα λέμε τα έργα τους δεν ανταποκρίνονταν και τόσο στα λόγια τους. Βέβαια ο Μαυροκορδάτος ήταν αυτός που συνέταξε το σύνταγμα του 1822, αλλά το σύνταγμα εκείνο αποδείχθηκε πως δεν είχε και τόσο γερές βάσεις και ότι μοναδικός προορισμός του ήταν να φέρει τον συντάκτη του στην εξουσία. Γιατί μόλις πέτυχε εκείνος ο σκοπός, το σύνταγμα παραμερίσθηκε.» Γκ. Λ. Μάουρερ, ό.π., σελ 417 Στο ίδιο κλίμα ο Βερναρδάκης σχολιάζει την τάση του Μαυροκορδάτου να μεταβάλλεται από «μετριοπαθής, σώφρων, φιλόνομος» που ήταν όταν βρισκόταν στην εξουσία, σε «μεστό φοράς, ακρατή και των καθεστώτων ασθενή πρόμαχο» όταν βρισκόταν στην αντιπολίτευση. Δημήτριος Βερναρδάκης, *Καποδίστριας και Όθων*, Γαλαξίας, Αθήνα, 1970, σελ 34

αποσπάσματα που ακολουθούν προέρχονται από τα άρθρα: «*Η εσωτερική κατάσταση μας*» και «*Σάλπισμα πολεμιστήριον των Φαναριωτών κατά της Ελλάδος*», που δημοσιεύονται στις 13 και στις 20/5/45 αντίστοιχα.

Ένα από τα βασικά ζητήματα στα οποία η εφημερίδα διαπιστώνει ιδεολογική ασυνέπεια των Φαναριωτών, είναι οι συνταγματικές τους πεποιθήσεις. Την περίοδο της Επανάστασης, σημειώνει, οι Φαναριώτες δεν εκδήλωσαν καμία φιλοσυνταγματική διάθεση. Αντιθέτως, υπήρξαν οι υπαίτιοι της διαστρέβλωσης του φιλελεύθερου πνεύματος των Εθνοσυνελεύσεων, σύμφωνα πάντα με την εφημερίδα.

«Και όταν επροδίδετε κ' εφονεύετε τας Συνελεύσεις μας, και όταν κατεπατείτε κ' εδεδεσμεύετε τας συνταγματικές μας ελευθερίας, πώς δεν ηξεύρετε να αγορεύετε με τοσαύτην κατάνυξιν υπέρ του Συντάγματος ημών;»

Ωστόσο, επί Καποδίστρια εμφανίστηκαν ένθερμοι θιασώτες των συνταγματικών ελευθεριών με σκοπό να στρέψουν τον λαό εναντίον του 'απολυταρχικού' Κυβερνήτη. Για όσο διάστημα οι Φαναριώτες αποτελούσαν μέτωπο αντίδρασης προς τον Κυβερνήτη, παρατηρεί ο *Θρίαμβος*, χρησιμοποίησαν ως Δούρειο Ίππο το σύνταγμα. Η στάση τους ωστόσο κατά την περίοδο που ακολούθησε την δολοφονία του, απέδειξε πως η επίκληση του συντάγματος δεν ήταν τίποτε άλλο παρά ένα παραπλανητικό τέχνασμα.¹

«Το σάλπισμα του Μαυροκορδάτου διά την αποστασίαν του κατά του Κυβερνήτου ήτο: Συνέλευσις, Σύνταγμα! [...] Τρέξατε να ιδήτε εις τα όρη του Ναυπλίου ως σφάγια συρομένους τους δυστυχείς πληρεξουσίους του έθνους.»²

Επί Αντιβασιλείας, συνεχίζει την αφήγησή του ο *Θρίαμβος*, όταν οι Φαναριώτες τοποθετήθηκαν σε σημαντικές θέσεις, οι συνταγματικές τους τάσεις ανήκαν πια στο παρελθόν και συνεργάστηκαν άριστα με τους Βαυαρούς στην καταπίεση των ελευθεριών των Ελλήνων καθ' όλο το διάστημα της απόλυτης μοναρχίας.

«Και όταν εκρημνίζετε απόνωσ και υπεροπτικώς τους δυστυχείς στρατιωτικούς μας από τας θύρας των υπουργείων σας και εξυβρίζετε παντοιοτρόπως τας ατυχείς χήρας μας και όταν κατεπατείτε τους νόμους [...]

¹ Και ο φιλοκαποδιστριακός *Χρόνος* στις 31/8/33 υπενθυμίζει στους Φαναριώτες ότι την εποχή του Κυβερνήτη καπηλεύονταν συστηματικά την ιδέα του Συντάγματος: «...εποχήν κατά την οποίαν ήκμαζεν η αναιδεστέρα σοφιστεία και το έγκλημα και διεκωδωνίζετο συβαριτικώς το 'Λάμπα σκάμπα τσιπιριμπιτό, Συνταγματάκι μ' σε ζητώ'»

² Για τα περιστατικά αυτά βλ. J. Petropoulos, *Πολιτική και Συγκρότηση Κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 1997, σελ 158. Ο Μαυροκορδάτος και 25 ακόμη πληρεξούσιοι «συνέταξαν προκήρυξη σύμφωνα με την οποία ο καταρτισμός συντάγματος έπρεπε να αναβληθεί για να δοθεί η δυνατότητα στον βασιλιά να συμμετάσχει και ο ίδιος στην σύνταξή του. Η υπόλοιπη συνέλευση διαφώνησε και τότε τα μέσα που χρησιμοποιήθηκαν για να εμποδιστεί η προκήρυξη του συντάγματος ήταν εξαιρετικά ύποπτα. Οι Ρουμελιώτες, δυσαρεστημένοι διότι δεν είχαν πληρωθεί διέλυσαν βίαια τη συνέλευση και απήγαγαν γύρω στους 27 πληρεξουσίους οι οποίοι αναγκάστηκαν να πληρώσουν γενναία λύτρα για την απελευθέρωση τους.»

πώς δεν ηξεύρετε να αγοράσετε τότε τόσον θερμώς υπέρ της νομιμότητος και της ισότητος;»

Όταν όμως ξέσπασε το κίνημα της 3^{ης} Σεπτεμβρίου, οι Φαναριώτες άφησαν έκθετο τον βασιλιά και «ως υπό χειμάρρου παρασυρθέντες, εκραύγαζον και ούτοι μετά του λαού το σύνταγμα», ελπίζοντας ότι ο κοινοβουλευτισμός θα τους άνοιγε νέες ευκαιρίες να εξασκήσουν τη δημαγωγία. Σύντομα ωστόσο διαπίστωσαν ότι ένα από τα πιο βασικά κοινωνικά αιτήματα που επρόκειτο να πραγματώσει το σύνταγμα ήταν και το ψήφισμα περί ετεροχθόνων, το οποίο θα απομάκρυνε τους περισσότερους από αυτούς από τις δημόσιες υπηρεσίες, οπότε μετεστράφησαν ξανά: «κοπτόμενοι και καταρώμενοι, ύψωσαν τρομεράς κραυγάς μεταμελείας και χαμερπούς απελπισίας, αναθεματίζοντας και βλασφημοώντας το σύνταγμα και την πατρίδα.» Και ο *Πρωινός Κήρυξ* σε Διάλογο που δημοσιεύει στις 1/11/43 εμφανίζει έναν Φαναριώτη να παραδέχεται τους πραγματικούς λόγους που ώθησαν στο παρελθόν αυτόν και τους ομοίους του να υποστηρίξουν την παραχώρηση συντάγματος.

«Κακή μοίρα εξεφύτρωσε το Σύνταγμα, και ημείς πολλάκις ελέγαμεν ότι θέλομεν Σύνταγμα, αλλ' οι σκοποί μας ήσαν άλλοι, ενομίζαμεν πάντοτε ότι θα φαγωθήτε μεταξύ σας...»

Όταν πλέον το σύνταγμα δεν μπορεί να χρησιμεύσει στους Φαναριώτες ως αντιπολιτευτικό σύνθημα, τότε, σημειώνει ο *Θρίαμβος*, επιστρατεύουν άλλες ευγενείς ιδέες, όπως την ισότητα, τη νομιμότητα κλπ. Σε αρκετά άρθρα του, που πραγματεύονται τη σχέση των Φαναριωτών με την Αγγλία, και τα οποία θα εξεταστούν σε επόμενη ενότητα, ο *Θρίαμβος* περιγράφει με ποιο τρόπο οι Φαναριώτες χειρίστηκαν την κοινή γνώμη της Δύσης, με σκοπό να προκαλέσουν παρεμβάσεις στα εσωτερικά της Ελλάδας, με πρόσχημα την τάξη και την ευνομία. Τέλος, στις 20/5/45 ο *Θρίαμβος* υπενθυμίζει πως για μια σύντομη περίοδο, ακόμη και τα αυτοχθονικά αισθήματα του ελληνικού λαού και η καχυποψία του απέναντι στον 'νεηλυσμό' αξιοποιήθηκαν κατάλληλα από τους Φαναριώτες. Πρόκειται για την εποχή που οι Φαναριώτες καταφέρονταν εναντίον των Επτανησίων συνεργατών του Καποδίστρια, προσάπτοντάς τους το γεγονός ότι ήταν νεήλυδες. Σημειώνει δε πως οι ίδιοι Φαναριώτες, την εποχή του Ψηφίσματος περί Ετεροχθόνων κατακεραυνώνουν τον αυτοχθονισμό που απειλεί να τους απομακρύνει από τα αξιώματα που κατέχουν στην ελληνική διοίκηση και προσπαθούν να πείσουν τους λοιπούς ετεροχθόνες να συστρατευθούν στο πλευρό τους, σε κοινό πόλεμο εναντίον των αυτοχθόνων Ελλήνων. Τους ειρωνεύεται μάλιστα πως τώρα πια προσεγγίζουν ακόμη και τους Επτανησίους, εναντίον των οποίων είχαν καταφερθεί στο κοντινό παρελθόν.

«[...]Οπλισθήτε, αναπετάσατε με ημάς τας σημαίας και εμπρός. Ηπειρώται, Θεσσαλοί, Μακεδόνες, Κρήτες, Σάμιοι, ΧΙΟΙ, Ψαρριανοί, Κυδωνείς και Επτανήσιοι ακόμη (τώρα οι Επτανήσιοι είναι σύμμαχοι και αδελφοί), συνέλθετε! (Φαναριώτας δεν ωνόμασαν, τους πρωταρχηγούς, εντρέπονται κι οι ίδιοι να προφέρωσι το όνομά των)»

Οι τρόποι με τους οποίους εμπλέκονται οι Φαναριώτες στην συζήτηση γύρω από την διαμάχη αυτοχθόνων- ετεροχθόνων αναπτύσσονται περισσότερο στην ενότητα 7.

πνευματική καλλιέργεια

«Αυτοί οι αληθώς ανίκανοι και αμαθέστατοι των επιστημών και τετριμμένοι μόνον εις την σχολήν των σκευωριών και της φρασεολογίας των αυλοδούλων δι' ης και φρονούσι να κρύψωσι την γυμνότητά των»

Ο Φίλος του Λαού, 9/10/39

Υπάρχει γενικά στον Τύπο η τάση να αμφισβητούνται όλες οι πνευματικές επιδόσεις των Φαναριωτών. Ακόμη και όταν τους αναγνωρίζεται κάποια μόρφωση ή δεινότητα σε ορισμένους τομείς της πνευματικής δράσης, αυτά πάντοτε αναιρούνται από την υποτιθέμενη ηθική κατωτερότητά τους, η οποία τους καθιστά ανάξιους να αναλάβουν οποιοδήποτε πνευματικό έργο.¹

Οι Φαναριώτες συχνά κατηγορούνται ότι καλλιέργησαν οι ίδιοι επιμελώς την φήμη των μορφωμένων που τους ακολουθεί και ότι χρησιμοποιούν φτηνά τεχνάσματα εντυπωσιασμού για να καλύψουν την ημιμάθειά τους. Όπως αναφέρει στις 10/11/44 ο Άργος:

«Η παιδεία των Φαναριωτών είναι επιπόλαιος. Εκτός ολίγων εξαιρέσεων, η παιδεία των άλλων Φαναριωτών περιορίζεται εις μετρίαν γνώσιν της Ελληνικής και της Γαλλικής γλώσσης. Αλλ' όταν ο Φαναριώτης υπάγη εις τινά συναναστροφήν διακεκριμένην, προετοιμάζεται και έπειτα διά μυρίων τρόπων κατορθώνει ώστε η ομιλία να περιστρέφεται εις το αντικείμενον, το οποίον την αυτήν ημέραν εσπούδασεν. Ο σκοπός του Φαναριώτου είναι να κινήση τον θαυμασμόν των παρευρισκομένων εις τον κύκλον.»

Στα άρθρα που δημοσιεύει στις 3 και στις 17/6/45 επιχειρώντας να καταρρίψει τον μύθο της πνευματικής ανωτερότητας των Φαναριωτών, ο *Θρίαμβος του Συντάγματος* πραγματοποιεί μια σύγκριση μεταξύ «Φαναριωτών» και «Ελλήνων». Αντιπαραβάλλει την συμβολή των Φαναριωτών, όχι με την αρχαία ελληνική πνευματική κληρονομιά, αλλά με τους σύγχρονους Έλληνες λογίους, πράγμα λογικό εφόσον εκείνο που ενδιαφέρει την εφημερίδα είναι να συνδέσει τα συμπεράσματά της με τα διακυβεύματα του παρόντος και να αποδείξει ότι οι σύγχρονοι Έλληνες δεν έχουν ανάγκη από την πνευματική και πολιτική κηδεμονία των Φαναριωτών. Προκαλεί μάλιστα τους τελευταίους να του υποδείξουν κάποιον μεγάλο Φαναριώτη συγγραφέα, ρήτορα, επιστήμονα, σοφό ή πολιτικό :

«...Δείξατέ μας τους άνδρας σας, δείξατε μας τους σοφούς σας, τους πεπαιδευμένους σας, ω Φαναριώται, και ειπέτε μας ποίοι είσθε σεις, οίτινες αποτελείτε το πνεύμα,[...] το ζωογονούν αυτόν τον Ελληνικόν λαόν; Οκτώ ταλαίπωρα και κατά σύγκρισιν αμαθή όντα συγγεόμενα μεταξύ αμαθεστέρων και χυδαιότερων άλλων του αυτού φυράματος...»

¹ Και σε αυτό το ζήτημα ο Ζαλλώνης έδωσε τροφή στις αντιφαναριωτικές εφημερίδες. Στις σελίδες 120-128 του Συγγράμματός του μιλά υποτιμητικά για την καλλιέργεια των Φαναριωτών.

Απαριθμεί όλους τους ‘πεπαιδευμένους’ άνδρες του έθνους και τους συγκρίνει αριθμητικά με τους λιγοστούς Φαναριώτες. Ουσιαστικά προβαίνει σε μια παράδοξη σύγκριση των πνευματικών επιτευγμάτων ενός ολόκληρου έθνους με εκείνα μιας ομάδας ανθρώπων καταγόμενων από τη συνοικία του Φαναρίου για να καταλήξει ότι: «Μία ομάς βαναύσων αγυρτών δεν δύναται ποτέ να φιλονεικήση την διανοητικότητα αγχινουστάτου λαού, ολοκλήρου έθνους.»¹

Ένα από τα προπύργια της φαναριωτικής κοινότητας στην οθωνική Ελλάδα είναι το Πανεπιστήμιο.² Ο εκπαιδευτικός ρόλος των Φαναριωτών θεωρείται συνήθως από τον Τύπο ως η μόνη προσήκουσα και αποδεκτή για αυτούς μορφή δημόσιας δραστηριότητας. Αυτό ωστόσο δεν αναιρεί το γεγονός ότι η παρουσία Φαναριωτών στα πανεπιστημιακά έδρανα αντιμετωπίζεται ως προσωρινό αναγκαίο κακό που θα διαρκέσει εωσότου οι γηγενείς αποκτήσουν αυτάρκεια στον τομέα των γραμμάτων. Τις απόψεις αυτές διατυπώνει την 1^η/ 11/43 και ο *Πρωινός Κήρυξ*:

«Περί δε των λογιωτάτων, ας ευχαριστηθώσιν εις το να διδάσκωσιν εις το Πανεπιστήμιον με αδρούς μισθούς, ενώ πολλοί τούτων πωλώσι το ποντικοκούραδον διά πιπέρι, και ας μην ήναι αχάριστοι εις τον πτωχόν Έλληνα, όστις τους μισθοδοτεί εν ιδρώτι του προσώπου του, παν άλλη των επιθυμία, είναι πλεονεξία, είναι προδοσία.»

Ο *Θρίαμβος του Συντάγματος* από την άλλη, οπωσδήποτε δεν συγκαταλέγεται στις εφημερίδες εκείνες που ανέχονται την παρουσία των Φαναριωτών στην δημόσια εκπαίδευση. Όπως γράφει χαρακτηριστικά σε μακροσκελές άρθρο του με τίτλο «Το Πανεπιστήμιον και αι φαναριωτικάί επιβουλαί», στις 17/6/45: «Εις όλα τα επαγγέλματα του Κράτους ας αφήση όλους τους Φαναριώτας η Ελλάς, αλλ’ ας διασώση από τας επιβούλους χείρας των τα σχολεία της, το Πανεπιστήμιόν της...» Η εφημερίδα υποστηρίζει ότι οι Φαναριώτες φροντίζουν να δυσφημούν συστηματικά τις πνευματικές δυνάμεις του ελληνικού λαού, ώστε να παραμένουν οι μόνοι κυρίαρχοι και ρυθμιστές του εκπαιδευτικού του συστήματος, διαφθείροντας τη

¹ «Απέναντι δε τίνων υψώνουσι τας αγυρτικές ταύτας φωνάς; Απέναντι των ευκλεών και ιστορικών σοφών μας, απέναντι του Οικονόμου, του Βάμβα, του Δούκα και του Γεναδίου, απέναντι των τριάκοντα σεμνών καθηγητών μας, των εκατό νομομαθών δικαστών και εισαγγελέων μας, των πεντακοσίων ευγλώττων και επιστημόνων δικηγόρων μας, των τριακοσίων μεγαλοφυιών και πεπαιδευμένων πολιτικών ανδρών μας και απέναντι τέλος είκοσι χιλιάδων εξόχων νέων μας, σπινθηροβολούντων από θείον πνεύμα ζωής και ελευθερίας, από το ακτινοβόλον φως συστηματικής παιδείας!»

² Κατά την Οθωνική περίοδο το 73,5% των καθηγητών του Πανεπιστημίου – 61 τον αριθμό- ήταν ετερόχθονες. Από αυτούς οι 13 κατάγονταν από την Κωνσταντινούπολη. Καμιά άλλη γεωγραφική περιφέρεια δεν αντιπροσωπευόταν από τόσο μεγάλο αριθμό. «Οι περισσότεροι ανήκαν σε γνωστές φαναριωτικές οικογένειες και ορισμένοι είχαν συγγενικές σχέσεις μεταξύ τους ή με σημαίνοντα πολιτικά πρόσωπα, γεγονός που τους πρόσφερε ικανή ισχύ.» Βλ. Λάμπας Κώστας Θ., *Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19^ο αιώνα*, Ιστορικό Αρχείο Ε.Ι.Ε., Αθήνα, 2004, σελ. 148

Βλ. ακόμη Ε. Σκοπετέα, *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα*, Πολύτυπο, Αθήνα 1998, σελ 92

δημόσια ηθική και εμποδίζοντας την ανάπτυξη των υγιών κοινωνικών δυνάμεων. Χαρακτηρίζει μάλιστα τους Φαναριώτες «εκ συστήματος διώκτες των φώτων των λαών» και υποστηρίζει ότι έπαιξαν ρόλο ‘φωτοσβέστη’ στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες. Δημοσιεύει ακόμη λεπτομερή βιογραφικά των Φαναριωτών καθηγητών του Πανεπιστημίου, «με τους οποίους ο επάρατος Φαναριωτισμός επρόκισε το πανεπιστήμιόν μας.»

Ο Αργυρόπουλος, χαρακτηρίζεται «αίσχος του Πανεπιστημίου μας», «εξ επαγγέλματος φωτοσβέστης Φαναριώτης», «ημιμαθής δικηγόρος» και ο πλέον ανίκανος να διδάξει το σύνταγμα «εις λαόν όστις ήξευρε να το συντάξει επιστημονικώτερον παρ’ όλους τους καθηγητάς της γης!» Ο Νέγρης κατηγορείται για τοκογλυφικές δραστηριότητες και για το γεγονός ότι έλαβε μισθό 30.000 δρχ, παρότι, όπως ισχυρίζεται η εφημερίδα, όλοι οι μαθητές του τον εγκατέλειψαν. Ο αναγνώστης πληροφορείται ακόμη για τον Βάφα, «σκανδαλωδέστατο και βάνανσο καθηγητή μαθηματικών» του Γυμνασίου, ο οποίος «ακριβοπωλεί υποχρεωτικώς εις χιλιάδας δυστυχών μαθητών [...] ασυναρτήτους τινάς αριθμητικάς και άλλα στοιχειώδη βιβλία» Επίσης για τον Δομνάνδο, ο οποίος από απλός γραφέας προξενείου στο Βουκουρέστι έφθασε να γίνει καθηγητής ¹:

«ΟΥΤΕ επιστήμην, ούτε τα γράμματα καν τα ελληνικά γνωρίζει, χωρίς δε ν’ανοίξει στόμα επί της έδρας του πανεπιστημίου δύο κατά συνέχεια έτη ως διευθύνων το θέατρον, να μισθοδοτηται από το πτωχόν ταμείον μας αδρώς, ως καθηγητης της ζωολογίας! Της ζωολογίας!!!...είναι πολλά ευφυείς τωόντι, τους αναλγήτους, τους αναισθήτους ημάς, να μας διδάσκωσι και την ζωολογίαν και την κτηνολογίαν, εωσού μας αποζώσωσιν εντελώς...»

Τέλος η εφημερίδα εκφράζεται απαξιωτικά και για την Φαναριωτική σχολή ποίησης και λογοτεχνίας, ειρωνευόμενη τους αδελφούς Σούτσου και τον Ρίζο Νερουλό:

¹ Το 1836, πριν την ίδρυση του Πανεπιστημίου, ο Φαναριώτης νομικός Περικλής Αργυρόπουλος παρέδιδε δωρεάν μαθήματα αστικού δικαίου στο Γυμνάσιο της Αθήνας, εγκαινιάζοντας έτσι μια σειρά ελεύθερων πανεπιστημιακών μαθημάτων, καθώς το παράδειγμά του ακολούθησαν και άλλοι. Διορίστηκε στο Πανεπιστήμιο το 1837 και στην πορεία έγινε Πρύτανης. Ο Κωνσταντίνος Νέγρης πάλι, ζήτησε από του υπουργείου παιδείας την άδεια να διδάξει μαθηματικά, όχι όμως δωρεάν, όπως οι άλλοι, αλλά με αμοιβή. Η αίτησή του απορρίφθηκε και η οίση με την οποία ήταν διατυπωμένη έκανε κακή εντύπωση. Έγραφε μεταξύ άλλων: «Ο υποφαινόμενος φρονεί λοιπόν ότι αι ειδικαί του γνώσεις είναι τόσον μοναδικαί εις την Ελλάδα και τόσον αναγκαίαι ώστε αν δεν ευρίσκετο ενταύθα, έπρεπε να προσκληθή επισήμως διά να συντελέση εις την θετικήν εκπαίδευσιν του έθνους.» Ο Νέγρης κατηγορήθηκε από μερίδα του Τύπου και για ‘αριστοκρατική αντίληψη της εκπαίδευσης’, καθώς υποστήριζε ότι προέχει η ίδρυση ανώτατης εκπαίδευσης για την μόρφωση μιας ολιγάριθμης ελίτ, από την διαμόρφωση της βασικής εκπαίδευσης. Ο Κυριακός Δομνάνδος ήταν καθηγητής της φιλοσοφικής, προσκείμενος πολιτικά στον Μαυροκορδάτο και απολύθηκε επί πρωθυπουργίας Κωλέττη, ήταν λοιπόν επόμενο να τον χτυπά ο *Θρίαμβος*. Για την ακρίβεια ολόκληρο το άρθρο της 17^{ης}/6/45 γράφτηκε με σκοπό να υπερασπιστεί τις απολύσεις αντιπολιτευομένων Φαναριωτών καθηγητών, στις οποίες προέβη η κωλεττική κυβέρνηση. Παραδέχεται μάλιστα ότι οι εν λόγω καθηγητές απομακρύνθηκαν επειδή αντιπολιτεύονταν με την δημοσιογραφική τους ιδιότητα την κυβέρνηση, «με άρθρα υβριστικά κατά του Βασιλέως, της Κυβερνήσεως και αυτού του Έθνους». Βλ. Κ. Λάμπας, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές....*, ό.π. σελ. 78-81, 156, 241, 442, 462, 635- 637

«ΑΛΛ’ ο Ρίζος;! Αλλ’ οι Σούτζοι! Α! Αι σεμναί αύται μούσαι του Φαναρίου, αυταί πλανώνται μεταξύ των αμούσων και βαρβάρων Ελλήνων ως αι προστάτιδες σκιαί του Ομήρου [...] Αλλ’ οι αοιδοί ούτοι του Φαναρίου, στερημένοι πάντοτε λαμπρών και μεγάλων στοχασμών, ως η στείρα εποχή της γεννήσεώς των, ποία επαρουσίασαν εις τας ποιήσεις των πρωτότυπον και γοητευτικήν ιδέαν; [...] Η δουλική μίμησις των ξένων ποιήσεων, η ιεροσυλία των ξένων ιδεών υπό απλήν στιχουργία καλλιέπειαν, αύτη δεν είναι ποίησις.»

Στο ίδιο μήκος κύματος η *Αθηνά* σε βιβλιοκριτική που δημοσιεύει στις 13/6/1834, εκφράζει την απέχθειά της για την φαναριωτική ποίηση, την φαναριωτική γλώσσα, αλλά και τον πολιτισμό και τις αξίες που θεωρεί ότι αυτές αντιπροσωπεύουν. Διαφωνώντας με όσους παραλλήλισαν τον *Λέανδρο*, του Παναγιώτη Σούτσου¹, με το παλαιότερο έργο *Τα Αποτελέσματα του Έρωτος*², υποστηρίζει ότι ο Σούτσος, αν και Φαναριώτης, ξεπέρασε με τον *Λέανδρο* τα ελαττώματα της φαναριωτικής λογοτεχνίας και έφτιαξε ένα έργο καθαρά ελληνικό, ενώ στα *Αποτελέσματα του Έρωτος* διακρίνει όλα τα ελαττώματα του φαναριωτικού λόγου, ο οποίος, κατά την εφημερίδα, αντανakλά την γενικότερη φτώχεια του φαναριωτικού πολιτισμού. «*Θρακοβυθινό*», «*τουρκοαυθένται*», «*τουρκοβογιάριδες*» είναι μερικά από τα επίθετα που χρησιμοποιεί η βιβλιοκριτική αυτή. Όλα παραπέμπουν σε έναν κατώτερο, ασιατικό πολιτισμό, ο οποίος βρίσκεται στον αντίποδα της ‘ελληνικότητας’.

«Τα αποτελέσματα του έρωτος είναι γεγραμμένα εις γλώσσαν παλαιάν φαναριωτικήν, ήτοι εις γλώσσαν εις την οποίαν ανεμείγνουν οι Φαναριωτίσκοι φράσεις τουρκικάς ως να επεθύμουν και εις τους έρωτάς των οι τουρκοαυθένται και τουρκοβογιάριδες να δείξουν την λαμπράν των αυθεντικήν καταγωγήν. Ο Λέανδρος εγράφη απεναντίας εις γλώσσαν της ιεράς ημών επαναστάσεως, την οποίαν οι θαυματουργοί Έλληνες και εν μέσω των πολέμων και των δυστυχιών των κατέστησαν νευρώδη, καθάραν, πλουσίαν και αξία ελευθέρου λαού. Εις τα αποτελέσματα του έρωτος Φαναριωτίσκος τις τζελεπής³ Μιλτιάδης ή τζελεπής Θεμιστοκλής, φέρων αναξυρίδας εις τους πόδας του και δερμάτινον πύργον υποκινών επί της κεφαλής του και καπνίζων με ηλέκτρινον πεντάπηχην ράβδον και αποβλέπων

¹ Ο *Λέανδρος* δημοσιεύεται το 1834 και είναι το πρώτο νεοελληνικό μυθιστόρημα. Βλ. Αλέξης Πολίτης, *Ρομαντικά Χρόνια*, Μνήμων 2008, σελ 19 και Κ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Ίκαρος, Αθήνα, 1987, σελ. 285.

² Η συλλογή διηγημάτων: *Έρωτος Αποτελέσματα*, ήτοι ιστορία ηθικοερωτική με πολιτικά τραγούδια, δημοσιεύεται το 1792 χωρίς όνομα συγγραφέα και κινείται στα χνάρια του *Σχολείου των Ντελικάτων Εραστών* του Ρήγα Φεραίου. Δίνει πολλά ηθογραφικά στοιχεία από τη ζωή της Πόλης και τον φαναριωτικό κόσμο. Όπως αναφέρει ο Κ. Δημαράς στην *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας* (ό.π., σελ. 170) : «τα διηγήματα αυτά είναι γεμάτα φαναριωτική στιχουργία σε πολύ μεγαλύτερη αναλογία από το πρότυπό τους», δηλ. το έργο του Ρήγα.

³ Βλ. ενότητα 6

εις το Περού , εις την ευλογημένην και μακαρίαν Βλαχίαν, λέγει άσεμνα τινά και αηδή κοστάκια με τόνον φωνής θρακοβυθινόν και παχύν και ηλίθιον...»

Θρησκευτική ταυτότητα

Το γεγονός ότι οι Φαναριώτες είναι χριστιανοί ορθόδοξοι και μάλιστα στενά συνδεδεμένοι με τους κύκλους του Οικουμενικού Πατριαρχείου, δεν εμποδίζει τον αντιφαναριωτικό Τύπο να τους αντιμετωπίζει ως φύσει ‘άσεβείς’, ή ακόμη και ως εχθρούς της ορθοδοξίας.

Η *Εθνική* σε άρθρο της στις 16/7/45 αναφέρει ότι η Ιερά Σύνοδος και ο Πατριάρχης έφθασαν στο σημείο να καταρασθούν τους Φαναριώτες.

«[...]επί Δημητρίου Μουρούζη οι Συνοδικοί ιεράρχαι συνελθόντες[...] με όμματα δεδακρυσμένα κατηράσθησαν [...]τους Φαναριώτας, αποστρεφόμενου του Πατριάρχου Γρηγορίου προς τον θεόν διά της εξής δεήσεως ‘Ταχύ προκατάλαβε, πριν δουλωθήναι ημάς, εχθροίς βλασφημούσι Σε και αναιρούσι Χριστέ. Άνελε τω σταυρώ Σου τους ημάς πολεμούντας, γνώτωσαν πως ισχύει ορθοδόξων η πίστις’. ΑΚΟΥΕΤΕ, αδελφοί Έλληνες, ο πρωτομάρτυς του ελληνικού αγώνος [...]ως εχθρούς βλασφήμους της πίστες εστηλίτευσαν τους Φαναριώτας και την θείαν δίκην κατ’ αυτών επεκαλέσθησαν...»

Ο *Πρωινός Κήρυξ* στις 6/11/43 απαντά σε ανώνυμο φυλλάδιο που κυκλοφορεί στην Αθήνα υπερασπιζόμενο τους Φαναριώτες με το επιχείρημα ότι είναι και αυτοί Έλληνες και χριστιανοί ορθόδοξοι. Η εφημερίδα αμφισβητεί ουσιαστικά το δικαίωμα των Φαναριωτών να επικαλούνται το ομόθησκο που τους ενώνει με τους άλλους Έλληνες και εξηγεί με ποιο τρόπο έθεσαν εαυτούς εκτός ορθοδοξίας.

«Και διά μεν τα ‘ότι οι Φαναριώται είναι Χριστιανοί ορθόδοξοι, ότι τα έθιμά των συμφωνούν με τα ιδικά μας, και ότι δεν είναι ξένοι αλλά οικείοι μας’, σοι αποκρινόμεθα ευγενικώτατε ρήτορ, ότι ποτέ ορθόδοξοι χριστιανοί δεν κάμνουσι τοιαύτας αιμομιξίας οποίας αυτοί έκαμον, ούτε θεωρούν εναντίον της ευαγγελικής ισότητος τους λοιπούς ανθρώπους ως κνώδαλα...»¹

«Εκ της κοιλίας της μητρός των αθέους» αποκαλεί τους Φαναριώτες στις 14/6/45 και η *Ηχώ των Επαρχιών*.

¹ Η εφημερίδα αναφέρεται μάλλον στον γάμο των δυο αδελφών Κατακουζηνών, Φαναριωτών πριγκήπων, με τις θυγατέρες του Άρμανσπεργκ. Το γεγονός αυτό προκάλεσε σάλο στην ελλαδική κοινωνία, καθώς παραβίαζε εκκλησιαστικό κανόνα που απαγόρευε τον γάμο αδελφών προς αδελφές. Βλ. Petropoulos, ό.π., σελ 294

Μιλώντας για τους Φαναριώτες, ο *Θρίαμβος του Συντάγματος* επικαλείται συχνά την θεοδικία, την παρέμβαση της θείας πρόνοιας ως τιμωρού των ασεβών-των Φαναριωτών εν προκειμένω. Η ρητορική του παραπέμπει σε προνοιακές αντιλήψεις για την ιστορία¹, πολύ διαδεδομένες στα παραδοσιακά περιβάλλοντα της εποχής. Σύμφωνα λοιπόν με τον *Θρίαμβο*, οι Φαναριώτες είναι ασεβείς και ως τέτοιοι θα τιμωρηθούν, τόσο συνολικά, όσο και ατομικά, για τις ανίερες πράξεις που έκαστος εξ αυτών έχει διαπράξει. Η πτώση των Φαναριωτών υποτίθεται πως έχει ήδη ξεκινήσει και η εφημερίδα υποδεικνύει συχνά τα σημάδια αυτής της θείας τιμωρίας στους αναγνώστες της. Για παράδειγμα στις 20/5/45 γράφει:

«Ιδοῦ επέπεσεν οργή και κατάρα ἐπὶ τὴν γενεάν τὴν πονηράν και τὴν ασεβή, και ἐμώρανεν ὁ θεός αὐτήν και ὥρμησεν αὐτὴ κατὰ τοῦ κρημνοῦ και ἀπωλέσθη!»

Σε άρθρο με τίτλο «*Ἡ Θεία Δίκη*», που δημοσιεύει στις 11/11/45, απαριθμεί πλήθος ατομικών περιπτώσεων Φαναριωτών που υπέστησαν διάφορα δεινά -ασθένειες, ατυχήματα, οικογενειακές συμφορές κλπ- τα οποία αποδίδει στην θεία τιμωρία.² Εκείνο πάντως που σε κάθε περίπτωση υποτίθεται ότι κινητοποίησε την θεία παρέμβαση ήταν η περιφρόνηση που επέδειξαν οι συγκεκριμένοι Φαναριώτες απέναντι στις αρχές και τις αξίες των υπόλοιπων Ελλήνων. Και ο *Ζέφυρος* στις 4/11/45 είχε δημοσιεύσει παρόμοιο άρθρο, όπου απαριθμούσε τα παθήματα διαφόρων 'ασεβών' Φαναριωτών.

Ἡ *Ἀθηνά* αντιμετωπίζει τους ιερείς που προέρχονται από το Φανάρι και τους 'κοσμικούς' Φαναριώτες ως τμήματα του ίδιου διεφθαρμένου μηχανισμού. Σε άρθρο της στις 2 /5/1836 επιτίθεται στους «*ιερούς σατράπας*», τους ιερείς που ήρθαν από το Φανάρι στο ελληνικό κράτος με σκοπό, όπως ισχυρίζεται, να συνδράμουν τους Φαναριώτες στην προσπάθεια να καταστήσουν τους ελεύθερους Έλληνες δούλους, κατά το πρότυπο των τσαράνων, των χωρικών των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών. Η εφημερίδα παρουσιάζει την σχέση των Φαναριωτών με την θρησκεία ως κάτι που απέχει από τα χριστιανικά ιδεώδη, καθώς, όπως υποστηρίζει, στους κύκλους τους η θρησκεία μετατρέπεται σε όργανο της πιο ποταπής πολιτικής, σε μέσο χειραγώγησης των μαζών. Βέβαια, η *Ἀθηνά* φαίνεται πως, σε ένα βαθμό, αντιμετωπίζει την πρακτική αυτή του Φαναρίου ως συνέχεια της σχέσης εξάρτησης που υπήρχε μεταξύ κοσμικής και θρησκευτικής εξουσίας στην Βυζαντινή αυτοκρατορία, για την οποία ωστόσο δεν έχει θετική γνώμη.³

«Οὔτοι θέλουν να ἔχουν τὴν Σάλπιγγά των διὰ να σαλπίζουν εἰς τὸν κόσμον ὅτι εἶναι ἴσιοι με τὸν θεόν και ὅτι οἱ Ἕλληνες χρεωστούν να τους προσφέρουν τὸ αὐτὸ σέβας[...] θέλουν τέλος πάντων να γίνουν εἰς τὴν Ελλάδα Γρηγόριοι και Ἰννοκέντιοι, ἀληθεῖς δεσπότης[...] εὐημερονήσαμεν τα κακά τα ὁποῖα οἱ

¹ Για την 'προνοιακή νοηματοδότηση του κόσμου', βλ. Ν. Κοταρίδης - Ν. Θεοτοκάς, *Ἡ οικονομία της βίας*, Βιβλιόγραμμα, Αθήνα 2006, σελ. 24-51

² Λεπτομέρειες για το άρθρο αναπτύσσονται στην ενότητα 8.

³ Για την αρνητική εικόνα του Βυζαντίου στην εφημερίδα *Ἀθηνά*, βλ. ενδεικτικά το άρθρο «*Αἱ κατὰ τοῦ Καϊροῦ ταρτουφικαὶ συκοφανταὶ*» που δημοσίευσε στις 5/8/1839.

τοιούτοι άγιοί μας επέφεραν εις την Βυζαντινήν αυτοκρατορίαν; [...] Η θρησκεία εις τους Έλληνας είναι το ιερώτερον πράγμα. Ο Έλλην [...] χρεωστεί τον εθνισμόν του, αλλ' όχι και εις τους δεσπότας εκείνους οίτινες επολιτεύοντο εναντίον του Χριστιανισμού. Εξεύρει λοιπόν ο Έλλην να την τιμά και να την σέβεται, διότι βλέπει ότι Έλλην και ανατολικός Χριστιανός είναι εν και το αυτό πράγμα, και δεν έχει χρείαν να γίνη Τσαράνος ή Ταγκαλάκι εις Φαναριώτας και ασιατικούς δεσπότας διά να μείνει πιστός εις την θρησκείαν του. Τα δούλα έθνη ούτε εθνισμό ούτε θρησκείαν έχουν...»

Είναι αξιοσημείωτο ότι, πέρα από τις κατηγορίες περί ασέβειας, που άπτονται λίγο πολύ της γενικότερης ηθικής απαξίωσης των Φαναριωτών, οι επιθέσεις εναντίον τους για θρησκευτικά ζητήματα, εκπορεύονται από χώρους με αντίρροπες πολιτισμικές και θρησκευτικές κοσμοθεωρίες: τους υπέρμαχους της παράδοσης, εχθρούς της Δύσης και νοσταλγούς της βυζαντινής θεοκρατίας, αλλά ταυτόχρονα και τους φορείς δυτικών κοραϊκών αντιλήψεων περί κοσμικού κράτους και εκδημοκρατισμού της Εκκλησίας.

Από τη μια μεριά επικρατεί η αντίληψη που θέλει τους Φαναριώτες μέρος της ομάδας των 'εκσυγχρονιστών', που εισήγαγαν στον ελλαδικό χώρο επιβλαβείς ιδέες της Δύσης με σκοπό να νοθεύσουν την ορθοδοξία και τον πατροπαράδοτο κοινωνικό της ρόλο. Φαναριώτες όπως ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος διακρίθηκαν για το εκσυγχρονιστικό κοσμικό όραμά τους και πρωτοστάτησαν σε πρωτοβουλίες που δυσaráστησαν τους θεματοφύλακες της παράδοσης. Για παράδειγμα ο Μαυροκορδάτος ως πρόεδρος του Εκτελεστικού έστειλε επιστολή στο Βατικανό στην οποία αποκαλούσε τον Πάπα «Κεφαλή της χριστιανοσύνης», ενώ από τη Γερουσία της Δυτικής Ελλάδος, απέπεμψε τον διορισμένο από το Πατριαρχείο επίσκοπο Άνθιμο, ως διορισμένο «από τους εχθρούς της πατρίδος» και προχώρησε στον διορισμό του επισκόπου Πορφύριου, τον πρώτο διορισμό εκκλησιαστικού λειτουργού που έγινε από την πολιτική εξουσία στην επαναστατημένη Ελλάδα. Επιπλέον, αρκετοί Φαναριώτες στελέχωναν τα υπουργικά συμβούλια και το ανακτοβούλιο την εποχή της Αντιβασιλείας, όταν πραγματοποιήθηκαν οι εκκλησιαστικές μεταρρυθμίσεις.¹ Ο Κωνσταντίνος Σχινάς από την θέση του υπουργού των εκκλησιαστικών έφερε σε πέρας την διάλυση των μοναστηριών και την εκποίηση της περιουσίας τους, ενέργειες που τον έκαναν μισητό σε πολύ κόσμο. Ο Φαναριώτης διάδοχός του Ι. Ρίζος Νερουλός ανέλαβε να προωθήσει αθόρυβα την ένταξη του δυτικού κλήρου «εις τας γενικάς περί του ελληνικού κλήρου διατάξεις». Αυτό πρακτικά σήμαινε σύσταση ελληνικής καθολικής εκκλησίας αυτόνομης αλλά «υπό μίαν επιτόπιον εκκλησιαστικήν αρχήν αναγνωρισμένην παρά της Α.Μ. του βασιλέως της Ελλάδος» και με Έλληνες την υπηκοότητα κληρικούς.²

Στις 13/5/45 ο *Θρίαμβος του Συντάγματος* κατηγορεί τους Φαναριώτες ότι επιδιώκουν την εισαγωγή του «προτεσταντισμού» στο κοινωνικό σώμα, ενώ και η

¹ Για τις προσπάθειες εγκαθίδρυσης κοσμικού κράτους βλ. Διαμαντούρος, *Οι απαρχές της συγκρότησης σύγχρονου κράτους στην Ελλάδα*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2002, σελ.240-256. Για τις αντιδράσεις στις ρυθμίσεις του εκκλησιαστικού ζητήματος, βλ. ενδεικτικά: Τρύφων Ευαγγελίδης, *Ιστορία του Όθωνος*, Ελεύθερη Σκέψις, Αθήνα 2003, σελ. 73 -83 και Ε. Σκοπετέα, ό.π., σελ. 125-134

² Βλ. Ελ. Βόγλη, *Έλληνες το Γένος- η ιθαγένεια και η ταυτότητα στο εθνικό κράτος των Ελλήνων*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2007, σελ. 192-3

Ηχώ των Επαρχιών στις 14/6/45 τους αποκαλεί «προτεσταντικούς».

Ο *Ατίθασσος* στις 10/4/44 ισχυρίζεται ότι ο Μαυροκορδάτος και οι περί αυτόν, απαρνήθηκαν την ορθοδοξία και εκτελούν εντολές ξένων κέντρων να φέρουν στην Ελλάδα «το πολιτικόν και θρησκευτικόν σύστημα της Δύσεως» με αντάλλαγμα να οριστεί κάποια στιγμή ο Μαυροκορδάτος Ηγεμόνας των υπόδουλων χριστιανών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Από την άλλη, η φιλελεύθερη *Αθηνά* που εκπροσωπεί την τάση εκκοσμίκευσης του κράτους και επιθυμεί την υπαγωγή της Εκκλησίας στην κρατική δικαιοδοσία¹, κατηγορεί και εκείνη τους Φαναριώτες, για τους αντίθετους όμως λόγους: για απόπειρες οπισθοδρόμησης της ελλαδικής εκκλησίας προς την «βάρβαρη Ανατολή». Στην διαμάχη της με τον *Αιώνα*, η *Αθηνά* συχνά αναφέρεται επικριτικά στους Φαναριώτες, τους οποίους υποδεικνύει ως πρωτοστατούντες στις «φιλορθόδοξες» ακρότητες που χρεώνει στα περιβάλλοντα που εκφράζει ιδεολογικά ο *Αιών*. Στις 15/2/1848 πχ. κατηγορεί τους «φιλορθόδοξους φαναριωτισκούς του πανεπιστημίου» ότι «συμμάχησαν με τους εκτός του ιδρύματος φιλορθόδοξους για να εκδιώξουν τον Μανούση και να φέρουν στη θέση του τον Κ. Παπαρρηγόπουλο». ² Στις 11/5 και στις 14/5/1852 αναφέρει ότι «κάποιοι λίγοι περί τον Αιώνα καθ' υπόκρισιν ζηλωταί Φαναριωτίσκοι επιχειρούν διά τοιούτων αισχίστων μέσων και δι' οργάνων οίος ο κατάρατος λαοπλάνος Χριστόφορος, να ρίψωσι τον τυφλόν όχλον εις ατοπήματα.» ³ Φαίνεται πως μετά την συνταγματική μεταβολή αρκετοί Φαναριώτες συγκαταλέγονται στις τάξεις του ρωσικού κόμματος. Στο Πανεπιστήμιο πολυάριθμη ομάδα καθηγητών, κυρίως της Νομικής, σχετίζεται με το ρωσικό κόμμα: ο Ι. Σούτσος, ο Π. Παπαρρηγόπουλος, ο Γ. Ράλλης, ο Γ. Μαυροκορδάτος.⁴ Εκτός από τους «φιλορθόδοξους φαναριωτίσκους» του Πανεπιστημίου, φαίνεται πως σημαντικές φαναριωτικές οικογένειες ταυτίστηκαν με το όραμα της ρωσόφιλης μερίδας. Ο Παναγιώτης Σούτσος για παράδειγμα μεταστρέφεται «από τη Δύση στην Ανατολή» και επιχειρηματολογεί υπέρ της επιλογής του μέσα από τις σελίδες του *Αιώνα*.⁵ Και ο Κ.

¹ Για την διαμάχη *Αθηνάς* – *Αιώνα* γύρω από τον θεσμικό ρόλο της εκκλησίας στο ελληνικό κράτος, βλ. ενδεικτικά: Charles Frazee, *Ορθόδοξος Εκκλησία και Ελληνική Ανεξαρτησία*, Δόμος, Αθήνα, 2005, σελ. 186, 192, 194, 199, 205, 213, 235.

² Οι «φιλορθόδοξοι φαναριωτίσκοι» στους οποίους αναφέρεται η *Αθηνά* είναι οι Ι. Σούτσος, Κ. Σχινάς, Α. Ρ. Ραγκαβής, Γ. Μαυροκορδάτος, Π. Παπαρρηγόπουλος. Βλ. Π. Ματάλας, *Έθνος και Ορθοδοξία*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2003, σελ 80- 82. Ο Ι. Σούτσος ήταν την περίοδο εκείνη πρύτανης και όπως καταγγέλλει στις 12/2/48 η *Αθηνά*, «δεχόταν κατ' οίκον επισκέψεις του Κ. Οικονόμου, του «μυανδαρίνου της φιλορθόδοξου ταρτουφικής συμμορίας».

³ Ο «Χριστόφορος» είναι ο ιερομόναχος Χριστόφορος Παπουλάκος, ο οποίος ξεσήκωσε τις λαϊκές μάζες της Πελοποννήσου και των νησιών με συνθήματα εναντίον της Ιεράς Συνόδου, της προόδου, της Δύσης, των σχολείων, του βασιλιά, των ξένων κλπ. Βλ. Μπάμπης Άννινος, *Ο Παπουλάκης*, Δημιουργία, Αθήνα, 1995

⁴ Κ. Λάμπας, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές.....*, ό.π., σελ. 480

⁵ Βλ. Π. Ματάλας, ό.π., σελ 113 Σε άρθρα του στον *Αιώνα* ο Σούτσος υπερασπίστηκε τον Τόμο χαρακτηρίζοντάς τον «μέγα ευεργέτημα προς το έθνος γιατί συνάπτει αυτό μετά των ομογενών της Θεσσαλίας, Ηπείρου, Μακεδονίας, Θράκης, Ιονίας και των Νήσων, συνάπτει το έθνος και το Γένος μετά των Βουλγάρων, Σέρβων, Βλάχων και Μολδαυών και συνάπτει όλους αυτούς τους πεσόντας στύλους της

Σχινάς, ο υπεύθυνος για την εφαρμογή της εκκλησιαστικής πολιτικής επί Αντιβασιλείας, αλλάζει γραμμή πλεύσης και στηριζόμενος από φιλορθόδοξους κύκλους στην Εθνοσυνέλευση, θέτει ζήτημα διαπραγμάτευσης με το Πατριαρχείο.¹ Είναι επίσης ενδεικτικό το γεγονός ότι ο Βρεταννός πρεσβευτής Wyse έκρουε τον κώδωνα του κινδύνου για το ενδεχόμενο της εμπλοκής των Φαναριωτικών - φιλορθόδοξων οικογενειών της Αθήνας στην Ιερά Σύνοδο.² Σε αυτό το περίπλοκο σκηνικό δεν είναι περίεργο πώς οι Φαναριώτες βρέθηκαν αντιμέτωποι με τόσο διαφορετικές και συχνά αντικρουόμενες κατηγορίες.

Οι Φαναριώτες ως ‘μη Έλληνες’

- «Από τα πρώτα χρόνια του αγώνα το ελληνικό έδαφος κατακλύσθηκε από ξένα στοιχεία που δυστυχώς δεν στάθηκαν και πολύ ωφέλιμα για τον τόπο. Από την άποψη αυτή πρώτοι έρχονται οι Φαναριώτες.»³

Το κύριο μέλημα των αντιφαναριωτικών εντύπων είναι να αποδείξουν στον αναγνώστη ότι η οξύτητα του λόγου τους δεν οφείλεται σε ταπεινά μικροσυμφέροντα που δρουν εις βάρος της εθνικής ενότητας και στρέφουν τον έναν Έλληνα εναντίον του άλλου. Όπως θα δούμε στην ενότητα 7, οι ‘αντιφαναριωτιστές’ δεν επιθυμούν να ερμηνευθούν τα λεγόμενά τους ως απόδειξη της αντιπάθειάς τους προς τους ετερόχθονες ‘αδελφούς’ αδιακρίτως. Έχοντας όμως παρουσιάσει τους Φαναριώτες ως ομάδα με εγγενή ηθικά ελαττώματα, και αντεθνική νοοτροπία και δράση, τους αρνούνται την εθνική ταυτότητα και τους εξοβελίζουν από την εθνική κοινότητα. Έτσι, οι ‘Έλληνες’ και οι ‘Φαναριώτες’ εμφανίζονται συχνά ως δυο εκ διαμέτρου αντίθετες οντότητες και ο ‘αντιφαναριωτισμός’ προβάλλεται ως κάτι διαφορετικό από τον στείρο αυτοχθονισμό. Για παράδειγμα, ο *Θρίαμβος του Συντάγματος* δέχεται μεγαλόψυχα να παραχωρηθούν οι δημόσιες θέσεις σε ετερόχθονες διαφόρων καταγωγών, πλην της φαναριωτικής. Στις 20/5/45 γράφει:

«Αι δημόσιαι θέσεις της πατρίδος είναι διά τον Πελοποννήσιον, διά τον Ρουμελιώτην, διά τον Υδραιοσπετζιώτην και Αιγαιοπελαγίτην, διά τον Θεσσαλόν και τον Ηπειρώτην και δι’ όλους τους αληθείς και τιμίους Έλληνας.»

ελληνικής πάλαι ποτέ αυτοκρατορίας μετά των 70 εκατομμυρίων Ρώσων, των διεπόντων την τυχην της Ευρώπης.»

¹ Βλ. Ελ. Βόγλη, *Έλληνες το Γένος*, ό.π., σελ. 324-325

² «Αυτές οι οικογένειες είναι πλούσιες, έξυπνες, έμπειρες και πολλές είναι και ασυνείδητες. Ενδιαφέρονται άμεσα στο να αναλάβουν τη διεύθυνση του νέου οργάνου, καθόσον διά διατάγματος (ένα από τα αποτελέσματα του συντάγματος), λόγω ετεροχθονισμού, έχουν αποκλειστεί από τη συμμετοχή στην κυβέρνηση και στις τιμές του κράτους». Βλ. Ch. Frazee, *Ορθόδοξος Εκκλησία και Ελληνική Ανεξαρτησία*, ό.π., σελ. 238

³ Γκ. Α Μάουρερ, *Ο Ελληνικός Λαός*, ό.π., σελ. 417

Σε κάθε ευκαιρία, η εφημερίδα δίνει έμφαση στη διαφοροποίηση των δυο αυτών, αντιθετικών, όπως θεωρεί, προσδιορισμών: του 'Έλληνα' και του 'Φαναριώτη'. Σε άρθρο της στις 17/6/45 το οποίο φέρει τον τίτλο: «*Συμπλοκή Έλληνας και Φαναριώτου*», ένας συνηθισμένος καβγάς σε κάποιο καφενείο της πρωτεύουσας, αντιμετωπίζεται ως ζήτημα ύψιστης εθνικής σημασίας, ως ένα ακόμη δείγμα της συνεχούς προσβολής που υφίσταται το ελληνικό έθνος από τους Φαναριώτες:

«**Αυθάδης** τις και **αχάριστος** Φαναριώτης ύβριζε την κυβέρνησιν και το ελληνικόν έθνος, του οποίου τον άρτον έφερεν εισέτι εις το στόμα, ως προ ολίγων ημερών παυθείς της υπηρεσίας...»

Εάν ο καβγάς γινόταν μεταξύ ενός 'γνήσιου Έλληνα' ο οποίος κατηγορούσε την κυβέρνηση και ενός άλλου ο οποίος την υπερασπιζόταν, η εφημερίδα δεν θα επεσήμαινε καμία ασέβεια απέναντι στο ελληνικό έθνος. Δυο μέλη της ίδιας εθνικής ομάδας δικαιούνται να διαφωνούν αναφορικά με την αξιότητα της κυβέρνησής τους. Η ύβρις προς την κυβέρνηση ισοδυναμεί με ύβρι απέναντι στο έθνος μόνο όταν εκστομίζεται από έναν ξένο, από κάποιον που δεν είναι μέλος της εθνικής κοινότητας. Απέναντι σε αυτόν, η εθνική κοινότητα συσπειρώνεται και απαιτεί σεβασμό προς τις κεφαλές της, οι οποίες ενώπιον των ξένων εκπροσωπούν το έθνος το ίδιο. Εν προκειμένω, ο 'μη Έλληνας' – 'Φαναριώτης', δεν δικαιούται, σύμφωνα με το σκεπτικό του *Θριάμβου*, να «*υβρίζει*» τις αρχές του τόπου που τον 'φιλοξενεί'. Εμφορούμενος από το ίδιο πνεύμα, στις 22/2/44 ο *Άγγελος* απαντά σε δημοσίευμα που θεώρησε πρόκληση της φαναριωτικής κοινότητας απέναντι στους Έλληνες, και επιχειρεί να αποδείξει ότι οι σημερινοί Έλληνες δικαιούνται να φέρουν το ελληνικό όνομα ως άξιοι απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων. Προφανώς ο Φαναριώτης συντάκτης στον οποίο απαντά ο *Άγγελος*, διατύπωσε αντίθετη άποψη, κάτι που ο 'Έλληνας' θεωρεί αναίδεια εκ μέρους του. Δεν θα συνέβαινε το ίδιο εάν κάποιος άλλος 'γνήσιος Έλληνας' ελεεινολογούσε το παρόν της Ελλάδας συγκρίνοντάς το με το ένδοξο αρχαίο παρελθόν, πρακτική όχι άγνωστη, εξάλλου, στις εφημερίδες της εποχής. Οι 'Έλληνες' και οι 'Φαναριώτες' συνιστούν για τον αντιφαναριωτικό Τύπο δύο διακριτούς κοινωνικούς χώρους με οντολογικές διαφορές, οι οποίες συνοψίζονται στο παρακάτω άρθρο του *Θριάμβου* στις 13/1/47:

«**Δεν** θέλομεν εξευτελίσει τους συμπολίτας μας Έλληνας, άνδρας φύσει μεγαλοφυείς, μεγαλουργούς και γενναίους, διά να τους παραλληλίσωμεν με τους Φαναριώτας, ανθρώπους εκ γενετής διεφθαρμένους, τυχοδιώκτας ουτιδανούς, χαμερπείς, μικροπρεπείς, και ατίμους, εστερημένους παντός αισθήματος τιμής, ηθικής και πατριωτισμού, πλανωμένους αείποτε εις την γην, όπου αι κοινωνικάί συμφοραί ανοίγουσιν εις αυτούς στάδιον ακολασιών και ασελγειών, και ζώντας τέλος διά σκοτεινών μικροραδιουργιών μόνον.»

Αυτές τις διαφορές ηθικής ποιότητας μεταξύ Ελλήνων και Φαναριωτών, εντοπίζει και ο *Άργος* σε άρθρο του στις 20/10/44 και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι δυο κόσμοι δεν μπορεί να συνδέονται με αδελφικούς δεσμούς. Και ο *Θριάμβος* στις

13/1/47 συμπεραίνει ότι είναι αδύνατο: «να συνυπάρξωσι πλέον επί της αυτής γης Έλληνες και Φαναριώται». ¹

Την ίδια άποψη πρεσβεύει και η *Αθηνά*, για κάποιο διάστημα τουλάχιστον, όπως αποδεικνύει το άρθρο που δημοσιεύει την 1^η/8/36, στο οποίο αναφέρει πως :

«...ο Έλλην[...]Προσφέρει την πολιτείαν του εις όλους τους συναδελφούς του και εν γένει εις πάντα άνθρωπον, δεν υποφέρει μόνον τους φαναριώτας και Ιησουίτας.»
Ούτε οι ίδιοι οι Φαναριώτες ωστόσο εμφανίζονται να επιθυμούν την εξομοίωσή τους με τους υπόλοιπους Έλληνες, εξαιτίας της αίσθησης ανωτερότητας που υποτίθεται ότι τους διακατέχει.

« ‘Ημείς είμεθ’ από ύλην, οπού κράζουν φαρφερί,
Και οι άλλ’ είν’ από χώμα, όπ’ ο κόσμος...’ »

Με τα λόγια αυτά ειρωνεύεται ο *Χρόνος* στις 18/6/1833 την ‘φαναριωτική αλαζονεία’.

Και η *Αθηνά* την 1^η/8/36 γράφει πως οι Φαναριώτες δεν καταδέχονται να συναναστρέφονται παρά τους ομοίους τους τιτλοφόρους «διά να μην ήθελον λουσθή έπειτα εννεάκις εις τον ποταμόν Γάγγην και τοσάκις με ούρον της αγελάδας πατόκωρφα.»

Στην ίδια λογική κινείται και το άρθρο που δημοσιεύει η *Ηχώ των Επαρχιών* στις 14/6/45. Οι Φαναριώτες υποτίθεται ότι συκοφαντούν παντοιοτρόπως τους Έλληνες, για να αποδείξουν πως οι ίδιοι αντιπροσωπεύουν το φως και το πνεύμα και οι Έλληνες την «ύλη», την «λάσπη».

«[...]Ιδέτε με ποίον θράσος[...]υβρίζουσι και δυσφυνούσι βαναύσως το έθνος μας, την Πατρίδα μας, την Κυβέρνησίν μας, όλους τους Έλληνας ημάς! Και επί της γης μας ακόμη μένοντες οι κακουργώτεροι αγύρται της γης και κατά πρόσωπον ημών λαλούντες, αποκαλούσι θερσιτικώς χυδαίους ληστές, βαρβάρους και καταστροφείς των ιερών ναών της δικαιοσύνης, της σοφίας και του πολιτισμού τους Έλληνας ημας!»

Παρά την έλλειψη δεσμών πραγματικής αλληλεγγύης, που διαπιστώνουν συχνά μεταξύ των Φαναριωτών, οι εφημερίδες θεωρούν ότι πρόκειται για μια κλειστή ομάδα που έχει επίγνωση της ταυτότητάς της και υπηρετεί ένα κοινό σχέδιο εναντίον των Ελλήνων. Όπως παρατηρεί στις 6/11/43 ο *Πρωινός Κήρυξ*:

«Εγγράψαμεν ποιήσεις, άσματα, ωδάς, εσαυτίσαμεν ημείς οι ίδιοι εαυτούς, αλλ’ όταν απήτει η ανάγκη το εδείξαμεν, ότι είμεθα Φαναριώται, εσχίσαμεν

¹ Βλ. ακόμη: *Θρίαμβος του Συντάγματος*, 20/5/45: «Ο ανδρείος και αρειμάνιος λαός του Φαναρίου, ή ταν ή επί ταν ανακράζων, επαπειλεί τον τέλειον των Ελλήνων εξολοθρευμόν! [...] και ας σχηματίσωμεν επί των ερειπίων της Ελλάδος νέαν edικήν μας κοινωνίαν, νέον edικόν μας βασίλειον: ημείς, ημείς είμεθα η ελληνική φυλή.»

εντός των αγνιών τας βρωμοσατύρας των χαμάλιδων Ελλήνων, ως θέλομεν
μίαν ημέραν ολίγον κατ' ολίγον ως ο σάραξ κατεφάγει της ανοήτου
υπερηφανείας των τον στέλεχον [...] τους συνηθίσει να ταπεινωθώσιν.»

Οι Φαναριώτες ως υπάνθρωποι

«Ω Φαναριώται! Ω τέρατα της ανθρωπίνης φύσεως!»
Θρίαμβος του Συντάγματος, 20/5/45

Ικανή μερίδα του Τύπου μοιάζει να εξοβελίζει τους Φαναριώτες από την σφαίρα της ανθρώπινης ύπαρξης, εντός της οποίας αξιολογούνται και κρίνονται οι ανθρώπινες δράσεις. Οι χαρακτηρισμοί που χρησιμοποιεί παραπέμπουν σε όντα μη-ανθρώπινα, είτε απεχθή είδη του ζωικού βασιλείου, είτε υποχθόνιες υπάρξεις οι οποίες ανασύρουν από το συλλογικό υποσυνείδητο μύθους σχετικούς με την αιώνια πάλη του σκότους με το φως. Η ιστορική διαδρομή των Φαναριωτών και ο τρόπος σκέψης και πράξης που αποδίδεται σε αυτούς, κρίνονται ως μη προσήκοντες σε ανθρώπους, και ο αναγνώστης ως εκ τούτου αντιλαμβάνεται ότι οι Φαναριώτες δεν είναι απλώς ‘κακοί άνθρωποι’, αλλά ότι οι Φαναριώτες ‘δεν είναι άνθρωποι’.

Πρόκειται για μια ρητορική η οποία είναι συνηθισμένη στις εμφύλιες διαμάχες, όπου προκειμένου να οριστεί ο ‘έσωτερικός εχθρός’ και η πάλη εναντίον του να αποκαθαρθεί από την ενοχή και το μίσμα της αδελφοκτονίας, ο εχθρός αυτός τοποθετείται στο επίπεδο του μιάσματος ο ίδιος, σκιαγραφούμενος ως κάτι έξω από το ‘εμείς’.¹ Ο *Θρίαμβος του Συντάγματος* βρίθει γλαφυρών παρομοιώσεων και μεταφορών σχετικά με την ‘απάνθρωπη’ φύση του Φαναριώτη.

Έτσι λοιπόν, στις 13/5/45, οι Φαναριώτες παρομοιάζονται με «θηρίον τι άγριον της Αφρικής», το οποίο «κόπτει με τους οδόντας του» το κοινωνικό οικοδόμημα, «και το ρίπτει κατά γης διά να φάγη τον καρπόν του», με λύκους που επιτίθενται στον βοσκό και τρομάζουν τα πρόβατα, με σπαρακτικά θηρία, με άρπυιες που «έχουσιν εισέτι εμπηγμένους τους όνυχάς των εις την καρδίαν σου». Στο ίδιο άρθρο, αλλά και σε πολλά ακόμη, γίνεται παραλληλισμός των Φαναριωτών με τα παράσιτα, τα οποία δεν κοπιάζουν τα ίδια για την απόκτηση της τροφής τους, αλλά ζουν εκμεταλλευόμενα τον αλλότριο κόπο.

«Τροφή του είναι το ανθρώπινον αίμα και ο ο ιδρώς του τεχνίτου και του γεωργού, την δε ρυπαράν κατοικίαν του κτίζει πάντοτε επί του τραχήλου του λαού.»

¹ Βλ Ν. Κοταρίδης, «Ούτε άτιμος, ούτε ντροπιασμένος», στο τ. ιδ. (επιμ.), *Δοκιμές 6, Το Εμφύλιο Δράμα (1997)*, σελ 91-92

Άλλη προσφιλή παρομοίωση του *Θριάμβου* είναι τα όρνεα, τα πτωματοφάγα εκείνα ζώα, τα οποία δεν αναμετρώνται επί ίσοις όροις με το θύμα τους, αλλά καιροφυλακτούν την στιγμή της αδυναμίας του. Εν προκειμένω, η λεία των Φαναριωτών είναι οι «*ατυχείς λαοί*» .

«Και καθώς τα σαρκοφάγα όρνεα περιπλανώνται από έναν ορίζοντα εις άλλον, κατοπτρεύοντα την γην δια ν' ανακαλύψωσι κανέν πτώμα και επιπέσωσι τότε επ' αυτού, τοιουτοτρόπως και η βροτολέτειρα αύτη *ΓΕΝΕΑ* εποπτεύει και περιβλέπει πάντοτε την γην και όπου ιδει κοινωνίας αδυνάτους [...] επιπίπτει τότε αύτη ως σπαρακτικός και πειναλέος γυψ.», γράφει στο ίδιο πάντα άρθρο, όπου το ελληνικό έθνος παρομοιάζεται με «*λεία τις έρημος*» και «*πτώμα θνησιμαίον*».

Οι μεταφορές από το ζωικό βασίλειο είναι αμέτρητες. Η ύπουλη δράση που αποδίδεται στους Φαναριώτες παραλληλίζεται με τη συμπεριφορά των φιδιών: «[...] *ΕΠΑΝΩ* εις τοιούτους όφεις καθήμεθα!» αναφωνεί ο συντάκτης του *Θριάμβου*, στις 13/5/45, ενώ στις 17/6/45 παρομοιάζει τον ελληνικό λαό με «*νήπιον υπό όφεως πνιγόμενον*». Οι σκύλοι είναι άλλη μια συνηθισμένη μεταφορά:

«*Περιεκύκλωσάν με κύνες πολλοί. Συναγωγή πονηρευομένων περιέσχον με*», είναι ο υπότιτλος άρθρου της 13^{ης} /1 /1846 με θέμα την λήστευση του δημοσίου πλούτου από τους Φαναριώτες. Στο ίδιο φύλλο, ως «*λυσσώντες κύνες*» αντέδρασαν οι Φαναριώτες στην προσπάθεια απομάκρυνσής τους από τις δημόσιες θέσεις. Στις 13/5/45, ο *Θριάμβος* γράφει για την υποτιθέμενη προσκόλληση των Φαναριωτών στην αγγλική διπλωματία: «[...]ως κυνάρια αναμένωσι τον άρτον των από τα ψυχία της τραπέξης αυτών.»

Παράλληλα με το ζωικό βασίλειο εμφανίζονται και μεταφορές από τον ευρύτερο κόσμο της φύσης. Τα τρομερότερα φυσικά φαινόμενα, καταστροφές και επιδημίες επιστρατεύονται για να περιγραφούν οι Φαναριώτες. Μεταξύ άλλων, πυρκαγιές, λοιμοί, θανατηφόρα μιάσματα και σκοτεινά νέφη. Στις 17/6/45 οι Φαναριώτες περιγράφονται ως «*ο φθοροποιός αυτός λοιμός της ελληνικής φυλής*», που ενέσκηψε «*ως θανατηφόρον μίasma*» και «*ως νέφος σκοτεινόν, ως νέφος απαίσιον επέπεσε*» στο νεογέννητο έθνος. Αποκαλούνται ακόμη «*λαοφθόρα μιάσματα*», που ως «*κηλίδες, αι σκιάζουσαι την σελήνην*», «*επεσκίασαν απαίσίως αυτό το λαμπρόν άστρον μας*» Σε μια ελαφρά παραλλαγή στις 13/5/45 παρομοιάζονται με «*πυρκαϊάς*».

Όταν τα φυσικά φαινόμενα δεν επαρκούν για να μεταφέρουν στον αναγνώστη το μέγεθος της απειλής που οι Φαναριώτες αντιπροσωπεύουν για την ελληνική κοινωνία, τότε επιστρατεύονται σκοτεινά πλάσματα της μεταφυσικής: ερινύες, μαινάδες, δαίμονες και κάθε είδους υποχθόνιες υπάρξεις. Στις 13/5/45 ο *Θριάμβος* δίνει την ακόλουθη τρομακτική περιγραφή:

«Δύνασαι να ιδεασθής τας αγρίας εριννύας του άδου; Δύνασαι να ιδεασθής τας ακολάστους μαινάδας, περιφερομένας απανταχού με τας δάδας εις τας χείρας;»

Σε άλλες περιπτώσεις, παρομοιάζει το εθνικό σώμα με το χριστιανικό ποίμνιο και τους Φαναριώτες με τα δαιμόνια που προσπαθούν να αποσπάσουν από αυτό όσους παραστρατημένους πιστούς μπορούν. Ο ίδιος ο Μαυροκορδάτος, χαρακτηρίζεται πολλάκις «δαίμονας». Στις 17/6/45 ο *Θρίαμβος* αναφωνεί:

«Τι θέλετε σκοτεινά γεννήματα του άδου; Τι ζητείτε επ’ αυτής της γης; Διατί πολιορκείτε την κλεινήν ταύτην μητρόπολιν της οικουμένης, ως πολιορκούσαιν οι δαίμονες την Εκκλησίαν του Χριστού;»

Ορισμένες φορές, χρησιμοποιεί και ‘ανθρώπινες’ εικόνες προκειμένου να περιγράψει τους Φαναριώτες, ωστόσο οι εικόνες αυτές επιλέγονται μεταξύ των πλέον σκοτεινών και χαμερπών εκφάνσεων της ανθρώπινης φύσης: μάγισσες, εκδιδόμενες γυναίκες, γόητες, απατεώνες και ληστές. Στις 3/6/45, η εφημερίδα αποφαινεται πως απέναντι στο αληθινό μεγαλείο του ελληνικού έθνους, οι Φαναριώτες είναι «ως η αποτρόπαιος εκείνη γραία, η διά της μαγικής μεταμορφώσεώς της φιλονεικήσασα τον θάλαμον της αληθούς βασιλίσσης....»

Στις 13/1/47 επισημαίνει πως ο τρόπος με τον οποίο οι Φαναριώτες καταφέρνουν να εμφανίζονται απέναντι στο έθνος ως άτομα με προσόντα και αληθείς εκδουλεύσεις, θυμίζει «γόητα τινά και απατεώνα, εκτειλίσσοντα ωσαύτως με την θρασύτεραν προποίησιν κίβδηλα τινά κοσμήματα, λίθους τινάς ψευδείς, μεταξύ αυτών τετριμμένα τινά ιμάτια, προϊόντα ίσως προσφάτου τινός ληστείας ή πειρατείας του, φέροντα εισέτι τας κηλίδας του αίματος των θυμάτων του...» Και καταλήγει λέγοντας πως οι Φαναριώτες εν τέλει δεν είναι παρά «γόητες, τερατοποιοί και πλάνοι», των οποίων οι ημέρες δόξας τελείωσαν και έκτοτε διανύουν στάδιο παρόμοιο με αυτό «γυνής ακολάστου και αναιδούς», η οποία έχει «πρόωρα από τη διαφθορά γηράσει».

Τον *Θρίαμβο* προσπαθούν, ομολογουμένως με λιγότερη επιτυχία, να συναγωνιστούν σε τερατολογία και οι άλλες αντιφαναριωτικές εφημερίδες.¹ Ενδιαφέρον έχει για

¹ Τελείως ενδεικτικά επελέγησαν τα παρακάτω αποσπάσματα:

- «[...]η Φαναριωτική Δημοσιογραφία ομοιάζει την άσεμνον και ρερριτιδωμένην εκείνην μοιχαλίδα, ήτις κάθεται παρά την οδόν, και εξυβρίζει τας νύμφας, τας τιμίας παρθένους...» (*Ατίθασσος*, 29/10/44)

- Ο Μαυροκορδάτος «ως δαίμων φρενήρης» ζητά «με νέκταρ αίματος να βρέξει τα χείλη του», «να αντηχήσωσι μίαν φοράν δεσμά και δάκρυα και κατάραι και να βροντά μία λέξις: ‘γκόντεμ’» (*Νίκη*, 29/6/44)

- (Οι Φαναριώτες είναι) :«δυσειδές τι και καταχθόνιον τέρας» που «όπως ψυχρός και τρομερός όφης περιτυλίσσεται εις το ασθενές σώμα κοιμωμένου ακάκου βρέφους», «μιαρά και αξιοθάνατος συμμορία», «άρπυιαι» που έμπηξαν τους «αιμοσταγείς όνυχες» τους στα «πληγωμένα σπλάχνα της ταλαιπώρου πατρίδος μας», «κοσμοφθόρον τερας», «βρωμερά κόπρος». «Η κατάρατος γενεά των Φαναριωτών είναι ο

παράδειγμα ο παραλληλισμός των Φαναριωτών με τους Εβραίους που κάνει η *Εθνική* σε δυο διαφορετικές περιπτώσεις, στις 12/4/1844 και στις 16/7/45.

Σάτιρα

Ο αντιφαναριωτικός Τύπος δεν υιοθετεί πάντοτε τόσο μελοδραματικούς τρόπους για να αναφερθεί στους Φαναριώτες. Η σάτιρα είναι εξίσου προσφιλές μέσο επίθεσης στον 'φαναριωτισμό'. Από την πρώτη στιγμή της ύπαρξης του ελληνικού βασιλείου εμφανίζονται στον Τύπο κείμενα που σατιρίζουν την 'δολοπλόκο' φύση των Φαναριωτών. Στην παρούσα εργασία καταγράψαμε πολλές τέτοιες στιγμές, η πιο χαρακτηριστική από τις οποίες είναι ο Διάλογος Φαναριώτη- Κοτζαμπάση που δημοσίευσε ο *Πρωινός Κήρυξ* σε τρεις συνέχειες και ο οποίος περιέχεται στην ενότητα 6.

Ο *Χρόνος* είναι μάλλον η πρώτη εφημερίδα της οθωνικής περιόδου που δημοσιεύει αντιφαναριωτική σάτιρα. Σε σατιρικό άρθρο του στις 4/6/33, κάποιος που υπογράφει με το ψευδώνυμο «Φαναράς», διαμαρτύρεται εξ ονόματος των φαναροποιών για την προπαγάνδα εναντίον τους, η οποία οδήγησε το κοινό να αποστρέφεται τα φανάρια και να μεταχειρίζεται τους λύχνους: «Οι συντεχνίται μου και εγώ πώς θέλομεν ζήση, αν εξακολουθήσης τας ολεθρίους περί της φαναρουργίας παρατηρήσεις σου;» ρωτά τον συντάκτη της εφημερίδας ο απελπισμένος φαναροποιός. Στο κείμενο αυτό, το φανάρι γίνεται αντικείμενο διακωμώδησης, λόγω της συνειρμικής του σύνδεσης με τους Φαναριώτες. Ο «Φαναράς» εξηγεί την χρησιμότητα του παρεξηγημένου αυτού αντικειμένου που συνοδεύει τους παράνομους εραστές στα κακόφημα σπίτια, που αποτελεί το σήμα κατατεθέν στην πρόσοψη των ιδίων αυτών σπιτιών, αλλά και τον προπομπό των Φαναριωτών όταν περπατούν στην πόλη τα βράδια.

ακοίμητος σκώληξ εκείνος της κολάσεως, τον οποίον εξέρασε ο άδης επί της γης, διά να καταβιβρώσκη τας ελευθερίας και τας υπάρξεις των λαών» (*Ηχώ των Επαρχιών*, 14/6/45)

-« [...] κρίνατε, αν μία κοινωνία δύναται να υποφέρει αυτά τα τέρατα»,

-«Εις μόνος Φαναριώτης αν μείνη εις την υπηρεσίαν, είναι μίasma επιβλαβέστατον εις την κοινωνίαν μας.» (*Άργος*, 20/10/44)

-« καυστικός τις Λίβας, όμοιος με τον ρίπτοντα εις καμμίαν ατυχή γην, ως θείαν οργήν, λοιμώδη τινά νόσον, έρριψε πρόωρα εν τω μέσω του ανδρείου και αθώου τούτου κόσμου και τινά αισχράν και διεφθαρμένεν γενεάν, την επάρατον γενεάν των Φαρισσαίων, των ψευδοπροφητών, των πλάνων, των διαβόλων...» (*Άργος*, 10/11/44)

-« σμήνος που ως φθοροποιός ακρίς

επιπесόν εις την δυστυχή πατρίδα μας...» (*Εθνική*, 6/2/44)

- « επιπесόντες ως άρπυιαι εις την πατρίδα μας αφήρεσαν από αυτήν πάσαν ικμάδα», «φαναριωτικός σατανάς», «αχόρταγοι γύπες» (*Εθνική*, 9/2/44)

- «Το

μιαρόν των Φαναριωτών γένος» (*Εθνική*, 20/2/44)

-« προσκολλημένοι εις το τάγμα των από μικράς ηλικίας, ως οι Γιαννίτσαροι», «φαναριωτικόν ζιζάνιον» το οποίο «κατακερμάτιζε τα σπλάχνα μας με τον σκληρόν της έριδος και της αλληλοσφαγής πέλεκυν», «κακός δαίμων.» (*Εθνική*, 16/7/45)

«Παρατήρησε· και όπου ιδής άνθρωπον αμβλυωπούντα, επιτηδευόμενον την προφοράν της ομιλίας, άνθρωπον προβαίνοντα με σοβαρά και μετρημένα βήματα, ή φέροντα ομματογυάλια και ύφος όλον διπλωματικόν, έμπροσθεν δε αυτού τον καλότυχον υπηρέτην προπορευόμενον με το φανάρι εις τας χείρας, έσω βέβαιος εις την παρατήρησίν σου, διότι εμάντευσες.»

Στο παρακάτω αστείο που δημοσιεύει η εφημερίδα στις 2/7/1833, σατιρίζονται οι «φαναράδες», οι φαναροποιοί δηλαδή, ενώ ο πραγματικός στόχος είναι βέβαια οι Φαναριώτες. Ο αναγνώστης καλείται να αναγνωρίσει την αλήθεια του αστεϊσμού ότι αμφότεροι αποστρέφονται το φως της ημέρας.

« Αποφασίσας πλούσιός τις να δώσει εις τους φίλους του μίαν αποσπερίδα, ηθέλησε και να φωτίση ολόκληρον την οικίαν του με την πλέον λαμπράν φωτοχυσίαν. Το έργον δεν ήτο μικρόν. Ωνόμασε λοιπόν επιτροπήν, μέλη της οποίας έτυχον και μερικοί Φαναράδες. Διά την ωφέλειαν των συντεχνιών των οι δεύτεροι ούτοι, κατέπεισαν και τους άλλους, ως αρκετά επιτήδειοι εις την απάτην, ν' αγοράσωσι φανάρια αντί πολυελαίων κτλ. Οι προσκεκλημένοι έμειναν εκστατικοί εις το παράδοξον τούτο φαινόμενον. Ενώ δέ έπειτα εγέλων εις το απαράμιλλον τοιαύτης αμυδράς φωτοχυσίας, ο πλούσιος και τα άλλα μέλη της Επιτροπής εγνώρισαν την απάτην και απεφάσισαν την διόρθωσιν του πράγματος χωρίς αργοπορίαν. Οι φαναράδες εντεύθεν τόσον εσυγχύσθησαν ώστε εξεφώνισαν με μανίαν: 'Αν ήτο εις την εξουσίαν μας, ηθέλαμεν σηκώση από την μέσσην και αυτό το φως της ημέρας, διά να μεταχειρίζωνται όλος ο Κόσμος το φανάρι.' Και τωόντι: ποίον άλλον η τέχνη των τοιούτων έχει μεγαλύτερον εχθρόν από το φως της ημέρας.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ΟΙ ΦΑΝΑΡΙΩΤΕΣ ΩΣ ΕΘΝΙΚΟΙ ΠΡΟΔΟΤΕΣ

«[...]Πρόκειται δε μόνον περί της ολεθρίου γενεάς εκείνης, ήτις διέκοψε την λαμπράν, την εθνικήν πορείαν μας και επέφερε τα μεγάλα δυστυχήματά μας...Φευ! ημείς θρηνούμεν τας συμφοράς της πατρίδος επ' αυτής της ιστορίας μας. Και η ιστορία αυτή είναι ζώσα και η Ελλάς όλη παρούσα: και ο λαός της ο μυριάκις ληστευθείς, και οι τάφοι των υβρισθέντων ηρώων μας [...] και αι προδοθείσαι Συνελεύσεις μας, και το χυθέν ενώπιον του θυσιαστηρίου του Θεού, το πολύτιμον αίμα του αοιδίμου Κυβερνήτου μας...»
Θρίαμβος του Συντάγματος, 13/5/1845

Ταυτόχρονα με την απαρίθμηση των αρνητικών ιδιοτήτων που θεωρεί συνυφασμένες με την φαναριωτική καταγωγή, ο αντιφαναριωτικός Τύπος καταγράφει συγκεκριμένες πράξεις των Φαναριωτών που θεωρεί ότι αποδεικνύουν τους αντεθνικούς σκοπούς τους και ερμηνεύει το απώτερο αλλά και το πρόσφατο παρελθόν τους με όρους 'εθνικής προδοσίας'. Εξετάζει την πορεία τους σε τρεις ιστορικές περιόδους: την προεπαναστατική, την επαναστατική και την μετεπαναστατική. Τα στερεότυπα που επαναλαμβάνει είναι γενικά τα εξής:

-Την περίοδο της Οθωμανικής κατάκτησης οι Φαναριώτες δεν διακρίνονταν για την εθνική τους συνείδηση, αντιθέτως επέδειξαν ποικιλοτρόπως την προσκόλλησή τους στον κατακτητή, με τον οποίο συνέδεσαν την τύχη τους.

- Δεν συμμετείχαν στην προετοιμασία της Επανάστασης του 1821, αντιθέτως, συνέδραμαν όσο μπόρεσαν τους Οθωμανούς στην κατάπνιξή της. Όσοι από αυτούς αναμείχθηκαν στην εθνική υπόθεση, το έκαναν με ιδιοτελή κίνητρα και γι' αυτό πρέπει να θεωρούνται υπεύθυνοι για τους εμφυλίους σπαραγμούς, την νόθευση του επαναστατικού προτάγματος, την μη εφαρμογή των συνταγμάτων που ψήφισαν οι Εθνοσυνελεύσεις και οτιδήποτε κακό συνέβη τότε.

-Μετεπαναστατικά, συνεργάστηκαν με όλους τους εχθρούς του έθνους, υπήρξαν το δεξιό χέρι των Βαυαρών, αλλά και πράκτορες ξένων Δυνάμεων. Κατέλαβαν όλες τις σημαντικές δημόσιες θέσεις και εξαιτίας τους το νεότευκτο βασίλειο παρεξέκλινε του προορισμού του. (Με την αποτίμηση της δράσης των Φαναριωτών κατά τη διάρκεια της οθωμανικής βασιλείας στον αντιφαναριωτικό Τύπο, ασχολείται διεξοδικά η επόμενη ενότητα.)

Συνήθως, η δημοσίευση λεπτομερών αφηγήσεων των υποτιθέμενων προδοτικών ενεργειών των Φαναριωτών συνδέεται άμεσα με το πρόταγμα της απομάκρυνσής τους, είτε από τις δημόσιες θέσεις, είτε από την χώρα εν γένει. Ήδη στην Εθνοσυνέλευση του 1832¹ είχε προταθεί η αποπομπή των Φαναριωτών και πολλές αντιφαναριωτικές εφημερίδες βαδίζουν στα χνάρια αυτής της πρότασης.

Για παράδειγμα, δεν θα ήταν υπερβολή να ειπωθεί ότι ο *Θρίαμβος του Συντάγματος* ωθεί το αναγνωστικό κοινό του σε εχθρικές συμπεριφορές εναντίον των Φαναριωτών, καλλιεργώντας ένα 'εμφυλιοπολεμικό' κλίμα. Χαρακτηριστική είναι η παρότρυνση

¹ Στα πρακτικά της Εθνοσυνέλευσης που δημοσίευσε στις 17/2/1832 η *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος* αναφέρεται ότι: «Έγινε πρόβλημα περί εξώσεως των Φαναριωτών από την Ελλάδα επί λόγω ότι είναι οι περισσότεροι εξ αυτών δόλιοι και μηχανορράφοι.»

που απευθύνει στις 9/12/46: «Δεν εγείρεσθε, πολίται, και να λάβετε λίθους και να λιθοβολήσετε αυτούς τους αχρείους Φαναριώτας, τους προδότας;»
Για την συγκεκριμένη εφημερίδα, αλλά και για όσες προβάλλουν παρόμοιες απόψεις, ο Φαναριώτης ενσαρκώνει την χειρότερη μορφή εχθρού: είναι ο 'εσωτερικός εχθρός', ο χρεωμένος με το μίasma της προδοσίας της «ιδίας αυτού φυλής». Η στάση της κοινωνίας απέναντι σε έναν τέτοιο εχθρό, ο οποίος παραβιάζει κάθε κοινωνική ηθική, μπορεί να αναλυθεί μόνο με όρους εμφυλίου πολέμου, όπου ο αντίπαλος δεν είναι κάποιος συγκυριακός εξωτερικός εχθρός, αλλά 'προδότης', απέναντι στον οποίο κινητοποιούνται τα πιο βίαια ένστικτα και νομιμοποιούνται οι πιο βίαιες αντιδράσεις. Αυτή η έννοια του προδότη παραπέμπει σε αρχέγονες κοσμοαντιλήψεις, σύμφωνα με τις οποίες, μπορεί κανείς να επιδείξει σεβασμό ακόμη και στον αντίπαλο, όταν εκείνος πολεμά με αυτοθυσία για το καλό της δικής του πατρίδας, στον προδότη όμως ποτέ.
Ο *Θρίαμβος του Συντάγματος* στις 17/6/45 προειδοποιεί για πολλοστή φορά τους Έλληνες για τα δεινά που θα επακολουθήσουν «εάν το δηλητήριο του φαναριωτισμού εισδύση εις τας φλέβας σας, εάν η ξενική διαφθορά πλημμυρίση την αθάαν κοινωνίαν σας...» και τους προτρέπει: «Καθαρίσατε αποφασιστικώς και τους ναούς αυτούς των μουσών και τας δημοσίας θέσεις σας και όλη την ιεράν γην από το ξενικόν μίasma.» Στις 13/1/47 προτείνει την επαναφορά μεθόδων παλαιότερων εποχών όταν η κοινωνία «και τα μεμιασμενα οστά τοιούτων προδοτών έρριπτε πέραν των ορίων», θεωρώντας ότι το ελληνικό βασίλειο πρέπει να προβεί σε εξοστρακισμό των Φαναριωτών. «Πρέπει βεβαίως να ρίψη εις την θάλασσαν τους δημίους αυτούς των ελευθεριών της», προτείνει.
Από το ίδιο πνεύμα ξενηλασίας διαπνέεται και η *Ηχώ των Επαρχιών* όταν στις 14/6/45 γράφει για τους Φαναριώτες:

«Έως τότε θα ασελγαίνετε ακόμη επί της γης μας; Έως τότε θα ασχημονείτε κατέναντι της ανθρωπότητας;[...] Η Ελλάς άπασα παρωργισμένη ζητεί αμετατρέπτως την εξάλειψιν των Φαναριωτών, την εξόντωσιν του ολεθρίου στοιχείου εκείνου, το οποίον επέφερεν όλας τας συμφοράς της εις το παρελθόν, και το οποίον ήδη κατεργάζεται ακαταπαύστως συμφοράς νέας...»

Και η *Εθνική* στις 6/2/44 απευθυνόμενη στους Φαναριώτες ξεσπά:
«Το έθνος δεν σας υποφέρει πλέον εις τας υπηρεσίας! Ο λαός δεν σας ανέχεται! Ακούετε;» Στις 9/2/44, η ίδια εφημερίδα παρακινεί τον ελληνικό λαό να καταπολεμήσει «το ξενικόν στοιχείον, το οποίο μιαίνει την πατρίδα». Και στις 16/2/44 προειδοποιεί: «Εάν οι επικίνδυνοι ούτοι κοινοί εχθροί δεν διωχθώσιν από εδώ, δεν θέλομεν ποτέ ελπίσει σταθεράν ησυχίαν.»
Ανυπόμονος να περάσει στην δράση εμφανίζεται και ο *Άργος*, ο οποίος στις 10/11/44 γράφει:

«Έλληνες! τι ωφελεί να γνωρίζομεν όλα των Φαναριωτών τα ελαττώματα; Τι ωφελεί ν' αποστρεφώμεθα αυτούς ενδομύχως, όταν δεν έχωμεν την

αναγκαίαν γενναιότητα να πράξωμεν ό,τι έπραξαν οι Βλάχοι και οι Μολδαβοί, ό,τι έπραξεν ο Σουλτάνος και ό,τι ήθελε πράξει πας λαός συναισθανόμενος τα δικαιώματά του και την αξιοπρέπειάν του;...»

Στις 3/11/44 η ίδια εφημερίδα εισηγείται να αντιμετωπιστούν οι Φαναριώτες όπως οι Ιησουίτες στην Γαλλία.¹ Ο παραλληλισμός των Φαναριωτών με τους Ιησουίτες δεν είναι καινοφανής, αλλά αποτελεί ένα μάλλον γνώριμο μοτίβο του αντιφαναριωτικού Τύπου, ² προφανώς δανεισμένο από τον Κοραή. Ας θυμηθούμε στο σημείο αυτό το απόσπασμα από τα *Προλεγόμενα* που φέρει ως υπότιτλο ο *Άργος*. Αν αναλογιστεί κανείς ότι παρόμοια πρόταση εξοστρακισμού των Φαναριωτών από τη χώρα είχε ακουστεί ήδη το 1832, παρόλο που βεβαίως η πρόταση αυτή δεν υλοποιήθηκε τότε, οδηγείται στην ενδιαφέρουσα διαπίστωση ότι ο αντιφαναριωτικός λόγος, σε ορισμένα τουλάχιστον περιβάλλοντα, είναι σύμφυτος με την δημιουργία του ελληνικού βασιλείου.

Η προεπαναστατική ‘προδοσία’

«[...]μέχρι τέλους εις την Τουρκικήν Κυβέρνησιν επροσκύνουν, έπαιρναν χάρτζια, Σπαηλίκια, επαρχίας και επρόδιδον εις αυτήν την Ελλάδα.», γράφει στις 26/11/45 ο *Ζέφυρος*, δίνοντας ένα τυπικό παράδειγμα της αντιμετώπισης που επιφυλάσσει ο Τύπος της μετεπαναστατικής Ελλάδας στην προεπαναστατική ύπαρξη και δράση των Φαναριωτών.

¹ «Οι Φαναριώται οίτινες και εξ ομολογίας της Ελπίδος είναι Ιησουίται πρέπει να λάβωσι την αυτην τύχην την οποίαν ούτοι έλαβον εις όλας σχεδόν τας επικρατείας της Ευρώπης. Το κατά το 1764 έτος εκδοθεν περί καταργήσεως των Ιησουιτών ψήφισμα του Βασιλέως της Γαλλίας, τους απεδίωξεν ως τάγμα απαράδεκτον εξ αυτής της φύσεώς του εις κάθε πολιτισμένον έθνος. Το δε ψήφισμα της Γαλλικής Συγκλήτου, το οποίον τους εξώριζεν από την Γαλλίαν, έλεγε ρητώς ότι τους εξορίζει ως τάγμα βδελυρόν και διαβολικόν, φθοροποιόν της νεότητος και εχθρόν του Βασιλέως και της μοναρχίας. Η Ελλάς έχει δίκαιον να εκδώση, ως είπομεν πολλάκις, ως εσυμβούλευεν ο Κοραής, ως ήθελε πράξει ο Κυβερνήτης αν έζη, ψήφισμα αποκλείον τους φαναριώτας από την δημόσιον υπηρεσίαν.»

² Για παράδειγμα η *Αθηνά*, την 1^η/8/36 δημοσιεύει τα εξής: «ο Έλλην[...]Προσφέρει την πολιτείαν του εις όλους τους συναδελφούς του και εν γένει εις πάντα άνθρωπον, δεν υποφέρει μόνον τους φαναριώτας και Ιησουίτας, καθώς δεν τους υπέφερε βέβαια ούτε η Γαλλική επανάστασις, ως λυμεώνας της ανθρωπίνης κοινωνίας...» Αλλά και ο *Θρίαμβος* στις 17/6/45 χρησιμοποιεί το παράδειγμα των Ιησουιτών: «Η Ευρώπη ευρίσκεται ακόμη εις μέγαν αγώνα διά να διασώση την νεολαίαν της από τους όνυχας της διδασκαλίας των Ιησουιτών και ημείς εδώ θέλομεν αφήσει την νεολαίαν μας εις τας χείρας των Φαναριωτών;»

Σε μια περίοδο όπου η εθνική επανάσταση αποτελεί τετελεσμένο ιστορικό γεγονός, το οποίο σηματοδοτεί αναδρομικά ό,τι προηγήθηκε και αποτελεί μέτρο αξιολόγησης για ό,τι ακολούθησε, η ελληνική κοινωνία μαθαίνει να εξετάζει το ιστορικό παρελθόν με μοναδικό πρίσμα το δίπολο 'αντίσταση- συνεργασία με τον κατακτητή'. Κατά συνέπεια, η πρόσδεση των Φαναριωτών στην Οθωμανική Διοίκηση μπορεί εύκολα να ερμηνευτεί ως 'αντεθνική' και άρα 'προδοτική' συμπεριφορά.¹ Η 'δουλική προσκόλληση' των Φαναριωτών στην οθωμανική εξουσία και η εκμετάλλευση των ομοεθνών και ομοδόξων τους είναι το αντικείμενο του ακόλουθου ειρωνικού άρθρου της 4^{ης}/6/33 του *Χρόνου*, στο οποίο ένας Φαναριώτης εμφανίζεται να υπερηφανεύεται για τον ρόλο των ομοίων του στο οθωμανικό σύστημα εξουσίας:

«[...]Μάθε, Κύριε Συντάκτα! ότι δεν έχομεν ήδη να παραπονεθώμεν πολύ διά τους Τούρκους. Αυτοί έδειξαν πάντοτε την πλέον εξαίρετον συμπάθειαν εις τας περιστάσεις μας. Ασημάντους το πρώτον, καθώς αποδεικνύουσι τα χρονικά του εσναφίου μας, γυμνούς, αζυπόλητους, πεινασμένους, καταχρεωμένους μας ετίμων, μας ένδυσον και μας εχόρταινον με των Βλαχομπογδάνων τα αίματα, άμα κατεφιλούσαμεν τα κράσπεδα ενός ή πολλών Ιριτζαλίων· άμα επαρουσιάζομεν εις το Δεβλέτι σημαντικάς νέας ωφελείας· γεννήματα της μεγάλης ευφύας και του πατριωτισμού μας· άμα επετυγχάνομεν την καρατομίαν του αδελφού, συγγενούς, ή άλλου επιβούλου της τύχης μας· άμα αι Κυρίαι μας εισεχώρουν εις τα χαρέμια, φιλούσαι τα κράσπεδα των μαύρων ευνούχων· και άμα εβάλλομεν εις ενέργειαν την στωικήν απάθειάν μας, αδιαφορούντες και εις άλλα, και αν ο Τούρκος ετίναςσεν επί του καλπακίου μας το τζιμπούκι του[...]πλην είχομεν και ημεείς την αμοιβήν εις όλα ταύτα, μεταμορφούμενοι εις τίγρεις και υποθέτοντες τον εαυτόν μας ως ημιθέους, άμα εβγαίνομεν το σύνορον του Αίβασαριού και Αβάς-Κιογιού...»

Οι αντιφαναριωτικές εφημερίδες επαναλαμβάνουν την άποψη του Ζαλλώνη² ότι οι Φαναριώτες δεν χρησιμοποίησαν ποτέ την θέση τους στην Οθωμανική Αυτοκρατορία υπέρ των ομοεθνών, ούτε υπέρ των ομοθρήσκων τους Βλαχομολδαβών, αλλά αντιθέτως, υπήρξαν η πηγή της δυστυχίας αμφοτέρων, καθώς συναγωνίζονταν ποιος θα συνδράμει περισσότερο την Πύλη στην καταπίεση των ραγιάδων, ώστε να

¹ Βλ. Ν. Ροτζώκος, *Επανάσταση και Εμφύλιος στο Εικοσιένα*, Πλέθρον/Δοκιμές, Αθήνα, 1997 σελ 202. Στην επανάσταση λαμβάνει χώρα μια διαδικασία συγκρότησης εθνικής ταυτότητας η οποία παράγει καθολική ρήξη με το παρελθόν στο ιδεολογικό επίπεδο και τις συμβολικές πρακτικές. Έτσι, «οι 'προσκυνημένοι Ρουμελιώτες' το 'κλέφτικο σύστημα' οι 'τουρκοκοτζαμπάσινδες' και οι 'φαναριώτες μηχανορράφοι' συνιστούν σημασίες με τις οποίες ανακαλείται το παρελθόν και προσδιορίζονται οι θέσεις και οι ρόλοι των ομάδων ακόμα και οι θεσμοί στο πλαίσιο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.»

² Βλ. Μ. Φ. Ζαλλώνης, *Σύγγραμμα...*, ό.π., σελ 141: «[...]Οι Φαναριώται έβλεπον την Ελλάδα ολόκληρον εις το Φανάριον. Έξω τούτου, ήθελε τις ειπείν ότι δεν υπήρχε πλέον πατρίς δι' αυτούς. Αν το πράγμα είχεν αλλέως, οι πλείότεροι των Φαναριωτών Ηγεμόνων προσκαλούμενοι ως Διερμηνείς του Διβανίου, εις τας περί ειρήνης συνελεύσεις δεν εδύναντο άραγε, ολίγον κατ' ολίγον να αποκτήσωσι εις τας συνθήκας άρθρα τινά προς όφελος των συμπολιτών των;»

αποδείξουν έτσι την αφοσίωσή τους στο καθεστώς και να επιβραβευτούν με αξιώματα και πλούτη.¹ Ο Ζαλλώνης υποστήριξε πως οι Φαναριώτες θα μπορούσαν, εάν το επιθυμούσαν, να αξιοποιήσουν της επιρροή τους πλησίον του Διβανίου για καλό των ομοθρήσκων τους, διότι θεωρούσε ότι οι Τούρκοι δεν ήταν τόσο ανελαστικοί όσο τους παρουσιάζουν, για αυτό και ανέθεσαν σε ‘απίστους’ τόσο σημαντικά αξιώματα όπως αυτά του Μεγάλου Δραγουμάνου, του Οσποδάρου, ή του Δραγουμάνου του στόλου.² Στην ίδια λογική, ο αντιφαναριωτικός Τύπος τονίζει συχνά ότι οι Φαναριώτες δεν έκαναν χρήση των αξιωμάτων τους για να προαγάγουν το ελληνικό έθνος ή να ανακουφίσουν τους χριστιανικούς πληθυσμούς της οθωμανικής αυτοκρατορίας ως όφειλαν.

Ο *Θρίαμβος του Συντάγματος*, σε άρθρο που δημοσιεύει στις 3/6/45 τους κατηγορεί ότι δεν στάθηκαν στο ύψος της αποστολής εθνικής αναγέννησης που υπέδειξε ο «*Παναγιώτης Πελοποννήσιος*», ο πρώτος χριστιανός ορθόδοξος που κρίστηκε Μεγάλος Διερμηνέας της Πύλης³:

«Και μόλον τούτο, μακράν του να διατηρήσωσι το ύψος της ελληνικής αξιοπρεπείας, το οποίον προεσημείωσεν ο μέγας εκείνος αναγεννητής της ελληνικής φυλής, μακράν του να διατηρήσωσι την υψηλήν θέσιν εκείνην ως παλλάδιον ελληνικών τινών ελευθεριών, ως αιγίδα των πασχόντων χριστιανικών λαών, οποίαν είχε καταστήσει αυτήν ο μεγαλοφυής εκείνος Έλλην [...] αυτοί εξ εναντίας την κατέστησαν σφακτηρίαν εμφυλίων αιμάτων [...] και μεταξύ των εδολοφονούνται με τον αγενέστερον και ατιμώτερον

¹ Στον αντίποδα του Ζαλλώνη, ο Θεόδωρος Μπλανκάρ υποστηρίζει στο έργο του ότι οι Φαναριώτες εργάζονταν για «την ενότητα όλων των χριστιανικών στοιχείων της Ανατολής υπό την ελληνική κυριαρχία.» Η εθνική δράση τους ωστόσο παρεξηγήθηκε από τους ομοεθνείς τους με αποτέλεσμα να διασυρθούν αντί να δεχθούν από την απελευθερωμένη Ελλάδα την ανταμοιβή που τους άξιζε. Θεόδωρος Μπλανκάρ, *Ο Οίκος των Μαυρογένη*, Εστία, Αθήνα 2006, σελ 34

² Μάρκος Φίλιππος Ζαλλώνης, *Σύγγραμμα περί των Φαναριωτών*, ό.π. , σελ 142: «[...] Η την οποίαν το Οθωμανικόν κράτος κάμνει εκλογήν Ηγεμόνος Γραικού διά να κυβερνά την Βλαχομολδαβίαν αποδείχνει ότι δεν είναι τόσον αυστηρόν όσον ήθελε τις το στοχασθή και ότι ήθελεν είσθαι δυνατόν ν’ απολαύσουν απ’ αυτό επιχωρήσεις τινάς προς εύνοιαν των υπηκόων του Γραικών [...] Αλλ’ οι Ηγεμόνες του Φαναρίου επροτίμησαν να θυσιάσουν μάλλον εις τον Πλούτον παρά εις την Αθηνάν και ενώ το μεγαλύτερον μέρος του Ελληνικού έθνους αναστέναζεν υπό την καταφρόνησιν των Σουλτάνων εγίνοντο αυτοί οι ίδιοι Σουλτάνοι.»

³ Πρόκειται για τον Παναγιώτη Νικουσίο ή ορθότερα Νικούση (1613- 1673), ο οποίος βέβαια δεν ήταν Πελοποννήσιος. Η οικογένειά του καταγόταν από την Τραπεζούντα. Χάρη στην ευφύια του έγινε ευνοούμενος του λόγιου Μελετίου Συρίγου και σπούδασε κοντά σε σημαντικούς δασκάλους της Κωνσταντινούπολης. Έμαθε περσικά, τουρκικά, αραβικά, αλλά και ευρωπαϊκές γλώσσες και συνέχισε τις σπουδές του στην Πάδοβα, όπου σπούδασε ιατρική, μαθηματικά και αστρονομία. Μετά την επιστροφή του το 1630 στην Κωνσταντινούπολη κέρδισε την εύνοια του Μεγάλου Βεζίρη Κιοπρουλού Μεχμέτ πασά. Έμεινε γνωστός για την παρησία με την οποία υπερασπίστηκε την χριστιανική πίστη σε θεολογική συζήτηση που είχε το 1666 με τον ιεροκήρυκα του σουλτάνου. Του ανατέθηκαν οι διαπραγματεύσεις με τους Βενετούς για την παράδοση του Μεγάλου Κάστρου της Κρήτης και ως ανταμοιβή για τις υπηρεσίες του έγινε ο πρώτος Μεγάλος Διερμηνέας της Πύλης. Βλ. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Ηρόδοτος, Αθήνα, 2007, τ. Δ’, σελ. 236-240

τρόπον, διά να τυραννήσωσιν αλληλοδιαδόχως στιγμάς τινάς το άθλιον
ελληνικόν γένος!»

Ο Ζαλλώνης στο Σύγγραμμά του επιμένει ιδιαίτερα σε τρεις πτυχές της φαναριωτικής εξουσίας, οι οποίες, όπως υποστηρίζει, έβλαψαν τους χριστιανούς υπηκόους της Πύλης: την παρουσία τους στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, το αξίωμα του Δραγουμάνου του Στόλου, και τον έλεγχο του Πατριαρχείου, μέσω του οποίου υποστηρίζει πως οι Φαναριώτες ανάγκαζαν τον κατώτερο κλήρο να συνεργεί στο κλίμα σκοταδισμού και στην καταπίεση του ποιμνίου. Ομοίως, στον ελληνικό Τύπο, πλάι στις περιγραφές της ‘λεηλατικής’ συμπεριφοράς των Φαναριωτών Ηγεμόνων της Μολδοβλαχίας, δεν λείπουν οι αναφορές στα δεινά που υπέστη ο νησιωτικός πληθυσμός από τους Φαναριώτες Δραγουμάνους του Στόλου, αλλά και στους τρόπους με τους οποίους οι Φαναριώτες χειραγωγούσαν και ‘εκφύλιζαν’ την Εκκλησία.

Το παρακάτω άρθρο που δημοσιεύει στις 16/7/45 η *Εθνική*, εμπερικλείει όλα όσα καταλόγισε στους Φαναριώτες ο Ζαλλώνης:

«...Οι Φαναριώται εχρημάτισαν πάντοτε τα προχειρότατα όργανα της τυραννίας των σουλτάνων. Δι’ αυτών εβασανίζοντο οι λαοί, δι’ αυτών ελεηλατούντο κατά συνέχειαν δύο μεγάλοι επαρχίαι του Οθωμανικού Βασιλείου Βλαχία και Μολδαυία, δι’ αυτών διηρπάζοντο όλαι αι λοιπαί κατά διαφόρους τρόπους. Ήτον ανάγκη να παραγεμισθή το ταμείον του Σουλτάνου με δημεύσεις ξένης περιουσίας; Οι Φαναριώται υπηρέτουν ως καταμηνυταί και προδότηι αθών και δυστυχών υπηκόων. Εχρειάζετο καμμία πρόφασις διά να ενοχοποιηθή ο Πατριάρχης, ή η Σύνοδος και να δοθή ούτως αφορμή εις νέους διορισμούς, οι οποίοι ήθελον φέρει νέα χρήματα; Οι Φαναριώται προσήρχοντο διά να μηχανορραφήσωσιν[...]γινόμενοι δραγουμάνοι κατεγίνοντο, ο μεν του στόλου να δίδη όλα τα σχέδια της δεσποτείας εις τον ναύαρχον, ο δε της Πόρτας να καταθλίβη τους αρχιερείς και τον κλήρον όλον, δια να καταπιέζωσι και αυτοί τους λαούς...»

Ο *Χρόνος* σε άρθρο του στις 8/6/33 παραπέμπει ευθέως στον Ζαλλώνη προκειμένου να μιλήσει για την διακυβέρνηση των Φαναριωτών στις Ηγεμονίες και μεταφέρει την αρνητική κριτική του τελευταίου για τον τρόπο διακυβέρνησης του Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου, του Ιωάννη Καρατζά και άλλων Ηγεμόνων. Στην συνέχεια του ίδιου άρθρου, που δημοσιεύει στις 18/6/33, αναφέρεται στην αρνητική επιρροή των Φαναριωτών στο Πατριαρχείο, αλλά και στις κατώτερες βαθμίδες της ιεροσύνης. Περιγράφει τον φόβο που ενέπνεαν στους ιερείς και τονίζει πως το μεγαλύτερο μέρος των εισοδημάτων της Εκκλησίας ξοδευόταν υπέρ των Φαναριωτών. Ως εθνικά προδοτική συμπεριφορά αντιμετωπίζεται και το γεγονός ότι οι Φαναριώτες υιοθέτησαν τον οθωμανικό τρόπο ζωής αλλά και την οθωμανική πολιτική και κοινωνική νοοτροπία. Ο *Άργος* στις 10/11/44 μεταφέρει την ακόλουθη περιγραφή του «*Άγγλου περιηγητή Εττών*» για τους Φαναριώτες¹:

¹ Πιθανότατα αναφέρεται στον William Eton, ο οποίος έγραψε το 1798 το έργο *A Survey of the Turkish Empire*.

«Οὔτοι ἔχουσιν ὅλα τα ελαττώματα τῶν Τούρκων τοῦ Σεραγίου. Τὴν ἀπιστίαν, τὴν ἀγνωμοσύνην, τὴν σκληρότητα καὶ ἐν πνεῦμα ραδιουργίας ἀκοίμητον. [...] Δὲν φαίνονται, ὡς οἱ Ἕλληνες, ἐρασταί τῆς ἐλευθερίας. Φαίνεται ὅτι ἀρέσκονται μᾶλλον εἰς τὴν θλιβεράν αὐτῶν μεγαλοπρέπειαν, εἰς τὰς οἰκτρὰς τοῦ Σεραγίου ραδιουργίας καὶ ὅτι ἐναμβρύνονται νὰ παρουσιάζωνται με στολὴν Τουρκικὴν.....»

Οἱ Φαναριώτες ὡς ὑπονομευτές τοῦ 21 καὶ αἰτίοι τῶν ἐμφυλίων

Ο 'Φαναριώτης- ἐχθρὸς τῆς Επανάστασης τοῦ 1821' εἶναι ἓνα ἀκόμη συνηθισμένο στερεότυπο ποῦ συναντᾶμε στὸν Τύπο.

Ο Χρόνος στὸ ἀρθρο τοῦ τῆς 4^{ης} /6/33 διαβεβαιώνει ὅτι πολλοὶ Φαναριώτες χαρακτηρίζαν «κλέφτες καὶ ἀποστάτες» τοὺς ἀγωνιζόμενους Ἕλληνες ¹ καὶ συνέδραμαν τὴν Πύλη στὸν ἀγῶνα τῆς ἐναντίον τοὺς.

Ακόμη καὶ Φαναριώτες ποῦ θανατώθηκαν ἀπὸ τὸν σουλτάνο σε ἀντίποινα γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Επανάσταση δὲν ἀντιμετωπίστηκαν με συμπάθεια ἀπὸ σημαντικὴ μερίδα τοῦ Τύπου. ² Γιὰ τὴν στάση αὐτὴ τῆς ἐλλαδικῆς κοινωνίας ἀπέναντι στοὺς Φαναριώτες γράφει πικραμένος ὁ Ρίζος Νερουλός:

«Ἡ ἱστορία, ἡ ὁποία συχνὰ ξεγελιέται ἀπὸ τὰ φαινόμενα καὶ εἶναι πάντα βιαστικὴ στὶς ἀποφάσεις τῆς, θὰ ἐπιβεβαιώσῃ ἴσως τὶς προκαταλήψεις [...] γιὰ τοὺς Φαναριώτες καὶ θὰ ἐπαναλάβῃ τὸ ὄνομά τοὺς με ἀτιμωτικὸ χαρακτηρισμό. [...] ὥστόσο σχεδὸν ὅλοι αὐτοὶ οἱ δυστυχεῖς χάθηκαν γιὰ τὴν πατρίδα τοὺς καὶ ὁ θάνατός τοὺς ἦταν ἀκόμη πιο ὀδυνηρὸς ἀπὸ ὅτι ἦταν ἀχρηστος καὶ ἄδοξος.»³

¹ Τὸν ὅρο αὐτὸ χρησιμοποιοῦσαν οἱ Ὀθωμανοὶ αναφερόμενοι στοὺς Επαναστατημένους Ἕλληνες. Ἀντιμετώπιζαν τὴν ἐθνικὴ ἐπανάσταση ὡς μιὰ ἀκόμη παραδοσιακοῦ τύπου ἐξέγερση, ἀπὸ τὶς πολλὲς ποῦ συνέβαιναν ἐντὸς τῆς Ὀθωμανικῆς ἐπικράτειας με στόχο ὅχι τὴν ἀνατροπὴ τῆς καθεστηκυίας τάξης, ἀλλὰ τὴν ἐπαναδιαπραγμάτευση τῆς ὑποταγῆς τῶν «ἀπονενοημένων ἀποστατῶν» με καλότερους ὅρους. Βλ. ἐνδεικτικὰ Ν. Κοταρίδης, *Παραδοσιακὴ Επανάσταση καὶ Εικοσιένα*, Πιλέθρον, Αθήνα, 1993, σελ. 230-233

² Βλ. ἐνότητα 7

³ Θ. Μπλανκάρ, *Ὁ οἶκος τῶν Μαυρογένη*, ὁ.π., σελ 36 Μιὰ ἐνδιαφέρουσα προσέγγιση τῆς στάσης τῶν Φαναριωτῶν ὡς κοινωνικῆς ομάδας ἀπέναντι στὴν Ἑλληνικὴ Επανάσταση, εἶναι αὐτὴ τοῦ Ν. Διαμαντοῦρου. Ὅπως ἐξηγεῖ, οἱ Φαναριώτες τὸ '21 παρουσιάζονται ἐξίσου ἀμφιταλαντευόμενοι με τὶς ὑπόλοιπες ἡγετικὲς ομάδες τοῦ ἐξεγερθέντων. Οἱ περισσότεροι, «διαποτισμένοι ἀπὸ τὴν συντηρητικὴ καὶ αὐταρχικὴ παράδοση τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ τὴ δική τοὺς ἐκδοχὴ τῆς φωτισμένης δεσποτείας ὅπως τὴν ἀσκοῦσαν στὶς Ἡγεμονίες ἀντιμετώπισαν τὸν ἐθνικισμό, τὸν φιλελευθερισμό καὶ τὸν συνταγματισμό ὡς μιὰ διαστροφή τοῦ πνεύματος τοῦ διαφωτισμοῦ.» Ἐπιπλέον, «θεωρώντας τοὺς εαυτοὺς τοὺς κληρονόμους τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκρατορικοῦ ιδεώδους, σπαράσσονταν βαθύτατα ἀπὸ δυο ἐναλλακτικὲς προοπτικὲς: ἀπὸ τὴν ἀλλαγὴ καὶ τὸν ἐκσυγχρονισμό ἐκ τῶν ἑσῶ μέσω τῆς φωτισμένης δεσποτείας καὶ τὴν δημιουργία μιᾶς ἀνατολικῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἀπὸ τὴ δημιουργία ἐνός κυρίαρχου ἑλληνικοῦ κράτους ποῦ θὰ ἀπαιτοῦσε μιὰ βίαιη ἀποκόλληση ἀπὸ τὴν Ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία.» Οἱ ἐλάχιστοι ποῦ πήραν μέρος στὸν ἀγῶνα τὸ ἔκαναν περισσότερο ὡς ἄτομα παρά ὡς

Εκείνο, όμως, που απασχολεί κατά κύριο λόγο τα αντιφαναριωτικά έντυπα, δεν είναι τόσο οι Φαναριώτες που εχθρεύονταν την ελληνική Επανάσταση, αλλά εκείνοι που την στήριζαν και αναμείχθηκαν σε αυτήν. Θεωρούν αυτούς τους τελευταίους υπαίτιους των εμφυλίων του '21 και υποστηρίζουν ότι όλα τα δεινά προκλήθηκαν από τις εισηγήσεις τους προς τους 'άπειρους και ανυποψίαστους' Αγωνιστές. Για παράδειγμα, στις 31/8/33 διαβάζουμε στον *Χρόνο*:

« [...]Πυρπολισμός του Εθνικού Στόλου, λεηλασία πόλεων, μαιφονία κατά του Αρχηγού του Έθνους, ανταρσία αι πλέον αποτρόπαιοι, βίαι αι πλέον αξιοκατάκριτοι, εισαγωγή διαφθοράς και απειθείας η πλέον τρομερά, παραβίασις των εθνικών και των κατά μέρος πολιτικών δικαίων του πολίτου αι πλέον καταπληκτικά. Ιδού τα κατορθώματα των Φαναριωτικών εισηγήσεων. Χρεωστούμεν να είπωμεν, ότι ο Έλλην του Αγώνος δεν κατεφέρετο ποτέ εις τόσην διαφθοράν κατ' αυτής της Πατρίδος του, αν δεν ήσαν κατά δυστυχίαν διδάσκαλοι, οποίους το Έθνος ολόκληρον και οι πλανηθέντες αυτοί αποστρέφονται την σήμερον...»

Στο ίδιο κλίμα και η *Εθνική* στις 9/2/44 αποφαινεται ότι χάρη στη μαζική συμμετοχή Ελλήνων και φιλελλήνων από κάθε γωνιά της γης, η Ελληνική Επανάσταση θα είχε πετύχει το ποθούμενο, να στηθεί δηλαδή η ελληνική σημαία στην Αγία Σοφία, εάν δεν είχε αναμιχθεί «το φαναριωτικόν ζιζάνιον» που έσπειρε το πνεύμα της διχόνοιας. Ο *Θριάμβος του Συντάγματος* και ο *Ζέφυρος* είναι οι εφημερίδες που αναπτύσσουν αναλυτικότερα από τις άλλες την αντιφαναριωτική άποψη για το τι συνέβη το 1821. Πρόκειται για μια ολοκληρωμένη θεωρία η οποία προσφέρει λεπτομερείς ερμηνείες για ο,τιδήποτε αρνητικό συνέβη κατά τη διάρκεια της Επανάστασης. Η αφήγηση του *Θριάμβου* ξεκινά με την έλευση του Μαυροκορδάτου στην Ελλάδα. Όπως αναφέρει στις 13/1/47, ο Φαναριώτης Ηγεμόνας της Βλαχίας Σούτσος είδε στην Επανάσταση την ευκαιρία να καταστήσει την Ελλάδα Φαναριωτική ηγεμονία και εξουσιοδότησε τον Μαυροκορδάτο να πράξει τα δέοντα ώστε να πείσει τους Έλληνες «τους οποίους ενόμιζον μακρόθεν μουζικούς της Βλαχίας, να τον αναγορεύσωσιν ηγεμόνα των.» Σύμφωνα με τον *Θριάμβο*, η επιδίωξη αυτή του Σούτσου παρέμεινε αμετάβλητη ακόμη και μετά την ανάρρηση του Όθωνα στον θρόνο της Ελλάδας, γι' αυτό την νύχτα της 3^{ης} Σεπτεμβρίου τον συναντάμε «ασκεπή υπό τα ανάκτορα, διά να δεχθή το στέμμα το βασιλικόν.»¹ Το ενδιαφέρον πάντως είναι ότι ο Μαυροκορδάτος υπήρξε γραμματέας του οσποδάρου της Βλαχίας Πρίγκηπα Καρατζά και όχι του Σούτσου.

εκπρόσωποι της φαναριωτικής τάξης. Για τον λόγο αυτό, υποστηρίζει, πρέπει να αντιμετωπίσουμε τον Μαυροκορδάτο μάλλον ως εκσυγχρονιστή, παρά ως εκπρόσωπο των Φαναριωτών ως τάξης Ελλήνων. Βλ. Νικ. Διαμαντούρος, *Οι Απαρχές της Συγκρότησης Σύγχρονου Κράτους στην Ελλάδα- 1821-1828*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 2002, σελ 59

¹ Η εφημερίδα έχει υπόψη της τα φυλλάδια που διανέμονταν λίγο πριν την Επανάσταση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου και μιλούσαν για εκλογή νέου βασιλιά ορθόδοξου και καταγόμενου από τους Έλληνες αυτοκράτορες. Πολλοί τότε συνέδεσαν την ενέργεια αυτή με τον Μιχαήλ Σούτσο. Για το συμβάν αυτό γίνεται λόγος στην ενότητα 6.

Σύμφωνα με την ίδια πάντα αφήγηση, ο Μαυροκορδάτος δεν έμεινε πιστός στον Σούτσο και αποφάσισε να προωθήσει τα δικά του φιλόδοξα σχέδια, πράγμα αναμενόμενο εφόσον επρόκειτο για Φαναριώτη, που, όπως είδαμε, θεωρείται άτομο που δεν καλλιεργεί δεσμούς αλληλεγγύης ούτε με τους κοντινούς του συγγενείς.

« [...] Ο αγύρτης ούτος χωρίς να κατάγεται παρ' ουδενός ηγεμονικού γένους εστοχάσθη λοιπόν αντί να ενεργήση υπέρ του Σούτζου, να παρουσιασθή ως πρίγκηψ αυτού!»

Η ενέργεια αυτή του Μαυροκορδάτου φανερώνει κατά την εφημερίδα την περιφρονητική διάθεση των Φαναριωτών απέναντι στους ντόπιους, στους οποίους συμπεριφέρθηκαν «ως να ήταν εν μέσω βεδουίνων ή Αφρικανών».

Στην ενότητα 6 αναπτύσσεται περισσότερο το ζήτημα του πριγκιπικού τίτλου του Μαυροκορδάτου, καθώς, όπως θα δούμε, πολλές εφημερίδες, είτε αμφισβητούν την γνησιότητα του τίτλου αυτού, είτε κατακρίνουν γενικότερα την χρήση τίτλων που ανάγονται στην οθωμανική περίοδο. Για προσπάθεια εξαπάτησης των αγωνιζόμενων Ελλήνων κατηγορείται και ο Θεόδωρος Νέγρης. Όπως υπενθυμίζει σε άρθρο της 13^{ης}/7/33 ο Χρόνος, ο Νέγρης «αυτοχειροτονήθηκε» εξάδελφος του Αλέξανδρου Υψηλάντη και προσπάθησε να ξεγελάσει με την ψεύτικη πληρεξουσιότητά του τους κατοίκους της Ύδρας και των Σπετσών.¹

Σύμφωνα με άρθρο που δημοσιεύει στις 13/10/45 ο Ζέφυρος, ο Μαυροκορδάτος, τον οποίο η εφημερίδα αντιμετωπίζει ως «αρχηγό» των εν Ελλάδι Φαναριωτών, προσπάθησε να εξασφαλίσει την συμμαχία του Κολοκοτρώνη στο σχέδιό του να μετατρέψει την Πελοπόννησο σε φαναριωτική Ηγεμονία. Όπως υποστηρίζει ο Ζέφυρος, ο Μαυροκορδάτος εκμυστηρεύτηκε στον Κολοκοτρώνη ότι η Επανάσταση ήταν χαμένη υπόθεση για τους Ρουμελιώτες, και η Πελοπόννησος θα έπρεπε να διαχωρίσει την θέση της και να επιδιώξει μεμονωμένα την πολιτική της αποκατάσταση, διαπραγματευόμενη την μετατροπή της σε Ηγεμονία υπό Φαναριωτική Διοίκηση. Όσο για την Ρούμελη, η εφημερίδα ισχυρίζεται ότι ο Φαναριώτης πολιτικός εξέφρασε την πρόθεσή του να προωθήσει και εκεί την λύση της εγκαθίδρυσης Φαναριωτικών Ηγεμονιών.

¹ Ο Κόκκινος αναφέρει ότι ως μέλος της Φιλικής Εταιρείας ο Νέγρης υπήρξε πολύτιμος και μάλιστα εξέθεσε τον εαυτό του σε σημαντικούς κινδύνους υπέρ του εθνικού σκοπού, αλλά «η φιλοδοξία του εξεμηνόνησε γρήγορα τας αγαθάς του προθέσεις.» Ραδιούργησε για να ανεβεί στην ιεραρχία και λίγο έλειψε να φονευθεί από τον Παπαφλέσσα ο οποίος τον έκρινε επικίνδυνο. Για τον ερχομό του στην Ελλάδα γράφει: «Μεγαλομανής μέχρι ακαταλογίστου[...] είπε πολλά ψεύδη και μεταξύ άλλων ότι είχε γράμματα από τον Αλέξανδρον Υψηλάντην, διά των οποίων είχε εντολήν να περάση εις την Πελοπόννησον διά να οργανώση το αγώνα.» Δυο ακόλουθοί του, ο Ιάκωβος Κορνήλιος και ο Αλέξανδρος Αζιώτης, φίλικοί επίσης, επιβεβαίωσαν τους ισχυρισμούς του. «Η συγγένεια με τον Υψηλάντην διά την οποίαν ωμιλούσε διαρκώς ο Νέγρης ισχυριζόμενος ότι είχε και γράμματα εκ μέρους του Γενικού Αρχηγού προς τους σημαίνοντας άνδρας της Ελλάδος που ηναγκάσθη να τα σχίση κατά την φυγήν του από την Κωνσταντινούπολιν, εφείλκυαν περισσότερον το ενδιαφέρον προς το πρόσωπόν του.» Στις Σπέτσες ανακαλύφθηκαν τα ψεύδη καθώς υπήρχαν εκεί άνθρωποι όπως ο Νεόφυτος Βάμβας και ναυτικοί πολυταξιδεμένοι που γνώριζαν τις φαναριωτικές οικογένειες. Διονύσιος Α. Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάσταση*, Μέλισσα, Αθήνα, 1974, τ. 2 σελ. 69-73

«Διά να σωθώμεν ανάγκη να προσφύγωμεν εις μίαν δύναμιν με την οποίαν και εγώ έχω διπλωματικές σχέσεις και εσύ την υπηρέτησες¹ και αυτή έχει επιρροήν εις την Τουρκίαν, ώστε αυτή να μεσολαβήση και να γίνη ο Μοριάς Πριγκηπάτον, του οποίου συ να γενής γενικός οπλαρχηγός του κληρονομικώς και εγώ μόνον πολιτικός να ήμαι [...]τους δε Ρουμελιώτας, επειδή δεν τους αφήνει το Τεβλέτι, αν ημπορέσωμεν να τους κάμωμεν και εκείνους δύω Πριγκηπάτα με τον Υψηλάντη και Καρατζάν² εις το πολιτικόν μόνον και εις τα στρατιωτικά με τον Οδυσσέα και όποιον άλλον εγκρίνεις. Αν τούτο γενή καλώς, άλλως ο σώζων σώζει την εαυτού ψυχήν. Ημείς ας σωθώμεν με αυτόν τον τρόπον εις τον Μοριά και αυτοί ας κάμουν όπως ημπορέσουν...»

Αναφέρει ακόμη πως, όταν ο Κολοκοτρώνης απέρριψε τις προτάσεις αυτές, οι Φαναριώτες προσέγγισαν τους Στερεοελλαδίτες οπλαρχηγούς, και διέβαλαν σε αυτούς τους Πελοποννήσιους συμπολεμιστές τους, προσπαθώντας να τους πείσουν ότι έπρεπε πάση θυσία να αυτονομηθούν από εκείνους και να χαράξουν δική τους πορεία, τραυματίζοντας έτσι το κοινό επαναστατικό όραμα. Στο παρακάτω απόσπασμα η εφημερίδα περιγράφει πώς οι Φαναριώτες προσέγγισαν σημαντικό Ρουμελιώτη οπλαρχηγό και τον έπεισαν να αποσύρει το στράτευμά του από την μάχη της Τρίπολης γιατί οι Πελοποννήσιοι θα τον πρόδιδαν δήθεν στους Οθωμανούς. Όπως θα δούμε πιο κάτω, ο οπλαρχηγός περί ου ο λόγος είναι ο Θεόδωρος Γρίβας, ο οποίος ενοχοποίησε ενώπιον της Εθνοσυνέλευσης τον Μαυροκορδάτο για την δική του απόφαση να αποσυρθεί από τις μάχες στην Πελοπόννησο.

«Αρχηγέ, τον λέγουν συνάμα και οι 4 Φαναριώται, ήλθαμεν προς σε[...]διά να προλάβωμεν να σωθώμεν από τους δολίους Πελοποννησίους, ημείς μάλλον έχομεν πατρίδα την Στερεάν, αδελφούς δε και πατριώτας τους Στερεοελλαδίτας, ως συνεχομένης της πατρίδος μας το Φανάριον με

¹ Εννοεί την Αγγλία

² Ο Κωστάκης Καρατζάς ήταν γιος του τέως Ηγεμόνα της Βλαχίας Ιωάννη Καρατζά, και έσπευσε από το εξωτερικό να συνδράμει τον αγώνα, φέρνοντας πολεμοφόδια με το πλοίο που τον μετέφερε. Ο Κόκκινος αναφέρει ότι ο Καρατζάς «ενθουσιασθείς από την θερμήν υποδοχήν που του έκαμαν, επιπόλαιος και χωρίς πείραν, ήρχισεν από την πρώτην ημέραν να ομιλή εις τους Τριφυλίους αρχηγούς διά τον πατέρα του και τους εξήτησε να κάμουν αναφοράν και να τον προσκαλέσουν να έλθη εις την Ελλάδα διά να αναλάβη την αρχηγίαν. Και δεν ωμίλησε μόνον διά την αρχηγίαν της επανάστασεως, αλλ' επροχώρησεν ακόμη περισσότερον.- ο πατέρας μου, τους είπε, θα θυσιάση πολλά εκατομμύρια διά τον αγώνα της Ελλάδος αν προσκληθή ως ηγεμών της.» Θυμωμένοι οι ντόπιοι του απάντησαν ότι δεν ήθελαν τα πολεμοφόδια με τέτοιους όρους. Τότε εκείνος έφυγε από το Νεόκαστρο «χωρίς να δώση ούτε ένα φυσίγιον εις τους πολιορκούντας το φρούριον» και πήγε στην Καλαμάτα, όπου βρήκε άλλον Φαναριώτη και γνώριμο της οικογενείας του, τον Θ Νέγρη. Δ. Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάστασις*, ό.π., τ. 2, σελ. 69-73 Για τις απόψεις του πρίγκηπα Ιωάννη Καρατζά γύρω από την Επανάστασις, την 'άκαιρη' έναρξή της, την ανευθυνότητα του Υψηλάντη και την έλλειψη σωφρόνων ηγετών στην Αρχή της Φιλικής Εταιρείας, βλ ακόμη: Γιώργος Θεοδωρίδης, «Το Εικοσιένα στους κύκλους των Φαναριωτών», *Δοκιμές* 4 (1996)

αυτήν[...] και επειδή οι Μωραΐται εστοχάσθησαν ότι δεν δύνανται να απαντήσουν την ορμήν της Τουρκίας, διά να γλυτώσουν αυτοί αποφάσισαν να προδώσουν την Ρούμελην εις τους Τούρκους[...] να κάμωμε εδική μας διοίκησιν, ο πρίγκηψ Μαυροκορδάτος να γενή πολιτικός αρχηγός και εσύ στρατιωτικός, να συνεννοηθούμεν και με τον Οδυσσέα και τους Ανατολικοελλαδίτας και να πέσωμεν εις συμβιβασμόν με τους Τούρκους και να κάμωμεν ημείς εις τους Μωραΐτας εκείνο το οποίον αυτοί προσπαθούν να κάμουν εις ημάς [...] επειθανάγκασαν τον Στρατιωτικόν τούτον να διατάξη τα υπό την οδηγίαν του στρατεύματα αμέσως να αποσυρθούν από τον αποκλεισμόν της Τριπολιτζάς[...]διά να μην προδοθούν εις τους Τούρκους...»

Ο *Θρίαμβος του Συντάγματος* ερμηνεύει την συγκρότηση των δυο τοπικών οργανισμών της Στερεάς Ελλάδας, του «*Οργανισμού της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος*» και της «*Νομικής Διατάξεως της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος*», ως πονηρό τέχνασμα των Μαυροκορδάτου και Νέγρη οι οποίοι προσπαθούσαν πάση θυσία να διαμορφώσουν ιδιαίτερες περιφέρειες εντός της επαναστατημένης επικράτειας και να τις θέσουν υπό την δικαιοδοσία τους. Οι Φαναριώτες αυτοί, ο «*Ακαρνάμπεης*» και ο «*Αθηνάμπεης*», όπως τους αποκαλεί η εφημερίδα, έχοντας από τη φύση τους «την αισχροτάτην κλίσιν προς το δολοφονείν», αποφάσισαν να εξολοθρεύσουν άτομα με κύρος που μπορούσαν να απειλήσουν την πρωτοκαθεδρία τους. Έτσι, έβαλαν τους σημαντικότερους οπλαρχηγούς να αλληλοεξοντωθούν, συνωμοτώντας με καθέναν εξ αυτών εναντίον όλων των υπολοίπων. Ο *Ζέφυρος* σε άρθρο του στις 12/11/45, δίνει περισσότερες λεπτομέρειες για το θέμα αυτό. Δικαιολογεί μάλιστα την ευπιστία που έδειξαν στους Φαναριώτες οι οπλαρχηγοί, λέγοντας ότι:

«...εμπειροπόλεμοι μεν, αλλ' άπειροι συστηματικής παιδείας, μόλις έβλεπον πεπαιδευμένον τινά, ή και απαίδευτον πλην προσποιούμενον τον πεπαιδευμένον, εναγκαλίζοντο αυτόν ως ομοπάτριδα [...]διά να ενώσωσι την ανδρείαν αυτών με την παιδείαν εκείνου.»

Ο Μαυροκορδάτος υποτίθεται πως τους εξαπάτησε επικαλούμενος δήθεν δεσμούς του με τους ισχυρούς μονάρχες της Ευρώπης. Τους ζήτησε να υπογράφουν άκριτα ο,τιδήποτε συνέτασσε και κατόρθωσε «όχι μόνον να διωρισθή πρόεδρος του Συνεδρίου, αλλά και να καταστήση πραγματικώς εαυτόν Πρίγκηπα του Μεσολογγίου ή μαλλον όλης της Δυτικής Ελλάδος.» Για να προλάβει τυχόν διαμαρτυρίες, συνεχίζει η αφήγηση, τους διαβεβαίωσε ότι εκείνος θα είχε μόνο την πολιτική εξουσία και δεν θα είχε λόγο στα στρατιωτικά ζητήματα. Σύμφωνα πάντα με την εφημερίδα, αφού συγκέντρωσε στα χέρια του την εξουσία της Ρούμελης, προσπάθησε να εξοντώσει τους ισχυρούς στρατιωτικούς, Τσόγκα, Μακρή και Γρίβα με την τακτική του 'διαίρει και βασίλευε'. Έπειθε τον καθέναν από αυτούς ότι

επέκειτο ο σχηματισμός μιας Ηγεμονίας στην Δυτική Ελλάδα, στην οποία ο ίδιος ο Μαυροκορδάτος με την βοήθεια των ισχυρών Ευρωπαίων προστατών του θα διοριζόταν πολιτικός αρχηγός και θα όριζε με τη σειρά του κάποιον ισόβιο στρατιωτικό αρχηγό κληρονομικό δικαίωματι. Έπειτα τους επιστούσε την προσοχή στο ανταγωνισμό που θα αντιμετώπιζαν από τους άλλους οπλαρχηγούς που διεκδικούσαν την ίδια θέση. Απώτερος στόχος του ήταν, σύμφωνα με την εφημερίδα, να απαλλαγεί από τους δυνατούς της περιοχής: «Να συμπλακώσιν εκεί και να πέσουν τρεις δυνατοί οπλαρχηγοί της Δυτικής Ελλάδος.» Το σχέδιό του υποτίθεται πως ματαιώθηκε όταν οι δημογέροντες της περιοχής ανακάλυψαν την σκευωρία και μεσολάβησαν υπέρ της συμφιλίωσης των στρατιωτικών αρχηγών. Οι εξηγήσεις της εφημερίδας για τους λόγους που έκαναν τους εν λόγω οπλαρχηγούς να συμφωνήσουν με το σχέδιο εξόντωσης των συμπολεμιστών τους στον εθνικό αγώνα, αφήνουν πολλά ερωτηματικά ως προς το ποιες τελικά ήταν εκείνες οι οντολογικές διαφορές που ξεχώριζαν τους Φαναριώτες από τους άλλους πρωταγωνιστές της Επανάστασης. Στην καλύτερη περίπτωση, αποδεικνύεται ότι οι Φαναριώτες δίδαξαν στους οπλαρχηγούς τον ‘φαναριωτικό τρόπο του σκέπτεσθαι’. Στις 25/2/45, ο *Ζέφυρος* δημοσιεύει την ομιλία του Γρίβα που αναφέραμε πιο πάνω, στην οποία ο οπλαρχηγός αποκαλύπτει με ποιον τρόπο έπεσε θύμα των ραδιουργιών του Μαυροκορδάτου:

«Δεν είναι αυτός ο Μαυροκορδάτος οπού έκαμε όλα τα κακά; Πού είναι τος να του τα ειπώ κατά πρόσωπον πόσα κακά έκαμε; [...]δεν είναι αυτός οπού ήλθε και εις την Τροπολιτζά και μας ευρήκε οπού είχαμε πολιορκημένους τους Τούρκους και μας έσπειρε την διχόνοια; [...]Ηλθεν ο Κ. Μαυροκορδάτος, επειδή και δεν εκτέλεσε τους σκοπούς του φαίνεται εις τους άλλους στρατηγούς τους Πελοποννησίους και με εύρηκε εις την Βυτίνα μισοπεθαμένον μαζί με τους κυρίους Κατακουζηνόν και Νέγρην και με είπε να σηκωθώ να πάμε εις την ρούμελην να κυτάξωμεν να κάμωμεν ένα καπάκη και να αφήσωμεν να εμβούν οι Τούρκοι εις τον Μοριά, επειδή οι μοραίτες μας επρόδωσαν τους ρουμελιώτας και ζητούν να κάμουν μίαν δίκτατωρίαν οσάν ένα βλαχμπεληήκη και με απάτησε και έστειλα και εσήκωσα την σημαίαν μου και τους αδελφούς στρατιώτας [...]και αμέσως οπού επήγαμεν εκεί εμένα με είπε διά να σκοτώσω τον Μακρύν και τον Τζόγκαν διά να γενή αυτός πολιτικός αρχηγός και εγώ στρατιωτικός και εκείνους πάλιν τους έβαλε να σκοτώσουν εμένα [...]

Εκείνο που όλα τα άρθρα προβάλλουν ως φαναριωτική ραδιουργία, απόπειρα διαίρεσης του έθνους και σχέδιο αλληλοεξόντωσης των πολυτιμότερων αγωνιστών του, θα μπορούσε με ουδέτερους όρους να περιγραφεί ως στρατηγική του Μαυροκορδάτου και της Διοίκησης για να αποδυναμωθούν οι ισχυροί τοπικοί αρματολοί στην προοπτική του κεντρικού ελέγχου των πολεμικών επιχειρήσεων και της εξασφάλισης της νομιμοφροσύνης των οπλαρχηγών προς μια συγκεντρωτική και παντοδύναμη εθνική Διοίκηση που παραπέμπει σε πρότυπα δυτικού σύγχρονου

κράτους.¹ Το βέβαιο πάντως είναι πως η αντίθεση του Μαυροκορδάτου με πολλούς οπλαρχηγούς, και ιδίως με τον Κολοκοτρώνη και τον Καραϊσκάκη, σφράγισε αρνητικά τον τρόπο με τον οποίο τον αντιμετώπισε η εθνική ιστοριογραφία.² Επιμένοντας στην εκδοχή που θέλει τον Μαυροκορδάτο να αναζητά ευκαιρίες εγκαθίδρυσης φαναριωτικής ηγεμονίας στον επαναστατημένο ελλαδικό χώρο, ο *Ζέφυρος* αποκαλύπτει ότι ο Μαυροκορδάτος προέτρεψε τον Βαρνακιώτη, δελεάζοντάς τον και πάλι με το ύψιστο στρατιωτικό αξίωμα, να διαπραγματευτεί με τον Σερασκέρ-Πασά ζητώντας του να μεσολαβήσει στον σουλτάνο ώστε να αναγνωριστεί η Αιτωλοακαρνανία ως υποτελής Ηγεμονία στα πρότυπα των Παραδουνάβιων χωρών. Όπως όμως εξηγεί στις 26/11/45, υποτίθεται ότι ούτε ο Σερασκέρ-Πασάς δεν εμπιστεύτηκε τον Μαυροκορδάτο, εξαιτίας της Φαναριωτικής καταγωγής του. Φέρεται μάλιστα να είχε:

«Δεν είναι δόλιος και άπιστος Φαναριώτης; Μας ηπάτησεν. Εκείνοι εις τους οποίους εδίδαμεν τον άρτον μας και μ' όλον τούτο μας εχθρεύοντο, εις το μεταξύ των δεν έχουν εμπιστοσύνην, πώς ημείς να τους εμπιστευθώμεν; Εις εκείνο το γουρούνι εάν εδίδαμεν τελείαν εμπιστοσύνην, άπαντες ήθελε μας κατασυντριφθή και όλα τα κόκκαλά μας ηθέλαμεν αφήσει εις τούτα τα χώματα. Εις τους Φαναριώτας δεν γίνεται εμπιστοσύνη, ούτοι ανέκαθεν είναι γνωστοί...»

Οι εμφύλιοι πόλεμοι θεωρούνται από μερίδα του Τύπου ως άλλο ένα φαναριωτικό 'έγκλημα κατά της Επανάστασης'. Και για τον *Θρίαμβο του Συντάγματος* υπεύθυνος για τους εμφυλίους είναι ο Μαυροκορδάτος, στο πρόσωπο του οποίου η εφημερίδα συχνά συγκεντρώνει τις κατηγορίες της απέναντι στον 'Φαναριωτισμό'. Είναι ενδεικτικό ότι σε ένα μόνο άρθρο, δημοσιευμένο στις 13/1/1847, περιέχονται για τον Μαυροκορδάτο οι παρακάτω χαρακτηρισμοί: «άτιμος», «δολοφόνος», «συκοφάντης», «αναρχικός», «κακούργος», «προδότης», «εθνοκτόνος», «βασιλοκτόνος», «αχάριστος», «μητράλοίας», «κατάδικος διά παντός», «εν ξένον κτήνος» και πολλοί ακόμη.³ Σε αυτό το ίδιο άρθρο για παράδειγμα, ο Μαυροκορδάτος καταγγέλλεται ότι

¹ Βλ. Ν. Ροτζώκος, *Επανάσταση και Εμφύλιος στο Εικοσιένα*, ό.π., σελ 30: «Γενικότερα η πολιτική του Μαυροκορδάτου συνίσταται στο να προσφέρονται θέσεις και αξιώματα στους τοπικούς αντιπάλους των ισχυρών οπλαρχηγών, σ' αυτούς που έχουν εκδιωχθεί από τα αρματολίκια και ακόμη σε οπλαρχηγούς που δεν διαθέτουν και δεν πρόκειται να αποκτήσουν ιδιαίτερη πολιτική δύναμη και επιρροή στον χώρο. Οι άνθρωποι αυτοί λόγω της παρουσίας των ισχυρών αρματολικών οικογενειών δεν έχουν πρόσβαση σε διαδικασίες κοινωνικής ανόδου και αξιόλογης πολεμικής σταδιοδρομίας στον τόπο τους και γι' αυτό αποδέχονται τα αξιώματα που τους προσφέρονται.»

² Όπως σημειώνει ο Στ. Παπαγεωργίου, «στην καθιέρωση αυτής της εικόνας συνέδραμε προσδιοριστικά η αντίθεσή του με τα 'ιερά τέρατα' της επανάστασης, τους αγαπημένους της ελληνικής ιστορικής μνήμης, Θ. Κολοκοτρώνη και Γ. Καραϊσκάκη.» Στ. Παπαγεωργίου, *Από το Γένος στο Έθνος*, Παπαζήση, Αθήνα, 2004, σελ 128-9

³ Οι ενέργειες του Μαυροκορδάτου κατά την Επανάσταση που τον οδήγησαν αναπόφευκτα σε ρήξεις με άτομα και ομάδες: υπονόμωσε την αυταρχική λύση που αντιπροσώπευε ο Δ. Υψηλάντης, προσπάθησε να περιορίσει τις φυγόκεντρες τάσεις των οπλαρχηγών, επιδίωξε την υποστήριξη της Αγγλίας για την λύση του ελληνικού ζητήματος. Βλ. Χρ. Λούκος, «Οι Τύχες του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου στη Νεοελληνική Συνείδηση», στο *Η Επανάσταση του '21, μελέτες στη μνήμη της Δέσποινας Θεμελή Κατηφόρη*, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 1994, σελ 94

παρέσυρε τους επικεφαλής των Πελοποννησίων στις αντικυβερνητικές ενέργειες που οδήγησαν στον Β' Εμφύλιο, για να τους καταστρέψει.¹

Πέρα από τον *Ζέφυρο* και τον *Θρίαμβο*, και άλλες εφημερίδες χρεώνουν στους Φαναριώτες τους εμφυλίους. Ο *Άγγελος* σε άρθρο του της 26ης/5/44, αναφέρεται στην έννοια της διαίρεσης που εμφανίστηκε στη γη από την εποχή του Κάιν και του Άβελ, αλλά, όπως λέει, επιφύλαξε στην Ελλάδα μέσω των Φαναριωτών. Είναι άξιο προσοχής ότι η εφημερίδα δεν εξαιρεί από την κριτική της ούτε τον Δημήτριο Υψηλάντη.²

«Όταν ο κύριος Μαυροκορδάτος ήλθεν εις την Ελλάδα τω 1821 υπεδέχθη από τους κατοίκους με πολλήν φιλοφροσύνην. [...] κατ' αυτό το έτος ήλθον και άλλοι δύο διάσημοι άνδρες ο Υψηλάντης και Νέγρης. Τους τρεις τούτους ετίμησαν οι Έλληνες με τους υψηλότερους βαθμούς τη πολιτείας. Αλλά πρώτα δείγματα της φρονήσεώς των εις την διαχείρισιν των πραγμάτων έδωκαν εις τους Έλληνας την διάιρεσιν...»

Ένα άλλο ζήτημα που αναδεικνύει ο αντιφαναριωτικός Τύπος είναι οι μεθοδεύσεις των Φαναριωτών στις Εθνοσυνελεύσεις.

Ο *Ζέφυρος* στις 26/11/45 εξετάζει αναλυτικά την στάση των Μαυροκορδάτου και Νέγρη στην Α' Εθνοσυνέλευση. Σύμφωνα με την αφήγησή του, ο Μαυροκορδάτος επιδίωξε με κάθε τρόπο να αναλάβει την πληρεξουσιότητα των Ρουμελιωτών, εκμεταλλευόμενος το γεγονός ότι οι ανάγκες του πολέμου δεν επέτρεπαν στους οπλαρχηγούς να ασχοληθούν με τα πολιτικά πράγματα. Στο Μεσολόγγι δεν είχε καμία πρόθεση να μείνει, επιμένει η εφημερίδα, αφενός διότι στην Εθνοσυνέλευση ανοιγόταν για εκείνον πεδίο δόξης λαμπρόν και αφετέρου διότι ήθελε «να ξεγλυστρήσει από την κακήν της πυρίτιδος οσμήν». Για να πείσει τους Ρουμελιώτες να τον στείλουν εκεί, τους υποσχέθηκε ότι θα τους στείλει τροφές και πολεμοφόδια και ότι θα εξασφαλίσει στρατιωτική βοήθεια από την Ευρώπη. Εκείνοι ωστόσο,

¹ Ο Μακρυγιάννης λέει δηκτικά για τον «Μαυροκορδάτο, τον Φαναριώτη»: «Εσύ Εκλαμπρότατε, από τον καιρόν οπού κόπιασες, όλο νέα πράματα ήφερες εις την πατρίδα. Διαίρεσιν αναμεταξύ μας δεν είχαμε, φατρίαν μας ήφερες, νέον φρούτο σ' εμάς τους Έλληνες, παραλυσίαν και αφανισμόν.» Στρατηγού Μακρυγιάννη, *Απομνημονεύματα*, Μπάυρον, Αθήνα, 1977, σελ 140- 141

² Στα περιβάλλοντα των Πελοποννησίων προκρίτων ο Υψηλάντης ήταν εξίσου ανεπιθύμητος με όλους τους υπόλοιπους ενοχλητικούς Φαναριώτες «και ουδέποτε έδειξαν δουλικόν και χαμερπήν χαρακτήρα ώστε [...] να ονομάσουν ένα Φαναριώτην [...] με τον Κατακουζηνόν του και με πέντε εξ άλλους τυχοδιώκτας απελπισμένους [...] αυθέντην του τόπου», όπως αναφέρει με πάθος στα απομνημονεύματά του ο Κανέλλος Δεληγιάννης. Βλ. Ν. Ροτζώκος, *Παραστάσεις του Ηγεμόνα- Κηδεμόνα*, Δοκιμές 3 (1995), σελ 104

Ακόμη και ο *Χρόνος* του Ι. Φιλήμονα φαίνεται να αμφισβητεί τον Δ. Υψηλάντη όταν γράφει στις 13/7/1833 : «Το εφοδιαστικόν Γράμμα του αδελφού του Α. Υψηλάντου, μηνολογούμενον την 21 του Μαρτίου 1821, δε έφερεν επισημότητα καμμίαν, περιοριζόμενον εις μόνην την απλήν σύστασιν τούτου προς τους Πελοποννησίους. Οι Πελοποννήσιοι εννόησαν εντεύθεν το ανυπόστατον της πληρεξουσιότητος[...] Αλλ' ο Υψηλάντης παρουσιάζει ήδη το πρόσωπον, το οποίον θέλει να συγκεντρώσει εις εαυτό όλην την εξουσίαν της Ελλάδος. Προβάλλει εντεύθεν επί τη βάσει του πνεύματος τούτου τον Γενικόν Οργανισμόν της Πελοποννήσου, δυνάμει της φανταστικής πληρεξουσιότητός του, κατά τα Βέρβαινα.»

υποψιασμένοι, δίσταζαν να τον στείλουν ως μοναδικό τους πληρεξούσιο: «Μόν' αυτού δεν σου κάνομε Πρίτζηπα την χάρι, κάθε επαρχία θα στείλομεν από ένα και μέσα σ' αυτουनों ας ήσαι και συ, για να δουν κι αυτοί τι θα κάμετε εσείς οι γραμματιζούμενοι...» Και πάλι όμως, σύμφωνα με την εφημερίδα, ο Μαυροκορδάτος κατάφερε να τους εξαπατήσει ώστε να εκλέξουν ως συμπληρεξουσίου «τέσσαρας υποχειρίους του». Η εφημερίδα παρατηρεί στο σημείο αυτό πως μόνο ο διορισμός του Ιωάννη Κωλέττη «ετάραξε την χολήν» του Μαυροκορδάτου. Φθάνοντας στην Εθνοσυνέλευση, ο Μαυροκορδάτος συνέπραξε με τον Φαναριώτη Θεόδωρο Νέγρη, και μαζί σχεδίασαν «τον διαμελισμόν και την σμίκρυνσιν του έθνους», εν αγνοία του Υψηλάντη.¹ Οι δυο Φαναριώτες μάλιστα, φρόντισαν, σύμφωνα με την εφημερίδα, ώστε η συνέλευση να διεξαχθεί κεκλεισμένων των θυρών και να χαθούν τα πρακτικά που στο μέλλον θα αποκάλυπταν τις ραδιουργίες τους. Για τον ίδιο λόγο υποστηρίζει ο *Ζέφυρος* πως δεν επιτράπηκε σε κανέναν να κοινοποιεί χωρίς ειδική άδεια τα όσα διαμείβονταν στην Συνέλευση. Ο όρος αυτός «ετέθη ως φυλακή της ασφαλείας της ζωής των, διά να μην κοινοποιηθώσιν εις τους Έλληνας όσας τυχόν προδοσίας σχέδιά των δεν γενώσι παραδεκτά και τους καταξεσχίσωσιν.» Ο *Ζέφυρος* εν συνεχεία υποδεικνύει ένα προς ένα τα άρθρα που ψήφισε η Εθνοσυνέλευση κατόπιν της υποτιθέμενης επέμβασης των Φαναριωτών. Το πρώτο 'ύποπτο' άρθρο ήταν εκείνο που όριζε τις 4 περιοχές της Ελλάδας, και το οποίο, σύμφωνα με την εφημερίδα, είχε ως αποκλειστικό προορισμό να διευκολύνει την μελλοντική διαίρεση της ενιαίας επαναστατημένης Επικράτειας σε ισάριθμες ηγεμονίες. Μάλιστα ο αρθρογράφος του *Ζεφύρου* προχωράει ακόμη μακρύτερα τον συλλογισμό αυτό, λέγοντας ότι συνηθίζοντας το έθνος σε ποικίλες διαιρέσεις, προλειανόταν το έδαφος και για την εισαγωγή της αριστοκρατίας.

«Τι δε σήμαινουσι [...] παρά τον μελισμόν του έθνους και την εν πρώτοις εισαγωγήν της Αριστοκρατίας μετά της κατά βαθμούς ευγενείας εις την Ελλάδα; διατί οι Κύριοι Μαυροκορδάτος και Νέγρης να διαιρέσωσι διά του α άρθρου [...]εις 4 κλάσεις; Και να διαιρέσωσι το κράτος εις 4 μέρη, ώστε η ψώρα αύτη να μείνη έως σήμερον; Ήσαν τα 4 αυτά μέρη άλλο παρά Έλληνες; [...]είχον διαφορετικά ήθη, έθιμα, γλώσσαν, θρησκείαν[...]; Δεν ήτον άλλο να τους παρακινήση να κάμωσι τούτο παρά ευκολώτερον να διαιρεθή η ενωμένη Ελλάς εις τρεις Ηγεμονίας....»

Για να διευκολυνθεί αυτό τους το σχέδιο, εξηγεί ο *Ζέφυρος*, ζήτησαν και πέτυχαν να κάθονται οι πληρεξούσιοι χωρισμένοι ανάλογα με την περιοχή που εκπροσωπούσαν, πράγμα που διασπούσε την αδιαίρετη επικράτεια και εμπόδιζε να εξεταστούν συνολικά τα διάφορα εθνικά ζητήματα. Επίσης κατάφεραν να επισημοποιηθούν οι κοινωνικές διακρίσεις στον τρόπο υπογραφής των πληρεξουσίων, ώστε να πετύχουν

¹ Για την 'αντιπολιτευτική' στάση του Νέγρη και του Μαυροκορδάτου απέναντι στον Υψηλάντη, βλ. Δ. Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάσταση*, ό.π., τ. 2, σελ. 69 - 73

σταδιακά «την εισαγωγήν εις τας μελλούσας ηγεμονίας της διαδοχικής ευγενείας και τον κατά βαθμούς Κοτζαμπασισμόν, ως έκαμεν ο Μαυροκορδάτος τους ευγενείς εν Βλαχία εις την εταιρείαν του Λέοντος και ως γίνεται εις όλα τα δεσποτικά και αριστοκρατικά κράτη.»

Στην επόμενη ενότητα θα αναφερθούμε αναλυτικά στην «*Εταιρεία του Λέοντος*» και στο ζήτημα των φαναριωτικών ‘τίτλων’, το οποίο απασχόλησε ίσως πιο έντονα από κάθε άλλο τον αντιφαναριωτικό Τύπο, αλλά και σημαντικούς αντιπάλους του ‘φαναριωτισμού’, όπως ο Αδαμάντιος Κοραΐς .

Σε όλη αυτήν τη διαδικασία χειραγώγησης και χάλκευσης της Επανάστασης, ο *Ζέφυρος* παρουσιάζει τους Έλληνες άδολους και αγνούς, διατεθειμένους να δεχθούν τους Φαναριώτες ως αδελφούς τους και μάλιστα να υποκλιθούν μπροστά στην υποτιθέμενη ανωτερότητα και την πολιτική εμπειρία τους. Η παράθεση, εξάλλου, του χρονικού της προδοσίας που υποτίθεται ότι διέπραξαν οι Φαναριώτες, γίνεται με σκοπό να δικαιολογηθεί η παρούσα στάση των Ελλήνων απέναντί τους.

«Διατί να προδώσετε αυτόν τον αθών λαόν όστις Σας εδέχθη γυμνούς και εναγκαλισθείς Σας έθεσε επί των υψηλοτέρων θέσεων; Τι κακόν σε έκαμαν Μαυροκορδάτε οι κάτοικοι της Ελλάδος οίτινες τοσούτον σε ετίμησαν ώστε και τον τίτλον τον οποίον έδωκες του Πρίγκηπος τον παρεδεχθησαν και ως τοιούτον σε ετίμησαν παρουσιαζόμενοι εμπροσθέν σου εκ του ανωτέρου προεστού και οπλαρχηγού μέχρι του απλού στρατιώτου [...]και ίσταντο όρθιοι, ασκεπείς και με σταυρωμένας τας χείρας και σε θεωποΐουν ενώ συ αγενώς ευρίσκεσο πάντοτε εξαπλωμένος ενώπιόν των και απεφάσισες ασπλάχνως να τους διαμελίσης εις τμήματα[...];»

Ο *Θριάμβος του Συντάγματος* απариθμεί πλείστες άλλες περιπτώσεις κατά τις οποίες θεωρεί πως ο Μαυροκορδάτος υπονόμεισε την εθνική επανάσταση των Ελλήνων : πρόσδεσή του σε ξένες δυνάμεις για ιδιοτελείς σκοπούς, πτώση του Μεσολογγίου, εγκατάλειψη της πατρίδας σε κρίσιμες στιγμές , μυστικές συνεννοήσεις με τον Μωχάμετ Άλι κλπ. Σε κάθε εξιστορούμενο περιστατικό, είναι παράλληλα εμφανής η πρόθεση του *Θριάμβου* να αναδείξει τον Κωλέττη ως το αντίπαλο δέος του Μαυροκορδάτου, ως τον πολιτικό και στρατιωτικό παράγοντα που διέσωζε την χώρα μετά από κάθε ‘προδοτική’ ενέργεια. Τα άρθρα αυτά θα μπορούσαν εύκολα να ερμηνευτούν ως δείγματα μιας πολιτικής και προσωπικής αντιπαράθεσης ανάμεσα στον Κωλέττη και τον Μαυροκορδάτο και φυσικά τους υποστηρικτές τους, που στα πλαίσια του θυελλώδους προεκλογικού κλίματος της περιόδου της συνταγματικής μοναρχίας ερίζουν για την διαγωγή εαυτών και αντιπάλων κατά τη διάρκεια της Επανάστασης. Ο λόγος, ωστόσο, που επελέγησαν αυτά τα κείμενα για να συμπεριληφθούν στην ενότητα περί ‘φαναριωτικής προδοσίας’ είναι ότι ο ίδιος ο *Θριάμβος* υπενθυμίζει διαρκώς ότι όταν μιλά για τον Μαυροκορδάτο, μιλά πάνω από όλα για τον Μαυροκορδάτο - Φαναριώτη και κατ’ επέκταση για όλους τους Φαναριώτες που θεωρεί ότι έβλαψαν την εθνική υπόθεση.

Οι Φαναριώτες ως δολοφόνοι του Καποδίστρια

Ο ίδιος ο Ιωάννης Καποδίστριας δεν συμπαθούσε ιδιαίτερα τους Φαναριώτες. Σε γράμμα του προς τον Εϋνάρδο, έγραψε πως: «δεν υπάρχει κανένας Έλληνας που να μην απεχθάνεται μέχρι τα βάθη της ψυχής του τους Έλληνες του Φαναρίου» τους οποίους αποκαλούσε «παιδιά του σατανά».¹

Οι περισσότεροι Φαναριώτες τον αντιπολιτεύθηκαν. Ο Μαυροκορδάτος ήταν επί κεφαλής ομάδας συνωμοτών στην Τήνο, την εποχή που στο νησί βρίσκονταν και άλλοι επιφανείς Φαναριώτες: οι Βλαχούτσες, οι Αργυρόπουλοι κα.² Ο Αλέξανδρος Σούτσος, αν και ένθερμος υποστηρικτής του Κυβερνήτη στις αρχές, σύντομα συγκαταλέγεται και αυτός στους αντιπάλους του.³

Ο αντιφαναριωτικός Τύπος αντιμετωπίζει τη στάση των Φαναριωτών επί Καποδίστρια ως ένα ακόμη στάδιο της εφαρμογής του αντεθνικού τους σχεδίου. Οι εμφύλιες συγκρούσεις και η εσωτερική αστάθεια που σημάδεψαν την καποδιστριακή και μετακαποδιστριακή περίοδο, περιγράφονται ως μια ακόμη απόπειρα των Φαναριωτών να καταλάβουν την εξουσία. Παρουσιάζει ενδιαφέρον η διαπίστωση ότι την θέση αυτή δεν την υποστηρίζουν μόνο οι εφημερίδες των Ναπαίων. Ο Κωλεττικός *Θρίαμβος του Συντάγματος*⁴ για παράδειγμα, κατηγορεί και αυτός τους Φαναριώτες για την αντικαποδιστριακή τους δράση και μάλιστα μιλά με πολύ θερμά λόγια για τον δολοφονηθέντα Κυβερνήτη.

Η εφημερίδα δεν υπαινίσσεται απλά κάποιον σκοτεινό ρόλο των Φαναριωτών κατά την Καποδιστριακή περίοδο, ή τη συμμετοχή τους σε ραδιουργίες σε βάρος του Κυβερνήτη, αλλά τους κατονομάζει ανοιχτά ως δολοφόνους του. Χωρίς να δίνει πιο συγκεκριμένα στοιχεία ως προς τον τρόπο με τον οποίον ενεπλάκησαν Φαναριώτες στη δολοφονία, ο *Θρίαμβος* καθιστά σαφές ότι δεν τους θεωρεί απλώς ηθικούς αυτουργούς, δηλαδή υπεύθυνους για τη δημιουργία του κλίματος που συνέβαλε σε αυτήν την κατάληξη, αλλά ενορχηστρωτές και συμμετόχους της. Αυτό ξεκαθαρίζεται στην παρακάτω αποτίμηση της πορείας των Φαναριωτών στην ελληνική πολιτική σκηνή, στις 13/1/47, όπου η δολοφονία του Καποδίστρια συγκαταλέγεται στις συντονισμένες προσπάθειες των Φαναριωτών να «εξέλθουν εις τα πράγματα»⁵:

«Και η δολοφονία του κυβερνήτου, δι' ης εξήλθατε εις τα πράγματα, ήτον έντιμον μέσον και ειρηνικόν; Και η εθνοκτονία της εν Προνοία συνελεύσεως

¹ Ch. Frazee, *Ορθόδοξος Εκκλησία και Ελληνική Ανεξαρτησία*, ό.π., σελ. 117

² Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, ό.π., τ. Η, σελ 686

³ Ελίζα- Άννα Δελβερούδη, *Ο Αλέξανδρος Σούτσος, η πολιτική και το θέατρο*, Πορεία, Αθήνα 1997, σελ. 50, 93

⁴ Για τα «φιλοκωλεττικά» αισθήματα της εφημερίδας, βλ. ενδεικτικά: *Θρίαμβος του Συντάγματος*, 13/1/1847: «Ο υπέρτερος μεταξύ ημών είναι πολύ πλέον υποδεέστερος του Κωλέττου παρ' ότι είναι ο Λυκαβητός του Ολύμπου», 28/9/47 (σχετικά με τον θάνατο του Κωλέττη): «ο αετός [...] απέστη πλέον εις τον ουρανόν, τον οποίον ζων με την υπερήφανον κεφαλήν του ήγγισε, και η Ελλάς, την οποίαν με τας πλατείας πτέρυγάς του εκάλυπτεν, έμεινεν ήδη ασκεπής.»

⁵ Βλ ακόμη *Θρίαμβος του Συντάγματος*, 20/5/1845

ήτον έντιμον μέσον και ειρηνικόν; Και η επιβολή του Μαυροκορδάτου επί του έθνους και του βασιλέως εις τα 1841 [...];»

Ο Μαυροκορδάτος παρουσιάζεται να πρωτοστατεί στη στάση της Ύδρας και τον εμπρησμό του ελληνικού στόλου, αλλά και στο ίδιο το γεγονός της δολοφονίας Καποδίστρια¹:

«Ιδέτε του κακούργου τας χείρας! Η μία είναι μαύρη από τον καπνόν του εθνικού στόλου τον οποίον ενέπρησε, και η άλλη ερυθρά από το ιερόν αίμα του αρχηγού της πατρίδος.»²

Όλα τα παραπάνω θεωρούνται τόσο αδιαμφισβήτητα όσο και η διαβεβαίωση ότι ο Μαυροκορδάτος γλίτωσε την λαιμητόμο μόνο χάρη στην πολιτική αμνηστία που παραχωρήθηκε τότε.

Και η εφημερίδα *Άργος* χρεώνει την δολοφονία του Κυβερνήτη στον Μαυροκορδάτο. Στις 5/2/45, σε άρθρο με τίτλο «*Η απολογία του Μαυροκορδάτου*» δημοσιεύει τα εξής:

«[...] αν ο Κύριος Μαυροκορδάτος ελάλει προς Αφρικανούς, ηδύνατο να διηγείται τα περί του εμπρησμού του εθνικού στόλου παραμύθια του. ΑΛΛ' είναι εντροπή εντός ενός Βουλευτηρίου περιλαμβάνοντος πολλούς μάρτυρας της ενοχής του, να αποδίδη αποκλειστικώς εις τον αθών Ναύαρχον Μιαούλην, τον εμπρησμόν του στόλου. Ο Μιαούλης ήτο, το ομολογούμεν, ο υλικός αυτουργός, αλλ' ο Μαυροκορδάτος ήτον ο ηθικός αυτουργός του περί ου ο λόγος εμπρησμού.[...] Επίσης εντροπή είναι να κυρήττη ο Κ. Μαυροκορδάτος εαυτόν αθών της δολοφονίας του αιοδήμου Κυβερνήτου, ήτις ήθελεν αφήσει αιώνιον κηλίδα εις το έθνος.»

Στο ίδιο πνεύμα, ο *Άγγελος* στις 26/5/44 κατονομάζει τον Μαυροκορδάτο ως τον πρώτο που «ελάκτισε κατά της κυβερνήσεως» του Καποδίστρια.

¹ Ο Νικολαΐδης, μεσολαβητής του Καποδίστρια προς τους προκρίτους της Ύδρας μετά τα γεγονότα του Πόρου, μεταφέρει στους τελευταίους την ικανοποίηση του Κυβερνήτη, που αποσπάστηκαν από την πατρίδα των «κακοβούλων Φαναριωτών». Απ. Βακαλόπουλος, ό.π., *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, τ. Η', σελ 709

² Από τα γεγονότα αυτά ο Κόκκινος θεωρεί βέβαιη την ανάμειξη του Μαυροκορδάτου μόνο στον εμπρησμό του εθνικού στόλου: «Αλλ' ο ισχυρισμός ότι ο Μαυροκορδάτος ηκολούθησε τον Μιαούλην εις τον Πόρον ως φίλος είναι κάπως διά τους αφελείς, διότι ο ναύαρχος δεν επήγαινε εις ταξίδι αναψυχής ή διά να μετάσχη συσκέψεως διά να τον ακολουθήση ο φίλος του πολιτικός, αλλά προς εκστρατείαν, διότι πολεμική πράξις ήτο η αρπαγή των πλοίων.» Αναπαράγει μάλιστα λίβελο του Π. Παντελή στον οποίο αναφέρονται τα παρακάτω: «ήκούσαμεν τον ίδιον μακαρίτην Μιαούλην να λέγη μετ' αναστεναγμού βαθέως: -ο ραδιούργος Μαυροκορδάτος με κατάφερε να βάλω φωτιά...και εις το ίδιο μου το σπίτι.» Δ. Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάστασις*, ό.π., τ.6, σελ 652- 657

Οι κατηγορίες αυτές θα επαναλαμβάνονται για τρεις σχεδόν δεκαετίες, καθώς η σύγκρουση του Αλ. Μαυροκορδάτο με τον πρώτο Κυβερνήτη της Ελλάδας του δημιούργησε φανατικούς εχθρούς. Ωστόσο η ανάγκη για εθνική ενότητα που επιτυγχάνεται μόνο διαμέσου της αναδρομικής εξομάλυνσης κάθε αιχμηρού σημείου του εθνικού παρελθόντος, θα έχει ως αποτέλεσμα τα πορτρέτα του Καποδίστρια και του Μαυροκορδάτου να βρίσκονται δίπλα δίπλα σε έκθεση κειμηλίων της Ελληνικής Επανάστασης που έλαβε χώρα το 1884.¹

Το ερώτημα που προκύπτει και πάλι σχετικά με αυτά τα αντιμαυροκορδατικά άρθρα, είναι αν μπορούμε με ασφάλεια να τα συμπεριλάβουμε στα αντιφαναριωτικά δημοσιεύματα. Ήδη αναφέραμε στα προηγούμενα ότι για τον *Θρίαμβο του Συντάγματος* ο Μαυροκορδάτος αντιπροσωπεύει την αιχμή του «φαναριωτισμού». Για τον *Ζέφυρο* ισχύει το ίδιο. Απόδειξη ότι όλες οι αναφορές στην ‘αντεθνική’ δράση του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου επί Επανάστασης και Καποδίστρια εμπεριέχονται σε ιστορική αναδρομή της εφημερίδας με θέμα τους Φαναριώτες. Ως προς τον *Άργο*, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι στον Μαυροκορδάτο βλέπει πάνω από όλα έναν Φαναριώτη. Για παράδειγμα, στις 20/10/44 στο άρθρο του «*Ο Φαναριωτισμός*» αναγγέλλει ότι σε επόμενο φύλλο πρόκειται να εκθέσει «τα κακά τα οποία ο Μαυροκορδάτος μετά της Φαναριωτικής συμμορίας του απ’ αρχής της εν Ελλάδι ελεύσεως των επέφερον εις την πατρίδα μας...»

Και ο *Άγγελος* αντιμετωπίζει τον Μαυροκορδάτο ως Φαναριώτη- υπηρέτη του ‘καταχθόνιου’ συστήματος του «*Φαναριωτισμού*», όπως είναι προφανές σε πολλά άρθρα του, ένα από τα οποία δημοσιεύει στο φύλλο της 15^{ης} /3/44, όπου καταφέρεται εναντίον των φαναριωτικών εφημερίδων και του «*αγαπητού*» τους Μαυροκορδάτου, που επιθυμούν να εφαρμόσουν στην ελληνική πολιτική σκηνή τις αξιοκατάκριτες φαναριωτικές πολιτικές μεθόδους.

Στην ίδια γραμμή η *Εθνική* στις 20/2/44, αποκαλεί τον Μαυροκορδάτο «*ολετήρα του έθνους, πυρπολητή του στόλου, διδάσκαλο των εμφυλίων διχονοιών*» αλλά πάνω από όλα «*Πατριάρχη των Φαναριωτών*».

¹ Χ. Λούκος, «Οι Τύχες του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου στη Νεοελληνική Συνείδηση», ό.π., σελ 94

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 ΒΑΥΑΡΟΙ ΚΑΙ ΦΑΝΑΡΙΩΤΕΣ

« Ο Φαναριωτισμός είναι πολύ χειρότερος παρ' αυτόν τον Βαυαρισμόν. Εις τινάς των Βαυαρών εύρισκέ τις στοιχεία ηθικής, αλλ' οι Φαναριώται δεν έχουσι τίποτε ιερόν, τίποτε όσιον...»

Άργος, 20/10/44

Όσο διαρκούσε η λεγόμενη «*Βαυαροκρατία*», η αντιπάθεια των αυτοχθόνων Ελλήνων για τους κάθε είδους 'νεήλудες' επισκιάζόταν από την γενική αποστροφή απέναντι στους αλλοεθνείς Βαυαρούς και το αίτημα για αποχώρηση των τελευταίων υπερίσχυε κάθε άλλου. Μετά όμως την απομάκρυνση των Βαυαρών από το προσκήνιο, αναδύονται στην επιφάνεια όλες οι εσωτερικές προστριβές και αντιθέσεις της ελλαδικής κοινωνίας, και το μένος προς τον αντίπαλο που αποχώρησε υποχωρεί μπροστά στις αντιδικίες με τον αντίπαλο που παραμένει. Όπως προέβλεψε το 1840 ο Ανδρέας Ζαΐμης : «*Εύλογος η αποδιώξις των Βαυαρών, αλλά, ταύτης γενομένης, θα διωχθώσιν κατόπιν οι Φαναριώται και μετ' αυτούς υμείς, οι λοιποί ετερόχθονες.*»¹ Η διαμάχη αυτοχθόνων – ετεροχθόνων, αλλά και η ένταση της αντιφαναριωτικής προπαγάνδας μετά το 1843, είναι φαινόμενα που μπορούν να ερμηνευτούν υπό αυτό το πρίσμα. Η εκδίωξη των Βαυαρών όπως επισφραγίστηκε με την πολιτειακή μεταβολή του 1843, αφενός άνοιξε τον δρόμο στις ξηνηλατικές διαθέσεις των γηγενών και αφετέρου έβγαλε από τη μέση ένα πρόβλημα για να αφήσει χώρο σε όσα μικρότερα κρύβονταν πίσω του. Στην αντίληψη όσων ερμηνεύουν την πολιτική πραγματικότητα του βασιλείου με όρους 'ξενοκρατίας', οι Φαναριώτες αντιπροσωπεύουν μια μορφή 'ξενοκρατίας' από την οποία δεν κατόρθωσαν ακόμη να απαλλαγούν, γι αυτό και η κριτική απέναντι στους Φαναριώτες ξεπερνά συχνά σε οξύτητα την κριτική απέναντι στον ξεχασμένο αντίπαλο, τους Βαυαρούς. Η παρούσα ενότητα διερευνά τις απόψεις του αντιφαναριωτικού Τύπου για τη σχέση Βαυαρών και Φαναριωτών. Οι απόψεις αυτές ποικίλλουν, όχι ως προς το ζήτημα της συνενοχής των Φαναριωτών, καθώς αυτή θεωρείται δεδομένη, αλλά ως προς τον βαθμό ενοχής των Βαυαρών. Όπως θα δούμε, στην χειρότερη περίπτωση οι Βαυαροί αντιμετωπίζονται ως εξίσου κακοί με τους Φαναριώτες, οι οποίοι έσπευσαν να τους υπηρετήσουν, όπως ήξεραν να κάνουν με κάθε δυνάστη και να μοιραστούν μαζί τους όσα τους απέφερε η εκμετάλλευση του ελληνικού λαού. Στην καλύτερη περίπτωση, οι Βαυαροί παρουσιάζονται εξαπατημένοι από τους 'κακούς Φαναριώτες συμβούλους' τους και τις δόλιες και αντεθνικές εισηγήσεις τους. Η εκδοχή αυτή παραπέμπει ευθέως στο γνωστό μοτίβο που συναντάμε στον Ζαλλώνη² και αλλού,

¹ J Petropoulos, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο*, ό.π., σελ. 611

² «*Αν μπορούσε τις να αναβή εις την πηγήν των τυραννικών τούτων πράξεων, ήθελεν ανακαλύψει ότι οι Βιζήρται εστάθησαν συχνά οι αθώοι βοηθοί του μέρους των Φαναριωτών, το οποίον ήτο και αυτό το ίδιον ενίοτε ο βοηθός μιας οποιασδήποτε δυνάμεως, της οποίας η πολιτική απαιτούσε μεγάλας θυσίας και ήτις εύρισκε τους Φαναριώτας συμμάχους, τόσον δυνατωτέρους, όσον ήσαν αδράτοι. Και αν τις ανέβαινε υψηλότερα ήθελε θαυμάσειν, βλέπων ότι συχνά το αίμα των λαών έτρεξεν εις το πεδίο της μάχης από την επιρροήν των Φαναριωτών και ότι το απαραβίαστον των συνθηκών δεν έλαβεν χωρίς την βοήθειάν των ούτε δύναμιν ούτε ενέργειαν.*» Μ.Φ. Ζαλλώνης, *Σύγγραμμα περί των Φαναριωτών*, ό.π., σελ 75

σύμφωνα με το οποίο οι Φαναριώτες ήταν εκείνοι που κινούσαν τα νήματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και υπέβαλαν στους Οθωμανούς τα σχέδια για την καταπίεση των ραγιάδων. Έτσι, αρκετές εφημερίδες είδαν στην παρουσία των Φαναριωτών το μόνο πραγματικό πρόβλημα της εποχής της λεγόμενης «*Βαυαροκρατίας*» και στην Επανάσταση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου το ξέσπασμα των υπηκόων του Όθωνα κατά των Φαναριωτών κατά κύριο λόγο, και δευτερευόντως κατά των Βαυαρών, όπως θα δούμε αναλυτικά στη συνέχεια.

Οι Φαναριώτες ως συνένοχοι των Βαυαρών

Το συνηθέστερο είναι να αντιμετωπίζονται οι Βαυαροί και οι Φαναριώτες ως δυο όψεις του ίδιου νομίσματος, δυο μορφές ξενοκρατίας που συνυπήρξαν στο ελληνικό έδαφος. Η κατάσταση αυτή υποτίθεται πως τερματίστηκε, ή ορθότερα, οι εφημερίδες ελπίζουν ότι θα τερματιστεί με την 3^η Σεπτεμβρίου και την εφαρμογή του συντάγματος. Η *Νίκη* στις 15/6/44 γράφει:

«[...]Όλοι ανεξαιρέτως εναυαγήσαμεν υπό την δυναστείαν Φαναριωτών, Παναρέζων, και άλλων. Δι' αυτούς ερρίφθησαν εις δεσμά Ποιηταί, και Δημοσιογράφοι, και Ιερείς [...] δι' αυτούς εχρεωκόπησεν η Ελλάς, απέθανε σχεδόν η Ελλάς, και δεν ηκούετο πλέον, ή ηκούετο μόνον προς ύβριν και χλευασμόν! [...] αλλά εις μίαν ηρωικήν εσπέραν εις ευγενής παλμός της καρδιάς μας ετείναξεν εις τους ουρανούς το μέγα όρος τοσούτων δυστυχιών, το οποίον κατεβάρυνε τα ένδοξα στήθη μας, και τα συντρίμματά του άλλους μεν εσκόρπισαν εις Βαυαρίαν, άλλους εις Κωνσταντινούπολιν και άλλους εις τον βόρβορον παντοτεινού αίσχους, ενώ ημεείς αρπάσαντες νικηφόροι το ΣΥΝΤΑΓΜΑ, νικηφόροι κατεστήσαμεν ελεύθερον Υπουργείον, και ελευθέρους θεσμούς...»

Σε άρθρο του στις 21/11/43, ο *Άγγελος* μεταφέρει το κλίμα που επικρατεί μετά την 3^η Σεπτεμβρίου στην πρωτεύουσα, όπου μικροί και μεγάλοι τραγουδούν σατιρικά στιχάκια εναντίον των Βαυαρών και των Φαναριωτών.

«[...]οι Ελληνόπαιδες τραγουδούσιν εις τας οδούς και εις την αγοράν
'*Βαυαροί και Φαναριώται της πατρίδος οι προδότη*'.

Η μήπως και αυτά τα παιδιά των Ελλήνων δεν αισθάνονται
τους κηφήνας του έθνους, τους εχθρούς της ελευθερίας των;»

Ο *Πρωινός Κήρυξ* την 1^η/11/43 αναφέρει πως τις μέρες εκείνες μεταξύ των διαφόρων φυλλαδίων που κυκλοφόρησαν υπέρ του συντάγματος και κατά των Βαυαρών, τυπώθηκε και κυκλοφόρησε ευρύτατα σάτιρα με τον τίτλο «*Οι Βαυαροί και οι Φαναριώται*».

Πάλι ο *Άγγελος*, την 1^η/2/45, σχολιάζοντας άρθρο που έγραψε στην *Συνένωσιν* ο Παναγιώτης Σούτσος, επαναλαμβάνει με βεβαιότητα ότι οι Φαναριώτες δεν πρόκειται να βρουν στήριγμα μετά την απομάκρυνση των Βαυαρών.

«Εἰς μάτην ὁμως ταραττεται ὁ Π. Σούτζος. Δεν ἔχομεν πλέον Ἀρμανσπέργον, οὔτε Γραφ καὶ συντροφίαν, διὰ νὰ εἰσακούωνται αἱ διαβολαὶ τοῦ. Ἀρκεῖ ὅτι εἶναι Φαναριώτης, καὶ ὁ Κόσμος δὲν τὸν πιστεύει πλέον.»

Ἡ προσκόλλησις τῶν Φαναριωτῶν τοῖς Βαυαροῦς ἀποδίδεται ἀπὸ τὰς ἐφημερίδας στὴν φυσικὴ ροπὴ τῶν πρώτων νὰ γίνονται ὄργανα τῆς ἐκάστοτε ἐξουσίας, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι τὴν σέβονται ἢ ὅτι ἐργάζονται γιὰ τὴν στερέωσίν της. Ὅπως γράφει ὁ *Ατίθασσος* στίς 30/9/44:

« Δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι οἱ Φαναριῶται ὡς φύσει φίλαρχοι, δὲν ἦσαν φίλοι τῶν Βαβαρῶν, καὶ ἐζήτουν πάντοτε τὸν κατάλληλον καιρὸν νὰ ἀρπάξωσι τὴν ἐξουσίαν τῶν καὶ τὴν ἐνδυθῶσιν αὐτοί. Ἡ Ἐλπίς καὶ τὰ λοιπὰ ὄργανα τοῦ τύπου τῶν ἐκείνης τῆς εποχῆς¹, εἶναι ἡ ἀπόδειξις τῆς ἐπιθυμίας τῶν.»

Ἀλλὰ καὶ ὁ *Θρίαμβος τοῦ Συντάγματος*, στίς 13/5/45 ἐπισημαίνει τὸν ανταγωνιστικὸ χαρακτήρα τῆς συνύπαρξης τῶν δυο πόλεων τῆς ‘ξενοκρατίας’ ἐν Ἑλλάδι, τῶν Φαναριωτῶν καὶ τῶν Βαυαρῶν.

«Ελάλουμεν πάντοτε καὶ λαλούμεν ἐτι περὶ ξενοκρατίας...γέλως ἀναμεμιγμένος με φρίκην μας ἐκυρίευσεν ὅταν ἐβλέπομεν κατὰ τὸ παρελθόν ἐφημερίδα τινὰ, Ἐλπίδα ὀνομαζομένην, διαρρηγνυομένην κατὰ τινὸς ξενοκράτου Βαυαροῦ, τοῦ Ρουτχάρδου: γέλως, διότι ἐλέγομεν κατ’ ἐμαυτοῦς ‘ὁ εἰς ξενοκράτης διαρρήγνυται κατὰ τοῦ ἄλλου, διότι δὲν ἐσυμφώνησαν νὰ μερισθῶσι τὴν λείαν’.»

Στο ἀκόλουθο ἀρθρο τῆς *Ἀθηνᾶς*, τὸ ὁποῖο δημοσιεύεται στίς 29/4/1839, ὑπὸ τὸν τίτλο: «*Αἱ φαναριωτικαὶ ραδιουργίαι*», περιγράφεται πῶς Βαυαροὶ καὶ Φαναριώτες ‘αυλόδουλοι’ βοηθοῦν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον ὥστε νὰ ἀποκλείσουν τοὺς αὐτόχθονες Ἕλληνας ἀπὸ ὅλα τὰ σημαντικὰ ἀξιώματα. Σύμφωνα με τὸ ἀρθρο, οἱ Φαναριώτες, «ἡ ομόφρων Σουτζικὴ τοῦ Φαναρίου φυλὴ», ὅπως τοὺς ἀποκαλεῖ, πραγματοποιοῦν μυστικὰς συναντήσεις στὴν οἰκίαν τοῦ Μιχαήλ Σούτσου «τοῦ καὶ πρίγγιπος, με συγχώρησιν». Στὶς συναντήσεις αὐτὲς υποτίθεται ὅτι μεθοδεύεται ἡ πτώσις τῆς κυβέρνησις καὶ ἡ συγκρότησις νέας, ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ τὰ μέλη τῆς οἰκογένειας τῶν

¹ Ἡ *Ἐλπίς* τοῦ Κωνσταντινουπολίτη Κωνσταντίνου Λεβίδου, μέλους τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας καὶ τοῦ Ἱεροῦ Λόχου, κυκλοφορεῖ τὸ 1836 ὅταν ὁ συντάκτης τῆς παραιτεῖται ἀπὸ μέλος τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου καὶ ἀναπτύσσει ἀντιβαναρική δράσιν. Κλείνει τὸ 1837 ὅταν ὁ Λεβίδης ξυλοκοπεῖται ἀπὸ τὸν συνταγματάρχην Φέδερ, στο γνωστὸ ἐπεισόδιον στο καφενεῖο *Ἡ Ὠραία Ἑλλάς*. Ἡ φυλάκισις τοῦ Λεβίδου διαρκεῖ ἀπὸ τὸ 37 ὡς τὸ 43. Ἡ *Ἐλπίς* ἐπανεκδίδεται μετὰ τὴν 3^η Σεπτεμβρίου 1843, με τὸν ὑπότιτλον «*Ἐφημερίς τῶν ἀρχῶν τῆς 3^{ης} Σεπτεμβρίου*». Κώστας Μάγερ, *Ἱστορία τοῦ ἐλληνικοῦ τύπου*, Δημόπουλος, Ἀθήνα 1957, τ. Α. Οἱ ἀγῶνες τοῦ Λεβίδου γιὰ σύνταγμα καὶ ἐλευθεροτυπία βλέπουμε ὅτι ἀποδίδονται ἀπὸ τὸν ἀντιφαναριωτικὸν Τύπον στίς ανταγωνιστικὰς σχέσεις μεταξὺ «*δυο ξενοκρατῶν*».

Σούτσων και άλλους Φαναριώτες οι οποίοι θα συνεχίσουν και θα ξεπεράσουν την Βαυαρική πολιτική.

«Ο δε κύριος Αυλάρχης Σούτζος να μεταχειρισθή όλα τα μέσα των αυλοδούλων, είτε της Καμαρίλλας κλ. διά να κατορθώση, ώστε κανείς από τους αυτόχθονας Έλληνας, τους εναντίους εις τα φαναριωτικά και Βαυαρικά συμφέροντα, να μην λάβη του λοιπού μέρος εις τας κυρίας Αρχάς, το πολύ, πολύ δε, οι Έλληνες να διορίζονται, είπον, καθώς ποτε οι Βλαχομπογδάνοι, διοικηταί και άλλοι υπάλληλοι, και ούτοι, όταν δεν ευρίσκονται Φαναριώται Σούτζοι διά να αναπληρούν τας θέσεις όλας, και εις μέρη, τα οποία οι Φαναριώται δυσκόλως ήθελον δυνηθή να εξοικονομήσουν. Υπάλληλοι δ' εις τας Γραμματείας βαθμηδόν να καταντήσουν, ώστε να ήναι όλοι ανεξαιρέτως Φαναριώται, και Φαναριώται ομόφρονες[...]».

Η βασική κατηγορία εναντίον των Φαναριωτών είναι ότι στάθηκαν εμπόδιο στις σχέσεις του 'αγαθού βασιλιά' με τον λαό του. Η οπτική που ήθελε τον 'καλό βασιλιά' δέσμιο των 'κακών συμβούλων' του ήταν συνηθισμένη στην ελληνική κοινή γνώμη, καθώς είχε τις ρίζες της σε μακραίωνες αντιλήψεις του παραδοσιακού κόσμου που άργησαν να ξεπεραστούν¹. Όλες οι εφημερίδες συμφωνούν ότι ο βασιλιάς είναι εξ ορισμού αθώος. Όταν τα παράπονα του λαού δεν φθάνουν στα αυτιά του, υπεύθυνοι γι' αυτό είναι όσοι τον περιτριγυρίζουν. Τον ρόλο των κακών συμβούλων κατηγορήθηκαν ότι έπαιζαν πριν το 1843 οι Βαυαροί- η Αντιβασιλεία αρχικά και το ανακτοβούλιο στη συνέχεια- αλλά και οι Φαναριώτες.

Ήδη στις 31/8/33 ο Χρόνος καταγγέλλει ότι η «φαναριωτική ραδιουργία» επιχειρεί «να καταστήση αλληλοδιαδόχως όλους τους Έλληνας του Αγώνος υπόπτους προς τον Θρόνον».

Ο Ανεξάρτητος

στις 12/1/44 μιλά για τους «σπουδάρχες» της Ελλάδας που διαβάλλουν τον ελληνικό λαό στον βασιλιά του. Η «σπουδαρχία» είναι μια ιδιότητα που ο Τύπος συνηθίζει να αποδίδει στους Φαναριώτες. Γνωρίζοντας δε, την υπόλοιπη αρθρογραφία του *Ανεξαρτήτου*, δεν είναι δύσκολο να υποθέσει κανείς σε ποιους αναφέρεται εδώ, πολύ περισσότερο επειδή η εφημερίδα, στο ίδιο πάντα άρθρο, καταλογίζει στους «σπουδάρχες» τον εμπρησμό του στόλου, την δολοφονία του Κυβερνήτη, την

¹ Για τις ιδέες αυτές βλ. Ν. Κοταρίδης, *Παραδοσιακή Επανάσταση και Εικοσιένα*, ό.π., σελ. 116-126. «Ο βασιλιάς ταυτίζεται με την τάξη του κοσμου, είναι η ενσάρκωση του –βεβαίως ακριβοδίκαιου– προνοιακού σχεδίου.» Ακόμη και στον αλλόθρησκο Οθωμανό βασιλιά αναγνωρίζεται ο ρόλος του «θεόσταλτου τιμωρού των κακών χριστιανών», είναι «ένας 'άλλος' στη θέση του έκπτωτου 'δικού' μας.» Όσο κι αν οι πληρεξούσιοι του σουλτάνου δρουν εξ ονόματός του, οι κατακτημένοι τους αντιλαμβάνονται ως «αυτοθέλητους» που η τυχόν τυραννική τους συμπεριφορά δεν διασαλεύει την τάξη του κόσμου, όπου «τη θεία δίκη αντιπροσωπεύει ο βασιλιάς», που η πρόνοια του έχει εγγυηθεί χιλιόχρονη και αιτήτητη βασιλεία. «Και βέβαια, όταν στο 'βασιλείο' επικρατούν 'αταξίες', τότε ο βασιλιάς δε γνωρίζει τίποτα.» Αν τυχόν γνωρίζει και δεν αντιδρά, τότε χάνει την εύνοια της πρόνοιας, γίνεται ο 'αντίχριστος' και «πληθαίνουν τα σημάδια της πρόνοιας που προμηνύουν την έκπτωσή του και τη συντέλεια του κόσμου.»

διάλυση της Εθνοσυνέλευσης της Πρόνοιας και όλα όσα συνηθίζουν να προσάπτουν στους Φαναριώτες οι εφημερίδες της εποχής.

«Αυτοί ηπάτησαν την Αντιβασιλείαν πρώτον και ακολούθως τον βασιλέα, ότι ο λαός της Ελλάδος είναι απειθής, δυσάγωγος και ανεπίδεκτος συντάγματος και θεσμοθεσίας ελευθέρως. Αυτοί εστάθησαν αίτιοι να διατρέφεται εν κεκρυμμένον μίσος μεταξύ του ελληνικού λαού και του Βασιλέως, το οποίον επέφερε τελευταίον την μεταβολήν της 3 7βρίου[...] Μέχρι τινός καιρού τα μεταξύ λαού και Βασιλέως ήσαν κεκαλυμμένα με εν κάλυμμα της σπουδαρχίας και ο μεν Βασιλεύς ήτον απατημένος καθ' όλα παρ' αυτών, και ετίμα αυτούς, προεβίβαζεν, εβράβευε και ενήργει όσα αυτοί τω καθυπέβαλον, βασιζόμενος εις τους λόγους των, ο δε λαός αφ' ετέρου ηπατημένος ων και αυτός επίσης από τους λόγους των σπουδαρχών, οίτινες εις πάσαν περίστασιν έλεγον 'τι να σας κάμωμεν ημείς; Ο βασιλεύς δεν θέλει' εδόξαζεν, ετίμα, και εσέβετο αυτούς...»

Είναι άξιο παρατήρησης ότι το συγκεκριμένο απόσπασμα κάνει λόγο για εξαπάτηση, όχι μόνο του βασιλιά, αλλά και της Αντιβασιλείας από τους «σπουδάρχες», πράγμα που σημαίνει ότι η εφημερίδα θεωρεί ότι ακόμη και η Αντιβασιλεία θα είχε καταφέρει να συνυπάρξει πιο αρμονικά με τους Έλληνες αν δεν περιστοιχιζόταν από τόσο κακούς συμβούλους.

Και ο *Φίλος του Λαού* στις 9/10/39 στο άρθρο του με τίτλο «*Ο Καμαριλλισμός*», μιλά για τους «*αυλόδουλους*» Φαναριώτες που συκοφαντούν τον ελληνικό λαό στον βασιλιά.¹

Η *Αθηνα* στις 21/6/39, ξεσπά εναντίον του περιβάλλοντος της Αυλής, όπου ο Βαυαρός Γραφ και ο Φαναριώτης Σκαρλάτος Σούτσος θεωρείται ότι κρατούν τις τύχες της χώρας στα χέρια τους:

«[...]και αυτοί οι ίδιοι υπουργοί λέγουν εις πάντα άνθρωπον, ότι από ημάς δεν εξήρηται τί, αλλά το παν εξήρηται από την αυλήν, και παρατηρείται μάλιστα, ότι όσοι καταφύγουν εις τον κύριον Σκαρλάτον είτε τον κύριον Γραφ εκείνοι και κατορθώνουν τους σκοπούς των.[...]άφησαν την τύχην της Ελλάδος εις τον Φαναριωτισμόν και εις ξένους, οι οποίοι [...] κατεσπάραξαν και κατασπαράσσουν ανιλεώς το έθνος μας...»

¹ «Συνηθίζει τότε, κατά τας μεταβατικές ταύτας εποχάς, να αναφύεται σμήνος πρώην ασημάντων, δουλικών και ραδιούργων ανθρώπων, οίτινες παρεμπιπτόντες μεταξύ του έθνους και του Ηγεμόνος καταγίνονται να καταστήσωσιν αδύνατον πάσαν μεταξύ αυτών συνεννοησιν, διά να σαγηνεύσωσιν εις τον συμβησόμενον κλύδωνα το πηδάλιον της εξουσίας [...]Οι Έλληνες, ευρισκόμενοι την σήμερον υπό την επήρειαν ομοιομόρφων περιστάσεων, πρέπει με εσωτερικόν της ψυχής των ταραγμόν να βλέπωσι τας εθνικάς των ελευθερίας ενεδρευομένας από σύστημα ατόμων, τα οποία καθ' όλους τους λόγους είναι αντίτυπα απαράλλακτα των ανωτέρω χαρακτηρισθέντων πρωτοτύπων, τους Φαναριώτας λέγομεν, τους αιδίους του εθνικού ονόματος και της εθνικής δόξης επιβούλους...»

Και ο *Θρίαμβος του Συντάγματος* στις 13/5/45 περιγράφει τους Φαναριώτες ως «μεσότοιχο» ανάμεσα στον Όθωνα και τους Έλληνες.

«Αλλ' ενόσω υπήρχε μεταξύ του έθνους και του Βασιλέως η κατάρατος αυτή ξενοκρατεία ως μεσότοιχον αποτρόπαιον, ήτο δυνατόν ποτέ ο βασιλεύς ν' ακούση άλλως την αλήθειαν και να δώση σύνταγμα εις το έθνος;»

Ο αντιφαναριωτικός Τύπος αναζητά την ανάμειξη των Φαναριωτών σε όλα εκείνα τα μέτρα των Βαυαρών που επικρίθηκαν ως άδικα από την ελληνική κοινωνία της εποχής: διάλυση των ατάκτων στρατευμάτων και καταδίωξη Αγωνιστών, παραγκωνισμός των ανθρώπων του Αγώνα και προτίμηση ετεροχθόνων για την στελέχωση του δημόσιου τομέα, διάλυση των μοναστηριών και εκποίηση της εκκλησιαστικής περιουσίας, απολυταρχική διακυβέρνηση κλπ. Μια σύνοψη του ρόλου που έπαιξαν οι Φαναριώτες επί 'Βαυαροκρατίας' μας δίνει ο *Ανεξάρτητος*, στις 12/1/1844, στο άρθρο του περί «*σπουδαρχίας*», που ήδη αναφέραμε:

«...αυτοί εστάθησαν αίτιοι της φυλακίσεως των οπλαρχηγών του έθνους, αυτοί εστάθησαν αίτιοι της εν Μεσσηνία στάσεως, αυτοί εστάθησαν αίτιοι της διαλύσεως των ατάκτων στρατευμάτων, εξ ης επήγασαν τόσαι ληστεΐαι, αυτοί εστάθησαν αίτιοι της παραλυσίας των θρησκευτικών πραγμάτων, του Κλήρου και της διαλύσεως των Μοναστηρίων¹, αυτοί εστάθησαν αίτιοι της ξενοκρατίας και του νεηλυσμού, αυτοί εστάθησαν αίτιοι της καταπατήσεως των δικαιωμάτων τοσούτων αγωνιστών πολιτικών, στρατιωτικών, ναυτικών και φιλελλήνων...»

Τα ίδια επαναλαμβάνει και ο *Θρίαμβος του Συντάγματος* στις 13/1/47:

« Ξένοι τότε με ξένους συνδεθέντες, και τους στρατηγούς της πατρίδος εις την ειρκτήν και εις λαιμητόμον εσύρατε και τα ιερά άμφια των εκκλησιών μας εδημοπρατήσατε και την πατρίδα παντοιοτρόπως κατεστρέψατε και δεσμά δεκαετή τα πλέον επονείδιστα επεθέσατε εις τας χείρας των Ελλήνων.»

Και η *Αθηνά* δημοσιεύει κατά καιρούς άρθρα που πραγματεύονται τα 'αντεθνικά' μέτρα που επέβαλε η υποτιθέμενη Βαυαροφαναριωτική συνεργασία. Στις 29/1/1841 ασχολείται με τους προβιβασμούς στον στρατό. Υποστηρίζει ότι όσοι προβιβασμοί Ελλήνων έλαβαν χώρα, είναι χωρίς ουσιαστικό αντίκρισμα και έγιναν με μοναδικό σκοπό να περιορίσουν τις διαμαρτυρίες που θα ξεσήκωναν αφενός οι προβιβασμοί του Χες, του Σπισ και άλλων Βαυαρών υπαλλήλων της Γραμματείας των Στρατιωτικών, και αφετέρου η αδρά μισθοδοσία του Φαναριώτη Αυλάρχη Σκαρλάτου

¹ «Εις τον καιρόν της Τουρκίας μίαν πέτραν δεν πείραζαν από τα παλιοκλήσια. Κι αυτεΐνοι οι απατεώνες σύνδεσαν τα συμφέροντά τους με τους μολεμένους, Φαναριώτες κι άλλους τοιούτους, οπού ήταν εις την Ευρώπη μόλεμα, και μας χάλασαν τα μοναστήρια και τις εκκλησιές μας- μαγαρίζουν μέσα κι άλλες έγιναν αχούρια.» Μακρυγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σελ. 388

Σούτσου.

Στο ίδιο πνεύμα, στις 20/11/44, ο *Ατίθασσος* εξετάζει τα πραγματικά αίτια πίσω από το μέτρο της Βασιλικής Φάλαγγας¹, η οποία, σύμφωνα με την εφημερίδα ήταν μια ιδέα των Βαυαρών και των Φαναριωτών για να αποφύγουν την δίκαιη διανομή της εθνικής γης, και να επιβάλλουν τεχνηέντως την αριστοκρατία.

Στις 6/2/44 η *Εθνική* υπενθυμίζει τους φόρους και τις εξοντωτικές υποχρεώσεις που επέβαλαν στον λαό οι Βαυαροί και οι Φαναριώτες και επισημαίνει ότι οι τελευταίοι επιδόθηκαν στην τοκογλυφία, «πρώτοι ιδιοκτήται γινόμενοι και τοκισταί από ενδεείς και ρακένδυτοι». Τους χρεώνει ακόμη ότι κατασπατάλησαν τα 2/3 από τις «λείες» της Επανάστασης, ότι εξαφάνισαν την «ποιμενική κλάση» και ότι μετέτρεψαν τους πρώην Αγωνιστές σε επαίτες.

Οι Φαναριώτες ως ‘ο ισχυρός πόλος της ξενοκρατίας’- η 3^η Σεπτεμβρίου ως αντιφαναριωτικό κίνημα

Κάποιες αντιφαναριωτικές εφημερίδες υποστηρίζουν ότι δεν υπήρξε στην πραγματικότητα ‘Βαυαροκρατία’, αλλά ‘Φαναριωτοκρατία’ και υιοθετούν την άποψη ότι μπορεί οι Βαυαροί να μην διακατέχονταν από βαθειά αγάπη για τον τόπο και τους ανθρώπους του, πράγμα φυσικό εφόσον επρόκειτο για ξένους, αλλά ποτέ δεν διανοήθηκαν να τους βλάψουν στον βαθμό που το επεδίωξαν οι Φαναριώτες. Θεωρούν ότι οι Βαυαροί εγκολπώθηκαν τους τελευταίους ως πεπαιδευμένους και έμπειρους περί τα πολιτικά, και εκείνοι κατάφεραν να διαβρώσουν ολόκληρο τον κρατικό μηχανισμό χωρίς να φαίνονται, ενώ στην πραγματικότητα όλα τα αντεθνικά μέτρα των Βαυαρών αποτελούσαν δικές τους εισηγήσεις.

Ο *Πρωινός Κήρυξ* στον διάλογο μεταξύ ενός αυτόχθονα Έλληνα και ενός Φαναριώτη, που δημοσιεύει την 1^η και την 6η /11/43, βάζει τον πρώτο να παρατηρεί:

«Ίδαμεν τι προκοπήν μας εκάματε διοικούντες μας. Δεν δύνασθε να μας αρνηθήτε, ότι οι μεν Βαυαροι ήσαν οι φανερώς διοικούντες την Ελλάδα, σεις μολαταύτα υπήρχετε οι Πηδαλιούχοι...»

Το άρθρο ουσιαστικά παρουσιάζει τους Φαναριώτες ως καθοδηγητές των Βαυαρών κατά την εφαρμογή των αντεθνικών μέτρων τους.

«[...]Οι στραβοέλληνες εφρύαξαν εναντίον μας, ωσάν να τους εκάμαμεν μεγάλα κακά. Τι έπαθαν; Μήτε το ήμισυ απ’ ό,τι έπαθον οι τζαράνοι. Μήπως τους ηγγαρεύσαμεν ποτέ ως εκείνους; Μήπως τους εμαστιγώναμεν; ημείς μάλιστα, επειδή και οι Μπαβαροί ήσαν ανεπιτήδιοι, τους εσυμβουλεύαμεν,

¹ Η φάλαγγα «είχε υπαγορευθεί από πολιτικούς και όχι στρατιωτικούς λόγους», και ήταν ένα «εξωραϊσμένο συνταξιοδοτικό σύστημα» για να κατευνάσει τη δυσaréσκεια των στρατιωτικών. Ο Άρμανσπεργκ χρησιμοποίησε τη φάλαγγα για να επιφέρει πλήγμα στο γαλλικό κόμμα που διέθετε την υποστήριξη πολλών οπλαρχηγών. Βλ. J. Petropoulos, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους...*, ό.π., σελ 277 και 274.

επειδή και οι Έλληνες ομοιάζουν ίππους αδαμάστους, να τους θέτωμεν απ' ολίγον κατ' ολίγον τον χαληνόν...»

Η *Εθνική* των Αθηνών, σε άρθρο που δημοσιεύει στις 16/2/1844, θεωρεί τους Φαναριώτες δασκάλους των Βαυαρών, πιο επικίνδυνους από εκείνους και διατείνεται ότι οι Έλληνες δεν έτρεφαν ποτέ για τους Βαυαρούς την αποστροφή που εξακολουθούν να τρέφουν για τους Φαναριώτες. Ισχυρίζεται μάλιστα ότι οι Φαναριώτες ήταν οι μόνοι πραγματικοί αίτιοι της αγανάκτησης των αυτοχθόνων που οδήγησε στο Β' Ψήφισμα περί ετεροχθόνων¹.

«[...]Οι ολιγώτερον επιβλαβείς Βαυαροί διωχθέντες από την Ελλάδα, μας άφησαν διαδόχους τους διδασκάλους των. [...]Ας μάθη η εξουσία, ότι οι Έλληνες εμίσησαν, μισούν και θέλουσιν μισεί αιωνίως τους Φαναριώτας, κατ' αυτών έχουσι τοσαύτην αποστροφήν, οποίαν δεν είχαν ποτέ κατά Βαυαρών, και εάν ούτοι δεν ήσαν εν τω μέσω ημών, μήτε το περί δικαιωμάτων ψήφισμα ήθελε λάβει χώραν εις την Συνέλευσιν.»

Ο *Θρίαμβος του Συντάγματος* δημοσιεύει δύο σημαντικά άρθρα, στις 13/5/45 και στις 13/1/47, στα οποία υποστηρίζει ότι η πραγματική ξενοκρατία στην Ελλάδα δεν προήλθε από τους Βαυαρούς, αλλά από τους Φαναριώτες. Το σκεπτικό του είναι πως οι Φαναριώτες φρόντιζαν να συντηρείται ένα κλίμα λαϊκής αγανάκτησης κατά των Βαυαρών, ενώ στην πραγματικότητα, όλα τα δεινά προέρχονταν από αυτούς τους ίδιους. Η επανάσταση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου, κατά τον *Θρίαμβο* ήταν μια έκφραση της λαϊκής οργής κατά της 'Φαναριωτικής ξενοκρατίας', πολύ λιγότερο κατά των Βαυαρών και οπωσδήποτε καθόλου κατά του βασιλιά, που συνιστά «το ηθικόν εκείνον, το οποίον απαραβίαστον και ιερόν, είναι πάντοτε αθών.» Στο παρακάτω απόσπασμα εξηγεί πως οι Βαυαροί ήταν για την Ελλάδα μια περιττή επιβάρυνση του κρατικού προϋπολογισμού και τίποτε παραπάνω και υποστηρίζει ότι η πραγματική ξενοκρατία έφερε ελληνικό όνομα:

«Ξενοκρατία, λοιπόν ήσαν άρα μόνον οι Βαυαροί; Και πού ήσαν, ή πόσοι ήσαν ούτοι όταν εγένετο το ένδοξον κίνημα του Σεπτεμβρίου εκείνο! Εκτός ολίγων τινών στρατιωτικών εσχάτως, εις τας πολιτικάς υπηρεσίας της πατρίδος, Βαυαροί δεν υπήρχον. Αφ'ας ενιδρύθη εν μέσω μας η Βασιλεία, εις όλας τας θέσεις από τας οποίας εκπηγάξει η ευτυχία ή η δυστυχία του λαού, Βαυαροί δεν υπήρχον! Ήσαν ποτέ υπουργοί οι Βαυαροί; Ήσαν διοικηταί οι Βαυαροί; Ήσαν ταμείαι, τελώναι, γραμματείς και οικονομικοί επίτροποι οι ΒΑΥΑΡΟΙ; [...] Οι Βαυαροί δεν ήσαν ειμή εν άχθος της Ελλάδος, μισθοδοτούμενοι ανωφελώς. Άλλη δε ήτον η αισχρά, η αισχροτάτη εκείνη ξενοκρατεία, ήτις καλυπτομένη υπό των Βαυαρών την αιγίδα, και φέρουσα

¹ Το ψήφισμα προέβλεπε την απομάκρυνση από τις δημόσιες θέσεις όλων των ετεροχθόνων που έφθασαν στην Ελλάδα μετά το πέρας της Επανάστασης και οι περισσότεροι Φαναριώτες ενέπιπταν σε αυτήν την κατηγορία. Για τις συζητήσεις γύρω από το Β Ψήφισμα και την εφαρμογή των μέτρων για τους ετερόχθονες, βλ. Ι. Δημάκης, *Η Πολιτειακή Μεταβολή του 1843 και το Ζήτημα των Αυτοχθόνων και Ετεροχθόνων*, ό.π., σελ. 32-79, 207-221

προς κατασχύνην του έθνους ελληνικόν όνομα εβύθιζε δολίως τα ξίφη της εις τα στήθη μας.»

Ως απόδειξη του ισχυρισμού ότι οι Έλληνες αναγνώριζαν τους Φαναριώτες ως την μόνη πραγματική «ξενοκρατία» του τόπου τους, ο *Θρίαμβος* επικαλείται τον θόρυβο που έγινε γύρω από το Β΄ ψήφισμα, τις πρώτες κιόλας ημέρες της Εθνοσυνέλευσης. Το γεγονός δηλαδή ότι δόθηκε προτεραιότητα στο ζήτημα της αντιμετώπισης των ετεροχθόνων (στην πραγματικότητα των Φαναριωτών), μεταξύ όλων των ζητημάτων που θα μπορούσαν να συζητηθούν σε μία συντακτική εθνοσυνέλευση, αποδεικνύει κατά τον *Θρίαμβο* πόση επίγνωση είχαν οι Έλληνες για τον πραγματικό εχθρό και πώς αντιλαμβάνονταν την ξενοκρατία εναντίον της οποίας εκδηλώθηκε η Επανάσταση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου. Γενικά η 3^η Σεπτεμβρίου γιορτάζεται από τον *Θρίαμβο* ως η ημερομηνία που σήμανε το τέλος της ηγεμονίας των Φαναριωτών επί των Ελλήνων:

«Είναι η εποχή εκείνη καθ' ην τελειώνει η πανήγυρις των κατεργαρίων ξένων, των Φαναριωτών, και άρχεται πραγματικώς ο πολιτικός βίος των Ελλήνων.»

Η θέση του *Θρίαμβου* ότι με την 3^η Σεπτεμβρίου ξεκινά ο πολιτικός βίος των Ελλήνων, ανέφελος από φαναριωτικές παρεμβάσεις, εκφράζει μάλλον μια ευχή, παρά μια βεβαιότητα, δεδομένου ότι η εφημερίδα εκδίδεται μετά το 1844 και παρ' όλα αυτά δημοσιεύει πλήθος καταγγελιών και προειδοποιήσεων για νέες σκευωρίες των Φαναριωτών. Εξάλλου, ένα έντυπο που έχει ως κύριο στόχο να ελέγχει την παρουσία των Φαναριωτών στην πολιτική ζωή της μετασεπτεμβριανής Ελλάδας, οπωσδήποτε δεν μπορεί να θεωρεί ότι οι Φαναριώτες αποτελούν παρελθόν, όπως τόσο συχνά δηλώνει. Χαρακτηριστικό του διχασμού του είναι πως από τη μία διαβεβαιώνει ότι «είναι όλως ανάξιον του λοιπού να λογιζώμεθα την φαναριωτικήν συμμορίαν ως πολιτικόν αντίπαλον, αφού δεν ζη, δεν υπάρχει πλέον εις την πολιτικήν ζωήν» και από την άλλη αναρωτιέται πώς γίνεται εφόσον «ετάφησαν διά παντός οι αλιτήριοι ούτοι», να κυκλοφορεί « εν τω μέσω της ζώσης και ελευθέρας πολιτείας μας το καταχθόνιον φάσμα του Φαναριωτισμού».

Εντέλει η νίκη που πανηγυρίζουν οι αντιφαναριωτικές εφημερίδες ότι κατήγαγαν την 3^η Σεπτεμβρίου οι Έλληνες εναντίον των Φαναριωτών, μάλλον δεν θεωρείται πολύ σίγουρη από τις ίδιες. Παρόμοιες ανησυχίες με τον *Θρίαμβο* εκφράζουν και άλλες εφημερίδες. Για παράδειγμα ο *Ανεξάρτητος* διατυπώνει φόβους ότι «οι σπουδάρχαι» θα προσπαθήσουν να αναχαιτίσουν το φιλελεύθερο ρεύμα της 3^{ης} Σεπτεμβρίου. Καταγγέλλει πως παρασύρουν τους πληρεξουσίους του έθνους σε αντεθνικές αποφάσεις, δωροδοκώντας τους, συστήνοντάς τους σε πρέσβεις, υποσχόμενοι βαθμούς, βραβεία, θέσεις. Τους κατηγορεί ακόμη πως συνέταξαν οι ίδιοι το σχέδιο του πολιτεύματος και προσπάθησαν «να το διευθύνωσι και εις τον Βασιλέα με σκοπόν τοιούτον, ώστε τον μεν Βασιλέα ν' απατήσουν ότι είναι παραδεδεγμένον από τους πληρεξουσίους, αυτούς δε ν' απατήσουν ότι παρεδέχθη από τον Βασιλέα...» Πολύ χαρακτηριστική είναι και η περιγραφή της *Εθνικής* στις 9/2/44 για τον Φαναριώτη που παρά την δύσκολη συγκυρία της Σεπτεμβριανής

μεταβολής, ξέρει να προσδοκά την κατάλληλη στιγμή για να κάνει την κίνησή του, περιμένοντας πρώτα να καταλαγιάσει η ‘οργή του έθνους’:

«Ούτοι κύπτοντες τον αυχένα μέχρις εδάφους σήμερον, ότε η οργή του έθνους επέπεσεν εναντίον των, και ότε σαλεύονται ως κάλαμος, σαλευόμενος από παντοίοις προσβολάς ανέμων [...] καιροφυλακτούν να επιπέσωσιν ως λυσσώντες κύνες, άμα ιδώσιν εαυτούς στηριγμένους και βεβηλώσωσι παν όσιον και ιερόν!»

Για τον μαχητικό *Θρίαμβο*, λοιπόν, και τις υπόλοιπες αντιφαναριωτικές εφημερίδες, η 3^η Σεπτεμβρίου δεν εκπλήρωσε πλήρως τον προορισμό της, σημαντικότερη συνιστώσα του οποίου θεωρούν την απομάκρυνση των Φαναριωτών από τα πολιτικά πράγματα. Έτσι εξηγείται γιατί μετά το 1844 τα αντιφαναριωτικά δημοσιεύματα, όχι μόνο δεν μειώνονται, αλλά αυξάνονται και μάλιστα εμφανίζονται έντυπα που εξαντλούν στην αντιφαναριωτική προπαγάνδα όλη την πολιτική τους επιχειρηματολογία. Η απογοήτευση που αισθάνθηκαν οι αντιφαναριωτικοί κύκλοι βλέποντας ότι η 3^η Σεπτεμβρίου δεν έφερε τα ποθητά για αυτούς αποτελέσματα, οδήγησε σε όξυνση του αντιφαναριωτικού λόγου τα χρόνια που ακολούθησαν.

Οι Φαναριώτες ως όργανα της Αγγλίας

«[...]αιωνίως την ανόρθωσίν των αναμένουσιν από τας ξένας διακοινώσεις και τους αγγλικούς στόλους. Αναίσχυντοι!»
Θρίαμβος του Συντάγματος, 13/1/47

Όπως είδαμε, ο αντιφαναριωτικός Τύπος συγκαταλέγει την πολιτική παρουσία των Φαναριωτών κατά την περίοδο της βαυαρικής απολυταρχίας στις ‘εθνικά προδοτικές’ ενέργειές τους, ολοκληρώνοντας έτσι την αποτίμηση της πορείας τους με βάση το τρίπτυχο: ‘προεπαναστατικό παρελθόν- Επανάσταση και Καποδίστριας – μετεπαναστατικά χρόνια.’ Αναφερόμενος στην δράση τους κατά την πρόσφατη αυτή περίοδο, δεν τους χρεώνει μόνο την συνεργασία με τους Βαυαρούς και την συμμετοχή τους στα στρατιωτικά, εκκλησιαστικά και διοικητικά μέτρα που ελήφθησαν τότε. Μια άλλη πτυχή της ‘φαναριωτικής προδοσίας’ που προβάλλει, είναι οι ‘σκοτεινές’ σχέσεις των Φαναριωτών με ξένους παράγοντες, οι οποίες υποτίθεται ότι συνεχίζονται και κατά την περίοδο της συνταγματικής διακυβέρνησης. Σε αρκετές εφημερίδες απαντάται η βεβαιότητα ότι όλοι οι Φαναριώτες είναι όργανα της Αγγλίας. Αυτή η συμμαχία των Φαναριωτών με τους Άγγλους υποτίθεται ότι χρονολογείται από τα χρόνια της Επανάστασης, (όταν ο Μαυροκορδάτος συνδέθηκε με Άγγλους φιλέλληνες, και πρωτοστάτησε στην πρωτοβουλία για την αίτηση προστασίας προς την Αγγλία)¹ αλλά και των εμφυλίων, όταν οι Άγγλοι διέκειντο

¹ Ο ίδιος ο Αντιβασιλιάς Μάουρερ τονίζει στο βιβλίο του ότι το αγγλικό κόμμα, φτιαγμένο «στα μέτρα» του πρεσβευτή Ντόκινς, «μάζεψε τριγύρω του, εκτός από τους Άγγλους που έμεναν στην Ελλάδα, και όλους τους αμφιταλαντευόμενους και ραδιούργους, κυρίως όλους σχεδόν τους Φαναριώτες» και κατηγορεί τον Μαυροκορδάτο ότι «εγκαίνιασε την πρακτική των κομματαρχών να καταφεύγουν σε ξένη βοήθεια όταν δεν έβρισκαν στήριγμα μέσα από τον τόπο». Τον θεωρεί υπεύθυνο για «εκείνο το

ευμενώς προς την Μαυροκορδατική παράταξη. Κάποιες εφημερίδες μάλιστα, εμφανίζουν τους Άγγλους να συγκατένευσαν σε ενέργειες όπως η δολοφονία του Καποδίστρια και η πυρπόληση του ελληνικού στόλου. Στις 20/5/45 ο *Θρίαμβος του Συντάγματος* γράφει:

«Τι εκάματε τότε εις την Ύδραν με την επανάστασίν σας, την φοβεράν και την συνταγματικήν; Εκείνην κατά Καποδιστρίου; Πώς εξήλθετε εκείθεν νικηταίς; Πώς διεσώθητε; Τίνες σας διέσωσαν; [...] Ιδέτε τας ολεθρίους χείρας σας, ακόμη μαύραι είναι, ως των κακούργων, από το πυρ το καταστρεπτικόν το οποίον υπό την νεύσιν της Αγγλίας ανιλεώς εις τον στόλον μας edώκετε και εστερήσατε ατιμωρήτως την δυστυχή πατρίδα από τον δεξιόν της βραχίονα!»

Στην διαμόρφωση της αντίληψης αυτής ίσως συνετέλεσε ακόμη το γεγονός ότι την περίοδο της απόλυτης μοναρχίας, το αγγλικό κόμμα διέθετε στο δυναμικό του σαφώς περισσότερους Φαναριώτες από ότι τα άλλα δυο κόμματα.¹

Ο *Θρίαμβος του Συντάγματος* προβάλλει έντονα αυτή την υποτιθέμενη προσκόλληση των Φαναριωτών στην Αγγλία. Σύμφωνα με την εφημερίδα, οι Φαναριώτες προετοιμάζουν την έλευση νέων κυρίαρχων της Ελλάδας, των Άγγλων, οι οποίοι θα ανταμείψουν τους Φαναριώτες για τις υπηρεσίες τους με θέσεις ανάλογες με αυτές που κατείχαν στην Οθωμανική Διοίκηση. Σε άρθρο του στις 13/5/45 προειδοποιεί για τα δεινά που θα προξενούσε στη χώρα μια ενδεχόμενη αγγλική κυριαρχία:

«Τρομάξατε Έλληνες εις την θέαν της αξιοδακρύτου Επτανήσου...εις την αλγεινήν ανάμνησιν της αξιοθρηνήτου Πάργας....ακούσατε τέλος πάντων τους απαισίους κρότους των αλυσοδεμένων ανδραπόδων των Ινδιών!»²

περίφημο έγγραφο που έβαζε την Ελλάδα κάτω από την αποκλειστική προστασία της Αγγλίας.» Βλ. Γ.Λ. Μάουρερ, *Ο Ελληνικός Λαός*, ό.π., σελ. 49 και 302

Οι απόψεις αυτές επιβιώνουν έντονα στην αριστερή ιστοριογραφία. Συγγραφείς όπως ο Βουρνάς ή ο Φωτιάδης θεωρούν ότι οι Φαναριώτες ήταν πράκτορες των αγγλικών συμφερόντων. Ο Βουρνάς μιλά για «ενοχή του Μαυροκορδάτου στο σχέδιο προτεκτορατοποίησης της Ελλάδας». Βλ. Τ. Βουρνάς, *Σύντομη Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, Πατάκη, Αθήνα, 2007, σελ 176

Για την επίρριψη ευθυνών για την συγκεκριμένη πρωτοβουλία αποκλειστικά στον «κακό δαίμονα της ελληνικής επανάστασης και τυφλό όργανο της αγγλικής πολιτικής Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο» από τους ιστοριογράφους, βλ Στ. Παπαγεωργίου, *Από το Γένος στο Έθνος*, ό.π., σελ 183

¹ Από τον Πίνακα με το στελεχιακό δυναμικό των κομμάτων της περιόδου της απολύτου μοναρχίας που συνέταξε ο Στ. Παπαγεωργίου (*Από το Γένος στο Έθνος*, ό.π., σελ 401) προκύπτει ότι στο ρωσικό κόμμα ανήκει ένας Φαναριώτης, στο γαλλικό ένας και στο αγγλικό πέντε, ενώ ο Αλέξανδρος Σούτσος ταλαντεύεται μεταξύ του αγγλικού και του γαλλικού κόμματος.

² Βλ. ακόμη το φύλλο της 9^{ης} /12/46 όπου οι Φαναριώτες φέρονται να προετοιμάζουν την αγγλική επέλαση με ψευδή δημοσιεύματα στα οποία παρουσιάζουν την Αγγλία ως την μόνη ενδιαφερόμενη για την ευημερία του ελληνικού βασιλείου και την ευδωχή του σεπτεμβριανού εγχειρήματος.

Σε σειρά άρθρων με θέμα το υπόμνημα Βαλερστάιν¹ και τη διαρροή του στον τύπο, ο *Θρίαμβος* αναπτύσσει την άποψη ότι το υπόμνημα αυτό είναι προϊόν πλαστογραφίας, εφεύρημα της Αγγλίας και του «εν αργία σηπομένου Φαναριώτου», (του Μαυροκορδάτου προφανώς), για να βλάψουν τον βασιλιά Όθωνα. Στις 13/1/46 διαβεβαιώνει μάλιστα πως οι ενέργειες αυτές μεθοδεύονται από το ίδιο αγγλοφαναριωτικό περιβάλλον που επί Άρμανσπεργκ είχε διαρρεύσει τις γνωστές ιατρικές πληροφορίες για τον Όθωνα, ώστε ο βασιλιάς να θεωρηθεί ανίκανος να κυβερνήσει.²

Ως μια από τις πολλές περιπτώσεις συνεργασίας Αγγλίας- Φαναριωτών για να ασκηθεί πίεση στον βασιλιά, ερμηνεύει ο *Θρίαμβος* στις 13/1/46 και την αγγλική διακοίνωση «δι' ης η Μεγάλη Δύναμις αυτή απαιτεί, μόνη αυτή την αναλογία της από το υποθετικόν περίσσευμα των 700 χιλιάδων δρχ», μια διακοίνωση την οποία, όπως λέει, «εδημοσίευσαν μετά θριάμβου και χειροκρότησαν όλαι της φαναριωτικής αντιπολιτεύσεως αι εφημερίδες.» Στο ίδιο πνεύμα, στις 20/10/44 ο *Άργος* στο άρθρο του «ο Φαναριωτισμός» αναφέρει ως απόδειξη της διαπλοκής των Φαναριωτών με την αγγλική προεσβεία, το γεγονός ότι αμέσως μετά την πτώση της κυβέρνησης Μαυροκορδάτου³, η Αγγλία απειλεί να εξαναγκάσει την Ελλάδα στην αποπληρωμή του δανείου. Οι καταγγελίες αγγλοφαναριωτικών συνωμοσιών είναι πολλές και ποικίλλες. Ο *Ατίθασσος* στις 10/4/44 αποκαλύπτει φαναριωτικό σχέδιο συνεργασίας με «τινά ξένην πολιτικήν», υπονοώντας πιθανότατα την Αγγλία, η οποία σκοπεύει να χρίσει Φαναριώτες ηγεμόνες των υπόδουλων χριστιανικών περιοχών της Τουρκίας. Στις 12/10/40 η *Αθηνά* αποκαλύπτει σχέδιο του Φαναριώτη Ηγεμόνα της Σάμου Βογορίδη⁴ να κατασταθεί Ηγεμόνας της Κρήτης με την βοήθεια της Αγγλίας:

¹ Μετά την 3^η Σεπτεμβρίου ο πρίγκηπας Oettingen Wallerstein εστάλη από τον Λουδοβίκο με ειδική αποστολή στις αυλές του Λονδίνου και του Παρισιού για να ζητήσει μια κοινή γαλλοβρετανική διακήρυξη που θα υποστήριζε την ισχυρή παρουσία του μοναρχικού στοιχείου στο μελλοντικό ελληνικό σύνταγμα. Τον Απρίλιο του 1844, ο ίδιος έγραψε στον βασιλιά της Βαυαρίας ένα υπόμνημα για το πώς έπρεπε να κυβερνηθεί η Ελλάδα. Η *Ελπίς* του Λεβίδη το πήρε, άγνωστο πώς, στα χέρια της και το δημοσίευσε στο πρωτοχρονιάτικο φύλλο του 1846. Το Υπόμνημα αυτό προκάλεσε σάλο καθώς, όπως αναφέρει ο Γούδας, είχε υπότιτλο «το σύνταγμα καταργηθείτω διά του συντάγματος». Δίπλα σε κάθε άρθρο του συντάγματος ο Βαλερστάιν σημείωνε «το καταλληλότερον προς διαστροφήν αυτού σόφισμα.» Το 1946 το υπόμνημα εντόπισε ο Πετρακάκος κατά την αρχειακή του έρευνα. Βλ. Δ. Φωτιάδη, *Όθωνας η Μοναρχία*, Σ.Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, 1988, σελ 554- 568 και Αν. Γούδα, *Βίοι Παράλληλοι*, τ. Ζ', Αθήνα 1971 (1874), σελ. 64-65

² Ο Wibmer, ένας από τους προσωπικούς γιατρούς του Όθωνα παρουσίασε την νοσταλγία του νεαρού βασιλιά για τους δικούς του ως φυσική και διανοητική ανικανότητα να κυβερνά. Ο Λουδοβίκος έλαβε μια σχετική έκθεση το 1834, δυο την άνοιξη του 1835 και μια τέταρτη μετά την ανάρρηση του Όθωνα στον θρόνο. Ο κατάλογος των υπογραφών μεγάλωνε σε κάθε έκθεση. Η υπογραφή του Άρμανσπεργκ δεν ήταν ανάμεσά τους αλλά η συμμετοχή του θεωρείται βέβαιη. Βλ. J. Petropoulos, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο*, ό.π., σελ 266

³ Η κυβέρνηση Μαυροκορδάτου, η πρώτη συνταγματική κυβέρνηση, σχηματίστηκε στις 30/3/ 1844 και διαλύθηκε στις 6/8 του ίδιου έτους.

⁴ Ο Στέφανος Βογορίδης, πρίγκηπας της Σάμου, ήταν εμπνευστής του σχεδίου για την επαναφορά της Κρήτης στην κυριαρχία του Σουλτάνου και τη σύσταση ηγεμονίας στο νησί. Έκανε μάλιστα σχετική εισήγηση στον βρετανό πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη, Ponsomby. Την περίοδο εκείνη η Αγγλία του Palmerston έβλεπε θετικά την δημιουργία Ηγεμονιών με διοικητική αυτονομία υπό χριστιανό ηγεμόνα, που με την παραχώρηση ήπιων μεταρρυθμίσεων θα άμβλυαν τη δυσάρεσκεια των

«Ο δε Φαναριώτης Βογορίδης κινεί πάντα λίθον εις Κωνσταντινούπολιν, τρέχει γονυκλιτώς καθεκάστην εις τον Λόρδον Πονσομβή, παρακαλεί, δέεται να φορέση και την κούκαν της Κρήτης διά να ευτυχίση τους Κρήτας όπως ευτύχησε και τους Σαμίους. Δεν γνωρίζομεν αν ο Λόρδος Πονσομβής δίδη προσοχήν εις τους λόγους του Φαναριώτου τούτου, ή μάλλον του αποσκυβαλίσματος του Φαναριωτισμού Βογορίδου. Αλλ' αν υποτεθή ότι τον συμβοηθή εις τους σκοπούς του [...] κάμνει μεγάλην τιμήν τωόντι εις την φιλελεύθερον Αγγλίαν, προσπαθών να επαναγάγη εις το δυστυχές της ανθρωπότητας σώμα την Φαναριωτικήν ψώραν, την οποίαν ουδ' αυτοί οι Ρώσοι υπέφερον εις την γειτονίαν των.»

Τέλος, και πάλι ο *Θρίαμβος*, στις 17/6/45 δίνει μια διαφορετική διάσταση στο ζήτημα, παρουσιάζοντας τους Φαναριώτες ως τη λάθος επένδυση της Αγγλίας, ως την αιτία που η Δύναμη αυτή έχασε τη δημοτικότητά της στην Ελλάδα. Αυτή τη φορά οι 'πονηροί' Φαναριώτες φέρονται να ξεγέλασαν την ισχυρή Αγγλία, παρασύροντάς την να τους επιλέξει ως ευνοουμένους της στην Ελλάδα:

«[...]Αν η Αγγλία εγνώριζεν εξ αρχής τούτο, επιθυμούσα να εξασκήση μίαν δήτηνα επιρροην επί της Ελλάδος, δεν ήθελε βεβαίως συνδεθή με ανθρώπους, μετά των οποίων έμελλε να συμμερισθή το κατ' αυτών εθνικόν μίσος των Ελλήνων.[...] Η Αγγλία έχασε τωόντι πολύ εις την ευγνωμοσύνην των Ελλήνων διά την εις όλον το παρελθόν παράλογον επιμονήν της του να επιβάλη επί του τραχήλου των Ελλήνων την μοχθηράν ταύτην συμμορίαν.»

Πέρα από αυτό, οι Φαναριώτες εμφανίζονται να χρησιμοποιούν τους Άγγλους για δικό τους όφελος, διαστρεβλώνοντας την ελληνική πραγματικότητα και παρασύροντάς τους σε άστοχες ενέργειες. Όπως ισχυρίζεται ο *Θρίαμβος*, οι Φαναριώτες προβάλλοντας μια αρνητική εικόνα για την Ελλάδα διά του Τύπου που πρόσκειται σε αυτούς, ωθούν την Αγγλία να επέμβει για να προσφέρει στην εξουσία στους ίδιους:

«[...]Διά μιας όθεν ορμαθιάς εφημερίδων, τας οποίας επ' αυτώ τω σκοπώ συνέστησε, και διά των ιδιαιτέρων της επίσης ανταποκρίσεων έκαμε μέχρι τινός την Αγγλίαν να πιστεύση ότι ο λαός της Ελλάδος είναι ο αγριώτερος και θηριωδέστερος λαός του κοσμου. Ότι η Ελλάς είναι θέατρον των σφαγών, των πυρπολήσεων και των λεηλασιών. Ότι το ενεστώς υπουργείον είναι και αναρχικόν και ανίκανον και αγροίκον ως συγκείμενον από ανθρώπους κατελθόντας νεωστί από τα ληστρικά σπήλαια [...]ότι η ειρήνη του κόσμου

χριστιανικών πληθυσμών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μειώνοντας τις ευκαιρίες για ρωσική διείσδυση. Ο Βογορίδης ασκούσε μεγάλη επιρροή στον Ponsoby και προαλειφόταν για Ηγεμόνας και στην Κρήτη. Βλ. Μιράντα Σταυρινού, *Η Αγγλική Πολιτική και το Κρητικό Ζήτημα*, Δόμος, Αθήνα, 1986, σελ. 58, 83

καταστρέφεται, διότι η Ελλάς προπαρασκευάζεται εις πόλεμον κατά της Τουρκίας και καθ' ημέραν διάφοροι γίνονται κατ' αυτής εκστρατεία και ότι τέλος μόνη η επάνοδος των Φαναριωτών επί των πραγμάτων ηδύνατο να σώση και την ειρήνην του κόσμου και την Ελλάδα.»

Οι Φαναριώτες ως διαβολείς της Ελλάδας στο εξωτερικό

«Όσον και αν διαπληκτιζώμεθα οι Έλληνες μεταξύ μας, όσον και αν εχθρευώμεθα οι Έλληνες μεταξύ μας, ποτέ όμως δεν καταντούμεν εις τοσαύτην απόνοιαν, εις τοσαύτην ασέβειαν, ώστε να ζωγραφιζόμεθα ημείς αυτοί εις τον έξω κόσμον ως λησταί και άγριοι, ως θηρία, ως κτήνη.»
Θρίαμβος του Συντάγματος, 20/5/45

Αυτό το τελευταίο απόσπασμα μας εισάγει σε ένα άλλο προσφιλές θέμα των αντιφαναριωτικών εφημερίδων, που είναι τα υποτιθέμενα δίκτυα της φαναριωτικής προπαγάνδας στο εξωτερικό. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, οι Φαναριώτες αποφεύγουν να απαντούν στους επικριτές τους εντός Ελλάδος, διότι γνωρίζουν ότι έχουν να κάνουν με ένα κοινό που δεν έχουν καμία πιθανότητα να κερδίσουν. Επιλέγουν λοιπόν να απευθύνονται στους αναγνώστες της Δύσης, καλλιεργώντας εκεί μια θετική εικόνα για τον εαυτό τους, με απώτερο σκοπό να κριθούν από τις Δυνάμεις που καθορίζουν την πορεία των ελληνικών πραγμάτων ως η μοναδική ικανοποιητική λύση για την πολιτική ανάκαμψη της Ελλάδας. Προκειμένου όμως να το πετύχουν αυτό, φθάνουν στο σημείο να επιστρατεύουν συκοφαντίες για τους διαπρεπείς συμπολίτες τους, ακόμη και για την ίδια τους την χώρα. Πρεσβεύοντας αυτές τις ιδέες, πολλές εφημερίδες ψάχνουν με καχυποψία την αρθρογραφία των εντύπων του εξωτερικού, αναζητώντας τον 'φαναριωτικό δάκτυλο' ο οποίος είτε εφοδίασε με ψευδείς πληροφορίες τους ξένους αρθρογράφους, είτε έγραψε ο ίδιος ανώνυμα ανθελληνικές συκοφαντίες.

Στις 20/2/44, η *Εθνική* σε άρθρο με τίτλο: «*Η τακτική του Φαναρίου*» αναφέρει ότι:

«Το μισρόν των Φαναριωτών γένος έχει την συναίσθησιν ενδόμυχον, ότι μισείται υπό των Ελλήνων και ότι είναι των αδυνάτων να συνδιαλλαγή μετ' αυτών. Εκ τούτου ήρχισε προ καιρού ν' ανανεώνη το σύστημα το οποίον από το 1832 μετεχειρίσθη γράφον εις τας Ευρωπαϊκάς εφημερίδας και πανηγυρίζον αυτό εαυτό. Κατά την επανάστασιν είχε να κάμη με Έλληνας και[...]δεν ετόλμα να μεταφράζη εις τας Ελληνικάς εφημερίδας τας φλυαρίας του, τας οποίας οι αγαθοί Ευρωπαίοι αναγιγνώσκουσιν ως πραγματικές αληθείας...»

Μέσα σε εκείνους που καταφέρνει να ξεγελάσει η φαναριωτική προπαγάνδα, η εφημερίδα συγκαταλέγει και τον ίδιο τον βασιλιά, ο οποίος εμφανίζεται να έχει για τη χώρα του την ίδια πληροφόρηση που έχουν οι ξένοι πρέσβεις και υπουργοί.

Στις 20/5/45 ο *Θρίαμβος του Συντάγματος* ανακαλύπτει ορισμένα άρθρα των *Εωθινών Χρονικών* του Λονδίνου¹, στα οποία διαπιστώνει ταύτιση απόψεων με τον *Πρωινό Κήρυκα* των Αθηνών², γεγονός που τον οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι δυο εφημερίδες είναι «του αυτού πατρός τέκνα». Το απόσπασμα που εξοργίζει περισσότερο τον *Θρίαμβο* είναι το εξής:

«Οι Γάλλοι διώρισαν κηδεμόνα και επίτροπον της μικράς Ελλάδος Κωλέττην τινά, αρχηγόν της αγρίας και ληστρικής εκείνης μερίδος ανθρώπων τους οποίους συνειθίσαμεν να βλέπωμεν εις τας εικόνας με φουστανελάς και πιστόλια, τόσον καλώς γνωρίζοντα την συνταγματικήν πολιτικήν, όσον ο γέρων Αλή Πασσάς, εις το χαρέμιον εντός του οποίου ανετράφη [...] η δε πολιτική, η μόνη πολιτική την οποίαν γνωρίζει, είναι πρόκλησις καθημερινή κατά της Τουρκίας και προσβολαί και λαφυραγωγίαι των τουρκικών επαρχιών.»

Η καθόλου κολακευτική περιγραφή των *Εωθινών Χρονικών* για τον Κωλέττη, σημειώνει ο *Θρίαμβος*, θίγει παράλληλα και τους υποστηρικτές του πολιτικού, που ανήκουν στα περιβάλλοντα των παραδοσιακών ενόπλων. Οι φουστανελλοφόροι οπαδοί του Κωλέττη εμφανίζονται από την αγγλική εφημερίδα να διακρίνονται για «την κτηνώδη αμάθειάν των» και το «ιδιοτελές αυτών μίσος προς πάντα Έλληνα, όστις δεν εγεννήθη εις τα χωρία των και δεν ανετράφη με τας περιορισμένας αυτών ιδέας». Αυτό, κατά τον *Θρίαμβο* συνιστά προσβολή κατά των Αγωνιστών και, σε τελική ανάλυση, κατά του ιδίου του ελληνικού έθνους, των ανθρώπων και των παραδόσεών του. Ο συντάκτης του ξεσπά εναντίον των Φαναριωτών, τους οποίους θεωρεί υπεύθυνους για το διασυρμό της Ελλάδας και των Ελλήνων στο εξωτερικό:

«Ας μην απορώσι,(οι Έλληνες) αν σχηματίζεται τοιαύτη κοινή γνώμη περί αυτών εις τον έξω κόσμον, ύστερον αφού γνωρίζωσι καλώς ποίοι και διά ποίους σκοπούς τους ζωγραφίζουνσι τοιουτοτρόπως. [...] Τους μαιφόνους τούτους ζωγράφους του, τους όφεις τούτους, τους αθλίους και ατίμους τούτους εχθρούς του, ο λαός τους έχει και τους βλέπει εν τω μέσω του. Ούτοι ενώ ζωγραφίζουνσι τον Έλληνα τοιουτοτρόπως, τολμώσιν ακόμη να βλέπωσι του ηλίου το φως,, τολμώσι να βλέπωσιν αυτόν τον Έλληνα εις το πρόσωπον.[...] Ω αποτρόπαιοι εχθροί της Ελλάδος! Τοιαύτη ήτον η αμοιβή την οποίαν επερίμενε διά την φιλοξενίαν της η Ελλάς από σας!»

¹ Προφανώς πρόκειται για την εφημερίδα *Morning Chronicles*.

² Ο *Πρωινός Κήρυξ* την περίοδο που γράφεται το άρθρο έχει προφανώς περάσει στην εποπτεία του Φαναριώτη Περικλή Αργυρόπουλου, γεγονός που έχει μεταβάλλει το προφίλ της πρώην αντιφαναριωτικής εφημερίδας. Βλ. ενότητα 8

Το ‘διά ταύτα’ της αγγλικής εφημερίδας, ότι δηλαδή ο Μαυροκορδάτος είναι ο μόνος ικανός να διευθύνει συνταγματική και αξιοπρεπή κυβέρνηση, εξοργίζει ακόμη περισσότερο τον *Θρίαμβο*, που θεωρεί ότι το άρθρο υπαγορεύτηκε από τον Μαυροκορδάτο:

«Ω Μαυροκορδάτε! Διατί σπαράττεις ως εριννύς την πατρίδα; Συ, όστις ηξεύρεις ν’ αναγιγνώσκεις και να γράφης κατά τα Εωθινά Χρονικά. Συ, όστις είσαι όλων των άλλων κρείττων διότι εσπούδασες την συνταγματικήν πολιτείαν εις την Βλαχίαν.[...] Τι έχει η ένδοξος, η ωραία φουστανέλα μας, ω απαίσιον της επαναστάσεώς μας φάσμα;[...] Έκβαλε το δαιμόνιόν σου Μαυροκορδάτε! Οι Έλληνες δεν γίνονται μουζικοί της Βλαχίας.»

Ο *Θρίαμβος* συχνά κατηγορεί τους Φαναριώτες, πέρα από συκοφάντες, και ως προβοκάτορες των όσων εν συνεχεία σπεύδουν να καταγγείλουν. Υποστηρίζει ότι η πάγια στρατηγική τους είναι να δημιουργούν αναρχία στην Ελλάδα, στη συνέχεια με τους μηχανισμούς προπαγάνδας τους να καταγγέλλουν την κατάσταση αυτή στο εξωτερικό, μεγεθύνοντάς την, και τέλος να προβάλλουν τους εαυτούς τους ως τους πλέον αρμόδιους για να επαναφέρουν την τάξη. Στις 13/1/46 η εφημερίδα προειδοποιεί:

«Οι Φαναριώται σας εισαγγέλλουσιν εις τον έξω κόσμον, ότι ο τόπος σας γέμει ληστών και αυτοί οι ίδιοι πράττουσι ταύτας τας ληστείας. Οι Φαναριώται σας καταγγέλλουσιν εις όλον τον κόσμον ότι ο τόπος σας είναι θέατρον αναρχίας, φρίκης και αταξιών και οι ίδιοι τούτοι υποκινούν τας αιμοσταγείς σκηνάς ταύτας.»

Η προσπάθεια συκοφάντησης των Ελλήνων στο εξωτερικό από τους Φαναριώτες διά του Τύπου και παντός άλλου μέσου, είναι το αντικείμενο και του άρθρου της 23^{ης}/2/44 της *Εθνικής*. Η εφημερίδα κατηγορεί την *Αναμόρφωσιν*, ότι υπερασπιζόμενη τους εισηγητές της αίτησης περί αποβάσεως γαλλικών στρατευμάτων στην Αθήνα για την περιφρούρηση της Εθνοσυνέλευσης, συμβάλλει στην διαπόμπευση των Ελλήνων στην Ευρώπη. Τα ίδια ισχυρίζεται και ο *Αργος* που στις 20/10/44 κατηγορεί τους Φαναριώτες και τους προσκείμενους σε αυτούς δημοσιογράφους ότι γράφουν δυσφημιστικά για τη χώρα άρθρα, τα στέλνουν στην Αγγλία και την Γαλλία «και τα άρθρα αυτά επιστρέφουν έπειτα τυπωμένα εις τας εφημερίδας και κηρύττονται ως γνώμαι και κρίσεις του έξω κόσμου περί των ημετέρων πραγμάτων»

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6 ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΩΝ ΦΑΝΑΡΙΩΤΙΚΩΝ ‘ΤΙΤΛΩΝ’

«Με όσα ψεύδη και αν επροσπάθει να απατήση ο άγνωστος εις την Ελλάδα, τους Έλληνας και προπάντων τους πληρεξουσίου των Α. Μαυροκορδάτος, ότι είναι Πρίγγιψ, Ανατάν, Μπαπατάν, Ντετετέν, Ντετελερίν-τετελεριντέν (εκ Μητρός, εκ Πατρός, εκ Πάππου, Πάππων προς Πάππων) όχι μόνον δεν ήθελον πεισθεί να τον υπογράψωσι [...] αν εμάνθανον το υποκείμενόν του οποίος ολετήρ του ανθρωπίνου γένους είναι, όχι μόνον ήθελον τον εξοστρακίσει εκ της Ελλάδος, αλλά και το χώμα το οποίον επάτησεν εις την Ελλάδα ήθελον το ρίψει εις την θάλασσαν, αν εγνώριζαν λέγομεν ότι αυτός είναι ο Ποστέλνικος της Βλαχίας και θεμελιωτής της μεγαλητέρας παρά των Τούρκων τυραννίας της διαδοχικής ευγενείας της εταιρείας του Λέοντος...»
Ζέφυρος, 26/11/45

Ένας από τους κυριότερους κινδύνους που συνδέθηκε με την φαναριωτική παρουσία στην Ελλάδα ήταν η επιβολή του λεγόμενου ‘αριστοκρατικού πολιτεύματος’. Ο όρος αυτός χρησιμοποιείται από τον αντιφαναριωτικό Τύπο με αρκετά ασαφή τρόπο. Άλλοτε υπονοεί τη δημιουργία νομοκατεστημένων τάξεων στην Ελλάδα και την αναγνώριση τίτλων ευγενείας σε Φαναριώτες και άλλες προεπαναστατικές ελίτ, και άλλοτε αναφέρεται στην διαιώνιση της πολιτικής κυριαρχίας Φαναριωτών και άλλων ανεπιθύμητων μέσα από θεσμούς όπως η ισόβια Γερουσία. Στον Τύπο της Οθωνικής περιόδου είναι διάχυτη η αίσθηση ότι οι Φαναριώτες αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως μέλη μιας ανώτερης ελίτ, η οποία δικαιούται να ηγεμονεύσει σε βάρος του έθνους.¹ Εκείνο που φαίνεται να φοβίζεται περισσότερο τους αντιφαναριωτικούς

¹ «[...] εν συνόλω όμως διεβάλλοντο εν τη ελευθέρα Ελλάδι, και εις έγκλημα τοις προσήπτετο η καταγωγή αυτών. Προήρχετο δε τούτο[...] εν γένει εκ προλήψεων ας και αυτός ο Κοραΐς συνεμερίζετο ή ενόμιζεν αναγκαίον να υποθάλη κατ’ αρχάς της επαναστάσεως κατά πάσης τάξεως δι οιονδήποτε λόγον υπέρ τας λοιπάς αιρομένης, διότι η επανάστασις ην έργον του έθνους παντός, και ίνα

κύκλους είναι οι 'τίτλοι ευγενείας' των Φαναριωτών που φθάνουν στην Ελλάδα, ιδιαίτερα εκείνοι που υποδηλώνουν την καταγωγή ενός ατόμου από τα Ηγεμονικά περιβάλλοντα των Παραδουνάβιων χωρών.

Η προφανέστερη αιτία της εχθρότητας απέναντι στους φαναριωτικούς τίτλους είναι οι αρνητικοί συνειρμοί που προκαλούν, η αναπόφευκτη σύνδεσή τους με τους θεσμούς της οθωμανικής κοινωνίας, πράγμα που συχνά συμβαίνει και με το αξίωμα του προύχοντα, όπως θα δούμε σε λίγο. Επιπλέον, οι ιδέες του Κοραή και γενικότερα τα φιλελεύθερα μηνύματα με τα οποία εξοικειώθηκαν οι κάτοικοι του ελλαδικού χώρου κατά τη διάρκεια της Επανάστασης συνετέλεσαν στην διάδοση αυτών των αντιλήψεων. Η προοπτική της επανάληψης της ηγεμονίας Φαναριωτών και προυχόντων φαντάζει εξαιρετικά ανεπιθύμητη σε περιβάλλοντα που βίωσαν την Ελληνική Επανάσταση ως ρήξη όχι μόνο με τον αλλόθρησκο και αλλοεθνή κατακτητή, αλλά και με ολόκληρο το σύστημα κοινωνικής ιεραρχίας του παρελθόντος.¹

Μια άλλη σημαντική πτυχή του ζητήματος είναι αυτή που αναπτύσσει ο *Φίλος του Λαού* σε μια διεισδυτική ανάλυση της εχθρικής υποδοχής των Φαναριωτών τιτλοφόρων, όπου θέτει ζήτημα διαπάλης μεταξύ παλαιών και νεότερων τύπων «αριστοκρατίας» στο ελληνικό βασίλειο. Στο κύριο άρθρο της 3^{ης} /8/41 με τίτλο «*Αι σημεριναί τάξεις της Ελλάδος και η εντεύθεν διαφθορά*» μιλά για αποτυχία εγκαθίδρυσης μιας «αριστοκρατίας της Επανάστασης» εξαιτίας της επιτηδειότητας των Φαναριωτών και εντοπίζει στο γεγονός αυτό τις ρίζες της διαμάχης αυτοχθόνων και Φαναριωτών, εξηγώντας αρκετές πτυχές του αντιφαναριωτικού φαινομένου. Αυτό ακριβώς το ζήτημα, δηλαδή τους συσχετισμούς που υπάρχουν ανάμεσα στον 'αυτοχθονισμό' και την αντιφαναριωτική προπαγάνδα, πραγματεύεται η επόμενη ενότητα.

Ο *Φίλος του Λαού* αναπτύσσει το σκεπτικό ότι προεπαναστατικά η ύπαρξη των ηγετικών ομάδων της υπόδουλης κοινωνίας των περιοχών που επρόκειτο να αποτελέσουν το ελληνικό κράτος, δηλαδή των προυχόντων και των αρματολών, δεν απέκλειε την κοινωνική κινητικότητα, καθώς οποιοσδήποτε διακρινόταν για την αξιότητα και τον πλούτο του μπορούσε να αναδειχθεί σε αυτές τις κοινωνικές θέσεις.

Όπως υποστηρίζει, «Οι Έλληνες έζων εν τω μεταξύ των ως εις δημοκρατίαν.» Η εικόνα που μεταφέρει η εφημερίδα αναδεικνύει πώς κάποιοι χώροι, δυσारेστημένοι από την κοινωνική και πολιτική τους θέση στο νέο κράτος, αποτιμούν με εξιδανικευμένο τρόπο την προεπαναστατική πραγματικότητα. Η προεπαναστατική «δημοκρατία», λοιπόν, διακόπηκε απότομα από την ίδια την Επανάσταση, η οποία ανέδειξε κάποιες ηγετικές ομάδες, που επιδίωξαν να επιβάλουν κοινωνικές διακρίσεις στην κοινωνία με τρόπο οριστικό:

συντελεσθή και προκόψη, έπρεπε να μένη προϊόν καθαρού δημοκρατικού πνευματος. Προσήπτοντο δε εις τους Φαναριώτας τάσεις αριστοκρατικά, αδίκως διά τους πλείστους, πλην ολίγων μικρονόων τινών, οίτινες και καταγέλαστοι δι' αυτών εγίνοντο, εν ω οι επισημότεροι ήσαν οι πρώτοι την κατάργησιν κενών τίτλων νομοθετικώς προτείναντες.» Αλ. Ρίζος Ραγκαβής, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σελ10

¹ «Η επανάσταση δεν εξαντλείται στη διάκριση του επαναστατημένου έθνους με τον Τούρκο κατακτητή, αλλά μετατοπίζεται στο εσωτερικό της κοινότητας[...] κι αφορά την κοινωνική αδικία που παράγουν οι κληρονομημένες κοινωνικές σχέσεις και θεσμοί εξουσίας...» Ν. Ροτζώκος, *Επανάσταση και Εμφύλιος στο Εικοσιένα*, ό.π., σελ. 197

«Διήρεσαν επομένως με την φαντασίαν των εαυτούς από τον λαόν και από τους επιλοίπους Έλληνας και εισήγαγον με φανεράν κατάχρησιν τα γελοιωδέστερα επίθετα, άνθρωποι του αγώνος, αγωνισταί, αυτόχθονες, νεήλυδες, ξένοι, και τα παρόμοια, άτινα δεν απαντώνται εις την ιστορίαν ουδενός έθνους παλαιού ή νέου, της Ελλάδος, της Ρώμης, της Αμερικής»

Αυτή η νέα ελίτ, συνεχίζει η ανάλυση, δέχθηκε αναγκαστικά στους κόλπους της «τους έχοντας αξιώσεις ευγενείας, ήτοι Πρίγκηπας και Κόμητας, ¹ παρεδέχθη δε και τον Κολέτην από φόβον, διότι επηρρέαζε τα όπλα της Ρούμελης.» Ωστόσο αυτή η «αριστοκρατία του αυτοχthonισμού και της Επαναστάσεως» μόνο προσωρινά κατάφερε να επικρατήσει, καθώς η έλευση των Φαναριωτών σηματοδότησε τον οριστικό παραγκωνισμό της.

«[...]Κατά την εποχήν ταύτην και ολίγον πρότερον ο φαναριωτισμός, όστις ίστατο μακράν έσπευσε σύσσωμος εις την Ελλάδα. Κάτοχος υπέρ τους άλλους Έλληνας των ξένων γλωσσών διά των οποίων η Ελλάς έμελλε να συγκοινωνήση μετά των άλλων εθνών και βοηθούμενος από ισχυρούς ξένους, τους οποίους επρομηθεύετο προστάτας διά της ευρωπαϊκής εθιμοταξίας, την οποίαν μόνος εγνώριζε, βοηθούμενος δε και από τους εξελληνισθέντας φαναριώτας, διέρρηξε τους φραγμούς και ελευθέρωσε δι' εαυτόν το στάδιον των δημοσίων θέσεων, χωρίς η αριστοκρατία του αυτοχthonισμού και της επανάστασεως να δυνηθή εις ουδεμίαν μετέπειτα φάσιν να τους ανεγείρη.»

Κατά τον *Φίλον του Λαού* λοιπόν, η 'Φαναριωτική αριστοκρατία' ενόχλησε κυρίως την 'αριστοκρατία της Επανάστασης' διότι την εμπόδιζε να εδραιωθεί με τρόπο αμετάκλητο στην ελλαδική κοινωνία.

Η γνησιότητα της 'φαναριωτικής ευγένειας'

Συχνά οι εφημερίδες εμφανίζονται καχύποπτες ως προς την γνησιότητα των τίτλων που φέρουν πολλοί από τους Φαναριώτες. Η περίπτωση του Νέγρη οπωσδήποτε συνετέλεσε σε αυτό καθώς δημιούργησε άσχημο προηγούμενο. Ο τίτλος του Πρίγκηπα τον οποίο διατηρούσε ο Μαυροκορδάτος ως απόγονος οσποδάρων, και με τον οποίο τον προσφωνούσαν τα χρόνια της Επανάστασης, ενόχλησε πολλές εφημερίδες που βάλθηκαν να εξετάσουν αν ήταν όντως Πρίγκηπας, ή είχε κάποιον πιο ταπεινό τίτλο, όπως Ποστέλνικος ή Χατμάνος. Για παράδειγμα στις 26/11/45 ο *Ζέφυρος* παραθέτει επιστολή του Υψηλάντη η οποία πιστοποιεί ότι ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος δεν ήταν παρά ένας απλός Ποστέλνικος. Κάποιες εφημερίδες δεν αμφισβητούν απαραίτητα την γνησιότητα των τίτλων των Φαναριωτών, αλλά όλες ανεξαιρέτως θέτουν ως προϋπόθεση οι τίτλοι να καταργούνται, να μην αναφέρονται καν, μόλις οι κάτοχοί τους πατήσουν το ελληνικό

¹ Εδώ η εφημερίδα έχει μάλλον υπόψη της τον Υψηλάντη και τον Καποδίστρια.

έδαφος.

Ο *Άργος* σε άρθρο της 10^{ης}/ 11/44 επαινεί ονομαστικά ορισμένους Φαναριώτες, όπως τον Καρατζά και τους αδελφούς Σούτσου οι οποίοι απαρνήθηκαν τους τίτλους τους μολοντί «πολλοί τούτων ήσαν αληθώς το γένος Πρίγκηπες και εντοσούτω πατούντες με σέβας το παρθενικόν έδαφος της ιεράς ταύτης γης, ουδ' ενθυμήθησαν εκείνην την καταγωγήν των.»

Ακόμη και η *Ελπίς*, του Κωνσταντίνου Λεβίδη¹, σε άρθρο της στις 27/10/36 επαινεί κάποιον Φαναριώτη που δεν έκανε χρήση του τίτλου του.²

Ο Μαυροκορδάτος γίνεται συχνά αντικείμενο επιθέσεων του Τύπου, εξαιτίας του γεγονότος ότι επέτρεψε να τον προσφωνούν Πρίγκηπα κατά το πρώτο διάστημα της έλευσής του στην Ελλάδα.

Ο *Ατίθασσος* στις 10/4/44 τον κατηγορεί ότι επιζητεί να εκδικηθεί το ελληνικό έθνος επειδή δεν τον τίμησε «ως Βογιάρην, με τον τίτλον, τον αισχρόν εκείνον τίτλον, τον οποίον κατ' εισήγησιν φίλων του έδιδον προς αυτόν οι απλοί και δυστυχείς

Μεσολογγίται κατά το διάστημα της επαναστάσεως....» Ο *Ζέφυρος* στις 6/12/45 απαντά στην *Αναμόρφωσιν* που τόλμησε να παρομοιάσει τον Μαυροκορδάτο με τον δίκαιο Αριστείδη. Αποκαλεί τον συντάκτη της και γαμπρό του Μαυροκορδάτου «*ταντήρ Τσελεπί*»³ και του υπενθυμίζει ότι ο Αριστείδης κυκλοφορούσε ανάμεσα στους συμπολίτες του χωρίς άλλο τίτλο, μόνο με το όνομα και το πατρώνυμό του, παρά το ότι υπήρξε πολιτικός και στρατιωτικός άρχοντας των Αθηναίων.

Ο *Ζέφυρος* εμπλέκει επίσης τον Μαυροκορδάτο σε μια υπόθεση πώλησης πλαστών τίτλων, η οποία υποτίθεται πως πραγματοποιήθηκε από κάποια μυστική εταιρεία ονόματι «*Εταιρεία του Λέοντος*». Λεπτομερή ανάπτυξη του θέματος βρίσκουμε σε σειρά κεντρικών άρθρων του- στις 8/10/45, 13/10/45, 12/11/45 και 26/11/45- με γενικό τίτλο:

¹ Ο Κ. Λεβίδης δεν κατατάσσεται από τον J. Petropoulos στους Φαναριώτες, είτε διότι ο ίδιος δεν υπήρξε ποτέ στην υπηρεσία της Πύλης, είτε διότι η οικογένειά του δεν ανήκε στον μικρό κύκλο των οικογενειών από τις οποίες ορίζονταν οι Δραγουμάνοι και Οσποδάροι. Ωστόσο η οικογένεια Λεβίδη, αριστοκρατική οικογένεια της Κωνσταντινούπολης, αριθμούσε αρκετά μέλη της στην υπηρεσία του σουλτάνου και σε διάφορα αξιώματα του Πατριαρχείου.

² «Εις δύο φυλλα της η Αθηνά ωμίλησε περί του νέου Κυρίου Κατακουζηνού[...] Δεν έχομεν να κάμωμεν καμμίαν παρατήρησιν περί του διορισμού του Κυρίου Κατακουζηνού, νέου όστις, ως μας επληροφόρησαν, δεικνύει αρκετήν ευφύιαν και απεκδύθη και τον τίτλον του Πρίγκηπος, όστις είναι τόσον επαχθής εις τας ακοάς των Ελλήνων, όταν υπάλληλοι της ελληνικής κυβερνήσεως τολμώσι να σφετερίζονται τοιαύτα επίθετα, τα οποία ο νόμος μας απαγορεύει. Ως απλούστατον Κατακουζηνόν τον δεχόμεθα εις την ελληνικήν κοινωνίαν και τον αγαπάμεν.»

³ Ο τίτλος αντιστοιχεί στην λέξη gentleman, galant homme. Δινόταν στους πιο ένδοξους απογόνους των ανατολικών, των βασιλικών, των πριγκιπικών ή άλλων οικογενειών. Πρώτος ο Ιωάννης Κομνηνός που το 1140 παντρεύτηκε αφού απαρνήθηκε τη θρησκεία του την κόρη του σουλτάνου του Ικονίου, ονομάστηκε τσελεμπή. Αργότερα απονεμόταν ο τίτλος αυτός και στους γιους των νεκρών ή των καθαιρεμένων σουλτάνων. Κατά την όψιμη τουρκοκρατία στα νησιά του Αιγαίου πελάγους αποκαλούνταν τσελεμπή τα πρόσωπα ευγενούς καταγωγής ή αυτά που φημίζονται για τα πλούτη τους, την επιρροή τους κλπ. Θεόδωρος Μπλανκάρ, *Ο Οίκος των Μαυρογένη*, ό.π., σελ. 95

«Είναι πιθανόν να υπάρξει επιβουλή κατά του Ιερού προσώπου του αγαπητού ημών Βασιλέως ΟΘΩΝΟΣ και του ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ μας; Είναι πιθανόν ότι αυτή ενεργείται από την Αντιπολίτευση και ιδίως από τους αρχηγούς αυτής Φαναριώτας διά να επιτύχουν μετά της επιβουλής την φίλην αυτών Αριστοκρατείαν και την διαδοχικήν ευγένειαν; Απόδειξις η κατωτέρω εξιστόρησις των παρελθόντων επί των ημερών μας.»

Η αφήγηση ξεκινά από τα προεπαναστατικά χρόνια, όταν, όπως ισχυρίζεται η εφημερίδα, ο Ιωάννης Καρατζάς και κάποιοι Φαναριώτες του περιβάλλοντός του, με προεξάρχοντα τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, σύστησαν οργάνωση με την επωνυμία «*Εταιρεία του Λέοντος*», η οποία υποσχόταν στους μισούμενους, τίτλους διαδοχικής ευγένειας επί πληρωμή. Τους διαβεβαίωναν ψευδώς ότι η Εταιρεία θα έπειθε τον Σουλτάνο να αναγνωρίσει τους τίτλους αυτούς και να παραχωρήσει σε κάθε δικαιούχο μία από τις επαρχίες του κράτους του.

Με τον τρόπο αυτόν υποτίθεται ότι οι Φαναριώτες εξασφάλιζαν πολλαπλά οφέλη. Πρώτα απ' όλα, για να είναι σε θέση να διεκδικήσουν τους τίτλους, οι πλούσιοι της Βλαχίας δεν επιτρεπόταν να εξασκούν κανένα επάγγελμα, πέρα από την άμισθη θέση του συμβούλου, γεγονός που θα οδηγούσε βαθμιαία στην οικονομική τους καταστροφή και θα είχε ως αποτέλεσμα να «αποκατασταθώσι κύριοι της περιουσίας αυτών οι Φαναριώται», οι οποίοι θα συγκέντρωναν στα χέρια τους όλες τις οικονομικές λειτουργίες. Πέρα από όλα αυτά, οι εμπνευστές του σχεδίου θα συγκέντρωναν άμεσα τεράστια ποσά από την πώληση των τίτλων.

Σύμφωνα πάντα με τις πληροφορίες του *Ζεφύρου*, ο Ιωάννης Καποδίστριας πληροφορήθηκε την πρόθεση των Φαναριωτών να πετύχουν την τιμαριοποίηση της Δακίας και την επιβολή της κληρονομικής ευγένειας και εργάστηκε για την εκδίωξη του Καρατζά.

Μετά την αποτυχία της «*Εταιρείας του Λέοντος*» στις Ηγεμονίες, συνεχίζει η αφήγηση, το «*τάγμα των Φαναριωτών*» στράφηκε σε άλλες περιοχές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας για να εφαρμόσει το σχέδιό του. Έτσι, όταν εκδηλώθηκε η Ελληνική Επανάσταση, οι Φαναριώτες της Εταιρείας είδαν την ευκαιρία να επιβάλλουν στην Ελλάδα την «*διαδοχική ευγένεια*», είτε μόνοι τους είτε με τη βοήθεια κάποιας ξένης Δύναμης. Ο Μαυροκορδάτος «έφθασε μετά των ομοίων του ευγενών» στην Πελοπόννησο, όπου ο γενικός στρατιωτικός αρχηγός Θεόδωρος Κολοκοτρώνης τον δέχθηκε με τιμές «ως όφιν εις τους κόλπους του». Η εφημερίδα παρουσιάζει τις υποτιθέμενες σκέψεις και τις προθέσεις του Μαυροκορδάτου:

«[...]κουτόβλαχος είναι αυτός, είπε, και όπως θέλω θα τον παίξω να επιτύχω να γενώ πραγματικός πρίγκηψ, οι Φαναριώται μου Μπογιάριδες, οι μικρότεροι τζεκόγια και οι κάτοικοι του τόπου μουζίκιοι και τζαράνοι υφ' ημών, και τούτος ο βλάχος Σερασκέρης των...»

Ακολούθως, περιγράφει την δράση του Μαυροκορδάτου και των Φαναριωτών στην Στερεά Ελλάδα, την οποία υποτίθεται πως προσπάθησαν να καταστήσουν ηγεμονία τους, ισχυρισμός που αναπτύχθηκε αναλυτικότερα στο κεφάλαιο 4.

Ιστορική εξέταση της 'φαναριωτικής ευγένειας'

Όταν δεν αναζητούν πλαστούς τίτλους και δεν μέμφονται τους Φαναριώτες που κάνουν χρήση των τίτλων τους, οι αντιφαναριωτικές εφημερίδες επιστρατεύουν τις ιστορικές γνώσεις τους για να αποδείξουν ότι οι τίτλοι αυτοί είναι αποκλειστικά οθωμανικοί, αποτελούν πρόσφατη κατάκτηση των Φαναριωτών και δεν ανάγονται στην εποχή της Βυζαντινής ιστορίας. Οι ιστορικές πηγές στις οποίες ανατρέχουν για να αποδείξουν τα λεγόμενά τους είναι συνήθως άδηλες, ωστόσο γνωρίζουμε ότι ο Ζαλλώνης¹, υποστήριξε ότι οι αριστοκρατικές οικογένειες του Βυζαντίου δεν επιβίωσαν μετά την Άλωση. Ο λόγος για τον οποίο ο ελληνικός τύπος επαναλαμβάνει με τόση έμφαση αυτό το συμπέρασμα είναι η πεποίθηση ότι η αποδοχή των Φαναριωτών ως γνήσιων απογόνων της Βυζαντινής αριστοκρατίας θα μπορούσε, ευκαιρίας δοθείσης, να τους οδηγήσει ακόμη και στην διεκδίκηση του Ελληνικού θρόνου². Ο ίδιος ο Ζαλλώνης είχε, εξάλλου, υποδείξει αυτόν τον κίνδυνο. Έτσι, από πολύ νωρίς οι ελληνικές εφημερίδες αποδομούν συστηματικά την εικόνα του ‘ευγενούς Φαναριώτη’.

Ο Χρόνος του Ναυπλίου, στα κύρια άρθρα του με τίτλο «Περί Φαναριωτισμού», τα οποία δημοσιεύει στις 8 και 18/6/1833, προσπαθεί να αποσυνδέσει πλήρως την ‘φαναριωτική ευγένεια’ από τη βυζαντινή αριστοκρατία της Κωνσταντινούπολης. Η εφημερίδα δεν αρνείται ότι οι πρώτοι κάτοικοι της συνοικίας του Φαναρίου υπήρξαν τα απομεινάρια των «Γραικορωμαίων αρχόντων», αλλά τονίζει ότι εκείνες που έδωσαν το σημερινό περιεχόμενο στον όρο ‘Φαναριώτης’, ήταν οικογένειες προερχόμενες από διάφορα σημεία της Οθωμανικής επικράτειας.

«...του μεν Μαυρογέννη από την Μήκωνον του Αρχιπελάγους, του Γκίκα από την Αλβανίαν, του Ρακοββίτζα και Μανώλ-Βοδα από την Μικράν Ασίαν, του Υψηλάντου και Μουρούζη από την Τραπεζούντα, του Καλλιμάχη από την Μολδαυίαν, των Σούτζων από την Βουλγαρίαν, του Καρατζά από την Ραγούζαν, του Χαντζερή από την Κωνσταντινούπολιν κτλ.[...]

Υποστηρίζει ακόμη ότι η φαναριωτική ‘ευγένεια’ ήταν ανοιχτή «εις τον τυχόντα δούλον» και οποιοσδήποτε μπορούσε να την αποκτήσει ως συνέπεια της «δουλοσύνης», της δουλοπρέπειας προς τον σουλτάνο και τους υπαλλήλους του, αλλά και ως απότοκο των εκδουλεύσεων προς τους Ηγεμόνες της Βλαχίας και το

¹ Μάρκος Φίλιππος Ζαλλώνης, *Σύγγραμμα περί των Φαναριωτών*, ό.π., σελ 140

² Ο Τρύφων Ευαγγελίδης κάνει λόγο για φυλλάδια που διανεμήθηκαν το 1843 σε Σμύρνη και Κωνσταντινούπολη, τα οποία ζητούσαν την απομάκρυνση του Όθωνα και των Βαυαρών και την ενθρόνιση ορθόδοξου «εξ Ελλήνων έλκοντος την καταγωγήν, και μάλιστα, ο και παράδοξον, εκ των πάλαι Ελλήνων αυτοκρατόρων, ων δήθεν απόγονοι διέτριβον εν τη αλλοδαπή!» Πολλοί απέδωσαν την ενέργεια αυτή στο περιβάλλον των Φαναριωτών, οι οποίοι φαντάζονταν στην θέση αυτή τον Μιχαήλ Σούτσο, που την περίοδο εκείνη διέμενε στην Αθήνα. Τρ. Ευαγγελίδης, *Ιστορία του Όθωνος*, ό.π., σελ. 197

Ο Petropoulos αναφέρει ακόμη πως ο γάμος των θυγατέρων του Αρμανσπεργκ με τους Πρίγκηπες Κατακουζηνούς θεωρήθηκε από πολλούς ένδειξη ότι ο Βαυαρός προετοίμαζε κάποιον από τους εν λόγω Φαναριώτες για τον θρόνο μιας μελλοντικής αναγεννημένης βυζαντινής αυτοκρατορίας. J.Petropoulos, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο*, ό.π., σελ 295

περιβάλλον τους. Η 'ευγένεια' αυτή, σχολιάζει η εφημερίδα, δεν ήταν πραγματική, οι Φαναριώτες ήταν «υπόδουλοι ευγενείς», των οποίων η κατάσταση δεν διέφερε σε τίποτε από των «αγενών δούλων». Εκείνοι που πραγματικά άξιζαν τίτλους ευγενείας διότι αφιέρωσαν την ζωή τους στο καλό της πατρίδας, δηλαδή «Κούμαι, Στέφανοι, Ηλίοι, Ψαλίδαι, Γεώργιοι Θεραπιανοί, Σακκελάριοι και άλλοι», «δεν προσεκλήθησαν να πατήσωσι την ευγενίζουσαν θύραν». Για να υποβαθμίσει ακόμη και την ιστορική ονομασία του Φαναρίου, η εφημερίδα αναφέρει ότι προέρχεται από την τουρκική λέξη «φεναγέρ», που σημαίνει «κακός τόπος». Υποστηρίζει ότι ο ίδιος ο Μωάμεθ, ερωτηθείς μετά την Άλωση πού μπορούσαν να κατοικήσουν οι διασωθέντες ορθόδοξοι ευγενείς, εκείνος αποκρίθηκε «'Βέριν μπιρ φενά γερ', δηλονότι Δόσατέ τους έναν κακόν τοπον.» Ο τόπος αυτός, σύμφωνα με την εφημερίδα, ήταν ακάθαρτος και ανθυγιεινός και ο Μωάμεθ ήλπιζε ότι εκεί θα πέθαιναν οι ενοχλητικοί αριστοκράτες.

Ο *Ζέφυρος* σε αντίθεση με τον *Χρόνο* υποστηρίζει σε άρθρο του στις 8/10/45 ότι όλοι όσοι εκπροσωπούσαν την «ψώρα» της αριστοκρατίας του Γένους, όπως αποκαλεί τους Βυζαντινούς ευγενείς, «κατεστράφησαν ομού με την καταστροφήν της

Βυζαντινής αυτοκρατορίας». Η εφημερίδα δεν αφήνει κανένα περιθώριο επιβίωσής τους στην περιοχή του Φαναρίου. Υιοθετεί και εκείνη την εκδοχή του *Χρόνου* σε ό,τι αφορά την προέλευση του τοπωνυμίου, ότι δηλαδή προέρχεται από το «φεναγέρ» επειδή επρόκειτο για «νοσώδη και άθλιο» τόπο, αλλά διαφοροποιείται ως προς το ποιοι διατάχθηκαν από τους Οθωμανούς να κατοικήσουν εκεί. Ο *Χρόνος* μιλά για υπολείμματα της βυζαντινής αριστοκρατίας μεταξύ των οποίων εγκαταστάθηκαν αργότερα οι «τυχόντες δούλοι» που ο σουλτάνος έχρισε ευγενείς. Ο *Ζέφυρος* ωστόσο, υποστηρίζει ότι το Φανάρι ήταν τόπος εξορίας για τους «κακοήθεις» που κατήγγελλαν οι προεστοί των διαφόρων περιοχών της αυτοκρατορίας. Στη συνέχεια δίνει μια ενδιαφέρουσα ετυμολογία των επιθέτων των μεγάλων Φαναριωτικών οικογενειών, η οποία υποτίθεται ότι προδίδει την ταπεινή καταγωγή τους.

«[...]διά να διακρίνονται δε ούτοι οι εξόριστοι από τους άλλους ανθρώπους, η εξουσία αμέσως τους υπεχρέωνε το κάλυμμα της κεφαλής των να ήναι από δέρμα προβάτου προς καταφρόνησιν.[...]διά να ευχαριστήσωσιν οι Τούρκοι την περιέργειάν των, έλεγεν ο εις προς τον άλλον, καλ πακ (σήκω ειδή τον) εξ ου έλαβε το κάλυμμα τούτο την ονομασίαν καλπάκ[...]έκαστος[...]ως εκ του εγκληματος, είτε ως εκ της μορφής, ελάμβανον και την επωνυμίαν καθώς Σουτζλού (εγκληματίας), Καρατζά (μαυριδερός)[...]τινός μεν εκαλλώπισαν εντρεπόμενοι να τας φέρωσι και από μεν Σουτζλούδες ονομάσθησαν Σούτζοι, άλλοι δε διά να τα καταστήσωσι ελληνικώτερα τα μετέφρασαν από Καρατζά, Μαυροκορδάτοι ή και διότι καμμία επίσημος εκ των Αυτοκρατόρων οικογένεια έφερε τοιαύτην επωνυμίαν, διά να κολακεύσωσιν εαυτούς και να απατήσωσι τους μεταγενεστέρους ότι έχουν εξ αυτής την καταγωγήν των.»

Το Φανάρι λοιπόν, συνεχίζει η αφήγηση, εξαιτίας του γεγονότος ότι κατοικήθηκε από τους «πλέον κακούργους και διεστραμμένους ανθρώπους», έγινε βαθμηδόν «η κατ' όνομα και πράγμα Πονηρούπολις». Οι κάτοικοί του μέσω «της χαμερπούς

κολακείας», προσέγγισαν τους Οθωμανούς και «κατώρθωσαν να συμμερισθώσι μετ αυτών την εξουσίαν...»

Είναι φανερό ότι ο *Χρόνος* και ο *Ζέφυρος* δεν έχουν τις ίδιες απόψεις περί αριστοκρατίας γενικά. Ο *Ζέφυρος* απορρίπτει εξίσου με την φαναριωτική αριστοκρατία και την Βυζαντινή, αντιμετωπίζοντάς τες ως διαφορετικές μορφές της ίδιας «*ψώρας*». Ο *Χρόνος* πάλι, μιλά με θετικό τρόπο για τις αριστοκρατικές οικογένειες που επιβίωσαν της Άλωσης και φαίνεται να συμερίζεται σε ένα βαθμό τις απόψεις του Ζαλλώνη¹ ο οποίος δήλωνε διατεθειμένος να αποδεχθεί στην ηγεσία του ελληνικού βασιλείου το τελευταίο βλάστημα των Βυζαντινών αυτοκρατόρων, αν μπορούσε να αποδειχθεί ότι υφίσταται κάτι τέτοιο. Επιπλέον, ο *Ζέφυρος* υποστηρίζει ότι ουδείς απόγονος Βυζαντινών αριστοκρατικών οικογενειών επιβίωσε, ενώ ο *Χρόνος* αναφέρει πως τέτοιοι απόγονοι υπήρξαν οι πρώτοι κάτοικοι του Φαναρίου. Παρά τις διαφορές τους, εκείνο που προέχει και στις δυο εφημερίδες είναι η απόρριψη της αριστοκρατικής καταγωγής των σημερινών Φαναριωτών. Όποια γνώμη και αν έχουν για την βυζαντινή αριστοκρατία, γνωρίζουν αμφότερες ότι το σενάριο που θέλει τους Φαναριώτες να έλκουν την καταγωγή τους από εκεί θα ενδυνάμωνε τη θέση και το κύρος των τελευταίων, γι' αυτό πρέπει οπωσδήποτε να απορριφθεί. Έτσι, ο μεν *Ζέφυρος* λύνει το πρόβλημα λέγοντας ότι η «*ψώρα*» της αριστοκρατίας δεν επιβίωσε μετά την Άλωση, ο δε *Χρόνος* ξεκαθαρίζοντας ότι οι φαναριωτικές οικογένειες έλκουν την καταγωγή τους από όλα τα μέρη της αυτοκρατορίας και δεν έχουν σχέση με τους λιγοστούς ξεκληρισμένους αριστοκράτες που κατοίκησαν αρχικά στο Φανάρι.

Στην ίδια γραμμή, ο *Άργος* σε άρθρο της 10^{ης} /11/44 γράφει: «Ποίος δεν γνωρίζει, ότι καμμία σχέσις συγγενείας μεταξύ των σημερινών Φαναριωτικών οικογενειών και των συνωνύμων με αυτάς ενδόξων προγόνων μας δεν υπάρχει;»²

Ο 'φαναριωτοκοτζαμπασισμός'

Ας δούμε στο σημείο αυτό με ποιους τρόπους θεωρούν οι εφημερίδες ότι οι Φαναριώτες μεθοδεύουν την «*φίλην αυτών αριστοκρατείαν και την διαδοχικήν ευγένειαν*», κατά την διατύπωση του γενικού τίτλου του εκτεταμένου αφιερώματος του *Ζεφύρου* που είδαμε πιο πάνω.

Ορισμένα έντυπα εκφράζουν φόβους ότι οι Φαναριώτες έχουν βρει συμμάχους στα 'αριστοκρατικά' σχέδιά τους τους αυτόχθονες προύχοντες, και η συμμαχία τους στοχεύει στο να επανακτήσουν αμφότεροι την θέση που κατείχαν επί Τουρκοκρατίας. Συχνά γίνεται λόγος για «*φαναριωτοκοτζαμπάσιδες*» και *φαναριωτοκοτζαμπασισμό*³. Η *Ηχώ των Επαρχιών* γράφει στις 14/6/45 :

¹ Μ.Φ. Ζαλλώνης, *Σύγγραμμα περί των Φαναριωτών*, ό.π., σελ. 190

² Η εφημερίδα επικαλείται, και πάλι, τα γραφόμενα του «*Άγγλου περιηγητή Ετών*», σύμφωνα με τα οποία οι Φαναριώτες έχουν ταπεινή καταγωγή.

³ Η άποψη αυτή καλλιεργείται από πολύ νωρίς και στην ιστοριογραφία. Ο ίδιος ο Κοραής, όπως είδαμε φοβόταν πολύ τις 'αριστοκρατικές τάσεις' των Φαναριωτών. Ο Μάουρερ αναφέρει πως «*με τους προύχοντες ενώθηκαν κι οι Φαναριώτες, όλοι δηλαδή εκείνοι οι γνωστοί μας πρίγκιπες και ηγεμόνες. Άρχισαν οι καυγάδες ποιος θα πάρει την εξουσία και συνάμα μοίραζαν μεταξύ τους τις μεγάλες εκτάσεις γης που εγκατέλειπαν στην ύπαιθρο οι Τούρκοι.*» Γκ. Λ. Μάουρερ, *Ο Ελληνικός Λαός*, ό.π., σελ. 302

«Ακόμη δεν εξήλθεν εντελώς από τα σάβανά της η Ελλάς. Ο Φαναριωτισμός, ο Κοντζαβασισμός, αι δουλικαί προλήψεις της, το ξενικόν των διεφθαρμένων πνεύμα[...]*όλα πρέπει να καταθραυσθώσι...*»

Ο *Ατίθασσος* στις 20/5/44 υποστηρίζει στο κύριο άρθρο του πως πρέπει «ο Έλλην να εμμένει εις τας πατροπαράδοτους αρχάς του, λέγων μετά θάρρους και παρρησίας ότι δεν πωλεί την πατρίδα του, δεν κατασταίνεται δούλος του Φαναριώτη και του

Κοτζαμπάση, αλλ' ελεύθερος γεννηθείς τοιούτος θ' αποθάνη....» και στις 3/6/44

επαναλαμβάνει ότι: «Το κράτος πρέπει να καθαρισθή από την λέπραν του Φαναριωτοκοτζαμπασισμού, διά να έμβη εις την τάξιν του πολιτισμού και οδεύση σύμφωνα με τον προορισμόν του ο Έλλην...»¹

Ο *Πρωινός Κήρυξ* δημοσιεύει σε συνέχειες έναν κωμικό διάλογο ανάμεσα σε έναν Φαναριώτη και έναν κοτζαμπάση, οι οποίοι σχεδιάζουν να εγκαθιδρύσουν σύστημα αριστοκρατίας - φεουδαρχίας στην Ελλάδα. Στον διάλογο αυτόν, ο Φαναριώτης προσπαθεί να μεταλαμπαδεύσει τα μυστικά της ραδιουργίας στον πονηρό αλλά άπειρο αυτόχθονα προύχοντα, την συνεργασία του οποίου έχει ανάγκη για να επιβληθεί. «Τώρα είναι η ώρα, καθ' ην ή θα υπάρξωμεν, ή θα καταντήσωμεν και ημείς ως ο λαός της Ελλάδος να προστρέξωμεν εις τας τέχνας, εις το εμπόριον, ή εις την γεωργίαν, θεέ μου τα λέγω και φρίττω!», προειδοποιεί ο Φαναριώτης τον προύχοντα. Στο πρώτο μέρος του διαλόγου που δημοσιεύεται στις 28/10/1843, ο κοτζαμπάσης προσπαθεί να προσαρμοστεί στον ρόλο του ευγενούς και μοιράζεται με τον Φαναριώτη τις ανησυχίες του για το πώς μπορεί να βελτιώσει το παρουσιαστικό

Στο ίδιο πνεύμα ο Βερναρδάκης, εχθρικά διακείμενος απέναντι σε κάθε ελίτ που αποτελούσε προπύργιο αντίδρασης απέναντι στον θεσμό της απόλυτης μοναρχίας, θεωρεί τους Φαναριώτες και τους προύχοντες επικίνδυνα στοιχεία, πλασμένα από την ίδια «*ηθική ζύμη*» αφού «*αμφότεροι ήσαν τελειοδίδοι μιας και της αυτής πολιτικής σχολής, της τουρκικής*». Αναγνωρίζει ωστόσο στους Φαναριώτες «*ευρύτερο διανοητικό ορίζοντα*», καθώς, όπως λέει, «*και η πολιτική σκηνή εφ' ης προετοιμάσθησαν ήτο ασυγκρίτως ευρύτερα και σπουδαιότερα*». Διαπιστώνει επίσης ότι οι Φαναριώτες ήταν πολύ πιο φιλόδοξοι και μεγαλοπράγμονες από τους προύχοντες και «*ηξίουσαν την σύμπασαν επιρροή ο καθένας στην επαρχία του*. Επιπλέον, ως πιο άπειροι οι τελευταίοι «*περί την εξεύρεσιν και χρήσιν των όπλων της αντιπολιτεύσεως*», εύρισκαν την «*οπλοθήκη της φαναριωτικής ραδιουργίας ποικίλη όμα και ανεξάντλητον*». Βλ. Δ. Βερναρδάκης, *Καποδίστριας και Όθων*, ό.π., σελ 31

Αλλά και στον εικοστό αιώνα, οι εκπρόσωποι της αριστερής ιστοριογραφίας υιοθετούν τα περί 'φαναριωτοκοτζαμπάσικης συνεργασίας' ως ένα από τα προσφιλέστερα μοτίβα και εργαλεία ερμηνείας της Επανάστασης και των πρώτων μετεπαναστατικών χρόνων. Ο Τάσος Βουρνάς γράφει σχετικά: «*Το κοτζαμπάσικο μέτωπο ενισχύεται επειγόντως με τον ερχομό του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, του κακού αυτού δαίμονα της ελληνικής επανάστασης, εχθρού των λαϊκών μαζών, μηχανορράφου της πολιτικής και φανατικού υπέρμαχου της αγγλικής επιρροής στην Ελλάδα. [...] παίρνοντας μαζί του τους Φαναριώτες και πιστά όργανά του Κ Καρατζά και Θ Νέγρη οργάνωσε με σατανικότητα τις κοτζαμπάσικες δυνάμεις κάτω από την αιγίδα της Προσωρινής Διοίκησης της Δυτικής Χέρσου Ελλάδας που στάθηκε αμετακίνητο φρούριο του κοτζαμπασισμού και χαλκείο εμφυλιοπολεμικού κλίματος*». Βλ. Τάσος Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδας*, Πατάκη, Αθήνα 2005, τόμος Α', σελ. 103

¹ Στο σημείο αυτό να υπενθυμίσουμε ότι η ίδια εφημερίδα ερμηνεύει το μέτρο του σχηματισμού της Φάλαγγας ως σύλληψη της «Βαυαρο- Φαναριωτο-Κοτζαμπασιστικής κυβερνήσεως» της προσεπτεμβριανής εποχής, με στόχο να προλειανθεί το έδαφος για την ανάπτυξη ενός αριστοκρατικού κοινωνικού στρώματος.

του.¹ Εν συνεχεία ο Φαναριώτης αναπτύσσει σχέδιο τιμαριοποίησης της Ελλάδας και ανάδειξης των Φαναριωτών και κοτζαμπάσηδων σε μεγαλοφειδάρχη με κληρονομικούς τίτλους ευγενείας.

« -Η πανευγενείά σας είσθε έμπειρος περί τα τοιαύτα. Πώς θα μας ονομάζουν Λόρδε Γιάννη, Λόρδε Δημήτρη, ως λέγουν εις την Επτάννησον Κόντε Δημήτρη [...] - Όχι δα, θα μας δώσουν όπως και εις την Αγγλίαν μίαν τοπικήν ονομασίαν, διότι θα μας χαρισθή μεγάλη έκτασις γαιών, παραδείγματος χάριν εις εμέ θα χαρίσουν εις τον Καρβασαρά μεγάλην γην, θα ονομάζομαι Λόρδος Καρβασαράς, άλλος Λόρδος Ταλαμανάρας [...] - Τώρα εκατάλαβα, υπάγει κάλλιστα ένα μόνον φοβούμαι, ότι οι κατεργαρέοι θα μας πάρουν εις το μασκαριλίκι και θα σκάσουν πολλά λεμόνια εις τας κεφαλάς μας. – Μη φοβήσαι, εις την αρχήν θα μας ενοχλήσουν, αλλ’ εδώ είναι η αξιότης, χρειάζεται φλέγμα Φαναριώτικον, υπομονή μεγάλη, διότι διά της υπομονής δαμάζεται η αυθάδεια, ημείς οι Φαναριώται γνωρίζομεν αυτήν την τέχνην και διά να το εβγάλετε επί τέλους πέρα πρέπει να συνενδυθήτε μαζί μας. -Νομίζω ευγενέστατε, ότι ήτον ευκολώτερον να πάρωμεν τίτλους Φαναριώτικους, μ’ αρέσουν πολύ περισσότερον, εγώ έκαμα βουτυράς εις Κωνσταντινούπολιν και εσυνήθισα εξαίρετα αυτούς τους τίτλους [...] - [...]εις εμάς συμφέρει να μη φαντάζουν οι τίτλοι, διά να μην γείνωνται αντικείμενα αντιζηλίας [...]]»

Ενδιαφέρον έχει το σημείο όπου ο κοτζαμπάσης παραπονιέται ότι οι γιοί του παρασύρθηκαν από τις νεωτερικές ιδέες περί ισότητας, τις οποίες άκουσαν στο Πανεπιστήμιο και ο Φαναριώτης του απαντά ότι οι δικοί του γιοι δεν διατρέχουν τέτοιον κίνδυνο. Το δίδαγμα είναι ότι η νέα γενιά των Ελλήνων μπορεί να απαλλαγεί από τις κακές έξεις που κληροδότησε στους γονείς της η μακραίωνη δουλεία στο κράτος των Οθωμανών. Οι γιοι του κοτζαμπάση μορφώθηκαν και άλλαξαν ιδέες.

¹ «Ένας Φαναριώτης απήντησε προχθές κατά την οδόν των Πατησίων φίλον του Κοτζαμπασάκον περίλυπον, έχοντα προσηλωμένους τους οφθαλμούς του εις τα βήματά του, και περιπατούντα πολλά βραδέως. Σας προσκυνώ Κύριέ μου, τι τόσον σύννους, τον λέγει ο Φαναριώτης, και τι έχετε, διά τι τόση μελαγχολία; Τι γίνεται το περί Λορδάτου ζήτημα; -Πανευγενέστατέ! Αυτό ίσια ίσια, είναι το αντικείμενον της λύπης μου, δεν με μέλλει τόσον, ότι οι αξεβράκωτοι και κακόμοιροι καταφέρονται κατ’ αυτού του μεγάλου συμφέροντος, όσον χθες το εσπέρας εις μίαν συναναστροφήν, έμεινα ημιθανής μαθών, ότι διά να ήναι τις Λόρδος πρέπει να ήναι παχύτατος, να έχει κοιλίαν μεγαλωτάτην, την οποίαν όταν περιπατή να υποστηρίξη εις οχυμάτιον, και να έχει καταγωγήν τουλάχιστον εξακοσίων ετών, να φέρη περούκαν, την οποίαν να παστόνη δις της ημέρας με άλευρον. Διά να εχη τις περούκαν, τούτο δεν είναι δύσκολον, γράφομεν εις την Ιταλίαν και μας έρχεται, ο μυλωνάς μου δύο οκάδες πάσπαλη την εβδομάδα θα με δίδει χάρισμα. Και η εξ αιώνων καταγωγή οικονομείται. Τάξε εις την Συνέλευσιν ένα λογιώτατον να τον βοηθήσης να γείνη Υπουργός, και αυτός μάτια μου να συγγράψη Ιστορίαν, ότι καταγόμεθα, άλλος από τον Λόρδον, άλλος από τον Κάδμον, άλλος από τον Κέκροπα και άλλος από τον Αγαμέμνονα, εγώ μάλιστα εμάτιασα και τον συγγραφέα, ο Κωστάκης Σχινάς είναι ο επιτηδιώτερος προς τούτο. Αλλά το πάχος; Την μεγάλην κοιλίαν πώς να την οικονομήσω; Πράγμα αδύνατον, ενώ με βλέπης ότι είμαι ξηρός ως τζίρος. - Φίλε μου, απεκρίθη ο Φαναριώτης, όσον διά τ άλλα ούτως έχει το πράγμα, διά δε το περί πάχους και κοιλίας σε ηπάτησε, διότι εγώ ίδον Λόρδον υψηλόν και ξηρότατον...»

Ωστόσο οι Φαναριώτες εξαιρούνται από αυτή την ελπιδοφόρα αλλαγή και παραμένουν αμετανόητα προσδεμένοι στο παλιό σύστημα ιδεών και πολιτικών πρακτικών.

«— Βλέπω σας ευγενέστατε, ότι είσθε άνθρωπος πολύπειρος και πολύ αναγκαίος εις ημάς, οι οποίοι κινδυνεύομεν να χαθώμεν και εχάσαμεν και τα παιδιά μας. Αυτοί οι διάβολοι δεν καταδέχονται πλέον να λένουν ότι είναι υιοί Κοτζαμπάσιδων. Όσοι είναι εδώ εις το Πανεπιστήμιον και Γυμνάσιον είναι οι άσπονδοι εχθροί και ημών και των Φαναριωτών. Κάμε παιδιά να τιμήσουν την γενεάν σου. Προχθές ο υιός μου μ' edίδασκε να μην καταδέχωμαι πλέον να ήμαι άνισος με τον λαόν, ακούεις ο διάβολος; Τέτοια γράμματα μανθάνει. — Φίλε μου, σεις δεν ηξεύρετε να ανατρέφετε τα παιδιά, τα αφήνετε και συναναστρέφονται με όποιον φθάσουν, και υπάγουν εις όλας τας συναναστροφάς. Ημείς τους έχομεν περιορισμένους, δεν τους αφήνομεν να μανθάνουν άλλο τι, ειμή ότι μας συμφέρει και ιδού ο λόγος διά τον οποίον δεν τους νυμφεύομεν με άλλους, ειμή με Φαναριώτας...»

Στην συνέχεια του διαλόγου που δημοσιεύει η εφημερίδα την 1^η/11/43, πραγματοποιείται μια αναπάντεχη ανατροπή. Ο κοτζαμπάσης διαφωνεί με το σχέδιο των Φαναριωτών να περιορίσουν τον ελληνικό λαό στις χειρονακτικές εργασίες, γιατί αντιλαμβάνεται ότι παρόμοια τύχη περιμένει τον ίδιο και τα παιδιά του. Ο Φαναριώτης μάλιστα, του αποκαλύπτει ότι για τους αυτόχθονες προκρίτους προορίζονται τα χαμηλότερα σκαλιά της ιεραρχίας.

« -Για ειπέ με παστρικώτερα, ημείς τι θα γείνωμεν; - Τι θα γείνετε; Ιδού γείνεσαι, παραδείγματος χάριν Βουλευτής, Διοικητής, Τελώνης, να μην εξαπλώνης τας αγκάλας σου εις ό,τι αι δυνάμεις σου δεν δύνανται να περιβάλλωσιν. Αι μεγάλοι θέσεις απαιτούσι και νόας μεγάλους και ευγένειαν προς τούτο. Υπόθεσε ένα κυρ Νικόλαον Υπουργόν και ένα Πρίγκηπα ή Ποστέλνικον ή Χατμάνον υπουργόν, ποίος θέλει χαίρει περισσοτέραν υπόληψιν; -Ειπέ με σε παρακαλώ, τα τέκνα μας τι θα ελπίζωσι; -Είσαι περίεργος, θα μείνωμεν λοιπόν χωρίς τεχνίτας, χωρίς εμπόρους, χωρίς γεωργούς;[...] -Τώρα σ' εννόησα. Με ξύπνησες τον πατριωτισμόν μου, πού είναι πλέον το Λόρδος και τ' άλλα σου κολοκύθια; Είμαι φίλε μου Μωραήτης, δεν με γελάς ευκολως. Να σε ειπώ την αλήθειαν ειμαι Έλλην, αναθεματώ χιλιάκις τον σκουριασμένον κοτζαμπασισμόν. Δεν κάμνω, κύριέ μου, δούλους τα τέκνα μου της Πανευγενείας σου, και του άλλου πονηρού σου συντρόφου.[...]»

Όπως και στο πρώτο μέρος του Διαλόγου, ο κοτζαμπάσης δεν παρουσιάζεται οριστικά και αμετάκλητα αποξενωμένος από την ‘εθνική οικογένεια’. Σε κάποιο σημείο, μάλιστα, εμφανίζεται να μιλά συγκινημένος για τους ανθρώπους του Αγώνα και την μεταχείριση που τους επιφύλαξαν οι Φαναριώτες και οι Βαυαροί. Η εικόνα που δίνει η εφημερίδα για τους κοτζαμπάσηδες δεν είναι ξεκάθαρη. Από τη μια συγκινούνται με τα δεινά των Αγωνιστών και του έθνους και από την άλλη σχεδιάζουν μαζί με τους Φαναριώτες την υποδούλωσή τους. Η μεταμέλεια του προύχοντα μοιάζει να επιστρατεύεται μόνο και μόνο για να τονίσει ακόμη περισσότερο την αμετανόητη στάση του Φαναριώτη. Ο κοτζαμπάσης αντιπροσωπεύει τον ‘τουρκοθρεμμένο Έλληνα’ που έχει πάρει τον κακό δρόμο παρασυρόμενος από τον ‘κακό Φαναριώτη’, ωστόσο ο δρόμος αυτός δεν είναι χωρίς επιστροφή. Σύντομα θα αντιληφθεί ότι ο Φαναριώτης είναι πολύ κακός ακόμη και για εκείνον, και θα προτιμήσει να συμπορευτεί με το έθνος του, για το οποίο κατά βάθος τρέφει καλά αισθήματα. Αυτό γίνεται ακόμη πιο ξεκάθαρο στην τρίτη συνέχεια του Διαλόγου, στις 11/11/43, όπου ο Φαναριώτης αποκαλύπτει το σχέδιό του να υποδανιλίζει συστηματικά τις διαφωνίες μεταξύ των τριών κομμάτων ώστε να καταστρέψει διά παντός την εθνική ομόνοια. Για να το πετύχει ζητά την βοήθεια του κοτζαμπάση. Του αναθέτει να κοινοποιεί παντού ότι οι Φαναριώτες συνετέλεσαν στην απελευθέρωση της Ελλάδας και του ζητά να καταβάλλει κάθε προσπάθεια ώστε να μην περάσει το ψήφισμα περί ετεροχθόνων. Ο κοτζαμπάσης όμως ανησυχεί μήπως σε μια τέτοια περίπτωση η Ελλάδα γεμίσει τυχοδιώκτες. Τότε ο Φαναριώτης τον καθησυχάζει ότι αυτός και οι όμοιοί του δεν θα αφήσουν κανέναν άλλο να στεριώσει στη χώρα:

«Ας ριζώσωμεν καλώς και τότε πλησίον ημών και υπό την σκιάν μας μήτε να ανθίση θέλει ποτέ μήτε να καρποφορήση άλλο φυτόν.»

Τελικά ο κοτζαμπάσης δεν δείχνει διατεθειμένος να συνεργαστεί με τον Φαναριώτη. Τα λεγόμενα του τελευταίου ξυπνούν τον πατριωτισμό του και τον κάνουν να θυμηθεί το χρέος του απέναντι στους συμπατριώτες του με τους οποίους τον ενώνει πλέον η κοινή συμμετοχή στην Επανάσταση.

«Είμαι Δημητζανίτης, διάβολος, πονηρός ως την πίστιν, είμαι Παπά παιδί, σε εγέλασα κυρ Ποστέλνικε¹, έμαθα τους σκοπούς σας, διά να μη κοιμηθής όμως με ησυχίαν, μήτε ότι οι πληρεξούσιοι, εκτός ολίγων νόθων, είναι Έλληνες, οι γονείς των, οι συγγενείς των[...] ή εσφάγησαν ή αιχμαλωτίστησαν υπό των εχθρών και αυτοί οι ίδιοι έχουνσι βαμμένην την Ελλάδα με τα αίματά των, εκατατρέχθησαν[...] από τους κηφήνας, από τους τυχοδιώκτας και τους νεήλυδας, δεν απατώνται εις το εξής...»

Στο ίδιο σκωπτικό πνεύμα, στις 10/10/43 ο Άγγελος προτείνει στους αυτόχθονες Έλληνες να υιοθετήσουν ο καθένας από έναν τίτλο, κατά το πρότυπο των Φαναριωτών:

¹ ‘Ποστέλνικος’ ήταν ο τίτλος του Μαυροκορδάτου την εποχή που υπηρετούσε στην αυλή του Καρατζά

«Δύστροποι τινές λέγουσιν ότι εις τους Έλληνας δεν αρμόζουσι τίτλοι, και διατί; Μήπως κακόφωνον είναι Κόντες Ταλαμανάρας, Βαρόνος Ξυλόκαστρος, Πρίγκηψ Καβογρόδος, Δουξ Κολοκύθας, κτλ; Το Βαρόνος μάλιστα λέγουσιν οι φιλόλογοί μας ότι είναι Ελληνικόν, και ότι έχει την καταγωγήν του από αρχαίον τι περιστατικόν το ακόλουθον. Κροίσος ο βασιλεύς της Λυδίας είχε στείλει εις τους Δελφούς χρυσούν τρίποδα πολύτιμον, οι Δελφοί ιδόντες το μέγεθος [...]εθαύμασαν ειπόντες, βάρος όνου φέρει, έκτοτε δε ωνόμαζον βαρόνον τον Κροίσον.»

Η Γερουσία

Ένα ακόμη ακανθώδες ζήτημα για το οποίο κατηγορήθηκαν από τον αντιφαναριωτικό Τύπο ο Μαυροκορδάτος και οι Φαναριώτες ήταν η ίδρυση της Γερουσίας, ενός θεσμού που θεωρήθηκε ‘αριστοκρατικός’.¹

Καθ’ όλη την περίοδο που διεξάγεται η συζήτηση για την Γερουσία, η *Εθνική* καταγγέλλει ότι οι Φαναριώτες προσπαθούν με υποσχέσεις και δωροδοκίες να εξασφαλίσουν τη συναίνεση των πληρεξουσίων για την επιβολή της ισοβιότητας.

«Εις των ισοβίων πληρεξουσίων της Αρκαδίας ο Κ Πονηρόπουλος μόλις ετελείωσεν η ψηφοφορία την αποφράδα ημέραν της 11 Φεβρουαρίου και αμέσως μεταβάς εις την οικίαν του εφώναζεν ‘δόξα σοι ο θεός εξησφάλισα την ζωήν μου’. Εκ τούτου συμπεραίνομεν ότι πολλοί των πληρεξουσίων θα υπέθεσαν ασφαλιστικήν εταιρίαν την Συνέλευσιν και ουχί συντακτικήν...», γράφει στις 16/2/1844.

Στις 20/2 δημοσιεύει ανταποκρίσεις από διάφορες επαρχίες, σύμφωνα με τις οποίες ο λαός θρηνεί για το ψήφισμα υπέρ της ισοβιότητας και σκίζει δημοσίως τις φαναριωτικές εφημερίδες. Στις 23/2 ισχυρίζεται ότι ο Μαυροκορδάτος και ο Λόντος έδωσαν εντολή στον δημοτικό αστυνόμο της Αθήνας να παρασύρει τον όχλο σε εκδηλώσεις υπέρ της Γερουσίας, κερνώντας τον κρασί και δημιουργώντας πανηγυρικό κλίμα.

Ο *Ατίθασσος* στις 10/4/44 προειδοποιεί ενόψει των βουλευτικών εκλογών:

«Φυλαχθείτε μην εκλέξετε κανέναν ισόβιον, διατί χανόμεθα...» Με τον όρο «ισόβιος» η εφημερίδα αναφέρεται προφανώς σε εκείνους τους πληρεξουσίους στην

¹ Η ίδρυση της Γερουσίας ή Άνω Βουλής ήταν από τα ζητήματα που δίχασαν την Εθνοσυνέλευση, ιδίως το ενδεχόμενο ισόβιας θητείας των μελών της αλλά και η απευθείας εκλογή τους από τον βασιλιά. Εφημερίδες όπως ο *Αιών* και η *Ελπίς* εξέφρασαν έντονες αντιρρήσεις. Όπως εξηγεί ο Petropoulos, ο θεσμός αυτός φαινόταν περιττή δαπάνη, είχε την σφραγίδα της αριστοκρατίας, θα είχε την τάση να συγκρούεται με την αιρετή βουλή και μπορούσε να γίνει ακόμη και όργανο του στέμματος. Από τους αρχηγούς των κομμάτων, ο Μαυροκορδάτος και ο Κωλέττης τάχθηκαν υπέρ του άρθρου, ενώ ο Μεταξάς διαχώρισε την θέση του. Τελικά το άρθρο υπερψηφίστηκε, με ισχνή όμως πλειοψηφία. J.Petropoulos, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο, ό.π.,* σελ 618

Εθνοσυνέλευση που τάχθηκαν υπέρ της ισόβιας θητείας των Γερουσιαστών.
Τέλος, στις 13/10/44 ανάμεσα σε διάφορα αντιφαναριωτικά άρθρα, ο *Άργος*
ειρωνεύεται τους Γερουσιαστές και αποκαλύπτει ότι στην αλληλογραφία τους με
συγγενείς και φίλους υπογράφουν με τον τίτλο του Γερουσιαστή, πράγμα κωμικό και
αξιοκατάκριτο κατά την εφημερίδα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

ΑΥΤΟΧΘΟΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΦΑΝΑΡΙΩΤΙΣΜΟΣ: ΔΥΟ ΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΣ;

«Ο Φαναριωτισμός αφήσας το Φανάριον του Βυζαντίου, ήλθε να κατασταθή εις την γην του Θησέως.»
Άργος, 20/10/44

Οι ‘ξενηλατικές’ διαθέσεις σημαντικής μερίδας του Τύπου απέναντι στους Φαναριώτες χρήζουν διερεύνησης και ως προς την συγγενείά τους με τα επιχειρήματα και τις επιδιώξεις των αυτοχθονιστών, δεδομένου ότι συζητάμε για μια περίοδο κατά την οποία η ελλαδική κοινωνία εμφανίζεται διχασμένη λόγω του ζητήματος των ετεροχθόνων. Γεννάται δηλαδή το ερώτημα, κατά πόσο τελικά ο ‘αντιφαναριωτισμός’ συνιστά μια επιμέρους έκφανση του αυτοχθονικού πνεύματος της εποχής, κατά πόσο το υπερβαίνει και κατά πόσο συνιστά φαινόμενο διαφορετικής ποιότητας από αυτό που ονομάζουμε ‘αυτοχθονισμό’.

Φαναριώτες: μια διακριτή κατηγορία ετεροχθόνων

Μελετώντας τα έντυπα που εκφράζουν τις αυτοχθονικές θέσεις,¹ διαπιστώνει κανείς ότι στη γενική κατηγορία ‘ετερόχθονες’ εντάσσονται αδιαφοροποίητα όλοι όσοι ήρθαν στην Ελλάδα μετά την Επανάσταση, και θεωρείται δίκαιο αυτοί να έρθουν σε δεύτερη μοίρα έναντι των αυτοχθόνων - αγωνισθέντων και παθόντων - ως προς τα δικαιώματα και τις απολαβές τους στα πλαίσια του νέου κράτους. Αυτή η διάκριση σε βάρος των ετεροχθόνων πραγματοποιείται με μοναδικό κριτήριο την συμμετοχή στον Αγώνα, και ως προς αυτό οι αυτοχθονιστές είναι πάντα προσεκτικοί στις διατυπώσεις τους. Δεν κάνουν διακρίσεις στο εσωτερικό της ομάδας των ετεροχθόνων με βάση την ιδιαίτερη πατρίδα του καθενός και, κυρίως, δεν επιθυμούν να τους καταλογιστεί ότι αντιμετωπίζουν τους ετερόχθονες ως ‘μη Έλληνες’. Γι’ αυτό εξάλλου, τόσο ο αυτοχθονικός Τύπος, όσο και οι αυτοχθονιστές αγορητές στην Εθνοσυνέλευση², υπογραμμίζουν ότι οι ετερόχθονες οι οποίοι συμμετείχαν στον απελευθερωτικό αγώνα εξισώνονται αυτονόητα με τους αυτόχθονες, ως προς τις εκδουλεύσεις και τα αναμενόμενα δικαιώματα. Επομένως το μόνο στοιχείο που βαραίνει στην ταυτότητα του ετερόχθονα και τον διαφοροποιεί από τον αυτόχθονα Έλληνα είναι η μη συμμετοχή του (είτε ως πολεμιστή, είτε ως παθόντος) στην εθνική Επανάσταση. Δεν παρατηρείται για παράδειγμα διαφορετική αντιμετώπιση του Θεσσαλού από τον Μακεδόνα, τον Επτανήσιο ή τον Κρητικό, με βάση κάποια

¹ Στις αυτοχθονικές εφημερίδες συγκαταλέγονται: ο *Ανεξάρτητος*, η *Εθνική* Αθηνών, η *Ταχύπτερος Φήμη*, ο *Ζέφυρος*, ο *Άγγελος*, ο *Πρωινός Κήρυξ* κ.α. Για τις αντιδράσεις του Τύπου στη συζήτηση περί ετεροχθόνων, βλ. Ιωάννη Δημάκη, *Η Συνταγματική Μεταβολή του 1843 και το Ζήτημα των Ετεροχθόνων*, ό.π., σελ. 89-157

² Για τους αυτοχθονιστές και ετεροχθονιστές αγορητές στην Εθνοσυνέλευση, βλ., αυτόθι, σελ. 25-79

υπαρκτά ή υποτιθέμενα οντολογικά χαρακτηριστικά της κάθε εντοπιότητας. Η μόνη συζήτηση που καταγράφεται να επιχειρεί να κατηγοριοποιήσει τους ετερόχθονες, σχετίζεται με μια απόπειρα διαχωρισμού των γενέθλιων τόπων τους, ανάμεσα στα μέρη τα οποία δεν συμμετείχαν καθόλου στην Επανάσταση και σε εκείνα που επαναστάτησαν, αλλά η επανάστασή τους καταπνίγηκε. Για τους αυτοχθονιστές ο όρος «ετερόχθων» παραπέμπει σε μια, αδιαφοροποίητη στο εσωτερικό της, ομάδα ‘νεοφερμένων’ στην ελληνική επικράτεια, των οποίων δεν αμφισβητείται η ‘ελληνικότητα’ αλλά το δικαίωμα συμμετοχής στον ελλαδικό δημόσιο βίο, με την έννοια ότι θα πρέπει να τηρηθεί μια σειρά προτεραιότητας στην ικανοποίηση των διαφόρων αξιώσεων από το ελληνικό κράτος.

«[...]και μη φιλονικείτε Κ.Κ. Πληρεξούσιοι, ποίος είναι πολίτης Έλλην και ποίος δεν είναι, όλοι είμεθα πολίται Έλληνες όσοι είτε εδώ εγεννήθησαν είτε εις την Τουρκίαν, εις την Αραβίαν....εις την Καλκούταν. [...] Τι ματαιοπονείτε Κ.Κ. Πληρεξούσιοι, όλοι είμεθα αδέρφια, όμως εις τας δημοσίους θέσεις πρέπει να προτιμηθώσιν εκείνοι τους οποίους ανεφέραμεν, κατά τακτικήν σειράν των άρθρων και όχι οι νεήλυδες, νεήλυδας δε λέγομεν και εκείνους οίτινες θέλουν να παραγκωνίσουν τους αγωνιστάς, ας είναι αυτόχθονες είτε ουρανογενείς...»¹

Με άλλα λόγια ο Μακεδόνας ή ο Μικρασιάτης δεν θα τύχει δυσμενούς μεταχείρισης στο ελληνικό κράτος επειδή είναι Μακεδόνας ή Μικρασιάτης, αλλά επειδή ήρθε στη χώρα μετά το 1828 και συνεπώς θεωρείται ότι θεμελιώνει το δικαίωμα συμμετοχής στο κράτος που δημιούργησε η Επανάσταση σε μικρότερο βαθμό από εκείνους οι οποίοι μετείχαν του επαναστατικού εγχειρήματος.

Η εφημερίδα *Πρωινός Κήρυξ* αναφέρει ως παράδειγμα την περίπτωση του Βούλγαρου αγωνιστή Χατζηχρήστου, προκειμένου να ξεκαθαρίσει ότι ξένος θεωρείται από τους ιθαγενείς Έλληνες «ο ξένος του αγώνος» και όχι εκείνοι οι ‘εξελλαδίτες’ που εξομοιώθηκαν με τους ντόπιους μέσα από κοινούς αγώνες και θυσίες.²

Περί αυτής ακριβώς της διάκρισης μιλά ο Μακρυγιάννης όταν απευθύνει τα παρακάτω λόγια προς την Εθνοσυνέλευση :

«Σέβομαι και τους συναγωνιστάς και τους παθόντας. Κανείς δεν αντιλέγει δι’ αυτούς. Με δυσареστέι μόνον η ιδέα ‘προσέλθετε νηστεύσαντες και μη νηστεύσαντες’ και λέγω ότι τα υπουργήματα να μείνουν κάμποσον καιρόν και δι’ ημάς όπου φορούσαμεν το σαμάρι.»³

¹ Βλ. *Ανεξάρτητος*, 16/1/1844 Βλ. ακόμη: 16/11/43: «[...] Διακρίνομεν όμως και το λέγομεν μετά παρρησίας, του Έλληνος όστις μακρόθεν έβλεπε τους αγώνας μας και αναγιγνώσκων τα κατορθώματά μας ενόμιζεν ότι αναγιγνώσκει μυθιστορίαν. Διακρίνομεν τον Έλληνα εκείνον όστις εξυπόλητος, γυμνός, πεινασμένος εκινδύνευσε διά την ελευθερίαν της πατρίδος από εκείνον όστις ήλθεν εις την Ελλάδα με σκοπόν να φορολογήση.»

² Βλ. *Πρωινός Κήρυξ*, 16/11/43

³ Για τις αγορεύσεις του Μακρυγιάννη στην Εθνοσυνέλευση βλ. Ιωάννη Δημάκη, *Η Πολιτειακή Μεταβολή του 1843 και το Ζήτημα των Αυτοχθόνων και Ετεροχθόνων*, ό.π., σελ 25-79

Σε αυτή την κατά κανόνα αντιμετώπιση των ετεροχθόνων που σκιαγραφήθηκε παραπάνω, ιδιαίτερη περίπτωση συνιστούν οι Φαναριώτες. Αυτοί αντιμετωπίζονται ως ιδιαίτερη κατηγορία ετεροχθόνων και, όπως είδαμε, τους αποδίδονται αρνητικά οντολογικά χαρακτηριστικά, τα οποία φθάνουν πολλές φορές σε σημείο να τους εξοβελίσουν ηθικά από την κοινότητα των Ελλήνων, όπου αυτονότητά υπάγονται όλοι, αυτόχθονες και ετερόχθονες. Οι Φαναριώτες δηλαδή στοχοποιούνται ως ιδιαίτερη ομάδα ετεροχθόνων, για λόγους που υπερβαίνουν το κοινό επιχείρημα εναντίον των ετεροχθόνων, ότι δηλαδή δεν συνεισέφεραν στην εθνική υπόθεση. Εξάλλου, την ίδια και εντονότερη κριτική υφίστανται και οι Φαναριώτες εκείνοι οι οποίοι συμμετείχαν στην Επανάσταση, όπως έχουμε ήδη επισημάνει. Επιπλέον, όταν ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, επιχειρώντας να αξιοποιήσει προς όφελος των Φαναριωτών το πάγιο αίτημα των αυτοχθονιστών να προτιμώνται στις δημόσιες θέσεις οι «*Αγωνιστές και οι παθόντες*», καταθέτει στην Εθνοσυνέλευση σχέδιο ψηφίσματος σύμφωνα με το οποίο οι Φαναριώτες που έχασαν την περιουσία τους ως αποτέλεσμα Τουρκικών αντιποίνων μετά την έκρηξη της Επανάστασης θα θεμελιώναν δικαίωμα συμμετοχής στα δημόσια αξιώματα, η πρότασή του εξοργίζει τους αυτοχθονιστές. Ο *Ανεξάρτητος* σε άρθρο του στις 16/1/44 ξεκαθαρίζει ότι για τους 'παθόντες Φαναριώτες' του Μαυροκορδάτου «το κοφίνι ψωμί δεν έχει περισσευμένον».

Αρκετές εφημερίδες επιχειρούν να αποσυνδέσουν τον αντιφαναριωτικό τους λόγο από τον αυτοχθονισμό. Γι' αυτό διευκρινίζουν ότι όταν μιλούν για τους Φαναριώτες, δεν τους αντιμετωπίζουν ως ετερόχθονες, αλλά ως εχθρούς της πατρίδας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο *Θριάμβος του Συντάγματος*, κατεξοχήν αντιφαναριωτικό έντυπο που εκδίδεται μετά τη λήξη της Εθνοσυνέλευσης και την διευθέτηση του ζητήματος των ετεροχθόνων. Ενώ πολλές αυτοχθονικές εφημερίδες παραμένουν επιθετικές κατά την διάρκεια αυτής της περιόδου, επικρίνοντας την κυβέρνηση για πλημμελή εφαρμογή του Β' Ψηφίσματος, ο *Θριάμβος* διευκρινίζει ότι οι επιθέσεις του προς τους Φαναριώτες δεν εντάσσονται στη λογική αυτή. Η εφημερίδα κατηγορεί τους Φαναριώτες για πολλά περισσότερα από την 'μη συμμετοχή στα δεινά της πατρίδας', επιχείρημα που στον αυτοχθονικό λόγο στοχεύει στο να στερήσει απλά κάποια δημόσια αξιώματα από τους ετερόχθονες. Τους χρεώνει τα ίδια τα δεινά της πατρίδας. «*Ημείς δεν έχουμε φανατισμόν αυτοχθονικόν*», γράφει στις 13/5/1845. «Πρόκειται δε μόνον περί της ολεθρίου γενεάς εκείνης, ήτις διέκοψε την λαμπράν, την εθνικήν πορείαν μας και επέφερε τα μεγάλα δυστυχήματά μας.» Κάποιες φορές μάλιστα, οι εφημερίδες αντιστρέφουν το επιχείρημα ότι ο 'αντιφαναριωτισμός' είναι κεκαλυμμένος 'αυτοχθονισμός', υποστηρίζοντας ότι στην πραγματικότητα ο 'αυτοχθονισμός' δεν είναι παρά αντιπάθεια για τους Φαναριώτες και μόνο για αυτούς. Είδαμε ήδη στην ενότητα «*Βαναροί και Φαναριώτες*» την τοποθέτηση του *Θριάμβου* και της *Εθνικής* ότι το Β' Ψήφισμα περί ετεροχθόνων προτάθηκε με σκοπό να πλήξει τους Φαναριώτες. Και ο *Αργος* στις 18/8/44 διευκρινίζει ότι όταν οι πληρεξούσιοι ψήφισαν υπέρ του Β' Ψηφίσματος, στην ουσία: «*εζήτησαν να καθαρισθή η δημόσιος υπηρεσία από την λέπραν τινών νεήλυδων τυχοδιωκτών, ή δια να εξηγηθώμεν ΚΑΘΑΡΩΤΑΤΑ από την μιανράν των Φαναριωτών γενεάν.*»

Η ίδια εφημερίδα στις 27/10/44 δημοσιεύει άρθρο με τον χαρακτηριστικό τίτλο: «Αποπομπή Φαναριωτών και εφαρμογή του Β' Ψηφίσματος», στο οποίο η απομάκρυνση των ετεροχθόνων ταυτίζεται απόλυτα με την αποπομπή των Φαναριωτών.

Ο ετεροχθονικός Τύπος κατατρέχει τους Φαναριώτες

Οι εφημερίδες που υποστήριζαν τις ετεροχθονικές θέσεις την περίοδο της συζήτησης γύρω από το Β' Ψήφισμα ήταν : η *Αθηνά*, ο *Αιών*, η *Ελπίς*, ο *Φίλος του Λαού*, η *Αναμόρφωσις* και η *Ηχώ των Επαρχιών*. Εξετάζοντας προσεκτικά την αρθρογραφία τους, διαπιστώνει κανείς ότι ο φιλοετεροχθονισμός δεν εμπόδισε τις περισσότερες από αυτές να εκφράσουν τα αντιφαναριωτικά τους αισθήματα.

Η *Αθηνά*, μια από τις πιο έγκριτες ετεροχθονικές εφημερίδες, δεν έκρυψε ποτέ την απέχθειά της για τους Φαναριώτες. Από νωρίς φροντίζει να καταστήσει σαφές ότι η αντιφαναριωτική της τοποθέτηση δεν θα πρέπει σε καμία περίπτωση να αποδοθεί σε αυτοχθονικό μένος. Υποστηρίζει σταθερά τα δικαιώματα των ετεροχθόνων, ενώ στο άρθρο που δημοσιεύει την 1^η/ 8/1836 ανάγει τον «φαναριωτισμό» σε ποιοτικό χαρακτηριστικό που σηματοδοτεί την διαφοροποίηση ανάμεσα στους καλούς και τους κακούς ετερόχθονες. Αντιμετωπίζει τους Φαναριώτες ως ξενοκρατία συμπληρωματική εκείνης των Βαυαρών, όπως φαίνεται στο άρθρο με το οποίο επανέρχεται μετά την δίκη της, στις 21/6/1839. Εκεί αναφέρει χαρακτηριστικά: «Άφησαν την τύχη της Ελλάδος εις τον Φαναριωτισμόν και εις ξένους.» Η αλήθεια είναι ότι η *Αθηνά* αποφεύγει να δημοσιεύσει τις αντιφαναριωτικές αυτές απόψεις της κατά το διάστημα που διεξάγεται η διαμάχη αυτοχθόνων- ετεροχθόνων, πιθανότατα επειδή θεωρεί ότι την δεδομένη στιγμή θα αποδυνάμωναν κάπως την φιλετεροχθονική της τοποθέτηση. Αυτό πάντως δεν σημαίνει ότι παύει να εχθρεύεται τους Φαναριώτες. Το άρθρο της μάλιστα, τον Φεβρουάριο του 1844, στο οποίο καταγγέλλει συνωμοσία που προωθεί την ανάρρηση Φαναριώτη Ηγεμόνα στον ελληνικό θρόνο, δείχνει ότι η τοποθέτησή της σε σχέση με τους Φαναριώτες δεν έχει αλλάξει.¹

Ούτε ο *Αιών* ασχολείται με τους Φαναριώτες το διάστημα της συνταγματικής μεταβολής, ωστόσο ο εκδότης του Ιωάννης Φιλήμων είχε την ευκαιρία, όπως διαπιστώσαμε στα προηγούμενα, να διατυπώσει τις αντιφαναριωτικές του απόψεις την περίοδο που εξέδιδε την εφημερίδα *Χρόνος* στο Ναύπλιο. Οι λόγοι που υπαγόρευαν αυτήν την μεταστροφή ίσως έχουν και σε αυτή την περίπτωση να κάνουν με την επιλογή της εφημερίδας να ταχθεί στο πλευρό των ετεροχθόνων². Ενδεχομένως μάλιστα να έπαιξε ρόλο και ο 'φιλορθόδοξος' προσανατολισμός του *Αιώνα* ο οποίος αποτέλεσε σημείο επαφής με τους «φιλορθόδοξους φαναριωτίσκους» εναντίον των οποίων είδαμε να διαμαρτύρεται η *Αθηνά*.

Τον *Φίλον του Λαού* τον είδαμε να αποκαλεί τους Φαναριώτες «αϊδίους του εθνικού ονόματος και της εθνικής δόξης επιβούλους», παρότι εξαιρεί όσους εξ αυτών αγωνίστηκαν για την εθνική υπόθεση. Έχουμε λοιπόν μια εφημερίδα που, ενώ είναι πρόθυμη να υπερασπιστεί τα ίσα δικαιώματα των ετεροχθόνων, ανεξάρτητα από το πότε ήρθαν στον ελλαδικό χώρο, και ανεξάρτητα από το αν προσέφεραν ή όχι στον

¹ Βλ. ενότητα 2

² Άρθρα υπέρ ετεροχθόνων: βλ. *Αιών*, 24/11/43, 16/1/44, 19/1/44, 23/1/44

εθνικό αγώνα, από την άλλη, όταν πρόκειται περί των Φαναριωτών υιοθετεί επιλεκτικά την επιχειρηματολογία των αυτοχθονιστών: θέτει ως προαπαιτούμενο ο Φαναριώτης να έχει αγωνιστεί προκειμένου να γίνει αποδεκτός, δηλαδή αρνείται να τον αντιμετωπίσει ισότιμα με τους υπόλοιπους ετερόχθονες.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η πατρινή εφημερίδα *Ηχώ των Επαρχιών*, η οποία τάσσεται αναφανδόν στο πλευρό των ετεροχθόνων και μάλιστα εκφράζει την αμέριστη στήριξή της στους ετερόχθονες κατοίκους της Πάτρας, που θεωρεί ότι συνέβαλαν τα μέγιστα στην αναγέννηση της πόλης. Στο άρθρο της 11^{ης} /2/1844 με τίτλο «ΠΑΤΡΕΙΣ ΚΑΙ ΠΑΡΟΙΚΟΙ», υποστηρίζει ότι η Πάτρα, ολοσχερώς κατεστραμμένη από τον πόλεμο, επανήλθε στους ρυθμούς της ειρήνης χάρη στους ετερόχθονες που έφεραν κεφάλαια και τα επένδυσαν στην πόλη αναζωογονώντας το εμπόριο και δανειοδοτώντας τους αυτόχθονες κατοίκους που με τον τρόπο αυτό μπόρεσαν να επιστρέψουν στις καλλιέργειές τους. Η εφημερίδα επικρίνει ακόμη το Β΄ ψήφισμα και δεν αναγνωρίζει κανένα δικαιολογητικό στους εισηγητές του, που στράφηκαν εναντίον εκείνων με τους οποίους οι Πατρείς καθημερινά «εμπορεύονται, συντρώγουν και συννευθυμούν». Υποστηρίζει ότι τη διχόνοια έσπειραν ελάχιστοι «νεανίες» οι οποίοι ορέγονται δημόσιες θέσεις.

Αυτή λοιπόν η κατά τα άλλα φιλοετεροχθονική εφημερίδα, δεν επιδεικνύει την ίδια διάθεση εθνικής ομοψυχίας όταν πρόκειται περί των Φαναριωτών. Για την ακρίβεια, τον επόμενο χρόνο εμφανίζεται να έχει αλλάξει γνώμη ακόμη και για το Β΄ Ψήφισμα. Από ολέθριο, τώρα το χαρακτηρίζει σωτήριο, και κάνοντας μια εντυπωσιακή αναδίπλωση, το αντιμετωπίζει πλέον ως οχυρωματικό έργο που στόχο είχε την αναχαίτιση του «φαναριωτισμού». Σε άρθρο της 14^{ης} /6/1845 διαβάζουμε ότι το Β΄ Ψήφισμα ήταν «το σωτηριώδες ψήφισμα εκείνο, άνευ του οποίου ήθελεν απωλεσθή η

πατρίς» και διά του οποίου «αποσπώνται οι αιμοσταγείς όνυχες των Φαναριωτών, αυτών των Αρπυιών, από τα πληγωμένα σπλάχνα της ταλαιπώρου Πατρίδος μας». Η *Αναμόρφωσις*, εφημερίδα που εκδίδει ο γαμπρός του Μαυροκορδάτου Περικλής Αργυρόπουλος και η *Ελπίς* του Κωνσταντινουπολίτη Κωσταντίνου Λεβίδη, είναι οι μόνες εφημερίδες των οποίων οι φιλετεροχθονικές θέσεις δεν 'νοθεύονται' από εξαιρέσεις που αφορούν στους Φαναριώτες. Αν και ακόμη και η *Ελπίς*, σε μια τουλάχιστον περίπτωση, στις 26/10 1844 ξεκαθαρίζει ότι «βεβαίως δεν είναι η Ελπίς εκείνη, ήτις θέλει υπερασπισθή τον φαναριωτισμόν, τον οποίον θεωρεί ταυτοσήμαντον με τον Ιησουιτισμόν».

Από τα μέχρι στιγμής στοιχεία διαφαίνεται ότι ο 'αντιφαναριωτισμός' υπερβαίνει τον αυτοχθονισμό. Δυο ενδείξεις συντείνουν σε αυτό το συμπέρασμα.

Πρώτον, ο αντιφαναριωτικός λόγος είναι διαδεδομένος και σε περιβάλλοντα που υπερασπίζονται τις θέσεις των ετεροχθόνων. Η περίπτωση της *Αθηνάς* αποτελεί ίσως το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα.

Δεύτερον, παρόλο που ο αντιφαναριωτικός και ο αυτοχθονικός λόγος έχουν εν πολλοίς κοινή αφετηρία, δηλαδή την δυσaréσκεια για την κατάληψη δημοσίων θέσεων από ετερόχθονες, η διαφορά είναι ότι στους Φαναριώτες αποδίδονται κατ' αποκλειστικότητα ορισμένα 'εγγενή' αρνητικά χαρακτηριστικά, καθώς και το στίγμα του 'εθνικού προδότη' και του 'μη Έλληνα', κάτι που δεν συμβαίνει με άλλες κατηγορίες ετεροχθόνων.

Τρίτον, κάποιες αντιφαναριωτικές εφημερίδες, όπως λόγου χάρη ο *Θρίαμβος του Συντάγματος*, διαχωρίζουν ρητά την αντιφαναριωτική τους τοποθέτηση από τον 'αυτοχθονισμό'.

Αυτές οι πρώτες εντυπώσεις μας οδήγησαν αρχικά να αναρωτηθούμε μήπως τελικά ο

‘αντιφαναριωτισμός’ συνιστά φαινόμενο διαφορετικής ποιότητας από τον ‘αυτοχθονισμό’. Στη συνέχεια, ωστόσο, η εικόνα γίνεται πιο περίπλοκη, καθώς θα δούμε ότι ο ‘αντιφαναριωτισμός’ και ο ‘αυτοχθονισμός’ έχουν πολλά κοινά στοιχεία και σε αρκετές περιπτώσεις ο πρώτος αποτελεί πράγματι μια διέξοδο του δεύτερου.

Οι «Φαναριώτες και οι όμοιοί τους»

Παρότι ο ‘αντιφαναριωτισμός’, όπως αποτυπώνεται στον Τύπο, παραμένει φαινόμενο σταθερής διάρκειας, που εμφανίζεται με την έναρξη του βίου του ελληνικού βασιλείου και συνεχίζεται για τουλάχιστον δυο δεκαετίες, δεν έχει την ίδια ένταση σε όλες τις περιόδους. Το φαινόμενο γνωρίζει την κορύφωσή του σε φάσεις όξυνσης της διαμάχης αυτοχθόνων- ετεροχθόνων, όποτε δηλαδή επανατροφοδοτείται η συζήτηση για το ποιος δικαιούται να κατέχει τις δημόσιες θέσεις. Σε τέτοιες στιγμές, οι σκληροπυρηνικοί αυτοχθονιστές πυκνώνουν τις επιθέσεις τους προς τους Φαναριώτες, εικονογραφώντας τους ως την απεχθέστερη κατηγορία ετεροχθόνων. Δαιμονοποιώντας τους Φαναριώτες, συμπαρασύρουν και τον υπόλοιπο τύπο στη γενική διάθεση αποκήρυξης του «*Φαναριωτισμού*».

Έτσι, τα αντιφαναριωτικά άρθρα πυκνώνουν την περίοδο που ακολουθεί την 3^η Σεπτεμβρίου 1843 και τις συζητήσεις γύρω από το πολύκροτο Β΄ Ψήφισμα, αλλά και μέσα στο 1845, έναν χρόνο μετά την λήξη της Εθνοσυνέλευσης, όταν η χώρα διανύει μια περίοδο «*υποτροπής του ζητήματος των ετεροχθόνων*» - όπως την χαρακτηρίζει ο Ι. Δημάκης¹. Πρόκειται για το κρίσιμο διάστημα κατά το οποίο αναμένεται η απόλυση από τις δημόσιες υπηρεσίες των ετεροχθόνων που δεν πληρούν τις προϋποθέσεις που θέτει το Β΄ ψήφισμα και η κυβέρνηση ελέγχεται από την Βουλή και τον Τύπο για τον τρόπο με τον οποίο χειρίζεται το θέμα.

Η συζήτηση περί Φαναριωτών, εξάλλου, πέρα από την όποια θεωρητική υπόσταση επιχειρούν να της προσδώσουν οι ‘αντιφαναριωτιστές’, καταλήγει ουσιαστικά στο ίδιο πρακτικό ζήτημα που αποτελεί το διακύβευμα της εποχής της διαμάχης αυτοχθόνων- ετεροχθόνων: τις προϋποθέσεις διορισμού στο δημόσιο².

Οι φανατικά αυτοχθονικές εφημερίδες αντιμετωπίζουν τους Φαναριώτες ως την χειρότερη κατηγορία ετεροχθόνων, ανάγοντάς τους σε σύμβολο του κακώς εννοούμενου ετεροχθονισμού. Η συνηθέστερη έκφραση που χρησιμοποιούν για να αναφερθούν στους ετερόχθονες που αποστρέφονται είναι : «*οι Φαναριώτες και οι όμοιοί τους*». Με τον τρόπο αυτό δεν ξεπερνούν τα όρια της πολιτικά ορθής συμπεριφοράς απέναντι στους ομοεθνείς εξωελλαδίτες. Ξεκαθαρίζουν ότι τους θεωρούν αδελφούς και στοχοποιούν μια μικρή και ασαφή ομάδα, που μοιάζει να μην περικλείει παρά ορισμένους τυχοδιώκτες. Έτσι παραμένουν αρκετά γενικόλογες ώστε να μπορούν να εκτονώνουν την ξενηλατική τους διάθεση χωρίς να ξεπερνούν τα όρια της εθνικής ευπρέπειας.

¹ Ι. Δημάκης, *Η πολιτειακή μεταβολή...*, ό.π., σελ 7 και 207-212

² Ο Μάουρερ είχε αντιληφθεί ότι «*στο μορφωτικό επίπεδο που βρίσκεται η σημερινή Ελλάδα, οι άνθρωποι αυτοί ήταν οι μόνοι ικανοί να αναλάβουν υπεύθυνες θέσεις στον κρατικό μηχανισμό και συνεπώς για πολύ καιρό ακόμη καμιά κυβέρνηση δεν θα μπορεί να σταθεί στα πόδια της χωρίς τη συμβολή τους.*» Θεωρούσε λοιπόν αναγκαίο κακό την παρουσία τους και συμβούλευε κάθε μελλοντική κυβέρνηση να προσπαθήσει να τους αξιοποιήσει, αφού πρώτα τους καταστήσει «*ακίνδυνους*». Γκ. Λ. Μάουρερ, *Ο Ελληνικός Λαός*, ό.π. σελ. 418

Είναι άξιο σχολιασμού ότι εφημερίδες που αρθρώνουν έναν καθαρά αυτοχθονικό στην ουσία του λόγο, στρέφουν πάντοτε τις πιο αιχμηρές επιθέσεις τους ενάντια στους «Φαναριώτες και τους ομοίους τους».

Η *Εθνική* στις 9/2/44 κάνει λόγο για «**νεήλυδες του Φαναρίου και λοιπών μερών**».

Είναι χαρακτηριστικό ότι τα «*λοιπά μέρη*» ποτέ δεν κατονομάζονται. Ο αυτοχθονικός Τύπος είναι βέβαιο ότι ενοχλείται από την παρουσία ανθρώπων από αυτά «*τα λοιπά μέρη*» στο ελληνικό βασίλειο. Ωστόσο το Φανάρι είναι ο μοναδικός τόπος προέλευσης που θεωρεί ότι του επιτρέπεται να αναφέρει χωρίς να ξεφύγει από τα όρια του «εθνικά αποδεκτού» λόγου.

Ο *Πρωινός Κήρυξ* στο άρθρο του της 16^{ης} /11/43 δίνει έναν ορισμό του «ξένου», παρόμοιο με εκείνο των υπόλοιπων αυτοχθονικών εφημερίδων. «*Ξένος*» λοιπόν, είναι ο «*ξένος του αγώνος*», που ήρθε στην ελεύθερη Ελλάδα, όχι για να εργαστεί, αλλά για να διαφεντέψει τις τύχες των αυτοχθόνων. Και φυσικά κανείς δεν ταιριάζει καλύτερα σε αυτή την περιγραφή από τον Φαναριώτη. Η εφημερίδα δεν θα παραλείψει όμως να αναφερθεί και στους «ομοίους του».

« [...] Οι Έλληνες του αγώνος δεν εννοούν αλλογενείς τους των άλλων τόπων Έλληνας, όσοι θέλουν να έλθουν να συζήσωσι μετ' αυτών απολαμβάνοντες την κοινήν ελευθερίαν, όχι. Εξ εναντίας τους αναγνωρίζουσιν αδελφούς και τους αγαπώσιν εγκαρδίως, ούτοι δε οι **αδελφοί ομογενείς** [...]δεν έχουσι την όρεξιν να γείνωσιν Αγάδες των αδελφών των, ως επιθυμούσι να κατασταθώσιν **οι Φαναριώται και οι τούτοις όμοιοι**. Ποία ερωτώμεν υπάρχει δικαιοσύνη πλέον, όταν ο εις με το χαρατζοχάρτι εις τον κόλπον, ο έτερος με το πασαπόρτι, και ο άλλος με την πατέντα έρχονται με σκοπόν κερδοσκοπίας...;»

Στις 29/1/44 ο *Ανεξάρτητος* απαντά στο άρθρο της 19^{ης}/1/1844 του *Αιώνος*, που είχε τίτλο «*Αίσχρὸν σιωπᾶν Ελλάδος ὅλης ἀδικουμένης*», με άρθρο που τιτλοφορείται: «*Αἰσχιστὸν δ' ἀφίεσθαι τὸν ἀλιτῆριον βλασφημούντα*». Ο «*αλιτήριος*» είναι ο Ιωάννης Φιλήμων, οι φιλοετεροχθονικές θέσεις του οποίου τον καθιστούν συνεργάτη των Φαναριωτών στα μάτια του αρθρογράφου. Το κείμενο αυτό, γραμμένο στην πιο φορτισμένη περίοδο της διαμάχης γύρω από τους ετερόχθονες, δεν προσπαθεί να κρύψει τον αυτοχθονισμό του πίσω από «διπλωματικές» δηλώσεις αποκλειστικής αντιπάθειας προς τους Φαναριώτες. Το μένος του κατευθύνεται αδιακρίτως προς «**τους νεήλυδας του Φαναρίου και άλλων διαφόρων της ευρωπαϊκής και**

ασιατικής Τουρκίας, μερών, ανθρώπων, των οποίων η ανέκαθεν διαγωγή υπήρξε βδελυρά κολακεία, ακόλαστος αρπαγή των αιμάτων και κόπων του Έλληνος και τρομερά ασυνειδησία.» Οι Φαναριώτες είναι για τον *Ανεξάρτητο* οι απεχθέστεροι των απεχθών ετεροχθόνων που επί Βαυαρών «στέρησαν» τα δημόσια αξιώματα από τους γηγενείς Έλληνες. Δεν αποτελούν πάντως τον μοναδικό αποδέκτη της ξενηλατικής διάθεσής του, όπως καταδεικνύει το ακόλουθο απόσπασμα. Παρ' όλα αυτά, είναι οι μόνοι που κατονομάζονται. Όταν η εφημερίδα μιλά για «*όλους τους κακοήθεις νεήλυδες του Φαναρίου και της Ασίας*» ή για «*τους νεήλυδας του Φαναρίου και άλλων διαφόρων της ευρωπαϊκής και ασιατικής Τουρκίας μερών*», ουσιαστικά χρησιμοποιεί παραλλαγές του γνωστού μοτίβου: «οι Φαναριώτες και οι όμοιοί τους»:

«[...]το καλόν της Ελλάδος επιθυμών ο Αρμένιος Συντάκτης του Αιώνος, λυπείται λέγει, να θεωρή αυτήν αδικουμένην. Επομένως ως άλλος Ιερεμίας (καθότι και ο συντάκτης του Αιώνος έχει καταγωγήν εβραϊκήν ιδέ Αθηνάν) προμαντεύει [...]πόσον η Ελλάς ήθελεν είσθε ευτυχής εάν η Συνέλευσις παρέλειπεν ελευθέρας τας Πύλας της Ανατολής και Δύσεως διά να προσέλθωσιν **όλοι οι κακοήθεις νεήλυδες του Φαναρίου και της Ασίας** και καθέξωσι τας δημοσίας της Πολιτείας μας θέσεις.»

Στις 9/2/44 και η *Εθνική* κατηγορεί ως πρόξενους όλων των δεινών των αυτοχθόνων, κυρίως των Αγωνιστών, τους «**Φαναριώτες και νεήλυδες**». Σε άρθρο που δημοσιεύει στις 16/7/1845, η ίδια εφημερίδα περιγράφει την αντίθεση 'αυτοχθόνων Ελλήνων - Φαναριωτών' με όρους πολέμου, ο οποίος ξεκίνησε το 1821, με την έλευση των Φαναριωτών στην Ελλάδα και συνεχίζεται και εντός του ελεύθερου βασιλείου.

«Αφ' ότου εξερράγη η επανάστασις δύο στοιχεία παλαίουσιν εις την Ελλάδα, ο αγαθός αυτής δαίμων με τον κακόν δαίμονα[...]οι γνήσιοι και αυτόχθονες Έλληνες με τους αποτροπαίους και μοχθηρούς Φαναριώτας. Ο πεισματώδης ούτος πόλεμος, αν και έλαβε διαφόρους ανακωχάς, δεν έπαυσεν όμως ποτέ οριστικώς, ούτε θέλει εκλείψει πριν καταστραφώσιν οι αρχέκακοι Φαναριώται, ή η Ελλάς υποδουλωθεί εκ νέου διεσπαραγμένη εις ελεεινότατα αδύνατα κόμματα, καθώς τούτο συνέβη επί Μακεδόνων κατά τας τελευταίας ημέρας του πολιτικού αυτής βίου προ της εν Χαιρωνεία μάχης, επί δε Ρωμαίων μετά την διάλυσιν της Αχαϊκής συμμαχίας.»

Οι Φαναριώτες εμφανίζονται ως το αντίπαλο δέος των «*γνήσιων Ελλήνων*», των αυτοχθόνων. Για τους υπόλοιπους ετερόχθονες δεν γίνεται λόγος, ωστόσο από την διατύπωση της εφημερίδας υπονοείται ότι δεν είναι τόσο «*γνήσιοι*» όσο οι αυτόχθονες, που, εξάλλου, ταυτίζονται με τους απογόνους των κατοίκων των περιοχών που συναποτελέσαν την Αχαϊκή Συμμαχία, τις οποίες αποκαλεί «*Ελλάδα*». Είναι προφανές για παράδειγμα ότι η εφημερίδα δεν αντιμετωπίζει ως ακραιφνείς Έλληνες τους Μακεδόνες που υποδούλωσαν τις ελληνικές πόλεις κράτη, αλλά μάλλον συμμαρτίζεται ένα σχήμα ομόκεντρων κύκλων, όπου η αδιαμφισβήτητη ελληνικότητα του κέντρου βαίνει φθίνουσα προς τα εξωτερικά στρώματα¹. Είναι χαρακτηριστικό ότι, στο ίδιο άρθρο, όταν επιχειρεί να προσδιορίσει τους ακριβείς

¹ Για πολλά χρόνια οι λόγιοι αντιμετώπιζαν την μακεδονική κυριαρχία ως το τέλος της ελευθερίας της Ελλάδας. Για την αργοπορημένη αναβάθμιση του ρόλου των Μακεδόνων στην εθνική ιστορία βλ. ενδεικτικά : Ι. Κουμπουρλής, «Η ιδέα της ιστορικής συνέχειας του ελληνικού έθνους στους εκπροσώπους του ελληνικού διαφωτισμού: η διαμάχη για το όνομα του έθνους και οι απόψεις για τους αρχαίους Μακεδόνες και τους Βυζαντινούς», *Δοκίμης* 13-14 (2005), σελ. 137 - 191 και Παρ. Ματάλας, *Έθνος και Ορθοδοξία, οι Περιπέτειες μιας Σχέσης*, ό.π., σελ. 137.

τόπους καταγωγής των «Φαναριωτών και λοιπών νεηλύδων» τους τοποθετεί σε «διάφορα μέρη της Θράκης και της Ασίας», δηλαδή ό,τι πιο μακρινό και ξένο προς την «καθαυτό Ελλάδα».

Ωστόσο ακόμη και η *Εθνική* δεν ξεφεύγει από τον γενικό κανόνα που θέλει τις όποιες «ξενηλατικές» διακηρύξεις να παρουσιάζονται συμβατές με το πνεύμα εθνικής ομόνοιας που επιτάσσει η εθνική ιδεολογία. Είναι ενδεικτικό της κατάστασης ότι σε τρία άρθρα που δημοσιεύει στις 1, 6 και 9 Φεβρουαρίου του '44 υπό τον τίτλο: «*Αι φωνασκίαι των νεηλύδων*», και τα οποία συγκαταλέγονται στα πιο μαχητικά δείγματα γραφής του αυτοχθονικού χώρου, η εφημερίδα απευθύνεται όχι στους πολίτες του ελληνικού κράτους, οι οποίοι, όπως εξηγεί, έχουν σπουδάσει σε βάθος την ψυχή των Φαναριωτών, αλλά στους εκτός Ελλάδος ομοθρήσκους και ομογενείς, για να τους εξηγήσει το Β' ψήφισμα και τους λόγους που το υπαγόρευσαν, και που δεν είναι άλλοι από την ανάγκη να απαλλαγεί η Ελλάδα από το «*σμήνος του φαναριωτισμού και των νεηλύδων*», οι οποίοι έφεραν σε έσχατη ένδεια τους Αγωνιστές και τους γηγενείς κατοίκους εν γένει.

«Μόλις φθάνει και ως να κατέκτησε την Ελλάδα έλκει τον ηκονημένον καθ'οδόν πέλεκυν και θερίζει ανηλεώς από τον άνθρωπον της πρώτης τάξεως μέχρι της εσχάτης, απωθεί το στοιχείον το οποίον έσωσε την Ελλάδα εις τας δεινάς περιστάσεις, αποπέμπει τον αγωνιστήν, τον πληγωμένον, και λιμοκτονούντα από σειράν δυστυχημάτων δεκαετούς πολέμου και εξουθενίζων αυτόν με την αποτρόπαιον φράσιν 'Πιτς πουφ' τον εκρήμνιζεν από όλας τας υπουργικάς κλίμακας κατά τρόπον ώστε ενομιζέτο ευτυχέστατος ο δυνάμενος να ιδη υπουργικόν μανδύαν πόρρωθεν».

Ο λόγος περί «*υπουργικών κλιμάκων*» και «*υπουργικού μανδύα*» απηχεί ξεκάθαρα τους προβληματισμούς των αυτοχθονιστών. Ωστόσο, η εφημερίδα προσέχει ώστε εκείνοι που στοχοποιούνται ευθέως να είναι οι Φαναριώτες και μόνο. Και σπεύδει να καθησυχάσει τους ετερόχθονες ότι ο «αντινεηλυσμός- αντιφαναριωτισμός» της δεν είναι αντεθνικό φαινόμενο.

«[...]δεν έχομεν σκοπόν να στήσωμεν αντί μίας μόνης και αδιαιρέτου κοινωνίας την έριδα, να διαχωρισθώμεν αλλήλους, να διαιωνίσωμεν τας λέξεις Πελοποννήσιος,[...] Μακεδών κλπ Θέλομεν να ακούγεται πανταχού η γλυκεία λέξις, συμπολίται, να συγχωνευθώμεν, να συναδελφωθώμεν.»

Στην φανταστική συνομιλία του Πελοποννήσιου με τον Φαναριώτη που είδαμε στον *Πρωινό Κήρυκα* στην ενότητα 6, ο Πελοποννήσιος καταλογίζει στους Φαναριώτες όλα εκείνα για τα οποία κατηγορούν τους ετερόχθονες οι αυτοχθονιστές αγορητές στην Εθνοσυνέλευση και οι αυτοχθονικές εφημερίδες της εποχής. Οι δημόσιες θέσεις είναι και εδώ το κεντρικό ζήτημα.¹

¹ «Μας εξεγυμνώσατε, μας απεκλείσατε από την διοίκειν των πραγμάτων της Πατρίδος μας, μας εδιαβάλλατε εις την εξουσίαν. Ποίος Πελοποννήσιος ή Ρουμελιώτης, ή Αιγαιοπελαγίτης εστάθη κατά την παρελθούσαν δεκαετίαν υπουργός;[...]Ητο μεγάλη ευεργεσία εις τον Έλληνα του αγώνος, αν

Ο Άργος στο άρθρο του «Αποπομπή των Φαναριωτών και εφαρμογή του Β΄ Ψηφίσματος» που είδαμε προηγουμένως, δίνει και αυτός φαναριώτικο πρόσωπο στους ‘καταπιεστές- νεήλυδες’.

«Λυπούνται οι υπουργοί τους νεήλυδας, δεν θέλουν να τους αποβάλωσι της υπηρεσίας διά να μην τους καταστήσωσι δυστυχείς, και μένουσιν εντοσούτω ανάλγητοι εις τας συμφοράς, εις την γύμνωσιν, εις την πείναν των αγωνιστών και των αυτοχθόνων. [...] Τις δεν ενθυμείται, ότι ολίγον καιρόν πριν ο αοίδιμος Κολοκοτρώνης μεταβή εις τας ουρανίους σκηνάς υπήγεν εις το υπουργείον των Οικονομικών δι’ υπόθεσίν του, και οι εκεί υπηρετούντες **νεήλυδες Φαναριώται**, ιδόντες αυτόν, τον ερώτουν ποίος είσαι! Και εχλεύαζον αυτόν; Τις δεν ενθυμείται, ότι ο σεβάσμιος γέρων έσεισε την κεφαλήν του, εδάκρυσε και ελεεινολογήσας την Ελλάδα ανεχώρησε; Τις δεν ενθυμείται την περιφρόνησιν την οποίαν έλαβεν ο Στρατηγός Μακρυγιάννης παρ’ ενός Φαναριώτου υπαλλήλου του αυτού υπουργείου; [...]

Έτσι λοιπόν ο αντιφαναριωτικός, όπως και ο αυτοχθονικός Τύπος εξάλλου, αποφεύγει να δημιουργήσει την αίσθηση ότι βάλλει συνολικά εναντίον των ετεροχθόνων. Συνήθως ισχυρίζεται ότι ο ‘αυτοχθονισμός’ δεν είναι αυτό που φαίνεται, αλλά αποτελεί ουσιαστικά μια παρεξήγηση την οποία σκόπιμα καλλιέργησαν λίγοι ‘κακοί ετερόχθονες’, οι Φαναριώτες και οι «τούτοις όμοιοι». Ο *Πρωινός Κήρυξ*, σε άρθρο του στις 16/11/43 επιτίθεται στην εφημερίδα *Συνταγματικός*, ισχυριζόμενος ότι αυτή υπηρετεί φαναριωτικό σχέδιο που επιχειρεί να διαβάλλει τους αυτόχθονες στα μάτια των ετεροχθόνων Αγωνιστών, πείθοντας τους τελευταίους ότι θεωρούνται ξένοι στην Ελλάδα. Με το ίδιο σκεπτικό, ο *Άγγελος* σε άρθρο του την 1^η/2/45 κατηγορεί τον συντάκτη της *Συνενώσεως*, τον οποίον αποκαλεί «σκανδαλοποιό, φιλοτάραχο και χολερικό Φαναριώτη» ότι διαστρέβλωσε την αγόρευση του βουλευτή Βιλαέτη, με την πρόθεση να σκανδαλίσει τους ετερόχθονες σε μια περίοδο κατά την οποία η διαμάχη αυτοχθόνων- ετεροχθόνων είχε κοπάσει.

«[...]Διατί κρύπτεις πονηρέ Φαναριώτα! τον λόγον του Βιλαέτη, όστις εξεφράσθη ούτω ‘τους νεοελθόντας ως προς την απολαβήν των υπουργημάτων, εθεσαμεν εις κάθαρσιν (κουαραντίνα) δύο μόνον ετών, έως ότου γνωρίσωσι και εκείνοι ημάς και ημείς εκείνους, είναι άτοπον, είναι ασύμφορον, άνθρωπον, τον οποίον δεν ιξεύρομεν από ποίαν Διαβόλου άκραν κατάγεται, να τον μεταχειρισθώμεν αμέσως εις τα δημόσια υπουργήματα, ως έκαμεν η ξενοκρατία...;»

εδιορίζετο Ειρηνοδίκης, Επιστάτης εις καμμίαν σύναξιν φόρων, Φύλαξ κανενός

Υγειονομείου[...]Κατεγελούσατε την Ιεράν, την Αγίαν, την λαμπράν έκφρασιν ‘Έλλην του αγώνος’, και πολλών επιστρέφατε τας αναφοράς, διά να σβύσουν την λέξιν δικαιώματα και να σας ζητήσουν θέσιν δι’ έλεος...»

Το απόσπασμα αυτό είναι ενδεικτικό του κλίματος που επικράτησε στον αυτοχθονικό χώρο μετά την λήξη της Εθνοσυνέλευσης, όταν μετά τις εκατέρωθεν αντεγκλήσεις, οι αυτοχθονιστές, νικητές της διαμάχης με τους ετερόχθονες, προσπάθησαν να ρίξουν τους τόνους ισχυριζόμενοι ότι το Β΄ Ψήφισμα δεν ήταν κάτι άξιο λόγου, ότι η πλειοψηφία των ετεροχθόνων δεν ένοιωσε προσβεβλημένη από αυτό και ότι οι μόνοι που ενοχλήθηκαν ήταν οι ‘Φαναριώτες και οι όμοιοί τους’.

Στο ακόλουθο άρθρο του *Άργου*, που δημοσιεύτηκε στις 9/2/45, η εφημερίδα απορρίπτει τις έννοιες «αυτόχθων» και «ετερόχθων» και θεωρεί εθνικά επιζήμια την χρήση τους, αποδίδει δε το γεγονός ότι παραμένουν σε ισχύ, στους Φαναριώτες. Την ίδια στιγμή, ωστόσο, ο αρθρογράφος χρησιμοποιεί και ο ίδιος τους όρους που απέρριψε, δηλώνοντας ότι οι αυτόχθονες είναι όλοι Αγωνιστές και ότι το Β΄ Ψήφισμα απένειμε δικαιοσύνη, πράγμα που ακυρώνει την προηγούμενη τοποθέτησή του και δείχνει ότι οι όροι αυτοί κάθε άλλο παρά κενοί περιεχομένου είναι.

«ΟΙ ΑΥΤΟΧΘΟΝΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΤΕΡΟΧΘΟΝΕΣ

Αι σκανδαλώδεις δύο λέξεις αυτές, μη προφερόμεναι πλέον από των

φιλησύχων και τιμίων πολιτών τα στόματα, επαναλαμβάνονται αδιακόπως από εκείνους, οι οποίοι ευρίσκουσι το συμφέρον των εντός της ανωμαλίας, εντός της αναρχίας, εντός της διχονοίας.[...] Αλλ’ εν ώ επιθυμούμεν την εφαρμογήν του ψηφίσματος, ως απονέμοντος απλώς δικαιοσύνην εις τους έξωθεν ελθόντας αγωνιστάς και εις τους αυτόχθονας, οίτινες, το επαναλαμβάνομεν, είναι σχεδόν όλοι αγωνισταί, αποκρούομεν την εις αυτόχθονας και ετερόχθονας διαίρεσιν, την οποίαν η χειροτέρα της

Ιησουιτικής Φαναριωτικής πολιτικής υποθάλπει.»

Το απόσπασμα αποτυπώνει τη νοοτροπία των αυτοχθονικών εφημερίδων της εποχής. Η συζήτηση γύρω από την αυτοχθονία ανακινήθηκε από τους αυτόχθονες για όσο διάστημα εκείνοι είχαν λόγο να υπενθυμίζουν την αδικία που θεωρούσαν ότι γίνεται σε βάρος τους και να διεκδικούν την επανόρθωσή της. Μετά την επικράτησή τους, ήταν οι ετερόχθονες εκείνοι που θα είχαν κάθε λόγο να επανέρχονται στο ζήτημα, θεωρώντας εαυτούς αδικημένους. Η ενόχληση των αυτοχθονιστών είναι αυτονόητη, καθώς βλέπουν να ανακινείται ένα ζήτημα που οι ίδιοι θεωρούν ουσιαστικά λυμένο. Και η εξήγηση που δίνουν είναι στερεότυπη: Το ζήτημα δεν ανακινούν οι ‘αδελφοί ετερόχθονες’, τους οποίους εξάλλου επιθυμούν να καθησυχάσουν, αλλά οι ‘κακοί Φαναριώτες’, οι μόνοι που ζημιώθηκαν από το Β΄ Ψήφισμα.

Έχοντας ορίσει δυο νοητά στρατόπεδα, που το ένα απαρτίζουν οι ‘αυτόχθονες’ και το άλλο οι ‘Φαναριώτες με τους ομοίους τους ετερόχθονες’, ο αντιφαναριωτικός Τύπος προσπαθεί να προσεγγίσει τους ‘καλούς ετερόχθονες’ που, όπως ισχυρίζεται αποτελούν αντικείμενο διεκδίκησης και των αντιπάλων του οι οποίοι αναζητούν συμμάχους στον πόλεμο κατά των αυτοχθόνων που στέκονται εμπόδιο ανάμεσα στους ίδιους και την εξουσία..

Η *Εθνική* στις 9/2/44 παρακινεί τους ετερόχθονες Αγωνιστές να συνταχθούν στο πλευρό των αυτοχθόνων:

« [...]φράξατε με αδιάρρηκτον φραγμόν τον χείμαρρον του **φαναριωτισμού** και των **νεηλύδων**, όστις επαπειλεί τον καταποντισμόν της καταστάσεως και

υπάρξέως μας [...] Σεις δε ω λείψανα του αγώνος Σουλιώται, Ηπειρώται, Μακεδόνες, Κρήτες, Σάμιοι, Χίοι [...] μη γίνεσθε παίγνια των ανδραρίων εκείνων, οίτινες και σας και ημάς περιεφρόνησαν δέκα ήδη έτη.[...]

Ενθυμηθήτε εάν ποτέ κανείς τούτων σας εκαλημέρισε ή ήθελε να σας γνωρίζη διά συμπολίτας του όταν εκράτει εις χείρας του την τύχην της πατρίδος, τώρα παραδόξως σας ηγάπησαν και διατί; Διότι θέλουν να γίνουν αντιπρόσωποί σας. Εάν συνοικισθήτε ή όχι, εάν έχετε γαίας να ζήσετε ή όχι, εάν πεινάτε ή είσθε χορτασμένοι, ολίγον φροντίζουν και ολίγον θέλουν φροντίσει, εάν υμείς όλοι ομού και ημείς οι συναγωνισταί σας δεν φροντίσωμεν διά την ευτυχίαν σας. Αυτοί τίποτε δεν έπαθον. Τα δεινά του πολέμου δεν υπέστησαν, είναι δυνατόν να αισθάνωνται τα δεινά σας;»

Ο *Θρίαμβος του Συντάγματος* σε άρθρο της 20^{ης}/5/1845 παρουσιάζει τους Φαναριώτες να προσπαθούν να παρασύρουν τους λοιπούς ετερόχθονες σε αιματηρό εμφύλιο με τους αυτόχθονες.

«Συνέλθητε. Όλοι σύρατε τα ξίφη και εμπρός, όλοι μεθ' ημών: ας σφάζωμεν τους Ρουμελιώτας, τους Πελοποννησίους, τους Υδραιοσπετζιώτας και λοιπούς.[...] να αρπάσωμεν τας γαίας των, να καύσωμεν τας οικίας των, να αιχμαλωτίσωμεν τας οικογενείας των[...] και ας σχηματίσωμεν επί των ερειπίων της Ελλάδος νέαν edικήν μας κοινωνίαν, νέον edικόν μας βασίλειον: ημείς, ημείς είμεθα η ελληνική φυλή...»

Ομοίως, ο *Άγγελος* στις 24/2/45 καταγγέλλει τους Φαναριώτες ότι ανακινούν διαρκώς το ζήτημα των ετεροχθόνων, προσπαθώντας να πείσουν τους ετερόχθονες «ότι είναι μισούμενοι εις τους αυτόχθονας, είναι οι Σαμαρίται της Ιουδαίας». Τους κατηγορεί ακόμη ότι προσπαθούν να προσεταιρισθούν τους ετερόχθονες αγωνιστές Κωλέττη, Τζαβέλλα και Μεταξά, διασπείροντας παραπειστικές πληροφορίες, σύμφωνα με τις οποίες οι ανωτέρω κινδυνεύουν από την 'αυτοχθονική κυβέρνηση'. Εν συνεχεία τείνει χείρα φιλίας στους ετερόχθονες, παρακαλώντας τους να μην πιστέψουν τις διαβολές των Φαναριωτών. Όπως φαίνεται, στη μάχη που θεωρεί η εφημερίδα ότι διεξάγεται μεταξύ αυτοχθόνων και Φαναριωτών, νικητής θα αναδειχθεί εκείνος ο αντίπαλος που θα προσεταιρισθεί τους 'καλούς ετερόχθονες'. Ως προς το ποιοι ακριβώς εμπίπτουν στην κατηγορία των 'καλών ετεροχθόνων', η εφημερίδα είναι σαφής: εκτός από εκείνους που συμμετείχαν στην Επανάσταση, συμπεριλαμβάνει και όσους ήρθαν στην Ελλάδα για να εργαστούν στον ιδιωτικό και όχι στον δημόσιο τομέα.

«[...] Αν και η λέξις ετερόχθων καθιερώθη από τους τυχοδιώκτας, δεν δύναται να σημαίνη άλλο, ειμή τυχοδιώκτην κατά το σημερινόν λεξικόν. Όσοι λοιπόν νεήλυδες ήλθον εις την Ελλάδα, όχι διά να ζήσωσι βιομηχανικώς, ή ως κτηματίαι, ή ως έμποροι ή ως τεχνίται, ή ως Ναύται, ή ως διδάσκαλοι, αλλά

ήλθον με ένα και μόνον σκοπόν να τοποθετηθώσιν εις υπουργήμα[...]οι τοιούτοι ας λέγονται ή ετερόχθονες, ή τυχοδιώκται. [...]Ας ερωτηθώσιν τινές των κατοικούντων εις τας Αθήνας εκ των νεοελθέντων ομογενών μας, οίτινες ζώσιν ιδιωτικώς, αναπαυόμενοι εν τοις ιδίοις αγαθοίς, απέχοντες του να θηρεύωσιν υπουργήματα, ας ερωτηθώσιν ούτοι, αν έχωσι το παραμικρόν παράπονον[...]από μέρους των αγωνιστών, ή άλλως κατά την Συνένωσιν, αυτοχθόνων.»

Σύμφωνα λοιπόν με τον Άγγελο, τυπικό εκπρόσωπο του αυτοχθονισμού, η ιδανική μορφή συμβίωσης μεταξύ αυτοχθόνων και ετεροχθόνων θα επιτυγχανόταν μόνο εάν οι αυτόχθονες, ή καλύτερα οι «Αγωνιστές»- όρος με τον οποίο τείνουν να αντικαταστήσουν τον πρώτο- καταλάμβαναν τα δημόσια αξιώματα και οι «ετερόχθονες»- όρος που περιγράφει όσους δεν αγωνίστηκαν- περιορίζονταν στον ιδιωτικό τομέα της οικονομικής ζωής. Μεταξύ των δραστηριοτήτων που θεωρούνται μη προσήκουσες για έναν 'αυτόχθονα – αγωνιστή', την πρώτη θέση κατέχουν οι χειρωνακτικές εργασίες, η κάθε είδους ενασχόληση με την γη. Οι 'κακοί ετερόχθονες' όμως, οι 'Φαναριώτες και οι όμοιοί τους', επιδιώκουν να αντιστρέψουν τους όρους, ώστε να τρέφονται οι ίδιοι από τα «υπουργήματα» και οι αυτόχθονες από τη γη, λέγοντας περιφρονητικά: «'Η χθών ας τρέφη σκώληκας, ας τρέφη αυτόχθονας.'». Το μόνο θεμιτό επομένως κατά τον Άγγελο είναι η «χθων» να θρέφει σκώληκες και ετερόχθονες και με αυτούς τους όρους δεν έχει καμία αντίρρηση να δεχθεί τους τελευταίους στην ελλαδική κοινωνία.¹ Στην ίδια λογική κινείται και η Εθνική όταν γράφει στις 6/2/44 :

« Ας κοιτάξουν να καλλιεργήσουν τη γη όπως ο λαός που έτρεφε τόσα χρόνια τις λεγεώνες τους και να καταλάβουν ότι το χάσμα δεν υπάρχει ανάμεσα σε αυτόχθονες και ετερόχθονες αλλά σε αγωνιστές και νεήλυδες.»

Και ο Άργος στο άρθρο του της 20^{ης} / 10/44 για τον «φαναριωτισμό», ενστερνίζεται την άποψη ότι, ενώ οι υπόλοιποι ετερόχθονες ήρθαν στην Ελλάδα για να εργαστούν και να κερδίσουν το ψωμί τους «με τον ιδρώτα τους», οι Φαναριώτες ήρθαν για να σφετερισθούν τις δημόσιες αργομισθίες. Προκαλεί μάλιστα οποιονδήποτε να του υποδείξει «ένα τεχνίτην, ένα έμπορον, ένα γεωργόν Φαναριώτην». Η εφημερίδα, πάντως, διαπιστώνει πρόσφατη αλλαγή τακτικής των Φαναριωτών, οι οποίοι βλέποντας ότι ηττήθηκαν στην αντιπαράθεση με τους αυτόχθονες, προσπαθούν τώρα να γίνουν αποδεκτοί και να ανέλθουν κοινωνικά συνάπτοντας σχέσεις με σημαντικούς ντόπιους, τους οποίους μέχρι πρότινος περιφρονούσαν «αποκαλούντες αυτούς Χαμάλιδες και Μπακάλιδες.»²

¹ Ο Δημ. Κολιόπουλος (Πλαπούτας) είχε θέσει ως εξής το ζήτημα στην Εθνοσυνέλευση: «Η Ελλάς έχει ανάγκην κατοίκων διά να καλλιεργήσουν τας ερήμους της, να μας φέρουν βιομηχανίας-ποιός τους αποδίδει; Αλλά δεν θέλομεν ανθρώπους διά τα υπουργήματα. Αυτά ανήκουν εις ημάς, είναι λάφυρα του πολέμου, δεν θέλομεν αγάδας εις το κεφάλι μας, θέλομεν δουλευτάς» Βλ. Ι. Δημάκης, Η πολιτειακή μεταβολή του 1843..., ό.π., σελ 51

² Σε άρθρο που είχε δημοσιεύσει στις 18/8/44, ο Άργος διαπίστωνε και πάλι την όψιμη διάθεση των Φαναριωτών να προσεγγίσουν τους γηγενείς και να προσεταιρισθούν μερίδα αυτών, υποδαυλίζοντας

Ο Περικλής Αργυρόπουλος, Φαναριώτης ο ίδιος, που μάλιστα αναγκάστηκε να παραιτηθεί από την θέση του πληρεξουσίου στην συντακτική εθνοσυνέλευση λόγω ετεροχθονίας, έδωσε μια ενδιαφέρουσα ερμηνεία της πολιτική συμπεριφοράς των αυτοχθόνων, εντάσσοντάς την σε μια γενικότερη προσήλωση των πολιτών της νεοσύστατης Ελλάδας στα ιδιωτικά τους συμφέροντα, ως φυσικό επακόλουθο της ίδιας της Επανάστασης. Όπως υποστήριξε, μετά το τέλος του πολυετούς πολέμου και των θυσιών υπέρ του κοινού καλού, ο ελληνικός λαός ήταν επόμενο να παρουσιάσει «αντίδρασιν τινά φυσική υπέρ του ατομικού βίου». Έτσι, «εκήρυξε πεπαυμένην την εποχήν των γενικών προσπαθειών και εφυλακίσθη φιλαύτως εντός της ιδίας του υπάρξεως»¹.

Συνοψίζοντας τις ως τώρα παρατηρήσεις μας, θα λέγαμε ότι 'ο Φαναριώτης' λειτουργεί συχνά στον Τύπο ως αποδιοπομπαίος τράγος προς τον οποίο μορφοποιούνται και κατευθύνονται όλες οι αντιρρήσεις των αυτοχθόνων σχετικά με τους ετερόχθονες και τη σταδιοδρομία τους στην Ελλάδα. Αν εξαιρέσει κανείς την ομολογουμένως μεγάλη συζήτηση που γίνεται περί της τυχοδιωκτικής και προδοτικής φύσης των Φαναριωτών, όλα τα υπόλοιπα επιχειρήματα σε βάρος τους σχετίζονται κατά κάποιον τρόπο με την προβληματική των αυτοχθόνων σχετικά με το ποιος δικαιούται να κατέχει τις δημόσιες θέσεις. Η ίδια αυτή συζήτηση γύρω από την οντολογία του Φαναριώτη φαίνεται να επιστρατεύεται προκειμένου να αποδείξουν οι αντιφαναριωτιστές ότι τα κίνητρά τους δεν είναι 'αυτοχθονικά', 'ιδιοτελή', αλλά 'πατριωτικά', 'εθνικά', και ότι απομακρύνοντας τους Φαναριώτες από τις δημόσιες θέσεις φροντίζουν πάνω από όλα για το εθνικό καλό.

Η αντιφατική αυτή συνύπαρξη της αυτοχθονικής-ξενηλατικής λογικής με τις ενωτικές διακηρύξεις υπέρ του έθνους, απηχεί κυρίως τον ιδεολογικό διχασμό των Αγωνιστών. Από τη μια μεριά, οι Αγωνιστές είναι εκείνοι που αισθάνονται παραγκωνισμένοι από νεοφερμένους που δεν έχουν να επιδείξουν πολεμικά κατορθώματα. Από την άλλη, δεν μπορούν να αγνοήσουν το γεγονός ότι η Επανάσταση του 1821 στην οποία θεμελιώνονται όλες τους οι διεκδικήσεις, υπηρετούσε ένα εθνικό, υπερτοπικό όραμα². Την αντίφαση αυτή εκφράζει πολύ εύγλωττα ο Μακρυγιάννης, όταν από τη μια αντιπροσωπεύει δυναμικά τις αυτοχθονικές θέσεις στην Εθνοσυνέλευση του '44 και μιλά με πικρία στα Απομνημονεύματά του για τις « ακαθαρσίες της Κωνσταντινούπολης και της Ευρώπης» και από την άλλη, λίγες σελίδες πιο κάτω

τις τοπικιστικές διαφορές μεταξύ τους. Συγκεκριμένα κατήγγελλε την *Ελπίδα* ότι «ζητεί να ερεθίση τους Πελοποννησίους διότι δεν συμπεριελήφθη εις το υπουργείον κανείς Πελοποννήσιος».

¹ Ελ. Βόγλη, *Έλληνες το Γένος- η ιθαγένεια και η ταυτότητα στο εθνικό κράτος των Ελλήνων*, ό.π., σελ. 208, 317

² Όπως παρατηρεί η Ελπίδα Βόγλη, στο αρτισύστατο κράτος υπήρχε μια διάσταση ανάμεσα στην «εθνική διοίκηση» και την «εθνική πολιτική». Μια διοίκηση που θα την αποτελούσαν αυτόχθονες πολιτικοί και όχι ξένοι ή ετερόχθονες Έλληνες, φαίνεται πως πλησίαζε στον ευρύτερα αποδεκτό ορισμό της εθνικής διοίκησης, ενώ αντίθετα, η εθνική πολιτική οριζόταν με γνώμονα το μέλλον των έξω Ελλήνων ή των ετεροχθόνων που φιλοξενούνταν στη χώρα. Αυτόθι, σελ. 210-214

κατηγορεί τους Πληρεξουσίους επειδή διαίρεσαν το έθνος σε αυτόχθονες και ετερόχθονες.¹

σε ποιά περιβάλλοντα απαντάται περισσότερο ο αντιφαναριωτικός λόγος

Παρ' ότι οι αντιφαναριωτικές εφημερίδες σπεύδουν να ξεκαθαρίσουν ότι τα κίνητρά τους δεν είναι αυτοχθονικά, είδαμε ήδη ότι οι Φαναριώτες έχουν τις περισσότερες αντιπάθειες μεταξύ των αυτοχθόνων ή ορθότερα των αυτοχθονιστών. Πρόκειται κυρίως για άτομα που η στρατιωτική ή η πολιτική εμπειρία τους στις ιδιαίτερες περιφέρειές τους κατά το Οθωμανικό παρελθόν αλλά κυρίως κατά τη διάρκεια της Επανάστασης, τους δημιουργούν αξιώσεις συμμετοχής στο πολιτικό και διοικητικό γίνεσθαι της οθωνικής Ελλάδας. Στη συνέχεια θα προσπαθήσουμε να ανιχνεύσουμε ορισμένα ακόμη χαρακτηριστικά της πολιτικής και κοινωνικής ταυτότητας του μέσου 'αντιφαναριώτη'.

Οι πιο έντονες αντιφαναριωτικές αναφορές που συναντάμε στον Τύπο, προέρχονται κυρίως από εφημερίδες που εκφράζουν τα αιτήματα και παράπονα των Αγωνιστών. Στις εφημερίδες αυτές καλλιεργείται η αντίληψη ότι οι αγωνιστές της Πελοποννήσου της Στερεάς και των Νήσων αποτελούν το πλέον ανόθευτο κομμάτι του ελληνισμού, σε αντίθεση με τους 'τουρκοθρεμμένους' και 'εκφυλισμένους' Φαναριώτες. Την άποψη αυτή την συναντά κανείς και σε ξένους ιστοριογράφους όπως ο Gouffier και ο Raffenel.² Βέβαια, οι αρθρογράφοι των αυτοχθονικών εφημερίδων δεν είναι καθόλου απαραίτητο να διάβασαν αυτούς τους συγγραφείς. Γνωρίζουμε όμως ότι είχαν μελετήσει το έργο του Ζαλλώνη, είτε απευθείας, είτε μέσω του Τύπου, που το αναπαρήγαγε αρκετά συχνά. Ο Ζαλλώνης διατυπώνει ρητά την άποψη ότι οι ορεσίβιοι κάτοικοι της πάλαι ποτέ κλασσικής Ελλάδας διατήρησαν τα χαρακτηριστικά της ελληνικής 'φυλής' σε μεγαλύτερο βαθμό από τους άλλους Έλληνες, και ιδίως τους 'εκφυλισμένους' Κωνσταντινουπολίτες. Αποδίδει μάλιστα

¹ -«Οι ακαθαρσίες της Κωσταντινούπολης και της Ευρώπης καρότζες, μπάλους, πολυτέλειες, λούσια πλήθος. Αυτείνιοι αφεντάδες μας κ' εμείς είλωτές τους. Πήραν τα καλύτερα υποστατικά, τις καλύτερες θέσες, τους σπιτότοπους, στα υπουργεία βαρειούς μιστούς. Δανείζουν τα χρήματά τους δυο και τρία τα εκατό τον μήνα, παίρνουν υποθήκες- σ' ένα χρόνο και λιγώτερο κάνει δέκα το παίρνει ένα. Γίνηκαν όλοι 'διοχτήτες. Κριταί αυτείνιοι, αφεντάδες αυτείνιοι. Όπου να πάνε οι Έλληνες όλο ξυλιές τρώνε. Η φτώχεια άζηγε. Λίγον φταίξιμο να κάμη ο αγωνιστής, χάψη άλλος επί ζωής, άλλος κόψιμον με την τζελατίνα.....» Μακρυγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σελ 380

-«Οι μεγάλοι μας πολιτικοί δεν επιθυμούν ποτές την ησυχίαν, κι όλο πατριωτισμόν με τα χείλη θυσιάζουν. Θέλουν εις την Συνέλευση να κομματιάσουνε το Έθνος. Τόκαμαν αυτόχτονας κ' ετερόχτονας. Και μια διχόνοια, οπού τηράγει ο ένας χριστιανός τον άλλον, οι μέσα με τους έξω, ως Τούρκους όταν τους πολεμούσαμεν. Αυτά ήταν έργα του κυρίου Κωλέττη και των αλλουνών-συνοημένοι με τον Παλαμήδη και μ' άλλους .» αυτόθι, σελ. 443

Ο Μακρυγιάννης, πληρεξούσιος Αθηνών στην Εθνοσυνέλευση, ήταν εκείνος που παρουσίασε αναφορά την οποία, όπως είπε, του ενεχείρισε επιτροπή πολιτών που ήρθε έξω από την Εθνοσυνέλευση και στην οποία ζητείτο η αποβολή από τις δημόσιες υπηρεσίες όσων δεν συγκαταλέγονταν στους αγωνιστές μέχρι το έτος 1827. Βλ. Ι Δημάκης, *Η πολιτειακή μεταβολή...*, ό.π., σελ.32

² Γιάννης Κουμπουρλής, «Σύντομη Επισκόπηση της Ιστορίας της Διαμόρφωσης του Ελληνικού Εθνικού Αφηγήματος», στο *Κοινωνικές ανισότητες και εκπαίδευση, Συνέδριο αφιερωμένο στα 20 χρόνια από την ίδρυση του Τ.Ε.Ε.Π.Η.*(υπό έκδοση) σελ. 4

την Ελληνική Επανάσταση σε κάποιες εκλεκτές εντοπιότητες, δίνοντας γενικά την αίσθηση ότι πρόκειται για μια υπόθεση με στενά γεωγραφικά όρια, ενώ μοιάζει να προδικάζει την ίδρυση του εδαφικά περιορισμένου ελλαδικού βασιλείου.¹ Στον λόγο του είναι διακριτή η ανωτερότητα της κλασσικής Ελλάδας έναντι του ευρύτερου ελληνισμού ως προς την συνεισφορά της στο παγκόσμιο πνεύμα. Η επιλογή της κλασσικής Αθήνας ως του αξιολογότερου εκπροσώπου της ελληνικότητας είναι δεδομένη για τον Ζαλλώνη, όταν για παράδειγμα αποκαλεί τους Επαναστάτες «*αναγεννητές της Αττικής*».

Στις 6/11/43 ο *Πρωινός Κήρυξ* δημοσιεύει μια οργισμένη απάντηση προς τον ανώνυμο συντάκτη φυλλαδίου που κυκλοφόρησε στην πρωτεύουσα υπερασπιζόμενο τους Φαναριώτες. Τόσο η απάντηση, όσο και το φυλλάδιο, με το οποίο θα ασχοληθούμε αναλυτικότερα στην ενότητα 8, αποτυπώνουν μια σύγκρουση ανάμεσα στα αυτοχθονικά περιβάλλοντα και τους Φαναριώτες αναφορικά με το ποιος είναι γνησιότερος Έλληνας. Στη συζήτηση επιστρατεύονται ακόμη και τα επιχειρήματα του Φαλμεράυερ.² Αντιδρώντας στους ισχυρισμούς του φυλλαδίου ότι στην Κωνσταντινούπολη ο ελληνικός πληθυσμός έμεινε πιο ανόθευτος από ότι στην κυρίως Ελλάδα, ο *Πρωινός Κήρυξ* υποστηρίζει ότι οι κάτοικοι του Ελλαδικού χώρου έχουν διατηρήσει καθαρή τη γλώσσα τους και έχουν υποστεί λιγότερες επιμειξίες με τους κατακτητές από ότι οι Κωνσταντινουπολίτες. Παρ' όλα αυτά, επιχειρεί να κάνει τον διαχωρισμό ανάμεσα στο Φανάρι και την υπόλοιπη Κωνσταντινούπολη, πιστός στην γραμμή των αντιφαναριωτικών εντύπων να διαχωρίζουν τους Φαναριώτες από τους λοιπούς ετερόχθονες, των οποίων συνήθως δεν αμφισβητούν την ελληνικότητα.

«[...]Πρώτον, αναιδέστατε και άθλια Φαναριωτίσκε, εις το φυλλάδιόν σου πρόκειται περί Φαναρίου και όχι περί Κωνσταντινουπόλεως. Άλλο Κωνσταντινούπολις, και άλλο Φανάρι. Σε ευχαριστούμεν διά τας Ιστορικάς γνώσεις με τας οποίας ηθέλησες να μας φωτίσης. Αλλά υποτιθεμένου ότι δεν είναι διαφορετικά 'τα μάτια του λαγού από εκείνα της κουκουβάγιας' ότι η Κωνσταντινούπολις και το Φανάρι είναι εν και το αυτό, πώς καταδικάζεις ασυνείδητε όλον το ελληνικόν Έθνος, λέγων ότι διεφθάρη, και ενοθεύθη και μόνη η Κωνσταντινούπολις έμεινεν άθικτος; αν, ω άξιε σύντροφε του ομοκεφάλου σου Φαλμεράυερ, αι επιδρομαί νοθεύουσι τα γένη και τας φυλάς, πώς εξαιρείς την Κωνσταντινούπολιν, ήτις σήμερον καθώς και το πάλοι,

¹ «Είναι φανερά απάτη το να αποδίδουν εις τους εν Κωνσταντινουπόλει Γραικούς μέρος τι δραστήριον από την ένδοξον επιχείρησιν των της Πελοποννήσου και Αρχιπελάγους Ελλήνων.» Μάρκος Φίλιππος Ζαλλώνης, *Σύγγραμμα περί των Φαναριωτών*, ό.π., σελ 148-9

² Ο Φαλμεράυερ υποστηρίζει ότι οι Έλληνες του καθαυτού ελλαδικού χώρου αφανίστηκαν από τις επιδρομές των Σλάβων που διήρκεσαν από τον 6^ο ως τον 10^ο αιώνα, ως την «τελική ανακατάληψη και ανασυγκρότηση της σλαβικής Ελλάδας από τη βυζαντινή κυβέρνηση» ώσπου δηλαδή η περιοχή αποικίστηκε από Βυζαντινούς Ανατολίτες προερχόμενους από την Θράκη, τη Μ Ασία, τον Βόσπορο. Αυτοί μιλούσαν μεν ελληνικά, την κοινή γλώσσα της βυζαντινής αυτοκρατορίας, αλλά μια πιο βάρβαρη μορφή τους, την βυζαντινή ελληνική. Έτσι επανήλθε η ελληνική γλώσσα στην κοιτίδα της, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι κάτοικοι της περιοχής ήταν απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων. Κατά τη διάρκεια του 14^{ου} και 15^{ου} αιώνα η χώρα κατελήφθη από ορδές Αλβανών που σφράγισαν φυσιογνωμικά και ηθικά τον πληθυσμό, με αποτέλεσμα «όλα αυτά τα μέρη κάποτε καρδιά και κέντρο των Ελλήνων, είναι σήμερα Νέα Αλβανία» Βλ. Ι.Φ. Φαλλμεραυερ, *Περί της Καταγωγής των Σημερινών Ελλήνων*, Νεφέλη, 1984, σελ 51 και 74

κατωκείτο από μίγμα 72 φυλών, ήτις υπέφερε την σημαντικωτέραν επιδρομήν και επί Ρωμαίων και επί Μωάμεθ του Β; Και αν επιθυμής ν' ακούσης την καθάραν Αιολοδωρικήν διάλεκτον, δεν ανοίγης τα ώτα σου εις την φωνήν των χωρικών της Ελλάδος, αλλά περιορίζεσαι εις των Τζελεπίδων σου, τα τζάνουμ, εφαγέντε, εκαμέτε, και τους τουρκίζοντας γαλλισμούς;»

Στο σημείο αυτό μπορούμε να θυμηθούμε το άρθρο της *Αθηνάς* που σύγκρινε τον *Λεάνδρο* με τα *Αποτελέσματα του έρωτος* και μιλούσε για δυο αντίπαλα πολιτισμικά πρότυπα, τα οποία αποτυπώνονται σε αντίστοιχα γλωσσικά ιδιώματα: την γλώσσα της «*ιεράς ημών επαναστάσεως*», την οποία οι «*θαυματουργοί*» Έλληνες διατήρησαν «*νευρώδη, καθάραν, πλουσίαν και αξία ελευθέρου λαού*» και την γλώσσα των Φαναριωτών, την οποία χαρακτηρίζει «*άσεμνη*», «*αηδή*», «*θρακοβυθινή*» και «*ηλίθια*».

Οι απόψεις αυτές περί σύγκρουσης δυο κόσμων, του αληθώς ελληνικού που αντιπροσώπευαν οι αγνοί αγράμματοι Αγωνιστές και του αλλοτριωμένου κόσμου των Φαναριωτών, φαίνεται πως απέκτησαν αρκετή απήχηση κατά την διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, ώστε να διασωθούν και στις αρχές του 20^{ου}. Παρουσιάζει ενδιαφέρον το γεγονός ότι το περιοδικό *Νουμάς*, στην στήλη: «*Από την Εθνική μας Ιστορία*», δημοσιεύει το 1903 κύριο άρθρο του Αργύρη Εφταλιώτη, επιγραφόμενο «*Φαναριώτες και Αρβανίτες*», το οποίο απηχεί αυτές ακριβώς τις αντιλήψεις.

Σύμφωνα με το άρθρο, ο Φαναριώτης «*δεν έβγαζε τις φίνες πονηριές του για το καλό των πατριωτών του, παρά για καλό του εχτρού των πατριωτών του*». Αντίθετα «*τα ληστρικά ψεγάδια του Αρβανίτη ήταν αντρίκια*» και οι ορεσίβιοι της Στερεάς, του Μοριά και των Νησιών ήταν αυτοί που διαμόρφωσαν τον γενναίο ελληνικό χαρακτήρα που οδήγησε στα ανδραγαθήματα του '21. Ο αρθρογράφος αναρωτιέται:

«*Σας ερωτώ λοιπόν, πώς α δε κατέβαινε ο θεόσταλτος Αρβανίτης να μας ανοίξη τα μάτια και να μας ξετινάξει τη μούχλα, πώς μπορούσαμε να ελπίσουμε ξαναγέννηση με μιαν αρχαία γραμματική και με τα φαναριώτικα τα τερτίπια;*»

Και μπορεί ο Αρβανίτης που ο *Νουμάς* ορίζει ως τον αντίποδα του Φαναριώτη, να μην παραπέμπει στην Κλασσική Ελλάδα, ωστόσο η βασική ιδέα παραμένει ίδια. Ο Αρβανίτης εκπροσωπεί τις αξίες που διέπουν τα κλεφταρματολικά περιβάλλοντα του Ελλαδικού χώρου, τα οποία εντέλει θεωρούνται αξιότεροι συνεχιστές του ελληνικού πολιτισμού από ότι οι Φαναριώτες, ιδιαίτερα σε μια εποχή όπου όπως εύστοχα παρατήρησε ο Μπλανκάρ επικρατεί «*ένα είδος αλόγιστης αντεκδίκησης του πολέμιστή απέναντι στον διπλωμάτη, της αδαούς ανδρείας απέναντι στην ψυχρή λογική*». ¹

¹ Θ. Μπλανκάρ, *Ο οίκος των Μαυρογένη*, ό.π., σελ. 34: «(Οι Φαναριώτες) απορρίφθηκαν αλύπητα και χωρίς κανένα σεβασμό για το παρελθόν τους, από αυτούς τους κλέφτες της Ελλάδας που δεν δέχονταν κανένα ελαφρυντικό και θεωρούσαν ύποπτους αυτούς που είχαν διαθέσει τις ικανότητές τους στην υπηρεσία των τυράννων της χώρας τους. Είναι βέβαιο ότι υπήρχε στην Ελλάδα του 1821 [...] η παράφραση του λατινικού ρητού *cedant arma togae* (τα όπλα παραχωρούν τη θέση τους στην τήβεννο).» Ο Μπλανκάρ εκτιμά επίσης ότι τόσο οι Έλληνες όσο και οι Οθωμανοί έκαναν λάθος που απομάκρυναν τους Φαναριώτες, οι υπηρεσίες των οποίων θα ήταν πολύτιμες την περίοδο που θα επέστρεφε η ειρήνη. «Μετά τον πόλεμο έρχεται αναγκαστικά η ειρήνη όπως μετά την καταιγίδα εμφανίζονται οι ακτίνες ενός

Το παρελθόν των κλεφταρματολών και των κάπων φαίνεται πως είναι πιο εύκολο να προσαρμοστεί στο εθνικό αφήγημα, καθώς οι διαρκείς προστριβές τους με τις οθωμανικές αρχές και η απόσταση που τους χώριζε από τα κέντρα της οθωμανικής διοίκησης συνέβαλαν στη δημιουργία του αφηγήματος της 'διαρκούς αντίστασης απέναντι στον κατακτητή', σε αντίθεση με τους Φαναριώτες, οι οποίοι δυσκολεύτηκαν περισσότερο να εξωραϊσουν το δικό τους παρελθόν.¹

Πέρα από όλα αυτά, στα περιβάλλοντα των αυτοχθόνων της μετεπαναστατικής Ελλάδας διαμορφώνεται μια αίσθηση θιγμένης υπερηφάνειας. Οι αντικειμενικά λίγοι Φαναριώτες που έρχονται στο μικρό βασίλειο αντιμετωπίζονται ως κύμα εισβολέων που διέπεται από περιφρονητική διάθεση απέναντι στους ντόπιους και έχει σκοπό να τους κηδεμονεύσει.

« Πόση αχαριστία! Τοιαύτη μας γίνεται ανταμοιβή ενώ παραιτήσαμεν και ολονέν παραιτούμεν σωρηδόν την Μεγαλόπολιν και την Οδησσόν, διά να σας υπηρετήσωμεν και να σας φωτίσωμεν», λέει ο «Φαναράς», ο Φαναριώτης που εμφανίζεται σε σατιρικό κείμενο του *Χρόνου* στις 4/6/33 να διαμαρτύρεται για την υποδοχή που επεφύλαξαν οι ντόπιοι στους νεοφερμένους Φαναριώτες. Πολλά άρθρα αποτυπώνουν την ανάγκη των αυτοχθόνων να αποδείξουν ότι έχουν προ πολλού ενηλικιωθεί πολιτικά, κοινωνικά και πνευματικά και δεν έχουν ανάγκη από αυτόκλητους κηδεμόνες, όπως θεωρούν τους Φαναριώτες. Αυτό εννοεί ο *Θρίαμβος του Συντάγματος* όταν γράφει στις 3/6/45: «Αφήσατε εις την τύχην των τας χωρικάς δικέλλας μας. Μη μεριμνάτε περί μιας κοινωνίας ήτις σας αποστρέφεται...» Στο ίδιο πνεύμα και ο *Ατίθασσος* στις 10/4/44:

«Το ξενικόν πνεύμα απαιτεί επιμόνως να ακολουθώμεν τας συμβουλάς του προς το συμφέρον του τόπου μας, διότι ως νέοι λέγει εις τον Κόσμον ερχόμενοι δεν γνωρίζωμεν πού να βαδίσωμεν, και ως εκ τούτου λοξοδρομούμεν πίπτομεν εις κανένα βυθόν και χανόμεθα. Ευχαριστούντες πολύ τους συμβούλους μας διά τας πατρικάς και ειλικρινείς συμβουλάς των, παρακαλούμεν αυτούς θερμώς να μη μας σφικταγκαλιάζωσι και σκάσωμεν εις τους κόλπους των...».

Το κομβικό γεγονός από το οποίο αντλούν δύναμη και υπερηφάνεια οι αυτόχθονες – ορκισμένοι εχθροί των Φαναριωτών είναι η Επανάσταση του '21, η οποία πέρα από το γεγονός ότι ανέδειξε νέες ελίτ, προσέθεσε στο 'βιογραφικό' των αυτοχθόνων μια σημαντική διάκριση, που, κατά τους ίδιους, αποδεικνύει πέραν πάσης αμφιβολίας ότι

ζωογόνου ήλιου. Πράγμα που δεν κατανοήθηκε τότε στην Ελλάδα με την εξόριση των Φαναριωτών από την Κωνσταντινούπολη και την ύπουλη αντιπολίτευση που τους έδιωξε από την Αθήνα...»

¹ Όταν ο Καραϊσκάκης θα πέσει σε δυσμένεια αντιμετωπίζοντας της κατηγορίες της Διοίκησης υπό τον Μαυροκορδάτο, ότι 'παίζει διπλό παιχνίδι' με τους Οθωμανούς, ο Μακρυγιάννης θα δείξει εμπιστοσύνη στον αγωνιστή – αρματολό και όχι στον αγωνιστή-Φαναριώτη: «Ακούτε, εσείς; Ο Καραϊσκάκης από δέκα χρόνων παιδί κλέφτης, θα γύριζε με τους Τούρκους, οπού τους σκότωνε μέσα στους λόγγους και περπάταγε ζυπόλυτος από μικρό παιδί διά την λευτεριά. Ο Εκλαμπρότατος, το ζυμάρι των Τούρκων, ο δουλετής αυτείνων, των Τούρκων, ο Μαυροκορδάτος, ο αγαπημένος των τύραγνων, κατάτρεχε τον Καραϊσκάκη να τον καταδικάση εις θάνατον!» Μακρυγιάννης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σελ. 140-141

είναι άξιοι να διαχειρίζονται τα του οίκου τους. Ο Μανώλης Χουρμούζης, αγωνιστής και συγγραφέας των *Διαλόγων Επτά* που δημοσίευσε η εφημερίδα *Εποχή*, και πολλών θεατρικών που σατίριζαν την ‘ξενοκρατία’ και ελεεινολογούσαν την κατάσταση των Αγωνιστών στην οθωνική Ελλάδα, έθεσε πολύ εύστοχα το θέμα σε έναν από τους Διαλόγους του, όπου δυο αγωνιστές συζητούν για την διαχείριση των δημόσιων οικονομικών, τους διορισμούς και την διακυβέρνηση της χώρας και ο ένας εξ αυτών λέει στον άλλο: «Και δεν ηξεύρεις ότι εγώ τοιαύτα πράγματα δεν εξετάζω ποτέ μου;»

Η παθητική στάση του εξοργίζει τον άλλο αγωνιστή ο οποίος του απαντά: «Διατί κύριε; Δεν είσαι Έλλην; Δεν ηγωνίσθης διά την ελευθερίαν της Ελλάδος; Χρεωστείς λοιπόν και να τα λεπτοεξετάσεις.»¹ Η αντίθεση λοιπόν των αγωνιστών προς τους Φαναριώτες και κάθε λογής ‘κηδεμόνες’ εδράζεται και στην πεποίθηση πως η συμμετοχή στον εθνικό αγώνα δίνει δικαιώματα συμμετοχής στις θέσεις εξουσίας και διοίκησης που δημιουργούνται στο νέο κράτος. Οι αγωνιστές αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως ένα νεωτερικό πολιτικό υποκείμενο που γεννιέται με την Επανάσταση. Στην πορεία μάλιστα, συγκαταλέγονται στα ανδραγαθήματά τους και την επανάσταση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου. Αυτή η διάσταση του θέματος εικονογραφείται απόλυτα στο άρθρο του *Αγγέλου* που αναφέραμε στην ενότητα 3, στο κεφάλαιο «Οι Φαναριώτες ως μη Έλληνες». Το άρθρο αποτελεί απάντηση της εφημερίδας στον Φαναριώτη συντάκτη της *Αναμορφώσεως* ο οποίος διατύπωσε κάποια κρίση για την απόσταση που χωρίζει τους συγχρόνους Έλληνες από του αρχαίους προγόνους τους.

«[...]Ημείς οι σημερινοί Έλληνες είμεθα ανάξιοι απόγονοι των παλαιών; Ημείς, οίτινες ευρόντες τη Ελλάδα δεδουλωμένην δύο περίπου χιλιάδας έτη, την ελευθερώσαμεν, την ανεστήσαμεν και την αποκατεστήσαμεν βασιλείον ανεξάρτητον; Ημείς είμεθα ανάξιοι, οίτινες από τα 1821 μέχρι των 1830 κατορθώσαμεν έργα κατά ξηράν και κατά θάλασσαν τα οποία εξέστησαν την Ευρώπην, και τα οποία οι πρόγονοί μας ούτε έπραξαν, ούτε ήκουσαν παρ’ άλλων πεπραγμένα; [...] ημείς ανάξιοι, οίτινες κατωρθώσαμεν την απαραδειγμάτιστον και μοναδικήν πράξιν της γ’ Σεπτεμβρίου, διά την οποίαν τα έθνη από την πολλήν έκπληξιν των δεν ευρίσκουν τους ικανούς λόγους προς έπαινόν μας; [...] οίτινες εν διαστήματι 23 ετών και τούτων των ημίσεων πολεμικών, των δε λοιπών καταδεδυναστευμένων υπό της ξενοκρατίας, προωδεύσαμεν και εις την παιδείαν και εις τας τέχνας και επιστήμας όσον δεν είχαν προοδεύσει οι προοδευτικώτεροι των Ελλήνων Αθηναίοι εν διαστήματι 700 ετών[...]; Σκέψου ανάξιε υιέ και αυτού του ιδίου Φαναρίου! Ποιος έπαινος προόδου ανήκει εις τους Έλληνας προ του Μηδικού πολέμου, οίτινες ήσαν ανέκαθεν ελεύθεροι και ποίος έπαινος ανήκει εις τους σημερινούς, οίτινες γεννηθέντες εις την δουλείαν και την δουλείαν μόνην ευρόντες

¹ Μ.Χουρμούζης, *Διάλογοι Επτά, καταχωρηθέντες εις την εφημερίδα ‘Η Εποχή’ (τω 1834 έτει)*, Ιθάκη, Αθήνα 1980, σελ.12.

Ο Χουρμούζης, ετερόχθων αγωνιστής και μάλιστα γεννημένος στην Κωνσταντινούπολη, συμμερίζεται μάλλον την αντιπάθεια των αγωνιστών για τους Φαναριώτες, καθώς ένα από τα θεατρικά του είχε τον τίτλο *Ο Φαναριώτης*. Ο ίδιος προανήγγειλε την έκδοσή του στις 20/9/36, στον πρόλογο της έκδοσης των Διαλόγων του. Δυστυχώς το έργο αυτό δεν σώζεται.

κληρονομίαν από γενεάν εις γενεάν, απετίναξαν τον ζυγόν και αποκατέστησαν ελεύθεροι διά μυρίων θανάτων και διά ποταμών αιμάτων;»

Στην ρητορεία των Αγωνιστών ακόμη και το μεγαλύτερο τους μειονέκτημα έναντι των Φαναριωτών, η ελλιπής μόρφωσή τους, αναδεικνύεται σε πλεονέκτημα, προβάλλεται ως πράξη αυτοθυσίας ανθρώπων που προτίμησαν να θυσιαστούν για το κοινό καλό, παρά να ασχοληθούν με την προσωπική τους καλλιέργεια. Η αγραμματοσύνη του αυτόχθονα και του Αγωνιστή παρουσιάζεται ως τεκμήριο εντιμότητας, που όχι μόνο δεν τους εμποδίζει να διεκδικήσουν δημόσιες θέσεις, αλλά αντιθέτως τους καθιστά προτιμητέους στην κοινή γνώμη.

Στις 29/1/44 ο *Ανεξάρτητος* απαντά εξοργισμένος στον Ιωάννη Φιλήμονα, ο οποίος ειρωνεύτηκε τους αυτοχθονιστές αγορητές της Εθνοσυνέλευσης για τα εκφραστικά τους λάθη. Η απάντησή του τοποθετεί τα πράγματα σε ένα δίπολο, όπου το θετικό στην κοινωνία εκπροσωπείται από τον αυτόχθονα – Αγωνιστή με την όχι τόσο εκλεπτυσμένη, πλην όμως ελληνική παιδεία, και το αρνητικό από τους Φαναριώτες και λοιπούς «*κακοήθεις νεήλυδες*» που γνωρίζουν γραμματική και συντακτικό:

«[...] Ω αναιδέστατε του Αιώνος Συντάκτα! ω μούντζαις και τύφλαις νάχης! [...]Ενόμισας τον Λιδωρίκην Αρμένιον, ως είσαι συ και μη γνωρίζοντα να ομιλήση την πάτριόν του γλώσσαν; [...]Είναι αληθές, άθλιε του Αιώνος συντάκτα ότι ο Αναστ. Λιδωρίκης ως και οι όμοιοι αυτού αγωνισταί της πατρίδος Γρίβας, Κριτζιώτης, Μακρυγιάννης και λοιποί, δεν είναι σπουδασμένοι ως μερικοί των ηρώων σου. Αλλά το έντιμον τούτον δυστύχημά των φέρει τιμήν εις αυτούς και καταδηλοί ότι καθ' ην εποχήν συ και οι συνάδελφοί σου εσπουδάξατε την Γραμματικήν, οι ένδοξοι ούτοι αγωνισταί εμελέτουν τα μέσα, διά των οποίων κατέστρεψαν τον επαχθή της Τουρκίας ζυγόν. Έπειτα τι πατρίομεν ημείς, αν ο ελληνικός λαός εκλέγει ως πληρεξουσίους των τους μη γνωρίζοντας το συντακτικόν Λιδωρίκην, Γρίβαν και λοιπούς, και δεν εκλέγουσι σε διά να τον πωλήσης δούλον εις τους Φαναριώτας και τους λοιπούς κακοήθεις νεήλυδας με τας ωραίαις σου λέξεις και τας ευσυντάκτους σου φράσεις;»

Η Επανάσταση του 1821 μοιάζει εντέλει να επιβεβαιώσε και να επισφράγισε οριστικά και αμετάκλητα την ανωτερότητα των κατοίκων του χώρου στον οποίο πραγματοποιήθηκε, οι οποίοι προτιμούν τον τίτλο του 'Αγωνιστή' από εκείνον του 'αυτόχθονα' προκειμένου να αναφερθούν στον εαυτό τους. Στο πλαίσιο αυτό, δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι οι σκληροπυρηνικές αντιφαναριωτικές εφημερίδες *Εθνική*, *Ζέφυρος*, και *Άγγελος* εκδίδονται από τους παλιούς Αγωνιστές Ράμφο, Χριστοφίδη και Σουρμελή αντίστοιχα.

Ο Απόστολος Βακαλόπουλος καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «*στους Πελοποννήσιους κυρίως πρέπει να αποδοθεί ο προπαγανδισμός και η διάδοση του αντιφαναριωτικού μένους στις κατώτερες λαϊκές μάζες πρώτα της Πελοποννήσου και κατόπιν των λοιπών περιοχών της ελεύθερης Ελλάδας.*» Η εξήγηση που δίνει είναι ότι οι Πελοποννήσιοι στρατιωτικοί και πολιτικοί, «*σαν πολιτικότεροι από όλους τους επαναστατημένους Έλληνες, έβρισκαν στους Φαναριώτες τους μόνους άξιους αντιπάλους στην τάση τους για την ανάληψη πρωτοβουλίας στα πολιτικά πράγματα της Ελλάδας.*» Χρησιμοποιεί τον όρο «*μωραϊτισμός*» για να περιγράψει την φίλαρχη και ξενηλατική φύση των Μωραϊτών και αναφέρει επίσης ότι οι περισσότεροι πληρεξούσιοι που

πρωτοστάτησαν στην πρόταση να δοθεί το δικαίωμα του Έλληνα πολίτη μόνο στους αυτόχθονες ήταν Πελοποννήσιοι.¹ Στα παραπάνω θα μπορούσαμε να προσθέσουμε το σχόλιο ότι Πελοποννήσιοι ήταν και οι περισσότεροι καποδιστριακοί, οι οποίοι όπως είδαμε στην ενότητα 4 είχαν τους λόγους τους να αντιπαθούν τους Φαναριώτες και τον Μαυροκορδάτο.

Με αφορμή αυτές τις παρατηρήσεις προσπαθήσαμε να εντοπίσουμε την γεωγραφική προέλευση των εκδοτών, συντακτών και αρθρογράφων της αντιφαναριωτικής εφημεριδογραφίας. Αν και αυτό δεν στάθηκε δυνατό, καθώς οι περισσότεροι από αυτούς είναι μάλλον άσημοι και δεν αναφέρονται στα βιογραφικά λεξικά, αξίζει ίσως να αναφέρουμε κάποιες ενδείξεις προς την κατεύθυνση που υπέδειξε ο Βακαλόπουλος. Ο *Άργος*, η εφημερίδα με το αντιφαναριωτικό ρητό ως μόνιμο υπότιτλο, εκδίδεται στο Ναύπλιο και οι συντάκτες του Καρόπουλος και Μπαρκουκόπουλος είναι προφανώς Πελοποννήσιοι. Ο *Ατίθασσος* εκδίδεται στην Πάτρα. Μπορούμε να θυμηθούμε ακόμη την φιλοετεροχthonική πλην αντιφαναριωτική τοποθέτηση της *Ηχούς των Επαρχιών*. Επίσης, δεν είναι ίσως τυχαία η απόπειρα του *Χρόνου* να βαφτίσει «*Παναγιώτη Πελοποννήσιο*» τον Παναγιώτη Νικούση, τον πρώτο χριστιανό Δραγουμάνο, ή το γεγονός ότι ο *Πρωινός Κήρυξ* βάζει έναν «*Δημιτζάνιτη, πονηρό ως διάβολο*» να κατατροπώσει τον Φαναριώτη συνομιλητή του, ή ακόμη το ότι η *Εθνική* δίνει βάση στις καταγγελίες που κάνει «εις *σεβάσμιος Πελοποννήσιος*» αναφορικά με τις συμβουλές που άκουσε να δίνει ένας Φαναριώτης στο παιδί του.

Ας δούμε τέλος το αντιφαναριωτικό φαινόμενο σε συσχετισμό με την κομματική ταυτότητα των εφημερίδων. Γενικά, οι υποστηρικτές του γαλλικού και του ρωσικού κόμματος είχαν τους περισσότερους λόγους να αντιπαθούν τους Φαναριώτες, γιατί συγκέντρωναν στις τάξεις τους δυσανεστήμενους αγωνιστές και «αντιδυτικόφρονες»². Επιπλέον, οι καποδιστριακοί, βασικός πυρήνας του ρωσικού κόμματος, είχαν συνδέσει τους Φαναριώτες (Μαυροκορδάτο, Σούτσους) με την αντιπολίτευση κατά του Κυβερνήτη, ακόμη και με την δολοφονία του.³ Έτσι εξηγείται για παράδειγμα γιατί τα χρόνια της Αντιβασιλείας ο φιλοκαποδιστριακός *Χρόνος* βρισκόταν στην πρωτοπορία της αντιφαναριωτικής προπαγάνδας. Στην πορεία ωστόσο, η σύνδεση διακεκριμένων Φαναριωτών με τα φιλορθόδοξα πολιτικά οράματα, και η έμπρακτη μεταστροφή πολλών από αυτούς που είχαν συνεργαστεί με την Αντιβασιλεία στην

¹ Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό.π., τ. ΣΤ', σελ 985, 1011, 1026

² Όπως αναφέρει ο Γκ. Χέρινγκ, το γαλλικό κόμμα αντλούσε τους οπαδούς του κυρίως από τα περιβάλλοντα των οπλαρχηγών της Ρούμελης, την παλιά αριστοκρατία των αρματολών αλλά και τους φτωχούς βοσκούς και αγρότες που μετά το 1821 είχαν αναδειχτεί σε οπλαρχηγούς. Στον χώρο αυτόν, «η δυσανεσκειία από τη μη υλική εξασφάλιση των αγωνιστών που μετά τον πόλεμο ήταν άνεργοι, των αναπήρων και των οικείων των νεκρών προκαλούσε κάθε τόσο την αίσθηση της άδικης μεταχείρισης[...]*Προκαταλήψεις απέναντι σε επήλυδες διανοούμενους και Φαναριώτες που δεν είχαν απελευθερώσει τη χώρα, αλλά καταλάμβαναν τα δημόσια αξιώματα και ήθελαν να διατάσσουν τους αγωνιστές, δηλητηρίαζαν την ατμόσφαιρα εξαρχής.*» Το ρωσικό κόμμα από την άλλη, με κύριο αίτημα την διατήρηση της θρησκείας ως θεμελίου της κοινωνικής τάξης, διακρινόταν για την καχυποψία του απέναντι στις φιλελεύθερες ιδέες και σε κάθε δυτικό νεωτερισμό. Όπως λέει ο Χέρινγκ, στόχος του τα χρόνια της Αντιβασιλείας έγιναν οι επήλυδες: Φαναριώτες, Βαυαροί, ετερόχθονες, «*δυτικόφρονες εν γένει*». Γκ. Χέρινγκ, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα*, ό.π., τ. Α', σελ. 208, 234

³ Βλ. *Τα Πρόσωπα του Καποδίστρια: ο Πρώτος Κυβερνήτης της Ελλάδας και η Νεοελληνική Ιδεολογία (1831-1996)*, Χριστίνα Κουλούρη – Χρήστος Λούκος, Πορεία, Αθήνα, 1996, σελ. 23-25. Οι δολοφόνοι του Καποδίστρια ταυτίζονται στο πολιτικό επίπεδο με τους οπαδούς του Μαυροκορδάτου και των κοτζαμπάσηδων και στο πνευματικό με τους «*λογιότατους*». Στον επιτάφιο λόγο που εκφώνησε ο Α. Στούρτζας, ανέφερε να σώσει τον λαό «*από την των ολίγων καταδυναστεία*», εννοώντας τους Φαναριώτες, τους λογιότατους και τους κοτζαμπάσηδες.

εφαρμογή των δυτικότροπων εκκλησιαστικών της μεταρρυθμίσεων, φαίνεται πως είχε ως αποτέλεσμα να πάψουν οι Φαναριώτες να στοχοποιούνται από το ρωσικό κόμμα ως δυτικόφρονες καταστροφείς της πίστης και της παράδοσης. Έτσι, στην δεκαετία του 1840, μελετώντας την κομματική ταυτότητα των αντιφαναριωτικών εφημερίδων διαπιστώνουμε πως με εξαίρεση τον *Πρωινό Κήρυκα*, που εκφράζει τις θέσεις του αγγλικού κόμματος, οι φανατικότερες αντιφαναριωτικές εφημερίδες πρόσκεινται στο γαλλικό κόμμα: ο *Θρίαμβος του Συντάγματος*, ο *Ζέφυρος*, ο *Άργος* (κωλεττικός από τα τέλη του 1844, διότι πιο πριν υποστηρίζει τον Μεταξά). Η *Εθνική* υποστηρίζει και αυτή τον Κωλέττη, παρότι ο βασικός συνεργάτης της Κωνσταντίνος Ράμφος προέρχεται από τους κύκλους των φιλορθόδοξων και ρωσόφιλων.¹ Ο *Άγγελος* και ο *Ανεξάρτητος* πρόσκεινται μάλλον στο ρωσικό κόμμα, αν πιστέψουμε τον *Πρωινό Κήρυκα* που στις 10/7/44 κατατάσσει τις παραπάνω εφημερίδες στους προμάχους της φιλορθοδοξίας και νοσταλγούς του Καποδίστρια.

Μια ενδιαφέρουσα περίπτωση αντιφαναριωτικής (μεταξύ άλλων) κίνησης που οι πρωταγωνιστές της συνδυάζουν όλα σχεδόν τα στοιχεία που διακρίνουν τον ‘μέσο αντιφαναριώτη’, είναι η συνωμοσία των Αγωνιστών υπό τους Κολοκοτρώνη – Πλαπούτα το 1833, στην οποία κατηγορήθηκαν ότι συμμετείχαν και Ρουμελιώτες οπλαρχηγοί. Μάρτυρες στην πολύκροτη δίκη κατέθεσαν ότι η προκήρυξη που κυκλοφόρησε ο Κολοκοτρώνης στον Μοριά μιλούσε εκτός των άλλων και για εκδίωξη των Φαναριωτών από τα υπουργήματα:

«Το ιερατείο και τα άρματα ηνώθησαν. Ο σκοπός μας είναι να υπάγωμεν εις Ναύπλιον και να ομιλήσωμεν προφορικώς εις τον βασιλέα να διώξη τα Παναρικά στρατεύματα και την Αντιβασιλείαν, να μην εμβαίνουν εις τα πράγματα άλλοι από τους ανθρώπους του αγώνος και να διώξη τους Φαναριώτας από τα υπουργήματα, διότι αφανίζουν το έθνος κλπ.....»²

Ο Κολοκοτρώνης και ο Πλαπούτας (μετέπειτα αυτοχθονιστής πληρεξούσιος στην Εθνοσυνέλευση) ήταν αγωνιστές, Πελοποννήσιοι και οπαδοί του ρωσικού κόμματος την περίοδο που οι Φαναριώτες θεωρήθηκαν υπεύθυνοι για τις εκκλησιαστικές μεταρρυθμίσεις που τόσο δυσaráστησαν τους συντηρητικούς φιλορθόδοξους κύκλους.

Φυσικά, αυτές οι απόπειρες κατηγοριοποίησης, όπως συμβαίνει με κάθε γενίκευση, ενέχουν τον κίνδυνο να χαθεί η αίσθηση της πολυπλοκότητας του φαινομένου του αντιφαναριωτισμού. Γιαυτό δεν θα ήταν ίσως περιττό στο σημείο αυτό να θυμηθούμε και κάποιες άλλες πτυχές της αντιφαναριωτικής σκέψης, όπως αυτή εκφράστηκε λόγου χάριν μέσα από τις σελίδες της *Αθηνάς*, στα μάτια της οποίας οι Φαναριώτες δεν εκπροσωπούσαν την ‘άβη προόδο της Δύσης’, αλλά την οπισθοδρόμηση και τον σχολαστικισμό της ‘φανατικής και στείρας φιλορθοδοξίας’ και των ανελεύθερων πολιτικών συστημάτων του παρελθόντος.

¹ *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Ε.Ι.Ε., επιμέλεια Λουκία Δρούλια, Γιούλα Κουτσοπανάγου, Αθήνα 2008, τ. Δ', σελ. 29

² *Σωτήρ*, 6/5/1834

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

Η ΑΝΤΙΔΡΑΣΗ ΤΩΝ ΦΑΝΑΡΙΩΤΩΝ

«Θέλει αναλάμψη μία ημέρα, ότε η Ελλάς μεγάλη θέλει βλέπη γύρω της όλα τα τέκνα της συνηγμένα.

Και τότε θέλομεν δικαιωθή τινες οι ζητήσαντες την ένωση όλων των τέκνων της. Μέχρι εκείνου του καιρού υβρίζετε και ημάς οίτινες σας υμνήσαμεν, υβρίζετε και ημάς καλούντες Τούρκους ακόμη! Δεν θέλομεν ποτέ σας ανθυβρίση.»

Συνένωσις, 22/6/45

Με τα χαρακτηριστικά αυτά λόγια διατυπώνει η *Συνένωσις*, εφημερίδα των αδελφών Σούτσου, την επιλογή των Φαναριωτών να απέχουν από αντιδικίες, ώστε να διευκολύνουν την ενσωμάτωσή τους στην ελλαδική κοινωνία. Είναι προφανές ότι για τους Φαναριώτες η καταγωγή τους δεν συνιστά στοιχείο που τους συμφέρει να προβάλλουν. Γι' αυτό στον δημόσιο λόγο τους προτιμούν να την αποσιωπούν. Συχνά μάλιστα, διστάζουν να υπερασπιστούν την φαναριωτική τους ταυτότητα, όταν αυτή γίνεται αντικείμενο δημόσιου χλευασμού. Και αυτό διότι εάν κάποιο έντυπο πρόβαλε τις υποτιθέμενες 'φαναριωτικές θέσεις', θα δικαίωνε την άποψη όσων υποστηρίζουν ότι υφίσταται 'φαναριωτική κοινότητα' που λειτουργεί ως ξένο σώμα στην κοινωνική και πολιτική ζωή του ελληνικού βασιλείου. Επομένως, όταν κάποιος Φαναριώτης δέχεται επίθεση από τον Τύπο, συνήθως, είτε αγνοεί τα γραφόμενα, είτε απαντά γενικόλογα, απαξιώνοντας μεν το ήθος του γράφοντος, αλλά χωρίς να μπει στην διαδικασία να υπερασπιστεί με επιχειρήματα την φαναριωτική του καταγωγή. Ακόμη, δεν είναι σπάνιο φαινόμενο οι ίδιοι οι Φαναριώτες να αποκηρύσσουν τον «Φαναριωτισμό», διαχωρίζοντας την θέση τους από μια ταυτότητα που έχει καταγραφεί ως αρνητική στο κοινό αίσθημα. Όταν, παρόλα αυτά, κάποιοι εξ αυτών αποφασίζουν να απαντήσουν στην ελληνική κοινωνία εξ ονόματος όλων των Φαναριωτών για όσα τους προσάπτονται, η στάση τους παραμένει αμυντική.

Οι Φαναριώτες δεν απαντούν στις προκλήσεις

Ενδεικτική της αμηχανίας των Φαναριωτών απέναντι στην σκληρή γλώσσα που μεταχειρίζεται ο αντίπαλος Τύπος, είναι η ήπια αντίδραση της εφημερίδας *Αναμόρφωσις*, εκδότης της οποίας είναι ο Περικλής Αργυρόπουλος, γαμπρός του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου. Όλες οι αντιφαναριωτικές εφημερίδες εκφράζονται με προσβλητικό τρόπο για την *Αναμόρφωσιν*, (αρκεί να αναφέρουμε ότι ο *Ζέφυρος* αποκαλεί συχνά την εφημερίδα «φουσκωμένη Τουρκολάτρα» και τον συντάκτη της «Γαϊδουρόπουλο, γαμβρό του Μαυρόγατου») ¹ χωρίς να παίρνουν ποτέ απάντηση. Στο μοναδικό ίσως φύλλο όπου ασχολείται με τους επικριτές της, στις 25/5/44, η *Αναμόρφωσις* είναι εξαιρετικά προσεκτική, ώστε να μην οξύνει τα πνεύματα και να

¹ Βλ. ενδεικτικά *Ζέφυρος*, 26/11/1845

μην ανατροφοδοτήσει το αντιφαναριωτικό μένος. Ο αρθρογράφος αναφωνεί «Προς θεού ευσημοσύνη!», αλλά δεν κατονομάζει τα δημοσιεύματα που προκάλεσαν την αγανάκτησή του. Δεν αναφέρει πουθενά το όνομα ‘Φαναριώτες’ και δεν εμφανίζεται να μιλά εξ ονόματός τους, ούτε καν υπέρ τους. Αποφεύγει πάνω από όλα να μπει στην ουσία των ενοχλητικών αυτών δημοσιευμάτων. Φαίνεται πως διαμαρτύρεται για τους τύπους, εφόσον το να αποφύγει να σχολιάσει τα δημοσιεύματα αυτά θα ισοδυναμούσε με αποδοχή του περιεχομένου τους. Η ασαφής απάντηση που επιλέγει να δώσει, στοχεύει στο να εκθέσει την αναξιοπρέπεια των γραφόντων, ώστε να αποδυναμώσει το περιεχόμενο των γραφομένων τους. Η απάντηση αυτή δεν απευθύνεται μόνο στους αναγνώστες του ελλαδικού βασιλείου. Είναι λογικό ότι η πληθώρα των αντιφαναριωτικών δημοσιευμάτων στον ελληνικό Τύπο θα είχε κάποια απήχηση και εκτός Ελλάδας, κάτι που φαίνεται να απασχολεί τον συντάκτη της *Αναμορφώσεως*, ο οποίος διαβεβαιώνει τους εξωελλαδίτες Έλληνες και την ευρωπαϊκή κοινή γνώμη ότι τα υβριστικά δημοσιεύματα δεν αντικατοπτρίζουν ούτε τις απόψεις, ούτε την ηθική ποιότητα των περισσότερων Ελλήνων.

«[...] Όχι μην απατάσθε Έλληνες και φιλέλληνες! [...] Υπάγετε εις τα χωρία της Ελλάδος και θέλετε ιδεί τον γεωργόν πλήρη χριστιανικής σεμνότητος, την οικογένειάν του ευφημολογούσαν και τα παιδιά μη παραμιγνύοντα μεταξύ των παιγνίων των αισχρολογίαν. [...] Επιφοιτήσατε εις αυτούς τους στρατώνας, όπου η στρατιωτική ζωή έχει την γλώσσαν ελευθέραν, αστείαν, βωμολόχον, και πολλάκις η ελευθερία αύτη δεν έχει το άσεμνον και το θηριώδες της γλώσσης την οποίαν θέλουσι τινές εφημεριδογράφοι να καταστήσωσιν όργανον των πολιτικών παθών.»

Το γεγονός ότι το παραπάνω άρθρο της *Αναμορφώσεως* δεν κάνει την παραμικρή αναφορά στους Φαναριώτες, γεννά αμφιβολίες ως προς το αν όντως αποτελεί απάντηση στην αντιφαναριωτική εφημεριδογραφία. Εξετάζοντας όμως τα φύλλα που δημοσιεύτηκαν στον αντιπολιτευόμενο Τύπο την περίοδο που προηγήθηκε, εντοπίζουμε αρκετά αντιφαναριωτικά άρθρα που στοχοποιούν την εφημερίδα του Αργυρόπουλου. Ιδιαίτερα ο *Άγγελος* και η *Εθνική* στα πλαίσια της αντιφαναριωτικής προπαγάνδας τους δημοσιεύουν κατ’ επανάληψη ευθείες επιθέσεις εναντίον της «*Παραμορφώσεως*», όπως την αποκαλούν ειρωνικά.¹

Την τακτική των Φαναριωτών να μην μπαίνουν στην ουσία των δημοσιευμάτων που τους προσβάλλουν, παρά να αποδοκιμάζουν άοριστα το ήθος του αρθρογράφου, αποτυπώνει και το παρακάτω απόσπασμα της *Συνενώσεως* στις 17/2/45:

«Ο Συντάκτης του Πρωινού Κήρυκος μας υβρίζει. Ελυπήθημεν. Δεν ενομίζομεν ότι ο συντάκτης της εφημερίδος ταύτης, νέος λόγιος και χρηστών ηθών, ήθελε καταβή εις τόσον εύκολον έργον. Των ανθρώπων των σκεπτομένων η γλώσσα είναι σεμνοπρεπής και η μεταξύ των αλληλογραφία στηρίζεται εις την επίκρισιν μόνον των ιδεών.»

Μια ενδιαφέρουσα περίπτωση λαιδορούμενου ‘Φαναριώτη’, ο οποίος δεν υπερασπίζεται τον εαυτό του, αν και είναι σε θέση να το κάνει μέσω της εφημερίδας του, είναι αυτή του εκδότη της *Ελπίδος* Κωνσταντίνου Λεβίδη. Στην εφημερίδα

¹ Βλ ενδεικτικά *Άγγελος*, 15/3/1844, *Εθνική*, 15/3/44

Θρίαμβος του Συντάγματος σε άρθρο επιγραφόμενο « *Η Θεία Δίκη*», που δημοσιεύτηκε στις 11/11/1845 διαβάζουμε τον ακόλουθο λιβέλλο για τον εκδότη της *Ελπίδος*:

«...Ο Λευίδης υπό οξυτάτης ασθενείας εξέμεσε την κόπρον του εκ του στόματός του. [...]ο Λευίδης, γνωρίζει ήδη ο κόσμος όλος, ότι δεν εστάθη πλέον ακάθαρτον τέρας επί γης. Γυμνός ελθών υπήρξεν ο αισχρότερος ληστής του δημοσίου θησαυρού και ο φαυλοβιώτερος άνθρωπος εις τον ιδιωτικόν του βίον.[...]Όταν [...]ανήγειρε μίαν των λαμπρών οικιών του [...] είχεν ερειπώσει αγίαν τινά εκκλησίαν και αφού ασεβώς μετεχειρίσθη εις την οικοδομήν του όλην τούτων των ιερών ερειπίων την ύλην και επί του αγίου τόπου του ιερού βήματος, χωρίς να φρίξη, χωρίς να ανατριχιάση, έθεσε, φευ, το αποπατήριον της σατανικής του οικίας[...] αυτήν την αγίαν τράπεζαν της εκκλησίας την έθεσεν ως βάσιν της κλίμακος της βεβήλου αυτής οικίας!!! Ο δυστυχής υπηρέτης του, χριστιανός ευσεβής, φρίζας εις την θέαν τοιαύτης ασεβείας, αφέντη, τον λέγει (φευ, ο Έλλην αυθέντην τον μιaron Φαναριώτην)! Τι κάμνεις αυτού! [...]και εναντίον όλων των ενστάσεων και των ικεσιών του υπηρέτου, τον υποχρεώνει και επαναφέρει την αγίαν Τράπεζαν εις την πρώτην αυτήν θέσιν, όπου επίτηδες προς καταφρόνησιν και βεβήλωσιν της αγίας χριστιανικής πίστεως ο αλιτήριος την έθεσεν.[...]τας ημέρας εκείνας σεληνιάζεται αυτός και σπαράττεται υπό τρομερού δαίμονος. Αποθνήσκει η σύζυγός του και ως κεραυνός του επέρχεται οικιακή καταστροφή.[...]Διά τούτο, είδε το κοινόν, όταν έγραφεν, έγραφεν ως δαιμονιζόμενος...»

Απάντηση σε όσα τερατώδη αναφέρονται στο άρθρο αυτό για τον ίδιο, την ασθένειά του, την προσωπική και οικογενειακή του ζωή, ο Λεβίδης δεν έδωσε ποτέ. Στις 19/11/45, μια εβδομάδα μετά την δημοσίευση του λιβέλλου στον *Θρίαμβο*, η *Ελπίς* κυκλοφορεί με την εξής σύντομη αναφορά στην ασθένεια του συντάκτη της:

«Ο συντάκτης της Ελπίδος Κύριος Κωνσταντίνος Ν. Λεβίδης, εις τελείαν ήδη ανάρρωσιν μετά την οποίαν υπέφερεν δεινήν ασθένειαν απονέμει τας ευχαριστίας του προς το κοινόν των Αθηνών διά τα οποία έλαβε παρ' αυτού εν διαστήματι της ασθενείας του δείγματα αγάπης και συμπαθείας.»

Ούτε ο Χαλκιόπουλος, Φαναριώτης εκδότης της εφημερίδας *Καρτερία*, υπερασπίστηκε τον εαυτό του και φυσικά, ουδέποτε δημοσίευσε άρθρα υπέρ των Φαναριωτών. Στο προαναφερθέν άρθρο του περί Θείας Δίκης, ο *Θρίαμβος του Συντάγματος* απαριθμεί τους Φαναριώτες που τιμώρησε ο Θεός για την ασέβεια και την ατιμία τους. Μεταξύ αυτών αναφέρει και τον Χαλκιόπουλο. Άξιο σχολιασμού είναι επίσης το γεγονός ότι η εφημερίδα κατατάσσει στους Φαναριώτες και τον Κωνσταντινουπολίτη Ιωάννη Φιλήμονα:

«[...]Ο Φιλήμων ο συντάκτης του Αιώνος εκτυπήθη καιρίως εις τον πόδα από ίδιον αυτού πυροβόλον πεσόν εκ του κόλπου του κατάγης. Ο ατυχής Μαυρογιάννης, ηπατημένος επίσης συγγραφεύς του Αιώνος, κατέστη αίφνης φρενήρης. Ο Λευίδης υπό οξυτάτης ασθeneίας εξέμεσε την κόπρον του εκ του στόματός του. Ο Χαλκιοπούλος, συντάκτης της Καρτερίας έθραυσε την χείρα του και ο Ιωάννης Παπαλεξόπουλος πεσών έμεινε με τον έναν πόδα εξαρθρωμένον, ενώ προ προ ολίγου ο αδελφός του Σπυρίδων Παπαλεξόπουλος είχε θραύσει παντελώς τον ένα του πόδα επίσης εις το μέσον της οδού του Πειραιώς...»

Ακόμη προσβλητικότερο είναι το ακόλουθο άρθρο του *Ζεφύρου* για τον Χαλκιοπούλο, το οποίο δημοσιεύτηκε στις 26/11/1845 με τίτλο : «*Ετρελάθη ο Συντάκτης της Καρτερίας;*»

«Τι έπαθε και ετρελάθη ο Συντάκτης της Καρτερίας Χαλκιοπούλος; Διότι εδολοφόνησαν τον αδελφόν του; Ερωτούν οι άνθρωποι- όχι αποκρίνονται άλλοι, αλλά διότι τον εδολοφόνησεν αυτός.-Πώς; Λέγουν-Χάριν της κληρονομίας, αποκρίνονται. Αλλά διά τίνος μέσου; -Διά του Ρεβελι και Τσουάννου Αχόλου, φίλον του Λυσάνδρου Βιλαέτου¹, ο οποίος είναι επιστήθιος του Συντάκτου της Καρτερίας Χαλκιοπούλου, αδελφού του δολοφονηθέντος. Ημείς δεν το πιστεύομεν αδελφός να επιβουλευθή αδελφόν εκτός αν έχη καταγωγήν γύφτου και φυλάττει επωνυμίαν πατρογονικήν Χαλκιοπούλος, (υιός Χαλκιά ή γύφτου), ούτε εις τον βουλευτήν Λύσανδρον Βιλαέτην ανέκαθεν φίλον της οικογενείας των Αχόλων δυνάμεθα να αποδώσωμεν, εκτός εάν είχε λυσάξη, ως λέγουν, πρότερον άλλας 16 φορές και με την λύσαν εδολοφόνησεν άλλους 16 αμέσως και εμμέσως, τότε ο δολοφονηθείς γίνεται 17, έως να συμπληρωθώσι δύο δωδεκάδες (ντουζίνες) απαιτούν άλλοι 7...»

Φαίνεται πως την ταραχώδη περίοδο της συνταγματικής μεταβολής, κατά την οποία ο αυτοχθονισμός και ο αντιφαναριωτισμός άγγιξαν το απόγειό τους, οι Φαναριώτες, μη μπορώντας να υπογράψουν επώνυμα ένα κείμενο που θα υπεράσπιζε τους ομοίους τους και να το δημοσιεύσουν σε κάποια από τις υπάρχουσες εφημερίδες, φοβούμενοι την κατακραυγή, κυκλοφόρησαν ανώνυμα φυλλάδια στα οποία επιχειρούσαν να ανατρέψουν τις εις βάρος τους εντυπώσεις. Για ένα τέτοιο φυλλάδιο κάνει λόγο ο *Πρωινός Κήρυξ* την 1^η /11/1843.

¹ Ο Λύσανδρος Βιλαέτης είναι Πελοποννήσιος πρόκριτος. Το ίδιο ενδεχομένως ισχύει και για τον Αχόλο, αν υποθέσουμε ότι είναι συγγενής του Χριστόδουλου Αχόλου, μέλους της Β' Εθνοσυνέλευσης. Βλ. Κιουσοπούλου Τόνια, «Η Ταυτότητα των Μελών της Β' Εθνοσυνέλευσης» στο *Η Επανάσταση του '21, μελέτες στη μνήμη της Δέσποινας Θεμελή Κατηφόρη*, ό.π., σελ. 79-92

«Με μεγάλην αγανάκτησίν του ανέγνωσε χθες το κοινόν της πρωτευούσης φυλλάδιον τι επιγραφόμενον ‘οι Φαναριώται, ήτοι διάλογος μεταξύ Ανωτίου Αθηναίου και Δημητρίου Αργείου’. Συνταχθέν επίτειδες από το έντιμον φαρισσαϊκόν σώμα του Φαναρίου το εδρεύον ενταύθα, και μετ’ αναιδείας και υπουλότητος καταψευδόμενον και πλέκον Πανηγυρικών περί των ηθών, των εθίμων, των εκδουλεύσεων και της Ελληνικωτάτης και ευγενικωτάτης καταγωγής των κατοίκων του Περιβοήτου Φαναρίου [...]είναι καταγέλαστον και ανυπόστατον αποκύημα πεπτωκότος τινός Φαναριώτου, ή δυσανασχετούντος διά την πολιτικήν των ελληνικών πραγμάτων φοράν...»

Η εφημερίδα αποδίδει την πρωτοβουλία αυτή στο περιβάλλον του Αλέξανδρου Σούτσου και την θεωρεί απάντηση σε ανώνυμη σάτιρα που κυκλοφόρησε στην Αθήνα μετά την αποχώρηση των Βαυαρών με τίτλο «*Βαυαροί και Φαναριώται*» και στην οποία αναφερθήκαμε σε προηγούμενη ενότητα. Σε αντίθεση με το κείμενο στο οποίο πιθανολογείται ότι επιχειρεί να απαντήσει, το φυλλάδιο δεν είναι σκωπτικό. Έχει τη μορφή ηθικοπλαστικού διαλόγου μεταξύ δυο νέων αυτοχθόνων Ελλήνων, ενός Αργείου και ενός Αθηναίου. Ο ένας εξ αυτών γράφει αντιφαναριωτική σάτιρα και ο άλλος προσπαθεί να τον μεταπείσει, εξηγώντας του ότι οι Φαναριώτες δεν φταίνε που γεννήθηκαν στο Φανάρι και όχι κάπου αλλού, ότι είναι και αυτοί άνθρωποι, ότι όπως οι υπόλοιποι Έλληνες είναι χριστιανοί ορθόδοξοι και μιλούν την ελληνική γλώσσα, «ότι τα έθιμά των συμφωνούν με τα ιδικά μας, ότι δεν είναι ξένοι, αλλά οικείοι και συνάδελφοί μας.» Οι Φαναριώτες με αυτό το κείμενο επιχειρούν να πείσουν την κοινή γνώμη για το δικαίωμά τους να αντιμετωπίζονται ως Έλληνες. Στην προσπάθειά τους να προσκομίσουν αποδείξεις, ανατρέχουν στους αρχαίους χρόνους και επικαλούνται το γεγονός ότι η Κωνσταντινούπολη χτίστηκε από Μεγαρείς «διά συνεργείας και άλλων Ελλήνων καθώς Λακεδαιμονίων, Αργείων και Βοιωτών, υπό την οδηγίαν του Βύζαντος, όθεν και ωνομάσθη Βυζάντιον.» Στη συνέχεια αναφέρονται στην μεταφορά της πρωτεύουσας της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας από τον Μεγάλο Κωνσταντίνο και στην κατάληψή της από τον Μωάμεθ, τονίζοντας ότι σε αμφοτέρους τις περιόδους οι κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης «ευρέθησαν Έλληνες, καθότι ωμίλουν καθώς σήμερον την Ελληνικήν και όχι την Λατινικήν.» Φθάνουν μάλιστα και στο σημείο να διεκδικήσουν από τους υπόλοιπους Έλληνες τα πρωτεία της ‘αυθεντικότητας’, χρησιμοποιώντας επιχειρήματα που παραπέμπουν στον Φαλμεράϋερ, όπως είδαμε στην ενότητα 7. Το γεγονός ότι το κείμενο έχει την μορφή διαλόγου και όχι διακήρυξης, πέρα από το ότι παραπέμπει σε μια οικεία μορφή γραπτού λόγου, την οποία χρησιμοποιεί κατά κόρον ο Τύπος, αλλά και σημαντικοί λόγιοι όπως ο Κοραΐς, του προσδίδει έναν πιο διαλλακτικό χαρακτήρα, καθώς αφήνει να ακουστεί η αντίθετη άποψη και λύνει την παρεξήγηση μέσα από ανταλλαγή επιχειρημάτων. Περνά κατά κάποιον τρόπο το μήνυμα ότι οι Φαναριώτες είναι ανοιχτοί στον διάλογο με την ελλαδική κοινωνία και επιθυμούν να γίνουν επιτέλους αποδεκτοί ως μέλη της. Το ότι στον διάλογο εμφανίζονται Έλληνες, ή ορθότερα αυτόχθονες Έλληνες, να επιχειρηματολογούν «διά φαναριωτικής λογικής» και να καταλήγουν να υπερασπίζονται τους Φαναριώτες εξοργίζει τον *Πρωινό Κήρυκα* :

«Ο Φαναριώτης συγγραφεύς του διαλόγου θέτει δύο νέους ως πρόσωπα λαλούντα, τον ένα βαπτίζει Αντώνιον Αθηναίον και τον άλλον Δημήτριον Αργεῖον. Ἦτον νομίζομεν επιτυχέστερον να τους ονομάση ο ανάδοχος αυτός, τον μεν Τσελεπή Κωστάκη Φαναριώτην, τον δε Τσελεπή Αλέκον Φαναριώτην, τόσον ανοήτους υπέλαβεν ο Ευγενέστατος συγγραφεύς τους Ἑλληνας, ὥστε εφαντάσθη ὅτι δεν δύνανται να διακρίνωσι τον γράφοντα! Ἐπλασε τους διαλεγομένους Φαναριώτας, Αργεῖους και Αθηναίους, διὰ να εἶναι οικειότερα εἰς τους Ἑλληνας τα λεγόμενα, μέγας τῷ ὄντι νους!»

Το φυλλάδιο αυτό οπωσδήποτε δεν ήταν το μοναδικό. Φαίνεται ὅτι κυκλοφόρησαν αρκετά τέτοια ανώνυμα κείμενα με τα οποία οι Φαναριώτες προσπάθησαν να υπερασπιστούν το ὄνομά τους στην ελληνική κοινωνία. Για παράδειγμα ο Αλ. Ραγκαβῆς αναφέρει στα Απομνημονεύματά του ὅτι ο πατέρας του είχε συγγράψει το 1845 παρόμοιο κείμενο υπεράσπισης των Φαναριωτῶν, το οποίο δεν διασώζεται.¹

Οι Φαναριώτες αποκηρύσσουν τον «φαναριωτισμό»

Ο αντιφαναριωτισμός γίνεται απαραίτητο στοιχείο της πολιτικής ταυτότητας των ανθρώπων, ιδιαίτερα σε εποχές ὀξυνσης του αυτοχθονικού πνεύματος. Σε τέτοιες φάσεις απουσιάζει ακόμη και ο ηπιότερος αντίλογος ἀπὸ την πλευρά των Φαναριωτῶν. Οι Φαναριώτες μάλιστα συνειδητοποιοῦν ὅτι ο μόνος τρόπος για να πετύχουν την ποθητή ενσωμάτωσή τους στην ελληνική κοινωνία εἶναι να υιοθετήσουν και οι ἴδιοι το πολιτικό λεξιλόγιο που επιτάσσει η εποχή, δηλαδή την αντιφαναριωτική ρητορεία.

Όταν, στις 26/10/44, η *Ελπίς* του 'Φαναριώτη' Λεβίδη υπερασπίζεται μια φαναριωτική οικογένεια ἀπέναντι στις συκοφαντίες που δημοσίευσε ἐναντίον της ο *Ἄργος*, φροντίζει πρώτα να καταστήσει σαφές ὅτι καταδικάζει τον «φαναριωτισμό». Οι κανόνες του παιχνιδιού ορίζουν πως η υπεράσπιση του ὁποῦν βαλλόμενου Φαναριώτη πρέπει να γίνεται σε ατομική βάση και ο υπερασπιστής του οφείλει προηγουμένως να πείσει για την αξιοπιστία του, διατυπώνοντας ορισμένες καταδικαστικές κρίσεις για τον φαναριωτικό κόσμο ἐν συνόλῳ ἢ για το 'φαναριωτικό σύστημα'.²

¹ Ο Ραγκαβῆς θέλοντας με τη σειρά του να επαινέσει τον πατέρα του αναφέρει ὅτι ἀν και Φαναριώτης, υπῆρξε ταπεινός και οὐδέποτε ἔκανε χρήση του τίτλου του: «Ο πατήρ μου, ο την διάθεσιν μετριοφρονέστατος και την καρδίαν ταπεινότητος των ανθρώπων, ο οὐδέποτε κομπάσας ἐπὶ τίτλῳ ἢ καταγωγῇ, και εἰς ὃν οὐδέν των ἐλαττωμάτων ποτε προσήφθη των δικαίως ἢ ἀδίκως αποδιδομένων εἰς τους Φαναριώτας, ἔγραψε κατὰ το 1845, ἐξ ἀπλού πνεύματος δικαιοσύνης, ἀξιόλογον διάλογον προς υπεράσπισιν των Φαναριωτῶν, και ἐξέδωκεν αὐτό παρ' Ἀνδρέα Κορομηλά. Ἀλλ' ἐμπεσόν εἰς την θύελλαν του πολυταράχου ἐκείνου ἔτους, παρήλθεν ἀπαράτηρητον το φυλλάδιον τοῦτο, καίτοι ἄξιον ἄλλης τύχης και διὰ το ὡραῖο ὕφος καθ' ὃ ην γεγραμμένον. Ἀγνοῶ ἀν σώζονται ἐτι ἀντίτυπα του φυλλαδίου ἐκείνου. Παρ' ἐμοί δυστυχῶς οὐδέν ἔμεινε.» Βλ. Αλ. Ραγκαβῆς, *Απομνημονεύματα*, ὁ.π., σελ. 11

² «Βεβαίως δεν εἶναι η *Ελπίς* ἐκείνη, ἥτις θέλει υπερασπισθῇ τον φαναριωτισμόν, τον ὁποῖον θεωρεῖ ταυτοσήμαντον με τον Ἰησουιτισμόν, ἀλλ' ὁ Συντάκτης του Ἄργου πρέπει να νομίζει πολλὰ ηλιθίους,

Δεν είναι γενικά ασυνήθιστο φαινόμενο, εφημερίδες που κατηγορούνται ως φαναριωτικά όργανα να δημοσιεύουν ενίοτε άρθρα κατά των Φαναριωτών. Πρόκειται προφανώς για μια περίοδο κατά την οποία οι δημοσιογράφοι αισθάνονται ότι πρέπει να αποκηρύξουν δημόσια τον «φαναριωτισμό» - έναν όρο που για το κοινό αίσθημα εμπερικλείει όλες τις κοινωνικά απορριπτέες συμπεριφορές όπως τον φατριασμό, τον καιροσκοπισμό, τον ιησουιτισμό κ.ο.κ. - προκειμένου να αποδείξουν την φιλοπατρία, το αίσθημα δικαίου και την αμεροληψία τους. Ο *Φίλος του Λαού* συχνά κατατάσσεται στην κατηγορία των φαναριωτικών οργάνων από τον αντίπαλο Τύπο, αποκαλείται δε σκωπτικά «*Λαιοπλάνος*».¹ Ψάχνοντας ωστόσο την αρθρογραφία του, ανακαλύπτουμε ότι στις 9 /10/39 δημοσιεύει και αυτός ένα αντιφαναριωτικό κύριο άρθρο. Ο *Πρωινός Κήρυξ* συνιστά ενδιαφέρουσα περίπτωση εφημερίδας, καθώς όπως είδαμε ήδη, επιλέγει ως τρόπο στήριξης του Φαναριώτη ευνοούμενου της Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, να απαξιώσει τους άλλους Φαναριώτες, διαχωρίζοντας έτσι την θέση του Μαυροκορδάτου από κάθε αρνητικό συνειρμό που προκαλεί η φαναριωτική καταγωγή του. Η εφημερίδα συγκαταλέγεται στους πλέον ένθερμους υπερασπιστές της αντιφαναριωτικής γραμμής, όπως ήδη διαπιστώσαμε στις προηγούμενες ενότητες. Να πώς στις 20/11/43 λοιδορεί τους πολιτικούς της αντιπάλους, αδερφούς Αλέξανδρο και Παναγιώτη Σούτσο², εξαιτίας της φαναριωτικής τους καταγωγής:

«Χθες συνέβη μεγάλη ταραχή εις την πόλιν μας εξαιτίας του ποτέ ποιητού Κυρίου Αλεξάνδρου Σούτσου [...] Αποτελών μέρος της εντίμου Φαναριωτικής μάζας, πνέων εκδίκησιν κατά του υπουργείου διά την παύσιν του αδελφού του κυρ Παναγιωτάκη [...] και αγανακτών κατά του έθνους διότι επιστρέψας εις Αθήνας μετά την 3ην Σεπτεμβρίου εφαντάζετο ότι άπας ο λαός συν γυναιξί και τέκνοις εχρεώσται να προϋπαντήση τον βάρδον του Αρμανσπέργου [...] ετόλμησε μ' αναίδειαν [...] να προσβάλλη το Έθνος και τους Πληρεξουσίους εξομοιώντας με όνους [...] εις εποχήν μάλιστα καθ' ην (ο λαός) πνέει το μεγαλύτερον μίσος κατά των συμπατριωτών και ομοφρόνων του ψευδοφιλελευθέρου ποιητού, Φαναριωτών. [...] Μόλις ο ποιητής εφάνη

βλάκας, τους αναγνώστας του διά να τον πιστεύσωσιν λέγοντα, ότι παρόντος τρίτου ανθρώπου, ήθελε δώσει ο πατήρ τοιαύτας συμβουλάς εις τον υιόν...»

¹ Για παράδειγμα στην *Εθνική* Αθηνών, στις 20/2/44 διαβάζουμε: «Πάτρι- Μόλις έφθασεν το έκτακτον παράρτημα του Λαιοπλάνου, και αμέσως γενική κατήφεια περιεχύθη. [...] Πολίται [...] συνήλθον εις εν διά να συγκλαύσωσι της πατρίδος των τον όλεθρον εις τον οποίον ο Φαναριωτισμός την έσπρωξε. [...] τον Λαιοπλάνον και Κουκουβάγιαν κατέκαυσαν [...] και τα δάκρυα εχύνοντο ποταμηδόν εις την ανάγνωσιν της Εθνικής και άλλων εφημερίδων...» (Η «Κουκουβάγια» είναι μάλλον η *Αθηνά*, την οποία η *Εθνική* υποπεύεται ως φαναριωτικό όργανο, όπως είδαμε στην ενότητα 2.)

² Η διαφωνία του Π. Σούτσου με τον Μαυροκορδάτο έχει τις ρίζες της στην περίοδο που ακολούθησε την δολοφονία Καποδίστρια, όταν διασπάστηκε η παράταξη των συνταγματικών και ο Μαυροκορδάτος συμπορεύτηκε με τους «μετριοπαθείς». Βλ. Ελ. Φουρναράκη, *Η εφημερίδα Ηλιος του Παναγιώτη Σούτσου*, Μνήμων, αρ. 2, Αθήνα 1986, σελ. 15 - 18

εις τας αγυιάς και πλήθος ανθρώπων υπέρ τας 5 χιλιάδας ώρμησαν κατ’
αυτού κράζοντες το γιούχα!¹ [...]Ο Σούτσος ευρίσκεται εισέτι κρυμμένος
ψάλλων τον παλαιόν του εκείνον στίχον μεταποιημένον
‘Εϊ αμόλλα, εϊ αλλέσα Φαναριώτης είναι μέσα,
Μη παιδιά με τα λιθάρια...»²

Το καυστικό σχόλιο του *Πρωινού Κήρυκος* για τον Αλέξανδρο Σούτσο, ότι λησμόνησε πως στο παρελθόν έγραψε και αυτός αντιφαναριωτική σάτιρα, συνηγορεί και αυτό υπέρ της άποψης ότι συχνά, οι Φαναριώτες αναγκάζονται να αποκηρύξουν δημόσια τον ‘Φαναριωτισμό’ για να επιβιώσουν, ως άτομα, στην πολιτική πραγματικότητα της Οθωνικής περιόδου. Πράγματι, στις 7/11/33 η εφημερίδα *Ηλιος* διαφημίζει σατιρικό ποίημα του Αλέξανδρου Σούτσου με τίτλο «*Ο Ευγενής*», το οποίο «έχει χλευασμόν πολύν κατ’ εκείνων οίτινες θέλουν να φέρωσι τίτλους και ευγενείας Τουρκικάς εις την Ελλάδα.»

Τα παραπάνω μας επαναφέρουν σε κάποια από τα συμπεράσματα στα οποία καταλήξαμε στην ενότητα 2, μελετώντας το άρθρο του *Πρωινού Κήρυκος* που κατέτασσε τους Φαναριώτες σε ‘καλούς’ και ‘κακούς’, ή αλλιώς στους φίλους και τους εχθρούς του Μαυροκορδάτου. Ο ‘αντιφαναριωτισμός’ για τους Φαναριώτες που τον υιοθετούν ως στοιχείο της πολιτικής τους ρητορείας, δεν συνιστά μόνο έναν αναγκαστικό ελιγμό προκειμένου να συμβαδίσουν με το ρεύμα της εποχής και να αποφύγουν την κοινωνική κατακραυγή. Σε αρκετές περιπτώσεις λειτουργεί και στα πλαίσια μιας ‘ενδοφαναριωτικής’ αντιπαράθεσης, όπου ο ένας Φαναριώτης στρέφει με ευχαρίστηση την αντιφαναριωτική επιχειρηματολογία ενάντια σε Φαναριώτες που ανήκουν σε αντίπαλους πολιτικούς χώρους. Υπό αυτό το πρίσμα μπορούν να ερμηνευτούν αρκετές περίεργες εκδηλώσεις ‘αντιφαναριωτισμού’ των Φαναριωτών. (Αρκεί να θυμηθούμε την αποκάλυψη του *Πρωινού Κήρυκος* ότι ο συγγραφέας των αντιφαναριωτικών άρθρων της *Εθνικής* ήταν ο Φαναριώτης Γιάγκος Σούτσος.) Ενδεικτικοί ως προς την περίπλοκη πολιτική λειτουργία του ‘αντιφαναριωτισμού’, είναι οι ισχυρισμοί που δημοσιεύει στις 9/10/44 ο *Ατίθασσος*, ότι ο εκδότης της ‘φαναριωτικής’ *Αναμορφώσεως*, Περικλής Αργυρόπουλος, βρίσκεται πίσω από τον γνωστό για τις ‘αντιφαναριωτικές’ θέσεις του *Πρωινόν Κήρυκα*. Φαίνεται ότι ο *Πρωινός Κήρυξ* άλλαξε διεύθυνση και την σύνταξή του ανέλαβε ο Φαναριώτης

¹ Η εφημερίδα αναφέρεται σε οχλαγωγικό επεισόδιο που σημειώθηκε με αφορμή την δημοσίευση 5 φυλλαδίων πολιτικής κριτικής για το Ζήτημα των Ετεροχθόνων από τον Αλέξανδρο Σούτσο, με τίτλο «*Η Μεταβολή της 3^{ης} Σεπτεμβρίου*». Ο Α. Σούτσος με το καυστικό του ύφος επιτέθηκε στους αυτοχθονιστές με στίχους όπως οι παρακάτω: «*Αλλά δώκε συ Ρήγα (Παλαμίδα) και συ Λόντε ως προδότας Κρήτας, Θράκας, Μακεδόνας, Θεσσαλούς και Ηπειρώτας! Των πολλών αυτών ηρώων ένα μόνο πτύσμα φθάνει να σας πνίξη σας, ω δύο της Πελοποννήσου νάνοι!*». Όταν δημοσιεύτηκε και το τελευταίο φυλλάδιο, σχίστηκε και κάηκε δημοσίως. Παρ’ όλ’ αυτά ο αριθμός των διαδηλωτών δεν μπορεί να έφθανε τις 5.000. Βλ. Ι. Δημάκης, *Η πολιτειακή μεταβολή του 1843...*, ό.π., σελ. 170

² Ο στίχος στον οποίο αναφέρεται η εφημερίδα γράφτηκε από τον Α. Σούτσο για την αποχώρηση του Αυγουστίνου Καποδίστρια από την Ελλάδα και είχε ως εξής: «*[...]Μη παιδιά με τα λεμόνια! Έγια μόλα, έγια λέσα. Ένας κόντες είναι μέσα!*» Τάσος Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδας*, ό.π., τ.Α’, σελ 231

Αργυρόπουλος. Ήδη είχαμε διαπιστώσει ότι η μερίδα του Τύπου που στηρίζει τον Μαυροκορδάτο έχει και τον ‘αντιφαναριωτικό’ της κλάδο, μέσω του *Πρωινού Κήρυκος*. Αυτό από μόνο του υποδεικνύει πως ένας Φαναριώτης πολιτικός όπως ο Μαυροκορδάτος, αντιλαμβάνεται ως βασικά προαπαιτούμενα της πολιτικής του σταδιοδρομίας, αφενός την αποσύνδεση του ονόματός του από τον «φαναριωτισμό» και αφετέρου την εξεύρεση τρόπων προσέγγισης του αντιφαναριωτικού κοινού. Με άλλα λόγια, εφόσον το γαλλικό και το ρωσικό κόμμα διαθέτουν αντιφαναριωτικές εφημερίδες, το αγγλικό κόμμα επιχειρεί να απευθυνθεί και αυτό στο αντίστοιχο αναγνωστικό κοινό με ένα δικό του έντυπο. Η επιπλέον πληροφορία που μας δίνει ο *Ατίθασσος* είναι ότι ένας Φαναριώτης αναλαμβάνει την σύνταξη ενός αντιφαναριωτικού εντύπου, δηλαδή το άμεσο συγγενικό περιβάλλον του Μαυροκορδάτου διευθύνει ταυτόχρονα μια εφημερίδα που εκπροσωπεί τον ‘φαναριωτισμό’ και μια άλλη που υποτίθεται ότι εκπροσωπεί τον ‘αντιφαναριωτισμό’. Ένα απρόσμενο άρθρο που δημοσιεύει ο *Πρωινός Κήρυξ* στις 3/8/44, μάλλον ενισχύει την άποψη του *Ατιθάσσου* και ταυτόχρονα την υπόθεση εργασίας ότι, οι Φαναριώτες αναγκάζονται να υιοθετήσουν το αντιφαναριωτικό ‘ιδίωμα’, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ο αντιφαναριωτισμός που αποτυπώνεται στις εφημερίδες τους είναι και ειλικρινής.

«[...]Δεν σκοπεύομεν να υπερασπισθώμεν τους Φαναριώτας, θεός να μας φυλάξη από τοιούτον έγκλημα! Και αν ελύτρωσαν επί της επαναστάσεως τον Δείνα πρόκριτον της Πελοποννήσου από την κρεμάλαν, αν ενήργησαν την Ελληνικήν παλιγγενεσίαν διά των Υψηλαντών των, αν ήλθον εις την Ελλάδα Κροίσσοι βαθύπλουτοι, και σήμερον χρεωστούσι [...] θυσιάσαντες το παν υπέρ της πατρίδος. Αν με σοφωτάτην χείρα Σόλωνος χαράξαντες τους πρώτους ελευθέρους νόμους μας, απέθανον επί της ψάθης, όλα αυτά τα λησμονούμεν διότι ενοχοποιήθησαν με συγγενικάς καταδρομάς, διότι είναι Φαναριώται, διότι ούτω προστάζει το τυφλόν φάσμα του αυτοχθονισμού.»

Το αναπάντεχο συναισθηματικό ξέσπασμα του *Πρωινού Κήρυκος*, μιας μέχρι πρότινος σκληροπυρηνικής αντιφαναριωτικής εφημερίδας, όταν μιλά για την αχαριστία των Ελλαδιτών απέναντι στους Φαναριώτες που θυσίασαν την περιουσία και την θέση τους για να συνδράμουν την πατρίδα δικαιώνει, τρόπον τινά, την θεωρία του *Ατιθάσσου*, ότι δηλαδή πίσω από τον *Πρωινό Κήρυκα* κρύβονται τα ίδια πρόσωπα που εκδίδουν την *Αναμόρφωσιν*. Αναφερόμενος με πικρία στην συμβολή των Φαναριωτών στον Αγώνα και στην αγνωμοσύνη των αυτοχθόνων απέναντί τους, ο αρθρογράφος δίνει χώρο, για πρώτη και τελευταία φορά, στα πραγματικά του αισθήματα, και πιθανόν σε αυτά του πολιτικού του πάτρωνα. Σύντομα όμως, παραιτείται από μια εκ προοιμίου καταδικασμένη προσπάθεια να υπερασπιστεί τους Φαναριώτες και περιορίζεται στον αρχικό στόχο, που είναι η υπεράσπιση του Μαυροκορδάτου και της κυβέρνησης στην οποία συμμετέχει. Για να το πράξει, υποχρεώνεται να χρησιμοποιήσει και πάλι το λεξιλόγιο του αντιπάλου, επιστρέφοντας τον χαρακτηρισμό «Φαναριώτης» σε όσους τον απέδωσαν στον Μαυροκορδάτο. Στις 2/4/45 ο *Πρωινός Κήρυξ*, εφημερίδα της αντιπολίτευσης πια, όπως και η *Αναμόρφωσις*, υπερασπίζεται την δεύτερη απέναντι στις κατηγορίες του *Φίλου του Λαού* και αποδοκιμάζει την απόφαση του Α. Ζυγομαλά να υβρίσει μέσω της εφημερίδας του τους Φαναριώτες: «Μπράβ’ Ανδρέα! Γίνου και υβριστής, ακόμη αυτό σου λείπει.» Φαίνεται ότι η εφημερίδα αποχωρίζεται το αντιφαναριωτικό της

προσωπείο, αλλά οι παλιές συνήθειες δεν ξεχνιούνται εύκολα: οκτώ περίπου μήνες αργότερα, θα δημοσιεύσει το περίφημο άρθρο στο οποίο απορρίπτει όλους τους Φαναριώτες πλην του Μαυροκορδάτου, του Μιχαήλ Σούτσου και των «πλησιεστέρων συγγενών τους».

Οι Φαναριώτες απαντούν

Οι Φαναριώτες και το περιβάλλον τους δεν έδειχναν εξ αρχής την ίδια απροθυμία να απαντήσουν στις προκλήσεις που δέχονταν. Στα χρόνια της Αντιβασιλείας, όταν ακόμη ο αυτοχθονισμός δεν είχε δείξει τόσο απειλητικές διαθέσεις απέναντί τους, και πριν εμφανιστεί η πληθώρα των αντιφαναριωτικών εντύπων που συναντάμε μετά την 3^η Σεπτεμβρίου, όσοι κατηγορούνταν για «φαναριωτισμό» τολμούσαν ακόμη να απαντήσουν, σε τόνους, βέβαια, πολύ ηπιότερους από εκείνους των επικριτών τους. Σε αυτό το πνεύμα, η *Εθνική* (Ναυπλίου) στις 11/10/1834 απαντά στις κατηγορίες του *Σωτήρα*. Η απάντησή της είναι διατυπωμένη με εξαιρετική προσοχή ώστε να μην προκαλέσει :

«Και όμως ο Σωτήρ, πνέων τρόπον τινά εκδίκησιν, ηκόντισεν αμέσως καθ' ημών τα βέλη της συκοφαντίας, ζητών να παρεξηγήση τα φρονήματά μας,[...] Αι φάλαγγες, λέγει, της Εθνικής είναι οι Φαναριώται, η εφημερίς αυτή δεν έχει άλλο εθνικόν ειμή το όνομα, η Ελλάς είναι εις ημάς άγνωστος και δεν μπορούμεν να την κάμωμεν γνωστήν εις τον κόσμον. [...]«Η Εθνική ακολουθούσα τον δρόμον, τον οποίον έλαβε, θέλει αποδείξει, προς λύπην ίσως των Σωτηριανών, ότι είναι αληθινή εφημερίς του έθνους. Υπό την σημαίαν της κατετάχθησαν ήδη όχι Φαναριώται, των οποίων την πολιτικήν αποστρεφόμεθα, αλλά άνθρωποι πρεσβεύοντες αρχάς συνταγματικές και φιλελευθέρους...»

Εν συνεχεία η *Εθνική* ξεκαθαρίζει ότι εφόσον οι Φαναριώτες θεωρούνται «αριστοκρατικοί» και «ραδιούργοι», οπωσδήποτε εκείνη δεν τους υποστηρίζει διότι δεν επιθυμεί να «αμαυρωθεί εις την κοινήν υπόληψιν». Ωστόσο, αφήνει να εννοηθεί ότι πιστεύει ότι οι Φαναριώτες δεν είναι ούτε αριθμητικά υπολογίσιμοι ώστε να ασχολούνται τόσο μαζί τους, ούτε έβλαψαν την πατρίδα όσο λέγεται, τολμά μάλιστα να υπαινιχθεί ότι ορισμένοι εξ αυτών ωφέλησαν το έθνος. Στις 10 /3/1835, η *Εθνική* υπερασπίζεται ανοιχτά τους Φαναριώτες που είχε κατηγορήσει προηγουμένως ο *Σωτήρ*. Τους υπερασπίζεται όμως ως πρόσωπα, αποδεικνύοντας την αθωότητα ενός εκάστου.

«(Ο Σωτήρ) λέγει ότι ο ιατρός Ηπίτης ετέθη επί κεφαλής των Φαναριωτών διά να κυριεύση μαζί των θέσεις εις το δημοτικόν συμβούλιον ή και αυτού του δημάρχου την καθέδραν ν' αρπάξη διά να την μεταχειρισθή ως ανάβαθρον εις τους υψηλούς υπουργικούς βαθμούς. Ποίους Φαναριώτας [...]κατηγορεί ως ραδιουργούντας εις Αθήνας; [...] Τον σεβάσμιον και φιλησυχώτατον γέροντα πρίγκηπα Καρατσάν; Ή τον αιωνίως οικουρούντα και φιλολογούντα [...]Κ Αργυρόπουλον; Ή τους δυο Βλαχούτζιδες και τον Ρίζον Ραγκαβήν, οι οποίοι δεν έχουν άλλην φιλοδοξίαν ειμή να καλλωπίζουν τας Αθήνας με νέας

οικοδομάς; Ἦ τον Ιάκωβον Αργυρόπουλον, το αυτόχρημα της αγαθότητος; Αυτοί είναι οι μόνοι άρχοντες του Φαναρίου οι οποίοι ευρίσκονται σήμερα εις Αθήνας. Ουδείς εξ αυτών δεν εξήτησε ποτέ να επεμβή ούτε εις τα δημόσια, ούτε εις τα δημοτικά πράγματα [...] εγώ ούτε Φαναριώτης, ΟΥΤΕ σχετικός του ιατρού είμαι[...]Κατ' ευτυχίαν ο καλός Ηπίτης και οι ήσυχoi Φαναριώται επροσβλήθησαν από την πλέον καταφρονημένην εφημερίδα της Ελλάδος...»

Είναι άξιο σχολιασμού ότι εκείνο που η εφημερίδα προβάλλει προς υπεράσπιση των προσβληθέντων Φαναριωτών είναι ότι πρόκειται για άτομα «ήσυχα», όπου ως ήσυχος εννοείται εκείνος που δεν συμμετέχει στον πολιτικό βίο του βασιλείου. Ουσιαστικά ο υπερασπιστικός λόγος που αρθρώνει η *Εθνική* δεν γίνεται χωρίς 'ανταλλάγματα' προς τους κατηγορούς. Παίρνει το μέρος των Φαναριωτών, αλλά μόνο επειδή εκείνοι δεν αναμειγνύονται στα δημόσια πράγματα, πράγμα που επικυρώνει έμμεσα την αποδοκιμασία της κοινής γνώμης απέναντι στην ανάθεση δημοσίων αξιωμάτων σε Φαναριώτες.

Ο Παναγιώτης Σούτσος στην εφημερίδα *Ήλιος* που εξέδωσε το 1833 είχε προσπαθήσει να αμυνθεί απέναντι στα βέλη του *Χρόνου*, ο οποίος συνήθιζε να αρθρογραφεί κατά των Φαναριωτών και μάλιστα αρκετές φορές¹ κατονόμασε τον *Ήλιο* ως δημοσιογραφικό όργανό τους. Ο *Ήλιος* κατηγορεί τον *Χρόνο* για εμπάθεια εναντίον όσων κατάγονται από το Φανάρι και θεωρεί πως η εμμονή αυτή πηγάζει από κάποια μυστική αντιφαναριωτική συμφωνία μεταξύ των Καποδιστριακών. «Διότι δόγμα της Καποδιστριακής κρυφής αιρέσεως ήτον το να μην υπάρχη μέλος της κανείς Φαναριώτης», γράφει στις 21/7/33 η εφημερίδα. Εκείνο που ενοχλεί τον *Ήλιο* είναι ότι εξυβρίζονται αδιακρίτως όλοι οι Φαναριώτες και δεν κρίνονται ως ξεχωριστές προσωπικότητες για τις πράξεις τους. Στις 7/7/33 η εφημερίδα εικονογραφεί την αμηχανία των Φαναριωτών απέναντι σε παρόμοιες επιθέσεις και εξηγεί πως όταν αποφεύγουν να απαντούν στις προκλήσεις, το κάνουν για να μην επιβεβαιώσουν με την αντίδρασή τους την άποψη των κατηγορών τους ότι αποτελούν μια διακριτή κοινωνική ομάδα, ένα ξένο σώμα στην ελληνική κοινωνία.

«Κτυπών τους Φαναριώτας όλους, λέγει καθ' εαυτόν ο Χρόνος, αναγκάζω ή τινάς εξ αυτών ν' αποκριθώσι και να φανώσιν οπαδοί συστήματος σήμεραν ανυπάρχτου, ή όλοι να σιωπώσι και να φαίνωνται ότι τρέμουσι τον κάλαμόν μου. Κύριε συντάκτα του Χρόνου, αν κανείς Έλλην γεννηθείς εις το Φανάριον της Κωνσταντινουπόλεως, αδική σήμεραν το δημόσιον, κατηγορήσέ τον ονομαστί και θέλεις φανή χρήσιμος εις την ελληνικήν κοινωνίαν.»

Στις 25/8/33 η εφημερίδα εμφανίζεται αποστασιοποιημένη και παραιτημένη από κάθε προσπάθεια υπεράσπισης των Φαναριωτών, θέλοντας προφανώς να αποδείξει ότι οι αδελφοί Σούτσου λειτουργούν στην ελλαδική κοινωνία ως πρόσωπα και όχι ως μέλη κάποιας φαναριωτικής κοινότητας και ότι μια τέτοια κοινότητα δεν υφίσταται, παρά μόνο στη συνωμοσιολογική φαντασία του *Χρόνου*. Ωστόσο, από τον υπερβάλλοντα ζήλο της να αποκηρύξει τους τίτλους και το αριστοκρατικό παρελθόν που συνδέεται με τους Φαναριώτες και να δείξει ότι δεν συνδέεται συναισθηματικά

¹ Βλ *Χρόνος*, Ναύπλιο, 13/7, 31/8, 3/9 1833

με το Φανάρι, καταλήγει να αστειεύεται με την καταστροφή του γενέθλιου τόπου των συντακτών της .

«Από ατμόπλοιοι φθάσαν εις Αθήνας εκ Κωνσταντινουπόλεως λέγεται ότι το Φανάρι της Κωνσταντινουπόλεως εκάη όλον από πυρκαϊάν. Το βάσκανον όμμα του Χρόνου ενήργησε ή αφ' εαυτού εκάη διά να λυτρωθή από τον Χρόνον; Αδιάφορος ο Ήλιος αν αυτό ανάψη ή αν σβύση, πολεμών πάσαν Αριστοκρατείαν και Φαναριωτικήν και μη, περιμένη, διά να γελάση, ν' ακούση τι αστείον και διφορούμενον περί του Φαναρίου. Ο Χρόνος ίσως μας ειπεί, ότι ο Χρόνος θέλει καύσει και το της Ελλάδος.»

Δεν πρέπει επίσης να διαφύγει της προσοχής μας το γεγονός ότι, με εξαίρεση ένα μοναδικό ενυπόγραφο άρθρο του Αλέξανδρου, κανένα άρθρο του *Ηλίου* δεν φέρει την υπογραφή των αδελφών Σούτσου, και οι συντάκτες του παραμένουν αφανείς ως το τελευταίο φύλλο, στο οποίο ο Παναγιώτης αποφασίζει να αναλάβει την πατρότητα της εφημερίδας. Αν αναλογιστούμε ότι όταν κυκλοφόρησε ο *Ηλιος* δεν είχαν εκδοθεί ακόμη τα διατάγματα περί Τύπου που οδήγησαν στη συνήθεια να μην κοινοποιούνται τα ονόματα των πραγματικών συντακτών μιας εφημερίδας, συμπεραίνουμε ότι οι δυο Φαναριώτες εφημεριδογράφοι ήταν μάλλον διστακτικοί να προβάλλουν την ταυτότητά τους, τουλάχιστον αρχικά.¹

Στα τέλη του 1844, οι αδελφοί Σούτσου εκδίδουν την εφημερίδα *Συνένωσις*, από τις στήλες της οποίας επιχειρούν να αποκαταστήσουν την φήμη των Φαναριωτών. Όπως αναφέρθηκε ήδη, σκοπός τους δεν ήταν να «ανθυβρίσουν» τους επικριτές τους. Σε μια περίοδο όπου ο αυτοχθονισμός και ο αντιφαναριωτισμός πανηγυρίζουν την νίκη που πέτυχαν με το Β΄ Ψήφισμα, οι «χαμένοι» ελπίζουν ότι το κλίμα σύντομα θα αποφορτιστεί και απευθύνονται στην κοινή γνώμη με τρόπο που προσιδιάζει σε κάποιον που έχει υποστεί μια αδικία. Σε σειρά άρθρων της η εφημερίδα θα υποστηρίξει ότι:

- Η Κωνσταντινούπολη είναι μια πόλη ένδοξη, το κέντρο μιας ελληνικής αυτοκρατορίας και η καθέδρα της ορθοδοξίας.
 - Οι Φαναριώτες ανέκαθεν αγαπούσαν το έθνος και θυσίασαν για αυτό όλες τις τιμές και τα αξιώματα που απολάμβαναν στην Οθωμανική αυτοκρατορία.
 - Ερχόμενοι στην Ελλάδα συνεισέφεραν ο καθένας κατά τις δυνάμεις του στην συγκρότησή της.
 - Οι Φαναριώτες δεν έχουν μεταξύ τους τίποτα κοινό πέρα από την καταγωγή τους και πρέπει να κρίνονται ως μονάδες και όχι ως διακριτή κοινωνική ομάδα.
- Το πρώτο σχετικό άρθρο της στις 10/11/44, είναι και το εκτενέστερο. Επιγράφεται «ΕΙΣΑΙ ΦΑΝΑΡΙΩΤΗΣ» και εκφράζει το παράπονο των εν Ελλάδι Φαναριωτών για το γεγονός ότι υφίστανται έναν ιδιότυπο κοινωνικό αποκλεισμό. Ο συγγραφέας του άρθρου εμφανίζεται διαλλακτικός προς τους επικριτές των Φαναριωτών και διατεθειμένος να αναζητήσει και να εξακριβώσει το αληθές των ισχυρισμών τους.

«Κατά τον ελληνικόν αγώνα μη δυνηθέντες άλλο τι να πράξωμεν, ως ο γεωργός εκείνος εις το κοίλον της χειρός μας εθέσαμεν ολίγον καν ύδωρ, και το προσφέραμεν εις κανέν διψασμένον στόμα αποθνήσκοντος αγωνιστού. Διά τούτο και διότι είκοσι πλήρη έτη ζώμεν εις την Ελλάδα και συνεγράψαμεν οκτώ δέκα βίβλους υπέρ της νέας Ελλάδος, ενομίσαμεν, ότι έχομεν κατά το

¹ Βλ. Ελένη Φουρναράκη, *Η εφημερίδα Ηλιος του Παναγιώτη Σούτσου*, ό.π., σελ. 7

σύνταγμα μεθ' όλων των ομιλητικών ζώων και ημείς το μικρόν δικαίωμα του ομιλείν, όταν αίφνης προχθές εις συναναστροφήν τινά ομιλούντες, διεκόπημεν υπό τινος διά της κοπτεράς μαχαίρας ταύτης 'ΕΙΣΑΙ ΦΑΝΑΡΙΩΤΗΣ'. Εστρέψαμεν τους οφθαλμούς πέριξ, οι συνομιλούντες, πιστεύετε; Έμειναν αμεσως σιωπηλοί, ως να έριψεν εν μέσω αυτών ο ρίψας τας λέξεις αυτάς ' ΕΙΣΑΙ ΦΑΝΑΡΙΩΤΗΣ' αίλουρον τινά νεκρόν και όζοντα. [...] Δι' ολίγας δευτέρας στιγμάς είπαμεν καθ ημάς αυτούς, 'μήπως οι κύριοι αυτοί έχουσιν δίκαιο και ημείς είμεθα ρυπαροί παρίαί, τυμβωρύχοι τους οποίους η κοινωνία διώκει; [...]Επειδή αγαπώμεν όμως να ζυγίζωμεν πάσης λέξεως το βάρος εξ αίφνης ερρίψαμεν το βλέμμα ημών προς το παρελθόν. Είδαμεν δε εν μια ροπή, ότι ο κλήρος, οι Φαναριώται και οι πρόκριτοι, οι αρματολοί, υπήρξαν αι τρεις κλάσεις των Ελλήνων αι διαφυλάξασαι το έθνος επί της αιχμαλωσίας του [...]Παραμυθίαν εις το παρελθόν ευρόντες, ηκολουθήσαμεν αυτό το παρελθόν. Ηύραμεν ότι οι Φαναριώται όχι μόνον υπήρξαν θεμελιωταί σχολείων, προστάται του πατριαρχείου, πατέρες της ποιήσεως, αλλά ότι και οι πλείστοι αυτών διατελέσαντες μέλη της φιλικής εταιρείας, εσφάγησαν και συνέδραμον έτη πολλά τον ελληνικόν αγώνα. Δόξα σοι ο θεός! [...]Είδαμεν ότι έχομεν και ημείς οι Σούτσοι δίκαιόν τι ν' αναπνέωμεν εις την Ελλάδα. ΕΙΣΑΙ ΦΑΝΑΡΙΩΤΗΣ!- Είμεθα Ναι! Φαναριώται οι γράφοντες την Συνένωσιν , και αγαπώμεν την Ελλάδα και υμνήσαμεν την ελευθερίαν και χαίρομεν διότι ο οίκος ημών επρομάχησε της Ελλάδος και κατεστράφη.»

Παρόμοια άρθρα δημοσιεύει η *Συνένωσις* στις 25/3/45, απευθυνόμενη στην εφημερίδα *Σωκράτης* που έθιξε την φαναριωτική καταγωγή των αδελφών Σούτσου και στις 22/6/45, απαντώντας στην *Εθνικήν*. Και στα δυο άρθρα ξεκαθαρίζει ότι η φαναριωτική καταγωγή δεν είναι έγκλημα, αλλά τιμή, αφού οι Φαναριώτες υπήρξαν ιδρυτές σχολείων και βιβλιοθηκών, συγγραφείς, και πάνω από όλα «εταιριστές». Στις πιο ενδιαφέρουσες στιγμές τις επιχειρηματολογίας της συγκαταλέγεται το ότι αποκαλεί «αθηναϊκή αποικία», «νέα Ρώμη», «πρωτεύουσα της ελληνικής αυτοκρατορίας» και «Πύλη του Αγίου Κωνσταντίνου» την Κωνσταντινούπολη και «Φαναριώτη» τον Ρήγα Φεραίο. Το ίδιο ακριβώς θα κάνει κάποια χρόνια αργότερα ο Αλέξανδρος Ραγκαβής, όπως θα δούμε στη συνέχεια. Είναι πλεόν διακριτή στον λόγο των Φαναριωτών η πρόθεσή τους να εξομοιωθούν με τους λοιπούς Έλληνες, αναγνωρίζοντας στους εαυτούς τους ίσο μερίδιο ευθύνης για τα κακώς κείμενα, αλλά και ισότιμο δικαίωμα συμμετοχής στο εθνικό 'πάνθεον'. Σε αυτά τα πλαίσια η *Συνένωσις* γράφει:

«Ποτε δεν αγαπήσαμεν ουδ' αγαπώμεν αριστοκρατίαν, ούτε την των προκρίτων των επαρχιών, ούτε την των προκρίτων της πρωτευούσης των καλουμένων Φαναριωτών. Αλλά να απαρνηθώμεν την ιστορίαν του ελληνικού γένους! Αλλά να απαρνηθώμεν το πράγμα ότι οι αρχιερείς οι καπετάνοι, οι πρόκριτοι της Ελλάδος και οι πρόκριτοι της Κωνταντινουπόλεως Φαναριώται διά της παιδείας προετοίμασαν την ανάστασιν της Ελλάδος, και πολλοί αυτών

συνέτρεξαν εις ταύτην επί του αγώνος γενόμενοι πρωτομάρτυρες, τούτο δε να το πράξωμεν διά να σας φανώμεν αρεστοί! Τούτο μη γένοιτο Κύριε!...»

Το απόσπασμα αυτό παρουσιάζει τους Φαναριώτες ως «*προκρίτους της πρωτευούσης*» και επιλέγοντας τον πρωτότυπο αυτό όρο, ουσιαστικά υποδεικνύει ότι οι συγκεκριμένοι δεν διέφεραν σε κάτι από τους προεστούς του ελλαδικού χώρου, εφόσον αμφότεροι υπηρετούσαν την οθωμανική διοίκηση. Η ίδια λοιπόν ‘αμαρτία’ βαραίνει και τους δυο. Ως προς την προσφορά στο έθνος και την προετοιμασία της Επανάστασης, και πάλι τοποθετεί τους «*προκρίτους της Κωνσταντινουπόλεως*» πλάι στους προεστούς, τους καπετάνιους και τους ιερείς, εξηγώντας ότι οι πρώτοι προετοίμασαν την παιδεία και ταυτόχρονα συνέδραμαν τον Αγώνα.

Στις 13/6/45 θυμίζει στον Άγγελο που αποκαλεί τους Σούτσους «*Τούρκους*», την επιλογή των Σούτσων, των Μουρουζών και των Καλλιμαχών να θυσιάσουν δυο προσοδοφόρες ηγεμονίες για να γίνουν «*εταιρισταί*» και να αφήσουν το αίμα τους

«εις τας Θερμοπύλας της Δακίας». Απαντά επίσης σε όσους κατηγορούν τους δυο

αδελφούς ότι «*εδραπέτευσαν από τον αγώνα*», ότι το ταξίδι τους στο εξωτερικό έγινε κατόπιν παρότρυνσης της ίδιας της ελληνικής κυβέρνησης να δημοσιεύσουν στο εξωτερικό τα συγγράμματά τους υπέρ της Επανάστασης και αφού τους είχε χορηγηθεί άδεια απουσίας 18 μηνών, την οποία μάλιστα δεν εξάντλησαν. Σε όλα τα άρθρα είναι εμφανής η διακαής επιθυμία των Φαναριωτών να ενταχθούν στο εθνικό οικοδόμημα και να ερμηνευτεί το ‘φαναριωτικό’ παρελθόν των ίδιων και των προγόνων τους με εθνικούς όρους.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1860, ο Φαναριώτης Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής εκδίδει την εφημερίδα *Ευνομία*, στις σελίδες της οποίας καταχωρούνται 3 άρθρα που υπερασπίζονται τους Φαναριώτες. Και τα τρία παίρνουν αφορμή από σχόλια που δημοσιεύουν άλλα έντυπα, γεγονός που δείχνει ότι το αντιφαναριωτικό μένος δεν έχει ακόμη εντελώς κοπάσει. Μερίδα του Τύπου εξακολουθεί να προσάπτει τις ίδιες αρνητικές ιδιότητες και στην νεότερη γενιά Φαναριωτών, ενώ ενίοτε θυμάται και τους παλιότερους Φαναριώτες, πολλοί εκ των οποίων δεν βρίσκονται πια εν ζωή. Εκείνο, πάντως, που αρχίζει να διαφαίνεται, είναι ότι όλο και περισσότερες Φαναριωτικές οικογένειες περνούν στο απυρόβλητο και συγκαταλέγονται στις εξαιρέσεις, ενώ σταματά σταδιακά να αμφισβητείται η συμβολή ορισμένων εξ αυτών στην Ελληνική Επανάσταση. Το αποτέλεσμα είναι να μην απομένει πλέον επαρκής αριθμός Φαναριωτών που να μπορεί να δικαιολογήσει την αντιφαναριωτική ρητορεία, όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Ραγκαβής στο παρακάτω απόσπασμα που δημοσιεύει η *Ευνομία* στις 28/2/1864:

«Μία των εφημερίδων αίτινες περιοδικώς υβρίζουσιν και τους Φαναριώτας, σχολιάζουσα αλληλογραφίαν τινά της Ευνομίας περί του αντικειμένου τούτου, ποιείται εξαίρεσιν υπέρ των Υψηλαντών, των Μουρουζών και των Σούτζων. Αν ήθελον εύρει ίσως χάριν ενώπιον αυτής διά τινάς υπηρεσίας των και ο Μαυροκορδάτος, ο Νέγρης, ο Αργυρόπουλος, ο Ρίζος και αυτός ο Ρήγας ο Φερραίος, και όλοι οι ως ιερά σφάγια εις το θυσιαστήριον της ελευθερίας από της πρώτης ημέρας της επαναστάσεως θυσιασθέντες, ποίος φαναριώτης μένει; Μένει ο Ραγκαβής, ως λέγει η ίδια εφημερίς. Αγαθή τύχη! Ας υβρίξη λοιπόν

αυτόν κατ' όνομα. Το δε να διασύρη τις ολόκληρον κατηγορίαν ανθρώπων, χωρίς να λέγη ρητάς πράξεις επιληψίμους αυτών, είναι κακοήθεια.»

Η αφορμή για τα αντιφανариωτικά σχόλια παραμένει ίδια όπως στα πρώτα οθωνικά χρόνια: η κατάληψη δημοσίων θέσεων από άτομα φαναριωτικής καταγωγής και η κοινωνική δικτύωσή τους. Όπως γράφει στις 24/12/63 η *Ευνομία*:

«[...]Το κορυφούν την κατά των Φαναριωτών αγανάκτησιν είναι ταπεινή τις ζηλοτοπία ην εμπνέει η ένεκα ανατροφής ή σχέσεων θέσις εν τη κοινωνία τινών εξ αυτών. Διότι ο μεν ή ο δε φιλικώς συναναστρέφεται μετά τούτου του ξένου ή προσκαλείται εις εκείνου του πρέσβεως, υβρίζονται υπό τινών όλοι ανεξαιρέτως, και κηρύττονται φθορείς της πατρίδος και λυμεώνες.»

Η υπερασπιστική τακτική του Αλέξανδρου Ραγκαβή ακολουθεί τα χνάρια των αδελφών Σούτσου. Στα άρθρα του υποστηρίζει ότι οι Φαναριώτες έγιναν οι πρωτομάρτυρες του Εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα, ότι στελέχωσαν την Φιλική Εταιρεία και ότι συνεισέφεραν στην ανάπτυξη του ελληνικού βασιλείου με την γνώση και την εμπειρία τους σε διάφορους τομείς. Κυρίως, όμως, προσπαθεί να πολεμήσει τα κατάλοιπα της νοστορπίας που επιμένει να αντιμετωπίζει τους Φαναριώτες ως έναν συγκροτημένο κοινωνικό χώρο με κοινά κοινωνικά και πολιτικά συμφέροντα και πεποιθήσεις.¹ Όπως γράφει στις 21/12/1862:

«Εις ουδένα νοήμονα έχομεν ανάγκην να εξηγήσωμεν πόσον άδικοι και πόσον άτοποι και πόσον σκεπτομένων ανδρών ανάξιοι εισίν αι γενικαί αύται αιτιάσεις κατ' ανθρώπων οίτινες τον τόπον της γεννήσεως έχουσι μόνον κοινόν, ως αν τις δι έναν Πελοποννήσιον κακούργον ετόλμα να είπη όλους τους Πελοποννησίους κακούργους, δι έναν Γάλλον ή Άγγλον προδότην, προδότας όλους τους Γάλλους ή Άγγλους.»

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

¹ Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι ο Ραγκαβής ξεκινά τα απομνημονεύματά του προσπαθώντας να αποκαταστήσει την 'παρεξηγημένη' φαναριωτική του καταγωγή: « Εκ καταγωγής ειμί Φαναριώτης. Τούτο ηχεί ίσως ως δεινή εξομολόγησις. Ο τίτλος ούτος εφ' ω εσεμνύνετο άλλοτε μερίς του έθνους ημών, απέβη μετά ταύτα εις κηλίδα και ύβριν», είναι η εναρκτήρια φράση του βιβλίου. Αναφέρεται στη συμβολή των Φαναριωτών στα γράμματα, στην εκκλησία, στην διαφύλαξη της 'εθνικής κιβωτού' εν γένει. Κάνει ακόμη λόγο για την συμβολή Φαναριωτών στην Επανάσταση. «Αλλ' ει και ατομικώς οι πλείστοι εξ αυτών ηγαπώντο και ετιμώντο, εν συνόλω όμως διεβάλλοντο εν τη ελευθέρα Ελλάδι, και εις έγκλημα τοις προσήπτετο η καταγωγή αυτών. Προήρχετο δε τούτο παρά μεν τισι των αγενεστέρων και εκ φθόνου τινός προς την κοινωνικήν υπεροχήν ην εχορήγει τοις πλείστοις εξ αυτών η διανοητική μόρφωσις και επιμελής αγωγή.» Α.Ρ.Ραγκαβής, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σελ 9-11

Το πρωτογενές υλικό που συγκεντρώθηκε από τον Τύπο τεκμηριώνει την ύπαρξη αρνητικών στερεοτύπων για τους Φαναριώτες τα πρώτα χρόνια ύπαρξης του ανεξάρτητου ελληνικού βασιλείου. Επιχειρώντας να συνοψίσουμε τα πορίσματα της παρούσας έρευνας, επανερχόμαστε στα αρχικά μας ερωτήματα.

-Είναι τελικά ο αυτοχθονισμός και ο αντιφαναριωτισμός δυο ταυτόσημες έννοιες;

Δεν θα απείχε πολύ από την πραγματικότητα η παραδοχή ότι ο αντιφαναριωτισμός αποτελεί στην ουσία του μια έκφανση του αυτοχθονισμού. Αρκετά ευρήματα της παρούσας εργασίας συνηγορούν υπέρ αυτής της διαπίστωσης. Όπως είδαμε, τα αντιφαναριωτικά δημοσιεύματα πυκνώνουν σε περιόδους έξαρσης του αυτοχθονισμού. Επιπλέον, οι εφημερίδες που εκπροσωπούν πριν από όλα το 'αντιφαναριωτικό ιδεώδες' εκδίδονται κυρίως από περιβάλλοντα αγωνιστών. Οι τελευταίοι αποτελούν τους κύριους εκφραστές του αυτοχθονικού πνεύματος, το οποίο συμπυκνώνεται ιδανικά στη φράση του Μακρυγιάννη: «*τα υπουργήματα να μείνουν κάμποσο καιρό για μας που φορούσαμε το σαμάρι*». Οι Φαναριώτες δεν ήταν τελικά παρά το σύμβολο του μισητού ετερόχθονα, εκείνου που ήρθε στην απελευθερωμένη Ελλάδα για να ζήσει από την πολιτική και τη δημόσια διοίκηση, εξαργυρώνοντας τα προσόντα του. Ο 'Φαναριώτης' εξελίχθηκε τελικά σε ένα αρνητικό στερεότυπο που αντιπροσώπευε τον 'κακό ετερόχθονα' και συγκέντρωνε όλα τα χαρακτηριστικά που ο αυτόχθων αγωνιστής αντιπαθούσε: αλαζονεία, γνωριμίες, διοικητικά προσόντα, αριστοκρατικό υπόστρωμα, διάθεση να αναμιχθεί στα δημόσια πράγματα. Το τελευταίο είναι και το πλέον απαραίτητο συστατικό της κυρίαρχης αναπαράστασης του 'Φαναριώτη'. Όπως είδαμε, ο μόνος Φαναριώτης που δικαιούται να αντιμετωπιστεί με επιείκεια είναι ο ιδιωτεύων Φαναριώτης, κατά το πρότυπο του «*οικουρούντος και φιλολογούντος*» γιατρού Ηπίτη.

-Αν όμως ο 'αντιφαναριωτισμός' δεν είναι παρά ένας κεκαλυμμένος 'αυτοχθονισμός', τότε γιατί εκφράστηκε ως κάτι διαφορετικό, γιατί πήρε τόσο μεγάλες διαστάσεις και πώς εξηγείται το γεγονός ότι πολλές ετεροχθονικές εφημερίδες στηλιτεύουν τους Φαναριώτες εξίσου με τις αυτοχθονικές;

Τα ερωτήματα αυτά περιπλέκουν το ζήτημα, ωστόσο οι απαντήσεις που η έρευνα μας επιτρέπει να δώσουμε σε αυτά, έστω με επιφύλαξη, δεν μοιάζουν να αναιρούν την αρχική μας διαπίστωση. Ας αρχίσουμε με την ένταση του αντιφαναριωτικού φαινομένου. Οι Φαναριώτες θεωρούνταν οι πιο επικίνδυνοι ανάμεσα στους ετερόχθονες. Ήταν οι μόνοι ετερόχθονες με σημαντική πολιτική εμπειρία, γνωριμίες και μόρφωση, οι οποίοι προέρχονταν από μια 'διοικητική ελίτ' που στο πρόσφατο παρελθόν υποτίθεται ότι κηδεμόνευε το έθνος μαζί με τους προύχοντες. Δεν είναι τυχαίο ότι πολλά αντιφαναριωτικά άρθρα επισείουν τον κίνδυνο του «*φαναριωτοκοτζαμπασισμού*» και μιλούν για επικείμενη ή τετελεσμένη συμμαχία των δυο ομάδων προκειμένου να αποκλείσουν από τα δημόσια πράγματα τον λαό και τους υποτιθέμενους φυσικούς ηγέτες του, τους Αγωνιστές. Στο σημείο αυτό ταιριάζει να θυμηθούμε το εύστοχο άρθρο του *Φίλου του Λαού* που επεσήμαινε την διαπάλη των παλιών και των νέων «*αριστοκρατιών*» στην Οθωνική Ελλάδα. Εξάλλου, πέρα από το υπαρκτό γεγονός της κατάληψης δημόσιων αξιωμάτων από άτομα φαναριωτικής καταγωγής, οι πολέμιοι του 'φαναριωτισμού' φοβούνταν το ενδεχόμενο να εισαχθεί στην Ελλάδα η «*ψώρα της τιτλοφορίας*», της «*αριστοκρατίας*». Τον κίνδυνο είχε επισημάνει άλλωστε πολλάκις ο ίδιος ο Κοραΐς. Ταυτόχρονα με τα παραπάνω, τα στερεότυπα αναφορικά με τους Φαναριώτες, τις 'τουρκικές' τους συνήθειες και τις μακιαβελικές τους απόψεις για την κοινωνία και την πολιτική, βρήκαν εύκολα υποδοχή στην ελλαδική κοινωνία, καθώς η εγγύτητα των Φαναριωτών προς το

κέντρο της Οθωμανικής Διοίκησης ήταν γεγονός και δεν έβρισκε αντίστοιχο σε καμία άλλη κατηγορία αυτοχθόνων ή ετεροχθόνων Ελλήνων.

Για πολλούς από τους παραπάνω λόγους, οι Φαναριώτες έγιναν αντιπαθείς και στα φιλοετεροχθονικά περιβάλλοντα. Σε ανθρώπους όπως ο φιλελεύθερος εκδότης της *Αθηνάς*, Εμμανουήλ Αντωνιάδης, λόγου χάρη, ή ο εκδότης του *Χρόνου* και του *Αιώνος*, Ιωάννης Φιλήμων, άτομα που υπηρέτησαν την Οθωμανική Διοίκηση, έφεραν αριστοκρατικούς τίτλους και διεκδικούσαν συμμετοχή στην πολιτική ζωή του τόπου, δεν είχαν λόγο να είναι αρεστά.

-Παρ' όλα αυτά, οι Φαναριώτες στην Ελλάδα ήταν ολιγάριθμοι και πολλές από τις θέσεις που κατείχαν, ενδεχομένως δεν θα μπορούσαν να αποτελέσουν αντικείμενο διεκδίκησης από τους αγράμματους αυτόχθονες οι οποίοι, παρά ταύτα μεμψιμοιρούσαν, λόγου χάρη, για την κατάληψη πανεπιστημιακών εδρών από Φαναριώτες. Πώς λοιπόν μπορεί να εξηγηθεί η αντιφαναριωτική υστερία εάν επρόκειτο για τόσο λίγους ανθρώπους;

Η υπόθεση στην οποία οδηγούμαστε είναι ότι οι Φαναριώτες έγιναν ένα είδος εξιλαστήριου θύματος, που επέτρεπε στους αυτοχθονιστές να εκφράσουν τα πραγματικά τους αισθήματα για τους ετερόχθονες, χωρίς να κατηγορηθούν για 'ελλαδική ιδιοτέλεια' και αντεθνική συμπεριφορά. Όταν ο *Θρίαμβος του Συντάγματος* έγραφε: «*ημείς δεν έχουμε φανατισμόν αυτοχθονικόν. Πρόκειται μόνον περί της ολεθρίου γενεάς εκείνης ήτις διέκοψε την εθνικήν πορείαν μας*», διοχέτευε τον αυτοχθονισμό του στον μοναδικό εθνικά αποδεκτό δίαυλο: τον 'αντιφαναριωτισμό'.

Ο «φαναριωτισμός» παρουσιάστηκε ως συνωμοσία κατά του έθνους, διότι μόνο έτσι οι διώκτες του θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν το μένος τους, χωρίς να κατηγορηθούν ότι υπηρετούν ταπεινά μικροσυμφέροντα. Η πολιτικά ορθή συμπεριφορά επέτασσε την καταδίκη του αυτοχθονικού πνεύματος, οπότε όλες οι αυτοχθονικές τάσεις κρύβονταν κάτω από αόριστες διακηρύξεις κατά των «*Φαναριωτών και των ομοίων τους*». Αυτό με τη σειρά του καθιστούσε τον «φαναριωτισμό» αρκετά ασαφή ως όρο, ώστε να εξυπηρετεί όλους όσοι επιθυμούσαν να διαβάλουν τους πολιτικούς τους αντιπάλους. Έτσι εξηγείται γιατί από ένα σημείο και μετά η μια εφημερίδα κατηγορεί τη άλλη ότι «φαναριωτίζει». Το ζήτημα γιγαντώνεται και ο «φαναριωτισμός» γίνεται ένα είδος αστικού μύθου, ένας πολιτικός 'σατανάς' που έπρεπε απαραίτητα να αποκηρύσσει οποιοσδήποτε φιλοδοξούσε να επιβιώσει στον πολιτικό βίο της χώρας, είτε ήταν αυτόχθων, είτε ετερόχθων, ή ακόμη και Φαναριώτης - όπως διαπιστώσαμε μελετώντας τις εφημερίδες που, ενώ πρόσκεινται σε πολιτικούς φαναριωτικής καταγωγής, μπαίνουν στη διαδικασία να διαδηλώσουν τις αντιφαναριωτικές τους πεποιθήσεις. Συνοψίζοντας, είχαμε να επιλέξουμε ανάμεσα σε τρία ενδεχόμενα: α) ο φαναριωτισμός είναι μια έκφανση του αυτοχθονισμού, β) ο φαναριωτισμός υπερβαίνει τον αυτοχθονισμό, ή γ) ο φαναριωτισμός είναι φαινόμενο διαφορετικής ποιότητας από τον αυτοχθονισμό. Κατά περίεργο τρόπο, ισχύουν εν μέρει και οι τρεις εκδοχές. Ο φαναριωτισμός είναι πράγματι κυρίως μια εμμονή των αυτοχθονιστών, διότι ο Φαναριώτης είναι πάνω από όλα ένας ενοχλητικός ετερόχθονας. Ταυτόχρονα, είναι γεγονός ότι ο αντιφαναριωτισμός υπερβαίνει τον αυτοχθονισμό, καθώς γίνεται προοδευτικά μια καθολικά αποδεκτή ιδεολογική τοποθέτηση, πράγμα που δεν συμβαίνει με τον αυτοχθονισμό, για λόγους που ήδη εξηγήσαμε. Τέλος, σε ένα βαθμό ισχύει και το ότι αυτοχθονισμός και αντιφαναριωτισμός είναι δυο φαινόμενα διαφορετικής ποιότητας, από την στιγμή που υπάρχουν Έλληνες όπως ο Κοραΐς, ή ο Αντωνιάδης και ο Φιλήμων, οι οποίοι απορρίπτουν τους Φαναριώτες για λόγους που δεν εμπίπτουν στην αυτοχθονική λογική, αλλά σχετίζονται πραγματικά με αυτό που στην παρούσα εργασία ονομάσαμε

στερεότυπα γύρω από την ‘οντολογία του Φαναριώτη’.

Αυτή η τελευταία περίπτωση μας οδηγεί στην τελική επισήμανση που έχει να κάνει με την πολυπλοκότητα του αντιφαναριωτικού φαινομένου. Οι Φαναριώτες έγιναν αντιπαθείς στους Ελλαδίτες για πολλούς, διαφορετικούς και συχνά αντιφατικούς λόγους. Θεωρήθηκαν επικίνδυνοι και ως φορείς του ‘παλιού’ και ως φορείς του ‘νέου’. Ως φορείς του ‘παλιού’, έφερναν τίτλους που υπενθύμιζαν το παρελθόν τους ως ηγεμονεύουσας ομάδας μεταξύ των κατακτημένων χριστιανών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τους καθιστούσαν μαζί με τους κοτζαμπάσηδες εκπροσώπους του ‘αριστοκρατικού’, ‘ολιγαρχικού’ πνεύματος στα μάτια όσων έβλεπαν στην Ελληνική Επανάσταση την ευκαιρία για αποτίναξη των παραδοσιακών σχέσεων εξουσίας. Ως φορείς του ‘νέου’, αντιπροσώπευαν περισσότερο από οποιονδήποτε αυτόχθονα και ετερόχθονα –με εξαίρεση ίσως τους Επτανησίους- την σχέση με την Ευρώπη και τις νεωτερικές πολιτικές και κοινωνικές ιδέες που κυριαρχούσαν εκεί. Όπως σημειώνει ο Ν. Διαμαντούρος¹, οι Φαναριώτες που ήρθαν στην επαναστατημένη Ελλάδα, με προεξάρχουσα μορφή τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, αντιπροσώπευαν, πάνω από όλα τους εκσυγχρονιστές, οι οποίοι εισερχόμενοι σε μια παραδοσιακή κοινωνία, επιχείρησαν να θεμελιώσουν ένα νεωτερικό, σύγχρονο κράτος, το οποίο απείλησε την ύπαρξη όλων των παραδοσιακών ηγετικών ομάδων – προυχόντων, αρματολών, ιερέων, ενώ παράλληλα, ο ίδιος ο τρόπος ζωής των εκσυγχρονιστών δεν τους έκανε αγαπητούς ούτε στις εγχώριες ηγετικές ομάδες, ούτε στις μάζες.

Επιπλέον, οι ίδιοι οι Φαναριώτες επέτειναν αυτή την σύγχυση, επιλέγοντας να υπηρετήσουν διαφορετικούς ιδεολογικούς και πολιτικούς χώρους, πράγμα που μάλλον δικαιώνει τους Σούτσους και τον Ραγκαβή που επέμεναν ότι οι Φαναριώτες πρέπει να αντιμετωπίζονται ως μεμονωμένες προσωπικότητες και όχι ως ομάδα με κοινούς στόχους και προσανατολισμούς. Όπως διαπιστώσαμε, Φαναριώτες κατηγορήθηκαν για την διάλυση των μοναστηριών και την εισαγωγή του προτεσταντισμού, Φαναριώτες και για την επέλαση της «φιλορθοδοξίας».

Τελικά, η λεπτομερής ενασχόληση τόσων πολλών εφημερίδων με τους Φαναριώτες, δεν οδηγεί κατ’ ανάγκη στη σκιαγράφηση ενός κοινού προφίλ των τελευταίων. Η εμπάθεια εναντίον των Φαναριωτών προηγείται της ιδεολογικής ή πολιτικής διαφωνίας μαζί τους. Έτσι κάθε πολιτικός ή ιδεολογικός χώρος θα ψάξει να βρει τους Φαναριώτες εκείνους που διαφωνούν με τα πιστεύω του ή αντιτάσσονται στα συμφέροντά του και θα επεκτείνει στους Φαναριώτες συνολικά τα συμπεράσματά του.

¹ Νικ. Διαμαντούρος, *Οι απαρχές της συγκρότησης σύγχρονου κράτους στην Ελλάδα...*, ό.π., σελ. 60, 129

ΠΗΓΕΣ

ΤΙΤΛΟΣ	ΤΟΠΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ	ΧΡΟΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΙΚΡΟΤΑΙΝΙΑΣ
<i>Άγγελος</i>	Αθήνα	Ιούλιος 1843 – Δεκέμβριος 1846	6160
<i>Αθηνά</i>	Αθήνα	Ιανουάριος 1833 – Δεκέμβριος 1841	6722, 1152,1153,1154
<i>Αιών</i>	Αθήνα	Σεπτέμβριος 1838 – Απρίλιος 1842	1386, 1387
<i>Αναμόρφωσις(Η)</i>	Αθήνα	Ιανουάριος 1844 – Δεκέμβριος 1844	6165
<i>Ανεξάρτητος</i>	Αθήνα	Ιούνιος 1842 – Φεβρουάριος 1845	8032
<i>Άργος (Ο)</i>	Ναύπλιο	Μάιος 1844 – Μάιος 1845	6205
<i>Ατίθασσος</i>	Πάτρα / Αθήνα	Απρίλιος 1844 – Ιούλιος 1845	12098
<i>Γενική Εφημερίς της Ελλάδος</i>	Αίγινα – Ναύπλιο	Φεβρουάριος 1832	168
<i>Εθνική</i>	Ναύπλιο	Οκτώβριος 1834 – Ιούνιος 1835	8586
<i>Εθνική (Η)</i>	Αθήνα	Φεβρουάριος 1844 – Οκτώβριος 1845	15318
<i>Εθνοκρατία</i>	Αθήνα	Ιανουάριος 1845 – Δεκέμβριος 1846	5881
<i>Ελπίς</i>	Αθήνα	Οκτώβριος 1836 – Δεκέμβριος 1837, Ιανουάριος 1843 – Μάρτιος 1845	9780, 0424
<i>Εποχή</i>	Ναύπλιο	Σεπτέμβριος 1834 – Απρίλιος 1835	12663
<i>Ευνομία</i>	Αθήνα	Δεκέμβριος 1862 – Μάρτιος 1864	14583
<i>Ζέφυρος</i>	Αθήνα	Οκτώβριος 1844 – Δεκέμβριος 1845	12710
<i>Ήλιος</i>	Ναύπλιο	Ιούλιος 1833 – Δεκέμβριος 1833	Ειδική φύλαξη
<i>Ηχώ των Επαρχιών</i>	Πάτρα	Νοέμβριος 1842 – Μάιος 1846	6209
<i>Θρίαμβος του Συντάγματος</i>	Αθήνα	Μάιος 1845 – Δεκέμβριος 1847	12351
<i>Καρτερία</i>	Πάτρα	Σεπτέμβριος 1842 – Δεκέμβριος 1848	5673
<i>Νίκη (Η)</i>	Αθήνα	Ιούνιος 1844 – Δεκέμβριος 1844	13395
<i>Νουμάς (Ο)</i>	Αθήνα	16/11/1903	6485
<i>Πρωινός Κήρυξ (Ο)</i>	Αθήνα	Σεπτέμβριος 1843 – Δεκέμβριος 1845	13809, 12498
<i>Συνένωσις</i>	Αθήνα	Ιούλιος 1844 –	15568

		Ιούλιος 1845	
Σωτήρ	Ναύπλιο	Ιανουάριος 1834 – Δεκέμβριος 1835	6231
Τριπτόλεμος	Ναύπλιο	Ιούλιος 1833 – Δεκέμβριος 1833	15427
Φήμη (Η)	Αθήνα	Ιανουάριος 1839 – Δεκέμβριος 1839	8222
Φίλος του Λαού (Ο)	Αθήνα	Ιούνιος 1839 – Ιούλιος 1846	11981, 11982, 11983
Χρόνος	Ναύπλιο	Ιανουάριος 1833- Δεκέμβριος 1833	6236
Χρόνος	Αθήνα	Δεκέμβριος 1844 – Ιούνιος 1846	10828

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αμπού Εντμόντ, *Η Ελλάδα του Όθωνος*, εκδ. αφών Τολίδη
- Αννίνος Μ., *Ο Παπουλάκης*, Δημιουργία, Αθήνα, 1995
- Ανώνυμος, *Ελληνική Νομαρχία*, Πελεκάνος, Αθήνα 2009
- Αποστολόπουλος Δ., *Για τους Φαναριώτες*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, 2003
- Βακαλόπουλος Απ., *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Ηρόδοτος, Αθήνα 2007, τ. Δ
- Βακαλόπουλος Απ., *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Ηρόδοτος, Αθήνα 2007, τ. ΣΤ
- Βακαλόπουλος Απ., *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Ηρόδοτος, Αθήνα, 2007, τ. Η
- Βερναρδάκης Δ., *Καποδίστριας και Όθων*, Γαλαξίας, Αθήνα, 1970
- Βόγλη Ε., *Έλληνες το Γένος- η ιθαγένεια και η ταυτότητα στο εθνικό κράτος των Ελλήνων*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2007
- Βουρνάς Τ., *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδας*, Πατάκη, Αθήνα 2005, τ. Α
- Βουρνάς Τ., *Σύντομη Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, Πατάκη, Αθήνα, 2007
- Δασκαλάκης, Απ, *Κοραής και Καποδίστριας, Οι κατά του Κυβερνήτου λίβελλοι*, Αθήνα, 1958
- Δελβερούδη Ελ. Α., *Ο Αλέξανδρος Σούτσος, η πολιτική και το θέατρο*, Πορεία, Αθήνα, 1997
- Δημάκης Ι., *Η Πολιτειακή Μεταβολή του 1843 και το Ζήτημα των Αυτοχθόνων και Ετεροχθόνων*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1991
- Δημαράς Κ., *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Ίκαρος, Αθήνα, 1987
- Δημαράς Κ.Θ., *Το κείμενο του Ρωσσογγλογάλλον*, ανάτυπο από τα Ελληνικά, τόμος 17^{ος}, Δημοσιεύματα της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 1960

- Διαμαντούρος Ν., *Οι Απαρχές της Συγκρότησης Σύγχρονου Κράτους στην Ελλάδα- 1821-1828*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2002
- Δρούλια Λ. - Κουτσοπανάγου Γ. (επιμέλεια), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Ε.Ι.Ε., Αθήνα 2008
- Ευαγγελίδης Τρ., *Ιστορία του Όθωνος*, Ελεύθερη Σκέψις, Αθήνα, 2003
- Ζαλλώνης Μ. Φ., *Σύγγραμμα περί των Φαναριωτών*, Επικαιρότητα, Αθήνα, 1977
- Θεοδωρίδης Γ., «Το Εικοσιένα στην Ευρώπη και τους κύκλους των Φαναριωτών», *Δοκίμες*, τ. 4 (1996)
- Θεοτοκάς Ν. –Κοταρίδης Ν., *Η οικονομία της βίας*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006
- Κόκκινος Δ., *Η Ελληνική Επανάσταση*, Μέλισσα, Αθήνα, 1974, τ. 2, 6
- Κοραής Αδ., *Αλληλογραφία*, Όμιλος Μελέτης του Ελληνικού Διαφωτισμού. Ερμής, Αθήνα 1983, Τόμος Ε
- Κοραής Αδ., *Προλεγόμενα στους Αρχαίους Έλληνες Συγγραφείς*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1990, Τόμος Γ
- Κοραής Αδ., *Προλεγόμενα στους Αρχαίους Έλληνες Συγγραφείς*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1995, Τόμος Δ
- Κοταρίδης Ν., «Ούτε άτιμος, ούτε ντροπιασμένος», στο τ. ιδ. (επιμ.), *Δοκίμες 6, Το Εμφύλιο Δράμα (1997)*
- Κοταρίδης Ν., *Παραδοσιακή Επανάσταση και Εικοσιένα*, Πλέθρον, Αθήνα, 1993
- Κουλούρη Χ. – Λούκος Χ., *Τα Πρόσωπα του Καποδίστρια: ο Πρώτος Κυβερνήτης της Ελλάδας και η Νεοελληνική Ιδεολογία (1831-1996)*, Πορεία, Αθήνα, 1996
- Κουμπουρλής Γ., «Η ιδέα της ιστορικής συνέχειας του ελληνικού έθνους στους εκπροσώπους του ελληνικού διαφωτισμού: η διαμάχη για το όνομα του έθνους και οι απόψεις για τους αρχαίους Μακεδόνες και τους Βυζαντινούς», π. *Δοκίμες 13-14* (2005)
- Κουμπουρλής Γ., «Σύντομη Επισκόπηση της Ιστορίας της Διαμόρφωσης του Ελληνικού Εθνικού Αφηγήματος», στο *Κοινωνικές ανισότητες και εκπαίδευση, Συνέδριο αφιερωμένο στα 20 χρόνια από την ίδρυση του Τ.Ε.Ε.Π.Η.*(υπό έκδοση)
- Λάμπας Κ.Θ., *Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19^ο αιώνα*, Ιστορικό Αρχείο Ε.Ι.Ε., Αθήνα, 2004
- Λούκος Χρ., «Οι Τύχες του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου στη Νεοελληνική Συνείδηση», στο *Η Επανάσταση του '21, μελέτες στη μνήμη της Δέσποινας Θεμελή Κατηφόρη*, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 1994
- Μάγερ Κ., *Ιστορία του Ελληνικού Τύπου*, Δημόπουλος, Αθήνα 1957
- Μακρυγιάννης Ι., *Απομνημονεύματα*, Μπάυρον, Αθήνα, 1977
- Μάουρερ Γκέοργκ Λούντβιχ, *Ο Ελληνικός Λαός*, εκδ αφών Τολίδη, Αθήνα, 1976
- Ματάλας Π., *Έθνος και Ορθοδοξία, οι Περιπέτειες μιας Σχέσης*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2003
- Μπλανκάρ Θ. , *Ο Οίκος των Μαυρογένη*, Εστία, Αθήνα 2006

- Νέεζερ Χριστόφορος, *Τα Πρώτα Έτη της Ιδρύσεως του Ελληνικού Βασιλείου*, Πελασγός, Αθήνα 2003
- Παπαγεωργίου Στ., *Από το Γένος στο Έθνος*, Παπαζήση, Αθήνα, 2004
- Πολίτης Α., *Ρομαντικά Χρόνια*, Μνήμων 2008
- Ραγκαβής Αλ. Ρ., *Απομνημονεύματα*, Κασδόνης- Πυρσός, Αθήνα 1930 (1894)
- Ροτζώκος Ν., *Επανάσταση και Εμφύλιος στο Εικοσιένα*, Πλέθρον/Δοκιμές, Αθήνα, 1997
- Ροτζώκος Ν., «Παραστάσεις του Ηγεμόνα- Κηδεμόνα», *Δοκιμές*, τ. 3 (1995)
- Σκοπετέα Ε., *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα*, Πολύτυπο, Αθήνα 1998
- Σούτσος Γ., *Αλεξανδροβόδας ο Ασυνείδητος*, Κέδρος, Αθήνα, 1995 (επιμέλεια Δημ. Σπάθη)
- Σταυρινού Μ., *Η Αγγλική Πολιτική και το Κρητικό Ζήτημα*, Δόμος, Αθήνα, 1986
- Φαλλμεράνερ Ι.Φ., *Περί της Καταγωγής των Σημερινών Ελλήνων*, Νεφέλη, 1984
- Φουρναράκη Ελένη, *Η εφημερίδα Ήλιος του Παναγιώτη Σούτσου*, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, παράρτημα του περιοδικού *Μνήμων*, αρ. 2, Αθήνα, 1986
- Φωτιάδης Δ., *Όθωνας η Μοναρχία*, Σ.Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, 1988
- Φωτιάδης Δ., *Όθωνας η Έξωση*, Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, 1988
- Χέρινγκ Γκούναρ, *Τα Πολιτικά Κόμματα στην Ελλάδα*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 2004, τ. Α
- Χουρμούζης Μ., *Διάλογοι Επτά, καταχωρηθέντες εις την εφημερίδα 'Η Εποχή' (τω 1834 έτει)*, Ιθάκη, Αθήνα 1980
- Χριστόπουλος Π., *Εφημερίδες αποκείμενες στη βιβλιοθήκη της Βουλής (1789 – 1970)*, Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων – Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών / Ε.Ι.Ε., Αθήνα, 1993
- Dakin Douglas, *Η ενοποίηση της Ελλάδας*, Μ.Ι.Ε.Τ, Αθήνα, 1998
- Frazer Ch., *Ορθόδοξος Εκκλησία και Ελληνική Ανεξαρτησία*, Δόμος, Αθήνα, 2005
- Petropoulos J., *Πολιτική και Συγκρότηση Κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο*, Μ.Ι.Ε.Τ. , Αθήνα, 1997

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....	2
1. Ζαλλώνης – Κοραΐς: τα νομιμοποιητικά ερείσματα των αντιφαναριωτικών εντύπων.....	5
Μάρκος Φίλιππος Ζαλλώνης	6
Αδαμάντιος Κοραΐς	8
2. «Φαναρώτης»: ένας εύπλαστος όρος.....	16
Ορισμοί του «φαναριωτισμού»	18
3. Η οντολογία του Φαναριώτη.....	23
Οι Φαναριώτες ως τυχοδιώκτες – απάτριδες.....	23
Ηθικές αξίες, φιλία, οικογένεια.....	25
Παρουσία στον δημόσιο χώρο, πολιτικές αξίες και πρακτικές	29
Πνευματική καλλιέργεια	35
Θρησκευτική ταυτότητα.....	39
Οι Φαναριώτες ως ‘μη Έλληνες’	43
Οι Φαναριώτες ως υπάνθρωποι	46
Σάτιρα.....	49
4. Οι Φαναριώτες ως εθνικοί προδότες.....	51
Η προεπαναστατική ‘προδοσία’	53
Οι Φαναριώτες ως υπονομευτές του ’21 και αίτιοι των εμφυλίων.....	57
Οι Φαναριώτες ως δολοφόνοι του Καποδίστρια	66
5. Βαυαροί και Φαναριώτες	70
Οι Φαναριώτες ως συνένοχοι των Βαυαρών	71
Οι Φαναριώτες ως ‘ο ισχυρός πόλος της ξενοκρατίας’ – η 3 ^η Σεπτ. ως αντιφαναριωτικό κίνημα... ..	76
Οι Φαναριώτες ως όργανα της Αγγλίας	79
Οι Φαναριώτες ως διαβολείς της Ελλάδας στο εξωτερικό.....	83
6. Το ζήτημα των φαναριωτικών ‘τίτλων’	86
Η γνησιότητα της ‘φαναριωτικής ευγένειας’	88
Ιστορική εξέταση της ‘φαναριωτικής ευγένειας’.....	90

Ο «φανarioτωτοκοτζαμπασισμός»	93
Η Γερουσία	98
7. Αυτοχθονισμός και αντιφανarioτωτισμός: δυο όψεις του ίδιου νομίσματος;.....	99
Φανarioώτες: μια διακριτή κατηγορία ετεροχθόνων.....	99
Ο ετεροχθονικός Τύπος κατατρέχει τους Φανarioώτες	102
Οι «Φανarioώτες και οι όμοιοί τους»	104
Σε ποια περιβάλλοντα απαντάται περισσότερο ο αντιφανarioωτικός λόγος.....	113
8. Η αντίδραση των Φανarioωτών.....	121
Οι Φανarioώτες δεν απαντούν στις προκλήσεις	121
Οι Φανarioώτες αποκηρύσσουν τον «φανarioωτισμό»	126
Οι Φανarioώτες απαντούν	130
Συμπεράσματα	136
Πηγές	139